

3833

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

9(47.925)

Հ. 85

2004.

«МАТЕНА ДАРАН»
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМ. МАШТОЦА

ОВАНЕС СЕБАСТАЦИ

ИСТОРИЯ СЕБАСТИИ

Текст, предисловие и комментарии
Б. Л. ЧУКАСЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1974

9(47.925)

Հ-85

«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ

ՄԱՇՏՈՅԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

Ա շ խ ա տ ա ս ի ռ ու թ յ ա մ բ

Բ. Լ. ՉՈՒԳԱՍՉՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿ ՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ

1974

Միջնադարյան Հայ պատմագրության վերջին ներկայացուցիչներից Հովհաննես Սեբաստացու սույն աշխատության մեջ ժամանակագրական կարգով տրված է Փոքր Հայքի մայրաքաղաք Սեբաստիայի պատմությունը՝ XI դարի սկզբներից մինչև 1830-ական թվականները: Պատմության համար սկզբնաղբյուր են հանդիսացել Հայ պատմիչները, ժամանակագիրները և երկերը, ձեռագիր հիշատակարանները, կոնդակները և հարակից այլ նյութեր:

Այս «Պատմության» հրատարակումով շրջանառության մեջ են դրվում Հայոց պատմության, մասնավորաբար XVII—XIX դարերին վերաբերող նոր ու հետաքրքիր փաստեր:

62112 Ա. 2.

974-74

0162—050

Հ 703(02)—74 134—74

© Հայկական ՍՍՀ ԴԱ հրատարակչություն, 1974.

Ա. ՌԱԶԱՐԱՆ

1877 թ. Պոլսում լույս է տեսնում Պողոս վարդ. Նաթանյանի «Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Սեբաստիո» աշխատությունը, որտեղ ի թիվս այլ արժեքավոր հաղորդումների, առաջին անգամ հիշատակվում է XIX դարի սկզբի պատմիչ Հովհաննես Սեբաստացու ձեռագիր մի աշխատանքը Սեբաստիայի ս. Նշան վանքի վերաբերյալ, որը՝ կարևոր սկզբնաղբյուր լինելով՝ հայտնի է եղել «Պատմություն Սեբաստիոյ» անունով:

Պողոս Նաթանյանը այդ երկի մասին գրում է. «Հովհաննես արքեպիսկոպոս... Ուրհալեցվո և Մագիստրոսի և այլոց պատմադրաց ընտիր պատմություններեն քաղած պատմություն մ՝ ունի երկաթիւրած 850 տարուն, որ ձեռագիր է, և մինչև յուր օրը կը հասնի: ...Խիստ փափաքեցա, որ ընդօրինակելով դայն ի լույս ընծայեմ սիրելի ազգիս գաղափար մը տալու համար Սեբաստիո անցելոյն վրա»¹: Սակայն Նաթանյանի ցանկությունը չի իրականանում, որովհետև ս. Նշան վանքի վարդապետները թույլ չեն տալիս շարունակել ձեռագրի ընդօրինակությունը: Նաթանյանը ստիպված իր գրքում հրապարակում է միայն այդ երկի սկզբի էջերը. «Գաղափար մը տալու համար,— գրում է նա,— գեթ այսքանը կը հրատարակեմ հոս՝ հուսալով, որ ամբողջին հարգը յուր մասեն կը գնահատվի»²:

Պողոս Նաթանյանից մի քանի տարի առաջ, 1865 թ., կարճ ժամանակով Սեբաստիայում է լինում նաև Ղևոնդ Փիրղալեմյանը, որը բազմաթիվ ընդօրինակություններ է կատարում ս. Նշան վանքում և այլուր պահվող ձեռագրերից ու պատմական հուշարձանների արձանագրություններից, բայց որում նա Հովհաննես Սեբաստացու վերահիշյալ երկից քաղում է այն հատվածները, որոնք

¹ Պ. Նաթանյան, Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Սեբաստիո..., Կ. Պոլիս, 1877, էջ 21—23:

² Անդ, էջ 23:

Հնարավորություն են տալիս վերականգնելու Սերաստիայի ս. Նրշան վանքի առաջնորդների պաշտոնավարության ժամանակաշրջական հաջորդականությունը: Փիրղալեմյանի այս ընդօրինակությունը երկար ժամանակ անտիպ է մնում և միայն 1912 թվականին Գյուտ քահ. Աղանյանցի ջանքերով լույս է տեսնում նրա «Դիվան հայոց պատմության» 10-րդ գրքում³:

Հովհաննես Սերաստացու «Պատմությունը» քաջատեղյակ է եղել նաև Անդրեաս վ. Աղեքսանդրյանը, որը նույնպես XIX դարի 60-ական թվականներից սկսել է զբաղվել Սերաստիա քաղաքի պատմության հարցերով: Նրա ուսումնասիրությունների արդյունքն է եղել «Պատմություն ականավոր քաղաքին Սերաստիո և սահմանաց նորա» աշխատությունը (Վինետիկ, 1911), որտեղ, այլ աղբյուրների հետ մեկտեղ, մեծ չափով օգտագործված է Հովհ. Սերաստացու երկը «Պատմութիւն Սերաստիոյ» վերնագրով, որի մասին գրում է. «Հովհաննես արքեպիսկոպոս... գրած է ս. Նշանի պատմությունը կարևոր ծանոթություններով... զոր անվանեցի Պատմություն Սերաստիո. շատ բան քաղեցի իրմե, խառնելով ուրիշ տեղերի ձևեր հասած ծանոթությունները, ինչպես նաև Հ. Միքայել Զամչյանի ընդարձակ պատմութենեն առածներս»⁴:

Հովհ. Սերաստացու «Պատմությունը» անդրադարձել է վաստակավոր հայագետ Համազասպ Ոսկյանը իր «Սերաստիայի վանքերը» ուսումնասիրության մեջ (Վինետա, 1946): Նա ս. Նշան վանքի պատմությունը շարադրելիս դիմել է Նաթանյանի և Փիրղալեմյանի կատարած ընդօրինակություններին, սակայն, դժբախտաբար, ձեռքի տակ չի ունեցել Սերաստացու ամբողջական երկը. «Խորագրեն և նախաբանեն,— գրում է Ոսկյանը,— արդեն կարելի է պայծառ գաղափար կազմել, թե այս գրությունը ի՞նչ արժեք ունի և ի՞նչպես պետք է անոր մերձենալ: Զայն այնքան նկատողության պիտի առնենք՝ որքան անոր մեջ Սերաստիայի առաջնորդները իրեն ս. Նշանի վանահայրեր հիշված են...: Ցավալի է, որ «Դիվան»-ի մեջ (Ժ հատոր, էջ 383) անոր ամբողջական հրատարակությունը կարելի չէ եղած ընել և Նաթանյանի հրատարակած կտորները կամ մասերն իսկ լիպակս (էջ 24—37) չեն տպված»⁵:

3 «Դիվան հայոց պատմության», Գիրք Ժ, Թիֆլիս, 1912, էջ 385—438:

4 Ա. Աղեքսանդրյան, Պատմություն ականավոր քաղաքին Սերաստիո և սահմանաց նորա, Վինետիկ, 1911, էջ 306:

5 Հ. Ոսկյան, Սերաստիայի վանքերը, Վինետա, 1946, էջ 39:

Սերաստացու «Պատմություն» ամենավերջին ուսումնասիրողը պատմաբան Հայկ Պերպերյանն է, որը քննության է առել ԺԳ դարի հեղինակ Անանուն Սերաստացու «Ժամանակագրություն» Հովհ. Սերաստացու «Պատմություն» մեջ օգտագործված հատվածները⁶:

Մեծ եղեռնի տարիներին հայ մշակույթի անգնահատելի հարստությունների հետ միասին ոչնչացան ու կորան հազարավոր հայերեն գրչագրեր, այդ թվում նաև Սերաստիայի ս. Նշան վանքի մոտ 300 ձեռագրերը: Բարեբախտաբար Սերաստիայի վերջին առաջնորդ Թորգոմ արք. Գուշակյանը 1908—1913 թվականներին մանրամասն կազմած է եղել այդ ձեռագրերի ցուցակը, որը առաջին աշխարհամարտին հաջորդող տարիներին մասամբ հրապարակվել է «Հանդես մասօրյայում», իսկ 1961 թ. Ներսես Ալիկյանի մասնակի լրացումներով լույս է տեսել առանձին գրքով⁷: Այս վերջին հրատարակության մեջ Հովհաննես Սերաստացու գրչին պատկանող մի քանի ձեռագրեր են հիշատակված, որոնց թ. Գուշակյանի պատրաստած ընդարձակ նկարագրությունը ցարդ անտիպ է:

Սերաստիայի վանքերի ձեռագրերից մի քանիսը պատահաբար փրկվել և պահվում են դանադան ձեռագրատներում. դրանց թվին են պատկանում և Հովհ. Սերաստացու «Պատմություն» երկու տարբեր խմբագրությունները, որոնք ներկայումս գտնվում են Նրուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանում (№№ 3246 և 3250):

Ինչպես վերջերս իրագեկ դարձանք, այս երկու խմբագրությունների մեկական ընդօրինակությունները պահվում են նաև Վենետիկի Մխիթարյանների մատենադարանում (№№ 2379 և 2797): Հաճելի զուգադիպություն եղավ, երբ 1973 թ. սկզբներին արվեստագիտության դոկտոր Գ. Ստեփանյանը Մաշտոցի անվան Մատենադարանին նվիրեց «Պատմություն» մի այլ, փոքր-ինչ ուշ կատարված ընդօրինակությունը (№ 10578):

Այս եզակի գործը համառոտակի տալիս է Փոքր Հայքի երբեմնի ծաղկուն հայաշատ կենտրոն Սերաստիայի XI—XIX դարե-

6 Հ. Պերպերյան, Համեմատություն Անանուն Սերաստացիի (ԺԳ դար) և Հովհաննես Սերաստացիի (ԺԸ—ԺԹ դար) քանի մը հատվածներուն միջև: «Հասկ», 1957, ապրիլ—մայիս, էջ 146—151:

7 Թ. Գուշակյան, Յուցակ հայերեն ձեռագրաց ս. Նշան վանուց ի Սերաստիա, Վիեննա, 1961:

րի ժամանակագրական պատմությունը և նոր լույս է սփռում հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի պատմության, մասնավորաբար XVII—XVIII դարերի նվազ ուսումնասիրված ժամանակաշրջանի վրա:

Հովհ. Սեբաստացու կյանքը: Միջնադարյան հայ պատմագրության վերջին ներկայացուցիչներից է Հովհ. Սեբաստացին, որի կյանքի ու գործունեության հիմնական տվյալները պահպանված են իր իսկ պատմության մեջ: Նա Սեբաստիո առաջնորդ է եղել 1809—1829 թվականներին և հայտնի է դարձել իր ծավալած լուսավորական ու շինարարական աշխատանքներով. նրա օրոք, Սեբաստիայում բացվել են նոր դպրոցներ, վերակառուցվել Սեբաստիայի վանքերն ու եկեղեցիները, մեծ ուշադրություն է նվիրվել գրանց ներքին ձևավորմանը, զարգանկարմանը, ինչպես նաև հայրենի հուշարձանների ու մասունքների պահպանությանը:

Հովհաննես Սեբաստացին, բնիկ անունով Հովնան, աշակերտել է Հակոբ Արմատանցուն (Սեբաստիայի առաջնորդ 1774—1807 թթ.), որը և 1797 թ. հոկտեմբերի 25-ին նրան ձեռնադրել է վարդապետ: Հովհ. Սեբաստացին 1812 թ. զնացել է էջմիածին և նույն թվականի նոյեմբերի 14-ին եփրեմ կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրվել եպիսկոպոս:

1807 թ. մինչև 1809 թ. իր մտերիմ ու գործակից Կարապետ վարդապետի հետ մեկտեղ վարել է Սեբաստիայի առաջնորդական տեղապահության պաշտոնը. «Այս երկուքը,— գրում է Պ. Նաթանյանը,— աչնչափ սիրով կը վարվին եղեր միմյանց հետ, որ զիրենք ճանչողներն խիստ մեծ գովեստ կուտան»⁸:

Հովհ. Սեբաստացու առաջնորդության տարիները ծանր ժամանակներ են եղել ինչպես ողջ երկրի, այնպես նաև Փոքր Հայքի համար. այդ ժամանակներում ծավալված ռուս-թուրքական պատերազմները, Օսմանյան կայսրության մեջ ֆեոդալական ներքին հակամարտությունների սրումը, տնտեսական անկայուն վիճակը, ինչպես նաև հայ եկեղեցու ներսում գոյություն ունեցող հակասությունները՝ չափազանց ծանր իրադրություն էին ստեղծել: Ահա այս պայմաններում է, որ մեծ հմտությամբ ու բանիմացությամբ կարողացել է գործել Հովհ. Սեբաստացին՝ իր շուրջ ստեղծելով հարգանք ու լայն ճանաչում: Պ. Նաթանյանը վկայում է, որ «թվականես [1875] 46 տարի հառաջ» Սեբաստիո առաջնորդական

⁸ Պ. Նաթանյան, նշվ. աշխ., էջ 40:

պաշտոնը վարող Հովհաննես արքեպիսկոպոսի «անձնվեր հովվության նկատմամբ դեռ կենդանի ծերով հայեր մեծ գովեստ և օրհնություն կը կարդան՝ տաճկաց բարբարոսության ձեռքեն հալածումն կրող յուր հոտը այնպիսի փափուկ ժամանակի մը մեջ անվնաս պահպանելուն և կառավարելուն համար»⁹։

Հովհ. Սեբաստացին մահացել է 1830 թվականին։ Նրա չափածո տապանագիրը՝ Փիրղալեմյանի ընդօրինակությամբ, հրապարակված է «Դիվան հայոց պատմության» մեջ (Ժ, էջ 435)։ Այս նույն տապանագիրը պահպանված է նաև Մաշտոցյան Մատենադարանի № 10185 ձեռագրում, որը Հովհ. Սեբաստացու Քարոզգրքի 1850 թ. կատարված մի ընդօրինակությունն է։ Փիրղալեմյանի օրինակում Սեբաստացու մահվան տարեթիվը ՌՄՀԹ=1830 է նշված, իսկ վերոհիշյալ ձեռագրում տրված է 1829 թ. նոյեմբերի 26 (էջ 255բ—256ա))։ Վերջին ժամանակներս Մատենադարանի ձեռք բերած «Պատմություն Սեբաստիոյ» երկի մի նոր ձեռագիր ընդօրինակության (№ 10578) հավելյալ հատվածում (էջ 61) նույնպես 1830 թ. է տրված¹⁰։

Պետր է ենթադրել, որ Հովհ. Սեբաստացին ապրել է մոտ 60—65 տարի, որովհետև իր ընկերակից և միաժամանակ իր հետ վարդապետ ձեռնադրված Կարապետ եպիսկոպոսը ապրել է 75 տարի (մահ. 1842), իսկ նրանց տարիքային տարբերությունը մեծ չպիտի լիներ։

Հովհ. Սեբաստացու գրական ժառանգությունը մեծ չէ. նրա անունով մեղ հայտնի են առայժմ երկու աշխատանք և մի քանի բանաստեղծություններ։

Նրա աշխատանքներից գրականության մեջ հիմնականում խոսվել է «Սեբաստիո պատմության» մասին, որի երկու ընդօրինակությունն է նկարագրել Թորգոմ Գուշակյանը («Յուդակ», № № 235 և 236)։

Գուշակյանը հիշատակություն ունի Հովհ. Սեբաստացու ձեռքով գրված մի ալլ մատյանի (№ 239) մասին ևս, որտեղ արձանագրված են ս. Նշան վանքի հաշիվներն ու ձեռնասուն աշակերտների անունները։

Գուշակյանի ցուցակում № 257 ձեռագիր քարոզգրքի գրիչ է հիշատակված ումն Հովհաննես գպիր, որ ձեռագիրը ընդօրինա-

⁹ Անդ, էջ 21։

¹⁰ Փիրղալեմյանի ընդօրինակած տապանագիրը՝ համեմատված Մատենադարանի 10185 ձեռագրի օրինակի հետ, տե՛ս հավելված № 3, էջ 186։

Անլ է 1796 թ. Սեբաստիայում: Կարելի է ենթադրել, որ սա նույն ինքը՝ մեր հեղինակն է, որ ավելի ուշ՝ 1820 թ., վերախմբագրել է իր Քարոզգիրքը: Սրա մեկ այլ օրինակն է Մատենադարանի վեբոհիշյալ № 10185 ձեռագիրը:

Այս քարոզգրքի տիտղոսաթերթն է՝

«Գիրքս այս կոչի շորից վերջնոց, յորում ցուցանի ազէտալի դառնութիւն մահու. սարսափելի ահարկութիւն դատաստանին, վարհուրելի թշուառութիւն դժոխոց և զուարճալի փառք արքայութեան երկնից յաղագս մարդոյս: Յօրինեալ ի Յօհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սեփաստացոյ և վեհափառ առաջնորդի տիրախնամ քաղաքին Սեբաստիոյ և համայն վիճակացն: Ի հայրապետութեան սրբոյ էջմիածնի տեառն և տեառն Եփրեմայ սրբազնաստուրբ կաթողիկոսի ամենայն հայոց: Յամի տեառն 1820 եւ ի հայոց ՌՄԿԹ ի Սեբաստիայ ի վանս սրբոյ Նշանի և արքեպիսկոպոսարանի մեծի նահանգիս»:

Ձեռագիրը ընդօրինակված է 1859 թ. Սեբաստիայում, գրիչն է Միքայիլ Տեր-Եփրեմյանը (էջ 258բ—259ա):

Հովհ. Սեբաստացու այս քարոզները գրված են հստակ գրաբարով, ս. Գրքի, հունա-հռոմեական առասպելաբանությամբ, գրքականության ու պատմության բազմաթիվ փաստերի օգտագործումով. մի հանգամանք, որ պերճ վկայությունն է նրա խոր ու բազմակողմանի գիտելիքների:

Հովհ. Սեբաստացուց մեզ են հասել մի քանի ռաւաւովորներ, որոնք վկայում են, որ նա օժտված է եղել նաև քերթողական շնորհքով: Այս ուսանավորներից 6-ը ընդօրինակված են «Սեբաստիո պատմության» (Երուսաղեմ ձեռ. № 3246) վերջին էջերում, իսկ մի քանի չափածո ողբեր էլ պահպանված են նրա «Քարոզգրքում»: Հովհ. Սեբաստացու 11 բանաստեղծությունները 1825 թվականին տպագրվել են Թիֆլիսում⁶¹ «Ներբողական նուագերգու-

⁶¹ «Ներբողական նուագերգութիւնք յօրինեալ ի սրբազան Յովհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սեբաստացոյ՝ յառաքելաշաւիղ առաջնորդէ աստուածապահ Սեբաստիայ քաղաքի... Տպագրեալ յար և նման ձեռագրաց հեղինակի», Թիֆլիս, 1825, էջ 21:

Գրքի մեկ օրինակը ներկայումս պահվում է էջմիածնի Մայր աթոռի գրադարանում. տե՛ս Հայկ Դավթյան, Հայ գիրքը 1801—1850 թվականներին, Մատենագիտություն, Երևան, 1967, էջ 129: Այս տեղեկությունը մեզ հայտնեց պատմաբան Ա. Քոլանջյանը: Տե՛ս Ժանոթագր. № 3:

թիւնք...» վերնագրով. տպագրւածներէց մի քանիսը վերոհիշ-
յալ ձեռագրում ունեն տարբերակներ: Ոտանավորները գրւած են
ծայրակապերով (ակրոստիքոսով), որոնք հոգում են «Յովհան-
նէ», «Առ Եփրեմ վեհապետն», «Յովհաննէս վարդապետ», «Յօ-
հաննէս ղէտ Սեբաստիոյ» և այլն:

Հովհ. Սեբաստացու բանաստեղծութիւնները հիմնականում
շոշափելով կրօնական թեմաներ, արտացոլում են ժամանակի քա-
ղաքական իրադրութիւններից թեւադրւած նրա հայրենասիրա-
կան տրամադրութիւնները, հոգու խռովքը, հույսերն ու հավատքը
ասպագայի նկատմամբ: Հոգեւորական հեղինակի համար, որ «ի
գազան գիւաց», «խոց ու սպի ունի» և տարուբերում է «հողմե-
րից», իր ժողովրդի փրկութեան միակ հույսը էջմիածինն է, որին
նվիրւած իր մի ոտանավորում գրում է.

Տառապակիր ազգս է քեզ ապաստան.

Արդ մի՞ թողուր՝ ողորմելի անպիտան.

Զարթո՛ւ, շարժեա՛լ զգթութիւնն բնական.

Պահել զմեզ ի յարկածից՝ անսասան:

Սեբաստացին ունեցել է և աշխարհիկ բնույթի բանաստեղ-
ծութիւններ, որոնցից երկուսը՝ նվիրւած Սեբաստիայի նորա-
հաստատ դպրանոցին ու հայկական տառերի գյուտին, տպագր-
ւած են վերոհիշյալ գրքում: Այս ոտանավորներում Հովհ. Սե-
բաստացին Մաշտոցի անվան ոգեկոչումով աշխատում է խրա-
խուսել նոր սերնդին՝ տիրապետելու հայ գրին ու դպրութեանը,
հաղորդակից դառնալու գիտութեանն ու իմաստութեանը, մարդ-
կային հոգու խորհուրդներին:

Լուսավորական շարժումը, որ դարասկզբին մեծ աշխուժու-
թիւն էր ապրում հայաշատ խոշոր կենտրոններում, թափանցում
էր գաւառ, այդ թվում և՛ Փոքր Հայք: Լուսավորութեան բնադավա-
ռում Սեբաստիայում մեծ աշխատանք է տանում Սեբաստացին,
որի և արձագանքներն են այս ոտանավորները:

Ուշադրութեան արժանի փաստ է ներսես Աշտարակեցու հրա-
մանով Հովհ. Սեբաստացու ոտանավորների հրապարակումը Թիֆ-
լիսում. հավանաբար 1812 թ., երբ Հովհ. Սեբաստացին եկել է
էջմիածին եպիսկոպոս ձեռնադրւելու, ծանոթացել է Աշտարակե-
ցուն ու մտերմացել, անգամ գաղափարակից դարձել նրան: Այս

էլ, ըստ երևութիւն, պատճառ է հանդիսացել նրա զրքի հրատարակութեանը:

Հովհ. Սեբաստացին հորինել է նաև չափածո տապանազրեր, որոնցից Հակոբ Արմատանցունը ամբողջութեամբ բերված է «Պատմութեան» մեջ (տե՛ս էջ 106):

Պողոս Նաթանյանը պատմում է, որ Հովհաննէս Սեբաստացին իր առաջնորդութեան տարիներին (1827 թ.) Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի (մահ. 1058) և Թեոդորոս վկայի (1150 թ.) աճյունները, որոնք գտնվում էին վանքից դուրս, փոխադրում է տաճարի ներսը՝ յուրաքանչյուրի վրա նոր շիրմաքար դնելով: Շիրմաքարերը ունեցել են չափածո տապանազրեր, որոնք, պետք է ենթադրել, նույնպէս պատկանել են Հովհ. Սեբաստացու գրչին:

Հովհ. Սեբաստացու կարևորագույն աշխատանքը հրապարակվող «Պատմութիւն Սեբաստիոյ»-ն է:

Հովհ. Սեբաստացին, քաջատեղյակ լինելով հայ հին ու միջնադարյան մատենագրութեանը, ձեռքի տակ ունենալով մեր պատմիչների երկերը, ինչպէս նաև Մ. Զամչյանի պատմությունը, որից, ի դեպ, հատվածաբար բառացի մեծ քաղվածքներ է կատարել, ձեռնամուխ է եղել իր «Պատմութեան» ստեղծմանը:

Աշխատութեան հեղինակային խորագրից պետք է ենթադրել, որ նրա նպատակն է եղել գրել ս. Նշան վանքի պատմությունը, տալ նրա առաջնորդների ժամանակագրությունը¹², սակայն այս հիմնական հենքի վրա ստեղծվել է մի ամփոփ, ոչ մեծ աշխատանք, որ իրականում Սեբաստիա քաղաքի պատմությունն է՝ Սենեքերիմ Արծրունու կողմից ս. Նշան վանքի հիմնադրման ժամանակից՝ 1021 թ. մինչև XIX դարի 30-ական թվականները:

Հայտնի է, որ Փոքր Հայքի առաջնորդանիստ կենտրոն Սեբաստիան դեռևս XI դարից սկսած կարևոր և ուժեղ դիրք է զբաղել հայ եկեղեցական կյանքում և մեծ ազդեցություն է ունեցել հատկապէս Սսի կաթողիկոսութեան վրա. նրա առաջնորդներից մի քանիսն անգամ ընտրվել են Սսի կաթողիկոս:

Իր «Պատմութեան» սկզբի մասը շարադրելու համար Հովհ. Սեբաստացին օգտագործել է Ագաթանգեղոսի, Գրիգոր Մագիս-

¹² Հովհ. Սեբաստացու «Պատմութեան» ընձեռած տվյալներով Ա. Աղեքսանդրյանը հաղմել է ս. Նշանի առաջնորդների ցանկը, որտեղ կան մի քանի վրիպումներ, որոնք թերևս իր օգտագործած ձեռագրերից են բխում: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ վերատնի կաղմեցիք այդ ցանկը (տե՛ս հավելված № 1):

տրոսի, Մատթեոս Ուռհայեցու, Սամվել Անեցու, Վարդան Արեւել-
ցու, Կիրակոս Գանձակեցու և այլոց պատմություններում Սեբաս-
տիայի մասին գոյություն ունեցող տեղեկությունները, իսկ ուշ
շրջանի համար, որ «Պատմության» առավել կարևոր մասն է, ձե-
ռագրական հիշատակարաններ, կոնդակներ, համախոսականներ
(ժանարտակներ), տապանագրեր, ավանդություններ ու մասնատու-
փերի արձանագրություններ, որոնց մի մասը մեզ չի հասել և հե-
տաբերի է մեր ժողովրդի պատմության ուսումնասիրման համար:
Մանր ժամանակագիրներից «Սեբաստիոս պատմության» մեջ հի-
շատակված են Անանուն Սեբաստացի¹³ (XIII դար), Թադեոս ու
Հովհաննես Սեբաստացիները (XVI դար) և Հարություն Երզնե-
կացի (XVIII դար):

Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» արժեքը էլ ավելի է ընդ-
գծվում, նրա հաղորդումներն ու մատնանշած փաստերը ավելի
հավաստի են դառնում, երբ նկատի ենք ունենում աղբյուրների
օգտագործման նրա գիտական մոտեցումը, վկայակոչումների
ճշգրտությունը:

Հովհ. Սեբաստացին նախանձախնդիր է հայ եկեղեցու կենտ-
րոնի՝ էջմիածնի հեղինակության ու ղեկավար դիրքի ամրապնդ-
մանը, զրանով իսկ պիտի բացատրել, որ նա իր աղջ «Պատմության»
մեջ, շնայած օգտագործած բազմաթան աղբյուրների գաղափա-
րական տարբեր կրակետներին, դատապարտում է բոլոր այն փոր-
ձերը, որոնք պատմության այս կամ այն ժամանակաշրջանում
արվել են հայ եկեղեցին ենթարկելու Հոռոմի գերիշխանությանը,
հատկապես Կիլիկյան հայկական թագավորության ժամանակնե-
րում: Նա համոզված է, որ բոլոր այդ փորձերը խաբույրում էին ժո-
ղովրդի միասնությունը, ուստի համառոտ են պաշտպանում է Սե-
բաստիայի առաջնորդների ամեն մի դիրքորոշում, որը հակադրվում
էր ունիթոականությանը. սա հենց իր ժամանակներում հակա-
կաթոլիկական պայքարի արձագանքն էր, որ ծավալված էր ինչ-
պես Պոլսի պատրիարքության սահմաններում, այնպես էլ ողջ Ա-
րևմտյան Հայաստանում:

¹³ «Մանր ժամանակագրությունների» երկրորդ հատորում (կազմեց Վ. Հա-
կոբյան, Երևան, 1956, էջ 118—150) տպագրված Անանուն Սեբաստացու պատ-
մության տարրերակի համեմատությունը նույն աղբյուրից Հովհ. Սեբաստացու կա-
տարած մեջբերումների հետ ցույց է տալիս, որ վերջինիս ձեռքի տակ եղել է
ավելի բնագրական օրինակ: Մանրամասն տե՛ս Հ. Պետրեյան, Համեմատություն
Անանուն Սեբաստացիի (ԺԳ դար) և Հովհաննես Սեբաստացիի (ԺԸ—ԺԹ դար) քա-
նի մը հատուածներուն միջև («Հասկ», 1957, ապրիլ—մայիս, էջ 146—151):

Հայ ժողովրդի միջնադարյան պատմության որևէ հատվածի քննությունը ինքնին ցուցադրում է այն քաղաքական, տնտեսական ու կրոնական հալածանքները, որ օտար բռնակալները գործադրում էին իրենց հպատակ ժողովուրդների նկատմամբ: Եվ պատահական չէ, որ Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» յուրաքանչյուր էջ մեր ժողովրդի ծանր առօրյայի, բռնակալության դեմ նրա դիմադրության կենդանի պատկերումն է: Եվ այս դիմադրությունը, պարզ է, պետականության բացակայության պայմաններում հաճախ դրսևորվում էր կրոնական շղարշով:

Գերեզմարությունների, մանկաժողովների, նյութական ու բարոյական գայթակղումների միջոցով բռնակալների տարած իսլամացման քաղաքականությունը դարերի ընթացքում մաշում ու հյուծում էր հայ ժողովրդին, պատճառ դառնում նրա հսկա զանգվածների ուժացմանը: Այս քաղաքականության դեմ ընդվզող, պայքարող և նահատակվող առանձին անհատներ սրբացվում էին եկեղեցու կողմից, համարվում հավատի վկաներ: Միջնադարյան դրավոր աղբյուրներում, հատկապես վկայաբանական երկերում, Հայսմավուրքներում ու Ճառընտիրներում, այդ թվում է Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» մեջ, զգալի տեղ է տրվում այդ նահատակությունների պատմությունը¹⁴, բնականաբար քարոզչական նրպատակներով պահելով դրանց հրաշապատում տարրը և աղին: Այս վկայաբանությունները դարեր շարունակ այլ գործոնների հետ մեկտեղ ոգևորել ու ներշնչել են մեր ժողովրդին իր ազգային ինքնությունությունը պահելու դժվարին գործում, մի հանգամանք, որ հարատեղ է մինչև մեր դարի սկիզբները: Սեբաստացի վաստակավոր բանասեր Կ. Գաբրիկյանը (1861—1925) իր «Եղեռնապատումում» վկայում է. «Սեբաստիան Ալիսալաններու, Լենկթեմուրներու արյունախանձ նախճիրներուն թատերաբեմը եղեր էր: Բայց ամենեն ավելի իմ սրտիս զպած էին ի սուրբ Նշան Սեբաստիոն ձեռագիր պատմության մեջ հիշատակյալ՝ Սեբաստացի Թեոդորոս աբեղայի, Շուն-Քուռակի երեցին, Կենճոյին, Թելլուք Դավթին, մանկահասակ Մեծատուրի խշխշալի նահատակումները»¹⁵:

Օտար նվաճողների դեմ Սեբաստիայի բնակչության ցուցաբերած ընդվզումների առանձին փաստեր Հովհ. Սեբաստացին ընդգրկում է իր «Պատմության» մեջ: Այս առումով հետաքրքիր է

¹⁴ «Պատմության» բնօրինակ փաստերով կազմել ենք այս նահատակների ցանկը (տե՛ս հավելված N 2):

¹⁵ Կ. Գաբրիկյան, Եղեռնապատում, Պոսթրն, 1924, էջ 589:

1387 թ. Սեբաստիայի Բուրճանատին ամիրայի ղեմ նրա զորքի մեջ եղած ապստամբական տրամադրությունների փաստը, որի զրզիչ ու զրգոիչ է ներկայացվել Սեբաստիայի առաջնորդ Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսը և, շնայած ըստ պատմիչի նա արդարացի է ամիրայի առջև, այդուհանդերձ նա հատակվել է, որովհետև հրաժարվել է ընդունել մահմեդական դառնալու Բուրճանատինի պահանջը: Այս սուղ տեղեկություններից իսկ պետք է ենթադրել, որ հայերի ու մահմեդականների համատեղ պայքարի ինչ-որ ծրարագրեր եղել են, բայց հաջողությամբ չեն պսակվել: Նման պայքարի փաստեր Հովհ. Սեբաստացին մեզ տալիս է ավելի ուշ ժամանակներից:

Սեբաստիան, ինչպես Օսմանյան կայսրության շատ այլ նահանգներ, XVIII դարում և XIX դարի սկզբում միջֆեոդալական հակասությունների և դրանցով պայմանավորված ներքին պատերազմների թատերաբեմ էր: Երկրում տիրող անիշխանության հետևանքով բռնակալ փաշաները Սեբաստիայում հաճախակի փոխարինում էին իրար, ընդ որում ամեն մեկն իր հերթին անասելի կերպով կեղեքում էր աշխատավոր խավերին՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից: Պետք է ընդգծել, որ հայերի և ընդհանրապես քրիստոնյաների վիճակը կայսրության մեջ շատ ավելի ծանր էր, քան մուսուլման հպատակներինը, որովհետև քրիստոնյա տարրը կեղեքվում էր նաև իր կրոնական զավանանքի համար՝ ենթարկվելով բռնազանձումների, կամայականությունների ու ալան-թալանի: Սակայն իրավական այս անհավասար պայմաններում իսկ շահագործվող հայ ու թուրք աշխատավորությունը առանձին ղեպքերում համատեղ պայքարի է ելել Օսմանյան իշխանավորների ու պաշտոնյաների դեմ: Պատմական նման ղեպքերի մասին մեր աղբյուրներում քիչ հաղորդումներ են պահպանված. այս իսկ առումով շատ արժեքավոր են Հովհ. Սեբաստացու առանձին տեղեկությունները: Այսպես, օրինակ, 1790 թ. Սեբաստիայի փաշա է նշանակվում Թուրոնձօղլի անունով մեկը, որ «սկսաւ նեղել զբաղաքացիսն հարկապահանջութեամբ, վասն որոյ միաբանեալ քաղաքացոցն՝ ընդդիմացան նմա և, պատերազմեալ՝ արտաքսեցին ի քաղաքէն» (էջ 103): Բայց դա առաջին ապրտամբությունը չէր, դեռևս 9 տարի առաջ՝ 1781 թ. սաստիկ խռովություն է եղել «ի մէջ ալազգեաց, որք հանեալ զսանճախն և միաբանեալք՝ ալրեցին զապարանս քաղաքապետին, որ կոչիր Սարօղլի» (էջ 103):

1802 թվականին քաղաքի իշխանությունը անցնում է «Ֆնտխ կոչեցյալ» Ուսեին փաշայի ձեռքը, որի մասին «վաղուց յետ է հեռուստ հնչէր համբաւ անգութ և մարդախողով բարուց նորին, չէասն որոյ միաբանեալ Բաղաճաշտոյն գինեցան ընդդէմ նմին հայք և ալլազգիք և ոչ թողին նմա մտանել ի քաղաքն» (էջ 108): Քաղաքացիների հետեւողական պայքարը այս բռնակալի դեմ, գանգատները տուլթանին ստիպում են դիմելու գինական միջոցներէ. Ուսեին փաշան ձերբակալւում և զխաւովում է:

Ըստ երևույթին հայերի ու թուրքերի համագործակցութեան տված դրական արդյունքը ոգևորում է Սեբաստիայի բնակչությանը, որը 1808 թվականին մեկ անգամ ևս համատեղ ոտքի է կանգնում մի ալլ բռնակալի դեմ. «Յաւուրս այսոսիկ,— գրում է Հովհ. Սեբաստացին,— ի պատերազմէ ուսացն վերադարձեալ եկ իշխանութեամբ մօտ ի քաղաքս Չափառօղլի Մուհամէտ բղեշխն, և քաղաքացուցն ընդդէմ դարձեալ նմա՝ ոչ թողին մտանել ի քաղաքս, զի յօրինեալ զմարտկոցս և եղեալ զթնդանօթս շուրջ զքաղաքաւս և զինեալ հայք և ալլազգիք՝ պատրաստեցան ի պատերազմ... Եւ Մուհամէտ բղեշխն, ի ցասումն շարժեալ, ժողովեաց առ ինքն առաւել քան զքսան հազար զօրս, որք նստեալ ի շրջակայ գիւղօրայս՝ պաշարեցին զքաղաքն իբրև ամիսս երիս» (էջ 114): Եւ, ի վերջո, ինքը «Պատմութեան» հեղինակը, որ ս. Նշանի տեղապահ առաջնորդն էր այդ ժամանակ, «եւ առ նոսա և բազումս խօսեցաւ ընդ պարիսպն և զիջոյց զնոսա ի խաղաղութիւն»: Դեպքերի այսպիսի զործոն մասնակից պատմիչ-առաջնորդը այնուհետև ավելացնում է. «Թէպէտ բազմափիշտ տառապանս և անձկութիւնս կըրեցին քաղաքացիք և գիւղականք, մանաւանդ շուրջ մեհնաստանս, բայց շնորհիւ տեառն անվնաս զերծան ի մեծագոյն առաջիկայ երեւալ շարեացն» (էջ 115):

XIX դարի առաջին տասնամյակներում Օսմանյան կայսրութեան մեջ ծայր առած գյուղացիական հուզումների վերաբերյալ հետևյալ արժեքավոր հաղորդումն է պահպանված Սեբաստացու «Պատմութեան» մեջ.

1825 թ. Խոբոխոն գյուղի բնակիչները ընդվզում են գյուղում օթեան փնտրող թուրքական ինչ-որ զորավարի դեմ և սպանում են զորավարին: Հայտնի է, որ օսմանյան զինծառայողները ծայրահեղ թշվառ պայմաններում էին գտնվում և ժամանակին չէին ըստանում իրենց հասանելիք շնչին վարձատրությունը, ուստի իրենց գոյությունը քաշ տալու համար հաճախ ներխուժում էին գյուղերը

և թալանում ժողովրդին: Ահա նման դեպքերից է վերոհիշյալ փաստը, որի հետևանքով Սեբաստիայի փաշայի հրամանով մի խումբ զյուդացիների բանտարկվում են, իսկ զորապետի սպանության մեջ ամբաստանված Աբրահամ անունով մեկը գլխատվում է (էջ 139):

«Սեբաստիայի պատմությունը» հետաքրքիր մանրամասներ է հաղորդում XVII—XVIII դարերի հայ եկեղեցու պատմության առաջին զրվագների վերաբերյալ, բայց առավել հարուստ նյութ է տալիս եկեղեցու ներսում XVIII դարում իշխող հակասությունների բացահայտման համար: Պայքարը կաթողիկոսական և առաջնորդական աթոռներին տիրանալու, և ընդհանրապես հոգևորականների ընչաքաղցությունը, խորապես հուզում են պատմիչին, և նա չի խուսափում բացահայտելու այդ արատները, անողոր խարաղանկով թերությունները: Նա անսրող փաստերի միջոցով ցույց է տալիս, թե ինչպես օսմանյան իշխողները, օգտվելով հայերի միջև զուլություն ունեցող հակասություններից, իրենց կամքն են թելադրում և կաշառքներ ստանալով՝ հայ համայնքներին որպես ղեկավար պարտադրում իրենց ցանկալի հոգևորականին:

Դեպքերի ճշմարտացի ու փաստալի նկարագրությունները պարզ ու հստակ ցուցադրում են նաև աստիճանաբար իշխող դիրքեր ձեռք բերող հայ ամիրայության գործունեությունը. Սեբաստացին վկայում է, որ ամիրաները տնտեսական ամուր կապեր ունենալով թուրք պաշտոնեության՝ փաշաների ու կուսակալների շրջանակներում, անգամ արքունիքում, արդեն XVIII դարի սկզբներից սկսել էին իրենց կամքը թելադրել արևմտահայ կյանքին, իրենց զասակարգային շահերից ելնելով՝ ուղղություն տալ եկեղեցական ու աշխարհիկ կազմակերպություններին:

Արևմտահայության և մասնավորաբար Սեբաստիայի ընկերային-տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրման նպատակով արժեքավոր են Սեբաստացու այն հաղորդումները, որոնք վերաբերում են սեբաստացի ջրկիրների 1714 թ. Պոլսում գոյություն ունեցող «համարվեստ» (համբարական) կազմակերպությանը, ինչպես նաև փոքր-ինչ ուշ՝ նաև Սեբաստիայում գործող համբարություններին: Արժեքավոր է նաև ս. Նշան վանքի մանրամասն նկարագրությունը, որը կցված է պատմությանը և լայն պատկերացում է տալիս XIX դարի սկզբի վանք-տնտեսական միավորի գործունեության, ինչպես և նրա ճարտարապետական առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Սրանց կից ուշադրության են արժանի նաև տարբեր դարերում կյանքի թանկացման, սովի ու հր-

դեհների մասին «Պատմություն» տարբեր էջերում գրանցված փաստերը:

Սերաստիայի տնտեսական կյանքի պատկերը առավել լրիվ է դարձնում քաղաքի եկեղեցական տարբեր ծուխերում 1827 թ. ընդգրկված հայ բնակչության ցուցակը, որը կից է «Պատմությանը»: Թե ո՞վ է ցուցակի կազմողը, տվյալ զեպքում այնքան էլ կարևոր չէ. հետաքրքրականը այն է, որ այդ ցուցակից հայտնի է դառնում, թե XVIII դարի վերջերին ու XIX դարի սկզբներին ինչպիսի արհեստներով է զբաղվել քաղաքի հայ բնակչությունը և մոտավորապես որքան է եղել նրա թիվը, այս առումով ցուցակի ժողովրդագրական (դեմոգրաֆիական) քննությունը կարող է նպաստել արևմտահայ պատմության ուսումնասիրմանը:

Այսպիսով կարող ենք ասել, որ Հովհ. Սերաստացու լույս ընծայվող «Պատմությունը» ժամանակագրական խիստ կարգով զբրված հավաստի մի աշխատանք է, որ օգտակար աղբյուր է մեր ժողովրդի պատմության՝ մասնավորաբար՝ XVII և XVIII դարերի և XIX դարի առաջին տասնամյակների համար:

ՀԱՎՀ. ՍԵՐԱՍՏԱՅՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ՉԵՌԱԳՐԵՐԸ

Հայ ձեռագրական մշակույթի տարբեր կենտրոններում պահվող Հովհաննես Սերաստացու «Պատմության» 5 ձեռագիրներ են մեզ հայտնի:

Թորգոմ Գուշակյանը ժամանակին այս երկի երկու ընդօրինակությունն է տեսել ս. Նշան վանքում և մանրամասն նկարագրել իր ցուցակում (այդ հատվածը անտիպ է): Գուշակյանի ցուցակի ն. Ակինյանի հրատարակությունից միայն հետևյալ սուղ տվյալներն են մեզ հայտնի.

«235. Պատմություն ս. Նշանի առաջնորդաց Սերաստիոյ Թուղթ՝ 85: Մեծութիւն՝ 25×17: Գիր՝ նոտր: Գրիչ՝ հեղինակը (տե՛ս թիւ 236): Ժամանակ՝ 1821: Տեղի՝ Սերաստիա: Սեպհականութիւն՝ ս. Նշանի:

236. Յով. Եպիսկոպոսի Պատմութիւն առաջնորդացն Սերաստիոյ

Մեծութիւն՝ 21×16: Գրիչ՝ Մեսրոպ վարդապետ: Ժամանակ՝ 1830 ի Սերաստիա: Սեպհականութիւն՝ ս. Նշանի»¹⁶:

¹⁶ Թ. Գուշակյան, Զուգակ..., էջ 118:

Ինչպես վերը նշվեց, այս երկու ձեռագրերը Սեբաստիայի փրկված մի քանի այլ ձեռագրերի հետ միասին ներկայումս պահվում են Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանում (№№ 3246 և 3250): Առաջին № 3246 օրինակի մանրաժապավենը սիրահոժար մեզ տրամադրեց Համասերաստացիական վերաշինաց միության վարչությունը (Նյու-Յորք), որը և հիմք հանդիսացավ սույն հրատարակության համար, իսկ երկրորդի՝ № 3250 ձեռագրի մանրաժապավենը շնորհակալությամբ ստացանք Երուսաղեմից:

Թորգոմ Գուշակյանը Սեբաստիայի ս. Նշան վանքի № 235 (ներկայումս՝ Երուսաղեմ № 3246) (=Ա) ձեռագրի գրիչ համարել է հեղինակին, մինչդեռ այդ ձեռագրի մանրաժապավենի հիման վրա մեր կատարած քննությունը ցույց տվեց, որ պետք է կասկածի տակ առնել Գուշակյանի ենթադրությունը. ձեռագրի վրա հստակ երևում են երկու տարբեր գրչություններ, բնագիրը ընդօրինակել է մեկ գրիչ, իսկ մի երկրորդը գրել է վերնագրերը և որոշ թվականներ ու աղբյուրներ: Բնագիրն ընդօրինակողը անպայման մի երկրորդ անձնավորություն է, որովհետև, նախ՝ հիմքօրինակի մի քանի բառեր չի կարողացել կարդալ կամ իրեն անծանոթ են եղել և դրանց տեղերը բաց է թողել և ապա «Պատմություն» այն հատվածներում, որտեղ հեղինակը երրորդ զեմքով է խոսում իր գործունեության մասին, կան մեկ-երկու տեղ գրվատական արտահայտություններ, որոնք, անկասկած, կողմնակի մարդու տված գնահատականներ են. Հովհ. Սեբաստացին, որ ողջ «Պատմության» մեջ հանդես է գալիս իբրև համեստ ու բանիմաց գիտնական, անկասկած, իր մասին չէր գրի «Ժրարթուն հոգածու մենաստանիս Յոհաննէս արքեպիսկոպոս» (էջ 124): Պետք է ենթադրել, որ Երուսաղեմի № 3246 ձեռագիրը, որ ամբողջական ու զրազեռ մի ընդօրինակություն է, արտագրվել է հեղինակի կենդանության օրոք և թերևս իր թելադրանքով:

Երուսաղեմի № 3246 ձեռագիրը ունի ընդհանուր էջահամարներ 1—150, և հավելված՝ 1—16, սակայն համարակալողը էջերի բացթողումներ է կատարել, բայց նկատել է սխալը և չուղղի ուղղել՝ թույլ տալով այս զեմքում էջահամարների կրկնություններ, այնպես որ էջերի ընդհանուր քանակում սխալ չկա: Նկատի ունենալով այս պարագան, մանրաժապավենից հանված էջերի լուսանկարները մենք նորից համարակալեցինք: Ձեռագրի հետևյալ էջերը դատարկ են (փակագծերում տրվում են ձեռագրի էջերի նախկին թվերը). 1բ (2), 2բ (4), 21բ—22բ (42, 43, 44), 62—62բ

(103—104), 67բ (132), 73—73բ (143—144), 77—77բ (151—152), 82—84բ (Հավելված՝ 9—14);

Ճեռագրի տիտղոսաթերթի վրա նշված է «թիւ 283», որ բաւերևութիւնն ու նշանի ձեռագրի թվահամարն է. այս և Գուշակյանի ցուցակի համարների տարբերությունը տեղի է ունեցել ն. Ակիւնյանի նոր համարակալման հետևանքով¹⁷:

Տիտղոսաթերթի վրա կա նաև 1811 թվականն նշումը, որ հավանաբար: «Պատմութեան» շարադրանքը սկսելու թվականն է:

էջ 6-ը ու նշան վանքի գծանկարն է՝ առջևում Քրիստոսը խաչի վրա: էջ 30—32-ը՝ փոքրիկ քարոզ է այլ ձեռագրով: էջ 5-ում Սեբաստիայի առաջնորդ Պետրոս Թահմիզյանի կնիքով հետևյալ հիշատակագրությունն է պահպանված: «Սույն ձեռագիր մատենան, որ պատմութիւն իցէ Սեբաստիոյ քաղաքի գերահարաշ ու նշանայ աթոռոյն, պատկանի յիշեալ ու աթոռոյ, որ ոք ժպրհեալ գողացցի և կամ ի կորուստ մատնիցէ և կամ ի վանուց յարտաքս հանցէ, այնպիսին նդովեալ լիցի, որպէս Կայէն, և բնդմիշտ անիծեալ յամենասուրբ երրորդութենէ ի հօրէ, յորդոյն և ի ու հոգւոյն. ամէն:

1903 մայիս 20

ի վանս ու նշանայ

Սեբաստիոյ

Առաջնորդ և վանահայր
(երկու կնիք)»

Բուն «Պատմութիւնը» սկսվում է էջ 4-ից (7) և ավարտվում 61բ (102) էջում. դեպքերի շարադրանքը այստեղ ավարտվում է 1818 թվականով. 63—72բ (126—142) էջերը ու նշան վանքի և այնտեղ պահվող 27 մասունքների նկարագրությունն է¹⁸, իսկ 74—76բ (145—150) էջերում բնորոշակված են Նովհ. Սեբաստացու ոտանավորները¹⁹: Հետագա 8 թերթերի վրա՝ էջ 78—85բ (Հավելված 1—18) մանր նոտրգրով տրված են 1827 թ. Սեբաստիայի տարբեր եկեղեցիների ծխերի մեջ հաշվառված բնակիչներին անունները՝ իրենց մասնագիտութեան նշումով, որ նրանց մականուններն են: Այս հատվածը կրում է «թիւ 272» համարակալումը: Թերևս այս հավելվածական բաժինը ու նշան վանքում հաշվառվել է որպէս առանձին միավոր:

2. Երուսաղեմի № 3250 ձեռագիրը (=Յուցակ ու նշանի № 236) (=Բ), որ «Պատմութեան» 1830 թ. Սեբաստիայում կատարված բնորոշակությունն է, լրացնում է Երուսաղեմի № 3246 ձե-

¹⁷ Տե՛ս Թ. Գուշակյան, Յուցակ..., ն. Ակիւնյանի առաջաբանը:

¹⁸ Տե՛ս ծանոթագր. № 2:

¹⁹ Տե՛ս ծանոթագր. № 3:

ռազրի փոքրիկ բացթողումները և ունի ավելի ճիշտ տարբեր-
ցումներ:

Ձեռագրի տիտղոսաթերթի վրա նշված է «թիւ 252», որ ըստ
երևույթին ս. Նշանի թվահամարն է:

Տիտղոսաթերթի վրա պահպանված է գրչի հետևյալ հիշատա-
կարանը. «Կրկին գրեցեալ եղև մեղսամբ և յամենայնից յիտնեալ
Տէր Մեսրոպ միայն անուամբ քահանայի, ընդ հովանեաւ ամենա-
մաքուր սուրբ կուսի Աստուածածնի Մանկուոյ վարժարանի Սե-
բաստիոյ»:

«Պատմութիւնը» այստեղ ունի գլուխների նույն բաժանում-
ներն ու վերնագրերը, ինչ Երուսաղեմի № 3246 ձեռագիրը, մի
տարբերութեամբ միայն, որ դրանք համարակալված են (ընդա-
մենը 19 գլուխ). 17, 18 և 19-րդ գլուխները ամբողջութեամբ պա-
կասում են նախորդ № 3246 ձեռագրում. այստեղ ղեպքերի շա-
րադրանքը ավարտվում է 1830 թվականով: Այս նույն թվականին
է մահացել Հովհաննես եպիսկոպոսը: Պետք է ենթադրել, որ «Պատ-
մութիւն» Հովհ. Սեբաստացու առաջնորդութեան վերաբերող ժա-
մանակահատվածի շարադրանքը, որը շափազանց մանրակրկիտ
ու մանրամասն է, հեղինակի կենդանութեան օրոք և նրա անմի-
ջական թելադրանքով գրի է առել ինչ-որ մեկը, թերևս պատմիչի
մտերիմ բարեկամը, նրա գործընկեր, առաջնորդական տեղապահ
Վարապետ վարդապետը:

3. Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի № 2379 ձեռա-
գիրը Հովհ. Սեբաստացու «Պատմութիւն» մի երրորդ ընդօրինա-
կութիւնն է, որ կատարված է Մեսրոպ քահանայի օրինակից
(= Երուսաղեմ № 3250). «Տէր Մեսրոպի ձեռագրէն ընդօրինա-
կեց Սերովբէ Թ. Օտապաշեան (այժմ Տ. Թէոփիլէ քահանա մայր
եկեղեցւոյ քաղաքին): 1896 փետ. 20» (էջ 434):

Համեմատութիւնը Մեսրոպ քահանայի օրինակի հետ ցույց
տվեց, որ գրիչ Սերովբէի օրինակը աննշան վրիպումներով ու
խոտորումներով հիմնականում համընկնում է Երուսաղեմի № 3250
ձեռագրին, ուստի և հրապարակվող բնագրի կազմութեան ժա-
մանակ նկատի չի առնվել:

4. Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի № 2797 ձեռա-
գիրը ընդօրինակված է «Պատմութիւն» համառոտ տարբերակից
(= Երուսաղեմ № 3246): Գրագետ օրինակ է. ընդօրինակութեան
տեղն ու թիվը և գրիչը հայտնի չեն: Նկատի ունենալով, որ ոչ մի

տարբերություն չկա հիմք ձեռագրից, այս օրինակը ևս հրապարակվող բնագրի կազմության ժամանակ նկատի չի առնվել:

5. Մեր սույն հրատարակությունը արդեն պատրաստ էր տրւագրության, երբ արվեստագիտության դոկտոր Գառնիկ Ստեփանյանը Մատենադարանին նվիրեց Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» մի նոր, XIX դարի վերջերի մի ընդօրինակություն, որը Մատենադարանում ստացավ 10578 թվահամարը²⁰:

Ձեռագիրը բաղկացած է 67 թերթից, մեծություն՝ 25,8×20 սմ, գիր՝ շղագիր, միասյուն: Սկզբից և վերջից պակասում են թերթեր:

«Պատմությունը» սկսվում է 1021 թ. դեպքերի շարադրանքով, պակասում է տիտղոսաթերթը և Հովհ. Սեբաստացու նախաբանը: Ընդօրինակողը որոշ տեղերում բառական փոփոխություններ ու փոքր կրճատումներ է կատարել և թույլ է տվել լեզվական ու ուղղագրական բազմաթիվ սխալներ:

«Պատմության» գլուխներն այս ձեռագրում ևս համարակալված են: 1818 թվականից հետո, որտեղ ավարտվում է բուն «Պատմությունը», գրիչը հավելյալ տվել է երկու գլուխ ևս, որոնք ընդգրկում են Կարապետ Բ արքեպիսկոպոսի և Կարապետ Գ եպիսկոպոս Գավաֆյանի առաջնորդության շրջանների Սեբաստիայի հայոց ներքին կյանքի համառոտ նկարագիրը (էջ 61—67). այստեղ էլ ընդհատվում է պատմությունը՝ ձեռագրից էջեր պակասելու հետևանքով: Այս հատվածը որպես հավելված տրվում է ծանոթագրությունների բաժնում²¹:

ՀՈՎՀ. ՍԵԲԱՍՏԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ՄԱՍՆԱԿԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. «Դիվան հայոց պատմության» 10-րդ գրքում, 1912 թ., ինչպես նշվեց սույն առաջաբանի սկզբում, հրապարակված են Փիրղալեմյանի կողմից «Պատմության» ընդօրինակած հատվածները, որոնք հիմնականում համընկնում են Երուսաղեմի № 3250 ձեռագրի օրինակին, միայն մերթնդմերթ նկատելի են ընդօրինակողի կատարած աննշան խմբագրումները, որոնք հավանաբար «Պատմության» առանձին մասերը սեղմելու և համառոտելու մի-

20 Գ. Ստեփանյանը այս ձեռագիրը ստացել է Հաջի կոչվող մի սեբաստացուց 1931 թ. Երևանում, իսկ ինքը՝ Հաջին, ձեռագիրը 1921 թ. Սեբաստիայում վերցրել է մի նպարավաճառից, որը այս և իր մոտ գտնվող այլ ձեռագրերի թուղթը օգտագործելիս է եղել փաթեթման համար:

21 Տե՛ս հավելված № 4:

տումով են արված: Այստեղ «Պատմություն» վերջում չկան ո՛չ ս. Նշանի աղբյուրների և եկեղեցիների վերանորոգման ու վերակառուցման և ո՛չ ս. Նշան վանքի նկարագրությունները, ինչպես նաև ծխերի բնակիչների անունները: Ընդօրինակողը ավելացրել է Հովհ. Սեբաստացու տապանագիրը և համառոտ տեղեկություններ նրա հաջորդներ Կարապետ եպիսկոպոսի (բերված է նաև տապանագիրը, վախճ. 1842 թ.), Էվերեկցի Կարապետ արքեպիսկոպոսի (1842—1869) մասին: Իսկ Փիրղալեմյանի աշխատանքային տճի վերաբերյալ Գ. Աղանյանցը հետևյալն է գրում. «Փիրղալեմյանը մի անգույ և եռանդուն հավաքող էր հնագրական և տեղագրական նյութերի, նրան պակասում էր հավաքելու հմտություն և այդ պատճառով նրա ժողոված նյութերը մեծ մասամբ կրճատված են անընտրողաբար, մեջ ընդ մեջ հապավումներով, շատ տեղ աղճատված, տպած թե անտիպ ամեն պատահածը արտադրող, իսկ նրա արտագրությունների մեջ կետագրություն բնավ դուրս չունի»²²:

2. Պողոս Նաթանյանը, ինչպես նշվեց սույն առաջաբանի սկզբում, 1877 թ. Կ. Պոլսում իր «Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Սեբաստիո» աշխատության մեջ հրապարակել է Հովհ. Սեբաստացու «Պատմությունից» մի քանի էջ²³, բայց որում նշելով, որ օգտվել է Մեսրոպ քահանայի ընդօրինակությունից: Նաթանյանի հրապարակած հատվածը սխալաշատ է և ունի կոպիտ աղավաղումներ. այսպես օրինակ՝ զերեմիաս և զԴանիելն զարձել են զերիմաս և ռատն (°) և այլն: Նաթանյանը վերահասու է եղել նման սխալներին. նա գրում է. «Ընդօրինակությանը մեջ տգիտությամբ և անհասկացողությամբ շարագրական սխալներ սպրդած կերևին, զորս ես բնավ ուղղել չուզեցի՝ բնագրին հավատարիմ մնալու նպատակով»²⁴:

Դատելով վերոհիշյալ փաստերից, պետք է ենթադրել, որ Նաթանյանը օգտագործել է ոչ թե Մեսրոպ քահանայի իսկական ընդօրինակությունը (= Երուսաղեմ № 3250), այլ դրա, մեղ անծանոթ, սխալաշատ մի այլ ընդօրինակությունը:

²² «Գիվան», էջ 23:

²³ Պ. Նաթանյան, Տեղեկագրություն, էջ 24:

²⁴ Անդ. էջ 23:

Սույն հրատարակության հանգամանքները

1. Ինչպես հիշվեց վերը, Հովհ. Սեբաստացու պատմագրական այս աշխատանքը գրականության մեջ հիրավի անվանվել է «Պատմություն Սեբաստիոյ», չնայած հեղինակն ինքը այն համարել է ս. նշան վանքի պատմություն: Նկատի ունենալով, որ ամենուր այս երկը հայտնի է որպես Սեբաստիա քաղաքի պատմություն, նպատակահարմար համարվեց այն հրատարակել արդեն իսկ քաղաքացիություն ստացած «Պատմություն Սեբաստիոյ» խորագրով:

2. «Պատմության» մեջ վկայակոչված աղբյուրները շատ համառոտակի նշված են ձեռագրի լուսանցքներում: Մենք դրանք աստղանիշով (*) փշեցրել ենք տողատակ և քառակուսի փակագծերում ալիք ալիք աղբյուրների մեր ձեռքի տակ եղած հրատարակությունները՝ համապատասխան էջերի նշումով:

3. Հովհ. Սեբաստացին օգտագործել է մի շարք աղբյուրների այնպիսի ձեռագրեր, որոնք երբեմն ալիքի հետաքրքիր ընթերցումներ են ունեցել կամ ալիքի ամբողջական են եղել: Համեմատելով Սեբաստացու տվյալ աղբյուրների համապատասխան հատվածները՝ անհրաժեշտության դեպքում ծանոթագրությունների բաժնում նշել ենք այդ տարբերությունները, իսկ հիշատակարանների համար՝ մեզ ծանոթ աղբյուրները:

4. Հովհ. Սեբաստացին քաջ գիտակցելով, որ «ոչ է պատմություն ճշմարիտ առանց ժամանակագրության», իր «Պատմությունը» նախ՝ շարադրում է խիստ ժամանակագրական կարգով, և ապա՝ լուսանցքներում հայկական տոմարով, երբեմն փրկչական թրվականով, տալիս է դեպքերի ու իրադարձությունների թվականները, որոնք, մենք փակագծերով փոխադրել ենք բնագրի համապատասխան բաժին՝ միաժամանակ տալով դրանք մեր թվագրությամբ:

5. Ձեռագրի ուղղագրությունը հիմնականում պահում ենք նույնությամբ՝ երբեմն առանց նշելու ուղղելով բացարձակ սխալներն ու քերականական կոպիտ վրիպումները:

Հարկ ենք համարում արձանագրել, որ հիմք ձեռագրերում Յո-ով սկսվող բոլոր անձնանունները՝ Յովհաննէս, Յովսէփ... զրված են Յո-ով, իսկ ենթակայական գերբայի վերջածանց ող-ը՝ օղ-ով. այս ձևերը ամենուրեք ուղղված են գրաբարի դասական ուղղագրության կանոնների համաձայն:

6. Ներկա հրատարակության համար հիմք է ընդունված Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանի № 3246 ձեռագիրը (մանրաժապավեն), որի հետ բաղդատված են Երուսաղեմի № 3250, Վենետիկի №№ 2379, 3246 ձեռագրերը (մանրաժապավեն) և Մաշտոցյան մատենադարանի 10578 ձեռագիրը:

Վերջին երեքը ոչ մի էական տարբերություն չեն տվել Երուսաղեմյան օրինակներից, ուստի հաշվի չեն առնվել բնագրի կազմության ժամանակ:

Տողատակի տարբերվեցումները նշված են ձեռագրերի հետևյալ պայմանական տառանիշերով.

Ա = 3246

Բ = 3250

7. Ծանոթագրությունների բաժնում անհրաժեշտության դեպքում տրված են «Պատմության» հատվածական տպագրության («Դիվան Հայոց պատմության», Գիրք Ժ, Թիֆլիս, 1912) տառանձին տարբերվեցումները:

8. Ձեռագրերը բաղդատելիս կազմողին կարճ ժամանակով օգնել է Մատենադարանի երիտասարդ աշխատակից Ֆու. Վարդանյանը:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵՐԱՍԱՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍԻՈՅ

(Բնագիր)

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍՆԱԽՈՐ

Յաղագս երևելի ինչ ինչ անցիցն, որք անցին ընդ հրաշա-
փառ վանս, որ յանուն արփիափայլ սրբոյ Նշանի տեառն
կառուցեալ կայ ի մայրաքաղաքս Սերաստիա, սկսեալ ի
5 հիմնարկութենէ և ի շինութենէ անտի սրբոյ մենաստանիս ի
Յոհաննէսէ, այսինքն է ի Սենեֆարիմ բարեպաշտ արքա-
յլն Արծրունեաց, յամի տեառն 1021 և հայոց բոլին ՆՀ:

Հաւաքեալ և ի մի վայր գումարեալ ի պատմագրաց աստի
և անտի, ի հին և ի նոր գրութեաց, ի զաւգանագրաց, ի
10 կոնդակաց, ի տապանագրաց, ի յիշատակարանաց գրեանց,
խաչից, զարդուց և այլոց կահուց և կարասեաց:

Յօրինեալ ի Յոհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սերաստացոյ

Ի վեհափառ հայրապետութեան տեառն Նիքեմայ սրբազան
կարողիկոսի ամենայն ազգիս հայոց, որ ի բարձրագահ Մայր
15 Աբղղոն ի սուրբ էջմիածին

Ի փառս աստուծոյ և ի գրօսանս հայրենասէր անձանց անձ-
կալեացդ մերոց

Յամի տեառն 1830 և բոլին հայոց ՌՄՀԹ:

2 Ա ինչ: 6 Բ արքայէ: 10 Ա չիք ի տապանագրաց: 12 Բ Սերաստիոյ:
18 Ա Յամի տեառն 1811 և ի Թուին հայոց ՌՄԿ:

ՆԱԽԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴՈՅՁՆ ԻՆՉ

- Որպէս ոչ ոք կարէ երկիցս թանալ զոտս իւր ի մի և ի նոյն ջուր գետոյն, զոր փութապէս հոսեալ ի բաց անցանէ*, այսպէս և վիճակ կենցաղոյս և ոչ վայրկեան մի կարէ կեալ ի
- 5 նոյնութեան, այլ յար և միշտ ի բազմադիմի փոփոխութիւնս և այլալիութիւնս շրջան առեալ՝ իբրև գլեզաշարժ ծովս զանազան հոգմովք, իբր ընդ կոհակս ալեաց ել և էջս առնէ, երբեմն երջանիկ յաջողութեամբ, անդորր խաղաղութեամբ զուարճանալով՝ ցնծացեալ ճեմս առնէ և երբեմն վնասակար
- 10 ձախորդութեամբ, աղճկալի խռովութեամբ վրդովեալ՝ սաստկագոյնս տատանի: Որպէս և յարկ փառացն աստուծոյ սուրբ տաճարս այս գերապանծ, որ յանուն արփիասփիւռ սրբոյ Նշանի տեառն կառուցեալ կայ ի մայրաքաղաքիս Սեբաստիա, զոր մերթապէս հոգեւոր և մարմնաւոր վայելչու-
- 15 թեամբ զարդարեալ, անճառահրաշ սքանչելիօք, երեւի ի փառաւոր սուրբ հայրապետօք, ներհուն և բանիբուն վարդապետօք, հռչակաւոր և ազնիւ նահատակօք, անուանի և մեծագործ թաղաւորօք և իշխանօք, շքեղազարդ և գեղեցկատես յօբինուածովք և պէս պէս պանծալի ձրիւք պճնեալ պեր-
- 20 ճանայր: Եւ մերթ յոգնադիմի վտանգալի և վնասակար դիպուածոց շուրջփակեալ, վայրենամիտ և կամակոր արանց պաշարեալ, արիւնդուշտ, դժնդակ և զազանաբարոյ բռնաւորաց կեղեքեալ, ի յետին տնանկութիւն և անշքութիւն և զըրեթէ յամայութեան վիճակ ժամանեալ վերերեւիր: Եւ այնմ
- 25 ամենայնէ ամենախնամ աջ հզօրին հովանաւորեալ, տեսչու-

* Դաւթի Սահ., պր. 1, երես 12 [տե՛ս Դաւթի Անյաղթ, Սահմանք խնայողութեան, աշխատ. Ս. Ս. Արեշտոյանի, 1960, էջ 10]:

6—7 Բ չիք գլեզաշարժ ծովս զանազան հոգմովք իբր: 12 Բ անուն:

5 թեամբ արդահատեալ՝ պաշտպանեաց զսա մինչև ցայժմ և
 ևս պահեսցէ հաստատուն մինչև ցլաւիտեան: Զսոցանէ սա-
 կաւ ինչ ունիմբ խօսիլ առաջիկայդ՝ համառօտակի հաւաքեալ
 ի պատմութեանց աստի և անտի: Եւ ըստ որում «ոչ է պատ-
 10 մութիւն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան», վասն ո-
 րոյ յաւելաք և զթուականս ի լուսանցսն, ընդ որս և զստո-
 րագրութիւն սրբոյ մենաստանիս եղաք յաւարտ պատմու-
 թեանս, խօսեցաք սակաւ ինչ և վասն աստուածընկալ սրբոց
 նշանացն և մեծագոր նշխարաց և մասանց սրբոցն², որ ի
 10 սմա գետեղեալ կան:

Գրեցաք ի վերջոյ և ոտանաւորս³ ինչ-ինչ ի վերայ ալ
 և ալ իրաց՝ հանդերձ ծանօթութեամբ նոցին՝ ի զրօսանս գե-
 րապատիւ բանասիրացդ, որ ի սակս ձեր բաղձացեալդ մը-
 նամ միշտ աղօթարար և պաշտօնատար

Նուաստ Յոհաննէս
 արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ

* Խորենացի. Բ, 79 [տե՛ս Պատմութիւն հայոց, Բ, 82, Տփղիս, 1913, էջ
 224].

2 Ա չիք պահեսցէ: 9 Ա նշխարաց:

ՅԱՂԱԳՍ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ
ԶՔՆԱՂԱՏԻՊ ՎԱՆԻՅՍ ՈՐ Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՍ ՍԵՐԱՍՏԻԱՎ՝

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

- Բարեպաշտ արքայն Արծրունեաց՝ Յոհաննէս, որ և Սե-
5 ներարիմ անուանիւր, նեղեալ յոյժ ի սկիւթացի թաթարացն,
որք կոչին թուրք, վասն այն հաստատուն յետկարաւ ետ
կայսերն Վասլի զՎասպուրական աշխարհն 4000 բնդարձակ
և արդիւնարար զիւղօք, 72 բերդօք և 10 քաղաքօք, և ընկա-
լաւ ի նմանէ հաստատուն նամակաւ զամենայն երկիրս Սե-
10 բաստիոյ՝ հանդերձ ամենայն զաւառօք իւրովք, մինչև ի սահ-
մանս Եփրատայ։ Եւ առեալ զորդիս իւր և զեղբորորդիս և
զազգայինս և զամենայն ազատագունդ զօրսն և զոսմիկս և
գրեթէ զերրորդ մասն աշխարհին՝ իբր շորս հարիւր հազար
ոգիս՝ հանդերձ ախիւք իւրեանց, եկն ի Սեբաստիա և բնա-
15 կեցաւ աստ յամի տեառն 1021 (նշ)⁵։ Եբեր բնդ իւր և
զսուրբ Նշանն տեառն զխաշն Վարազայ և շինեաց վասն
այնր զվանս սուրբ Նշանի ի Սեբաստիա և եղ ի սմա զխաշն
տէքունական⁶։

* Ուրհայեցի [Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 49]։

Հաստիւերոցի [Պատմութիւն, աշխատասիրութեամբ Կ. Ն. Յուդրաշյանի,
1963, էջ 31-34]։

Սամուէլ [Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ,
1893, էջ 112]։

Վարդան [Բարձրբերդցի, Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկովա, 1861, էջ
125, 126, 131-132]։

Յոնիսի 1 [Տե՛ս Յայամաւորք, Կոստանդնուպօլիս, 1706, էջ 784-785]։

3 Ա ձեռ. գլուխները համարակալված չեն։

Լուեալ Պետրոս կաթողիկոսի (ՆՁԱ—1022) ղդալն Սենե-
 քարիմայ ի Սեբաստիա՝ եկն և ինքն ալար և եկաց ժամա-
 նակս ինչ։ Եւ ապա պատգամաւորօք Յոհաննէս արքային
 Հայոց, որ նստէրն յԱնի, գնաց առ կայսրն Վասիլ ի սահ-
 5 մանս Խաղտեաց և խօսեցաւ ընդ նմա զխաղաղութենէ և ա-
 րար հաշտութիւն ի մէջ Յոհաննու արքայի և Վասիլի կայ-
 սերն. անդ արար և զսքանչելիս ի տօնի ջրօրհնեացն, զի
 հրամայեաց կայսրն օրհնել զջուրն առաջի իւր ի գետն՝ բառ
 ծիսի հայոց։ Եւ ի խաչակնքել հայրապետին զջուրն՝ ար-
 10 գելաւ գետն լընթացիցն, և ի հեղուլ զտէրունական իւղն
 միւռոնի՝ ճառագայթ լուսոյ հատան ի ջուրցն։ Ընդ որ կարի
 իմն սքանչացեալ Վասիլ՝ մեծարեաց զհայրապետն և ապա
 բազում պատուով արձակեաց զնա։ Յայսմանէ Գետաղարձ
 անուանեցաւ սուրբն։ Եւ անտի դարձ արարեալ (ՆՁԲ—1023)՝
 15 եկն ի Սեբաստիա առ Սենեքարիմ արքայ, և եկաց առ նմա
 ալ ևս ամս երկուս։ Եւ գնաց աստի յԱնի քաղաք և կացեալ
 անդ ամ մի. և լուեալ զհիւանդութիւն Սենեքարիմայ արքայի՝
 դարձաւ վերստին ի Սեբաստիա։ Եւ ի նոյն տարւոջն էհաս
 վախճան կենացն Սենեքարիմայ արքայի՝ 1027 (ՆՁԳ)։

20 Եւ ի մեռանիլն իւրում պատուիրեաց որդւոց իւրոց, զի
 դարձուցանեն անդրէն զսուրբ խաչն ի Վարագ և զինքն ևս
 տարեալ Թաղեսցեն անդր։ Զայս պատուէր տուեալ առ նոսա՝
 վախճանեցաւ բարի մահուամբ. կեցեալ ի Սեբաստիա ամս
 6 և Թագաւորեալ ընդ ամենայն ամս 55։ Ապա առեալ որդ-
 25 ւոց նորա զմարմին նորին և զսուրբ խաչն (թողեալ մասն
 ինչ որպէս և աւանդի ի վանս սուրբ Նշանի) և յուղի անկ-
 եալ՝ զնացին ի Վասպուրական աշխարհ և անդ զետեղեցին
 զսուրբ խաչն ի տեղւոջ իւրում ի Վարագ, և Թաղեալ զհայրն
 իւրեանց՝ դարձան անդրէն ի Սեբաստիա։ Եւ Թագաւորեաց
 30 ի տեղի Սենեքարիմայ էրէց որդի նորա՝ Դաւիթ։

Յաջորդ ամին (ՆՁԷ—1028), յորում Թագաւորեաց Դա-
 ւիթ Սենեքարիմեան*, էհաս վախճան կենաց Սիօնի՝ արքե-
 պիսկոպոսին Սեբաստիոյ⁶, վասն որոյ ինդրեաց արքայն ի
 Պետրոս Գետաղարձ հայրապետէն զայլ որ արժանաւոր վար-
 35 ժեալ յաստուածապաշտութեան և յիմաստութեան ձեռնա-

* Մագիստրոս։ Վարդան։ Յիշատակարան։

5 Բ զխաղաղութիւն։ 6 Ա. Յոհաննէս, չիլ կայսերն։

գրել և կացուցանել ինքեանց եպիսկոպոս: Եւ նա գրեաց առ Գրիգոր Մագիստրոսն և խնդրեաց ղոմանս յաշակեքտաց նորին, որք ուսանէին ի նմանէ ղփիլիսոփայութիւն, յորս երեւելի եղեն Բասիլ և Եղիսէ: Զսոսա առաքեաց Գրիգոր Մագիստրոսն բարեհաճ կամօք և յանձնարարական գրութեամբ առ հայրապետն, որ և սկսանի այսպէս. «Զվսեմական մականունութիւն սրբազնաբար ընկալեալ քո բոլորն հարց պետականութեանց, մաքուր և անաղօտ լուսափայլութեամբ ի մեզ»* Եւ: Ընտրեաց Պետրոս կաթողիկոս Գետաղարծն ղԵղիսէ և ձեռնադրեաց զնա արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ, զոր լուեալ Գրիգորի Մագիստրոսի՝ գրեաց առ նա թուղթ բարեկամար ազգարարութեամբք վասն ընկալեալ աստիճանին, զոր հանեալ ի Թղթոց նորին՝ եղաք աստ ի յըզբօսանս և ի խրատ խոհականաց ընթերցասիրաց.

ԱՌ ԱՇԱԿԵՐՏ ԻՒՐ ԵՂԻՍԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

«Էսեմ զքէն, մանուկ դու, եթէ գառնդ երբեմն ելով, այժմ հովիւ կացուցին՝ երիս հարցափորձութեամբ խոստովանեալ քո, և այն զկատարեալն սէր և զառ ի հօրէն ուսեալ դաւանութեան սկիզբն և ապա զպահպանականն ընկալար իշխանութիւն և այն զծայրագոյնն բոլորից հօտի: Վստահացեալ ուրեմն աստուածպետականին նմանող՝ ղփշումն յանտիական տիպղ մատաղ ելոյ, զմտաւ ածեր զԵրեմիաս և ղԳանիէլն, ղՍողոմոն և ղԻւր հայր ի վերջին ծնելոցն մինչ օծանիւր, ղՕվանէս և ղԱրիստակէսն: Այսոքիք ի հովուոց

մեզ իմաստասիրեսցի տարացոյց ի մարտիրոսացն նախաւկայ և առաջինն սարկաւազաց Ստեփաննոս և ի մարտիրոսաց՝ Կիւրակոս: Այլ ինձ յոյժ երկիւղալից և տրտմական հանդէս հանդերձ ցնծութեամբ, ղի մեծագոյն հասեր հանդիսի և մրցանաց և մարտի և աշխոյժ ժամանակի բռնութեան:

և տկարացելոցն ի հաւատս: Եւ ղի՞նչ որ առ այս քեզ խրատական կամ զգուշացուցանող հաւանեսցի ստեղծանել բան. կամ եթէ ո՞ր արդեօք օգնականութեան քեզ հաւանեսցի կամ զգաստացուցէ կամ մխիթարեսցէ, քանզի միշտ այս զայժմ զծովու կենցաղոյս տեսանեմ յածեալ զբռնութիւն և զալեաց

* [Գրիգոր Մագիստրոս, Թղթեր, էջ 15—16]:

- ի վեր ծառացելոց ընթացք և զկահակացն պղտորեալ բարձ-
րութիւն: Եւ ո՞րք նաւապետ, մանաւանդ եթէ՝ նաւահանգիստ,
վասն զի ժամանակս և նշանակութիւն և ամենայն աս-
տուածեղէն պատգամս զարձակումն որդւոյն կորստեան մեղ
5 յայտնէ, վասն որոյ ցամաքեալ է սէր և բազմացեալ է անօ-
րէնութիւն, ալլ բնորեալքն սպասեն, վասն զի սակս այնո-
րիկ կարճեալ է զաւուրսն: Արդ, լեր յընտրելոցն, զի իւրա-
քանչիւր զարս այսորիկ ոչ նուազին: Լե՛ր Աբել և մի՛ զպա-
տասխանիսն առ ձեռն զԿալեւին ուսցիս ոչ եղեալ պահա-
10 պան: Որդի ես Նոյի ապրեցուցեալ և ի շարին ժամանակի ոչ
ծնեալ, մի՛ ծիծաղեսցիս ի վերայ Հօրն: Լե՛ր Իսահակ և մինչ
ի զենումն մի՛ հարցանէր զպատարագէն՝ հեղգացեալ կամ
փախուցեալ: Լե՛ր Յակոբ և մի՛ ընդ վայրենի որսս յածեալ
վաճառեսցիս ընդ ոսպան զշնորհսն: Թէպէտ և վաճառիս չեղ-
15 բարց իբրեւ զՅովսէփ պատանի, մի՛ անողորմեսցիս վաճա-
ռողացն զքեզ և այն յեղիպտոս: Եթէ Մովսէս կամ Ահարօն՝
մի՛ զհակառակելն, զմատակարարելն փութա: Լաւ համարեա
զպատուիրանսն պահել և մի՛ օտար հօրով ծախեսցիս իբրեւ
զՓենէհէս: Թէպէտ և սրտմտող՝ զի անցցի բարկութիւն, և մի՛
20 հեղզ իբրեւ զորդիսն Հեղեա, զի մի՛ տապանակն տեառն ի
զերութիւն մատնեսցի և դու ընդ նմին մեղցիս և այն ոչ
զովեալ: Մերձ առ Երիքով և եօթն անգամ զպարսպօրն շըր-
ջեսցիս սաղմոսելով, զի տապալեսցի առաջի ժողովրդեան
քո: Զյորձանսն Յորդանանու ի վեր կարկառեսցես և զստո-
25 րակայն առաջի յաղտաղտուկն առաքես ծով և անցցես յեր-
կիրն աւետեաց: Մեռի՛ր վասն Դաւթեալ ճշմարտութեանն ի
Սաուղայ: Պապանձեա՛ սակայն խորհրդիւ, զի ծնցի քեզ
Յոհաննէս: Մի՛ եղիցիս Կալիսիա, միմիայն զտասանորդելն
փութասցիս, զհատավաճառսն ցրուեսչի՛ր, զաղավնէվաճառ-
30 սըն ի բա՛ց հան, զատեա՛ զտունն աստուծոյ, արա խարա-
զան շուանեայ: Յորժամ տացի քեզ վերածնութեան իշխա-
նութիւն, զհոգոյն ընթերցցիս զօծումն: Յորժամ ընկալցիս
զիշումն, ապա անցեալ բազմեսցիս: Մի՛ աբժաթասէր, որ
կորոյսն Յուդայն, ալլ մերկ իբրեւ զՅովհաննէս: Մի՛ ստող,
35 իբրեւ զԱնանիայ, ալլ իբրեւ զՊետրոս և իբրու զՅակոբոս

4 Բ զարձակած: 9 Ա ուսուցիս: 20 Բ չիք մի: 22 Բ երկրով: 34 Բ զՅու-
դայ զհաննէս:

անկցիս ի բարձանց և թափշօք մեռցիս: Խաչեացիս, եթէ
 հնար է, զլիսիվալք, զի հիւսիսդ յահեկին լիցի քեզ և զրախ-
 տրն բացցի: Հեզ, երկայնամիտ, պարկեշտ, խռնարհ, և զորս
 մի անգամ հայցէ ի քէն Պօղոս, զի ի քեզ աստուած բնա-
 5 կեացէ և իւր տաճարացուցեալ՝ առաջնորդեացէ քեզ և յա-
 մենայնի աջողեսցէ շինեալ ի վերայ վիմին: Եւ մի՛ զփշումն
 նորա ի բաց հանցես, զի ի քեզ բնակեացէ և զու ի նմա: Մի՛
 զժամանակեանս տղմատիպ և անարգ, և որ աստուածային
 10 օրինացն օտարացիս, այլ նոր բարութեամբ յարդարեալ:
 Լի՛ց զականջս իմ ցնծութեամբ և լե՛ր որդի լուսոյ և որդի
 տուրնջեան, զի յամենայնի փառաւորեացի անունն աստուծոյ
 և ինքն պահպանեոցէ զքեզ և եզիցի օրհնեալ յաւիտեանս,
 ամէն»*:

Ընկալեալ Եղիսէի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ զթուղթ
 15 վարժապետին իւրոյ Գրիգորի Մազիստրոսի, ուրախ եղև յոյժ:
 և սկսաւ այնուհետև առաւել ևս յառաջադէմ լինիլ և ըստ բը-
 նական ուշիմափալլ զգօնութեան և զերբնական հրաշածիր և
 երկնուդերձ շնորհացն հովուել զհօտն Քրիստոսի՝ բնակեցու-
 ցանկելով զնոսա ի վայրի զալարուջ աւետարանական կրթու-
 20 թեանց և սնուցանելով առ ջորս հանգստեան առաքինական
 բարի գործոց, առնելով և ուսուցանելով և լինելով օրինակ
 բարեաց ամենից հաւատացելոց:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԳԵԼԱՆԱՅ ԵՒ ԲԱԶՄԱԳԻՄԻ ՏԱՌԱՊԱՆԱՅ
 ՏԵԱՌՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՈՐԻՆ
 Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ**

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Ի ամին ժամանակի (ՆՀԸ—1029) մեռաւ Աբաս թագա-
 ւոր Կարուց՝ կացեալ յիշխանութեան ամս 45, և թագաւոր-
 եաց ի տեղի նորա Գազիկ որդի նորին, այլ զգօնամիտ,
 30 միանգամայն և քաջ: Լուեալ Պետրոսի կաթողիկոսի զմահն
 Աբասայ՝ ել ի Սեբաստիոյ և գնաց ի Կարս և անտի չոճաւ
 յԱնի քաղաք (ՆՀԹ—1030): Եւ ետես զի թագաւորն յԱնույ
 Յոհաննէս և նախարարքն հայոց ընդ ակամբ հայէին ի նա

* [Գրիգոր Մազիստրոս, Թղթեր, էջ 107—109]:

** Ուրհայեցի [ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 75—79]:

Կիրակոս [Գանձակեցի], Պատմութիւն [Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ.
 Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 89—94]:

- վասն այնչափ ժամանակս բնակելոյ նորա ի Սեբաստիա,
 վասն այնորիկ ելեալ զնաց ի Վասպուրական աշխարհ: Եւ
 եկաց անդ առանձնացեալ իբրեւ զմիայնակեաց ամս չորս
 ի Զորոյ վանս, զոր շինեալ էր Ներսէսի հայրապետին: Ընդ
 5 այս գծուարացեալ արքային Յովհաննու և նախարարացն
 հալոց՝ խորհեցան զայլ որ նստուցանել կաթողիկոս, բաց
 երկնչէին, թէ զուցէ Պետրոս կաթողիկոս ոչ հրաժարեաց յիշ-
 խանութենէն և ծագեացի երկայտակութիւն և երկու լիցին
 հայրապետք, վասն որոյ դաւաճանութեամբ գրեալ՝ կոչնցին
 10 զնա զալ և վարել զիշխանութիւն իւր: Եւ իբրեւ եկն նա և
 հմուտ քաղաքն յԱնի (ՆԶԳ—1034), կալեալ յղեցին և եղին
 զնա յարզելանս ի մեծ ամուրն Բջնի, սր եկաց նա ամ մի
 և ամիսս 5 (ՆԶԳ—1035): Եւ եղին կաթողիկոս զվաճահայրն
 Սանահնին զԳէոսկորոս, բաց ոչ բնկալան զնա երեւի ի
 15 պիսկոպոսունքն մեր և ոչ յիշեցին զանուն նորա ի պատա-
 րագին և ոչ թողին ձեռնադրել զոր եպիսկոպոս, և ի ձգել
 նորա զձեռն և զործել զանարժանս, ժողովեալ եպիսկոպո-
 սաց և վարդապետացն մերոց, իբրեւ չորս հազար անձանց,
 և դատեալ զԳէոսկորոս՝ զտին զնա պարտաւոր, վասն որոյ
 20 ընկեցեալ զնա ի պատուոյն և պատառեալ զբող նորա՝ ար-
 սորեցին զնա ի վանս իւր և հաստատեցին զՊետրոս կաթո-
 ղիկոս վերստին յաթոռ հայրապետութեան (ՆԶԵ—1036):
- Ընդ այն ժամանակս (ՆԶԶ—1037), մեռաւ Դաւիթ արքայ
 Արծրունի, որ նստէր ի Սեբաստիա՝ որդի Սենեքարիմայ, կաց-
 25 եալ յիշխանութեան ամս 10: Եւ նստաւ ի տեղի Դաւիթ եղ-
 բայր նորին Ասողմ: Եւ Արուսահլ եղբայրն օգնակցն էր նմա
 և միւս եղբայրն Կոստանդին մեռեալ էր: Այս Ասողմ արքա
 Սենեքարիմեան, ըստ գրելոյ Ուրհայեցուն, էր «լցեալ առա-
 քինութեամբ և արդարութեամբ և սուրբ վարութ ի Քրիստոս
 30 Յիսուս, զարդարեալ հեզութեամբ և քաղցրութեամբ, ողոր-
 մած ի վերայ տառապելոց, դարմանիչ աղբատաց և յոյժ
 սիրելի կրօնաւորաց դասուն, շինող եկեղեցեաց և բազմա-
 ցուցիչ վանօրէից»*:

* [Տե՛ս Ծառթէոս Ուրհայեցի, ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 65]:

3աջորդ ամին (նՁէ—1038), յորում թագաւորեաց Ա-
 տովմ, իշխան ոմն Հայոց, որ եկեալ էր ընդ Սենեքարիմայ
 ի Վասպուրական աշխարհէ ի Սեբաստիա, նախանձեալ ընդ
 պատիւ նորին, եւ ի Սեբաստիոյ ընտանեօքն և զնաց ի Կոս-
 5 տանդնուպօլիս առ Միքայէլ կայսր և բազում շարիս խօսե-
 ցաւ զնոցանէ. «ապստամբիւ, ասէ, ի քէն խորհեալ են և
 պատրաստեալ են վիշտ հասուցանել արքայինդ, որոյ վասն
 և իմ մեկնեալ ի նոցանէ եկի յոռո ձեր»: Զայն լուեալ կայ-
 սերն՝ հաւատաց, զի երեւի էր շարախօս այրն, և առաքեաց
 10 զօրս ի Սեբաստիա ի վերայ Ատովմայ և Աբուսահլայ՝ պա-
 տուէր տուեալ զօրապետին, զի թէ կամիցին զալ ի Կոստանդ-
 նուպօլիս՝ մի՛ տայցէ պատերազմ ընդ նոսա, և թէ ոչ կա-
 միցին զալ՝ պատերազմեալ յաւարի աոցէ զաշխարհն նո-
 ցա և կենդանուցն կալեալ՝ տարցէ զնոսա ի Կոստանդնու-
 15 պօլիս:

Լուեալ Ատովմայ և Աբուսահլայ՝ երկեան յոյժ, և կային
 ի տարակուսի, և ապա հաստատեալ ի միտս իւրեանց՝ եր-
 կոքին եղբարքն ելին ի Սեբաստիոյ և զնացին: ի Կոստանդ-
 նուպօլիս և, յանդիման եղեալ կայսերն, արկին աղաշտնս
 20 առաջի նորա և ասեն. «Եթէ չիցէ ինչ ծանր կայսերական մե-
 ծութեանդ՝ երթիցուք միասին ի զերեզման Վասլի կայսեր»:
 Եւ իբրեւ շոճան անդր հանգերձ կայսերաւ, հանին առաջի նո-
 րա զնամակն, զոր տուեալ էր Վասլի ցՍենեքարիմ՝ ցհայր իւ-
 րեանց ի յառանգութիւն երկրին Սեբաստիոյ և, ընկեցեալ
 25 զայն ի վերայ գերեզմանին Վասլի, ասեն. «Դո՛ւ ետուր մեզ
 զսա և զո՛ւ ածել զմեզ յաշխարհս քո և այժմ դատ արա՛
 մեզ, ո՛վ հայր մեր, զի իշխանք քո սպառնացեալ են ի վե-
 րայ մեր կորուսանել զմեզ և առնուլ զաշխարհն մեր»:
 Զայս լուեալ կայսերն՝ զարմացաւ յոյժ ընդ բանս նոցա և ի
 30 գութ սաստիկ հարեալ ի վերայ նոցա, անկաւ զպարանոցաւ
 նոցին և բազում սէր և պատիւ եցոյց առ նոսա և անդէն
 վաղվաղակի էարկ ի բանտ զշարախօս և զմատնիչ նոցա և
 յետ այսորիկ բազում թագաւորական զարդուք զարդարեալ
 զնոսա և մեծաշուք փառօք յուղարկեաց զնոսա յաշխարհն
 35 իւրեանց ի Սեբաստիա:

3 ատուրս այսոսիկ (ՆՁԸ—1039)* մեռաւ Յովհաննէս թա-
 գաւոր՝ եղբայր Աշոտոյ, որ նստէրն յԱնի: Եւ վասն անմիա-
 բանութեան նախարարացն մերոց մնաց երկիրն ամա երկուս
 5 րամ սպարապետ Պահլաւունի և աղգակիցք իւր՝ պատգամա-
 տրեալ առ միմեանս՝ ժողովեցան ի քաղաքն յԱնի՝ առ Պետ-
 րոս կաթողիկոսն, և ետուն օծել զԳագիկ որդի Աշոտոյ՝ եղ-
 բոր Յովհաննու արքային՝ թագաւոր ի վերայ աղգիս մերոյ:
 10 Զսմանէ բազում զովութիւնս զրեն պատմիչք. էր, ասեն, յոյժ
 զեղեցիկ և վայելչաճասակ և ըստ բնածիր խառնուածոյն՝
 վեհանձն և ըստ ուժոյ արութեան՝ հզօր և ըստ կառուվարու-
 թեան՝ յաջող, զգաստ և խոհական, և ըստ զնացից վարու-
 ցին՝ առաքինի: Բայց ի դաւաճանութենէ նենգամիտ նախա-
 րարացն մերոց յետ երից ամաց (ՆՂԳ—1045) կայսրն Մո-
 15 նոմախօս յափշտակեաց զԱնի զամենայն տէրութիւն ի ձե-
 ոաց Գագիկայ թագաւորին և հրամայեաց Ասիտայ իշխանին
 յԱրեւելից՝ զնալ զօրօքն և տիրել Անույ և ամենայն թագա-
 տրութեան: Եւ նա զնացեալ՝ տիրեաց: Եւ յերկրորդ ամին
 (ՆՂԶ—1047) փոխանակ Ասիտայ առաքեաց վերակացու յԱնի՝
 20 զոմն Կոմիմաս անուն: Եւ նա եկեալ անարգանօք վարիլ
 ընդ Պետրոսի կաթողիկոսին, սկսաւ և յաւել զրել ամբաս-
 տանութիւն զնմանէ առ կայսրն՝ որպէս թէ նա կամիցի ա-
 պրատամբեցուցանել զհայս ի յունաց: Եւ զի կամէր բառնալ
 ի քաղաքէ անտի զաթոռ կաթողիկոսութեան, վասն որոյ խա-
 25 բանօք իմն էհան զնայ յԱնույ, ասելով՝ հրամայեալ է քեզ
 ի թագաւորէ՝ զնալ ի գաւառն Կարնոյ և նստիլ ի մեծ քա-
 ղաքն Արծնոյ: Եւ հայրապետն զնաց յԱրծնի: Եւ անտի,
 հրամանաւ կայսերն, ի տօնի ջրօրհնեացն (ՆՂէ—1048) կա-
 յեալ տարան և եղին ի բերդն Խաղտոյառիչ: Տետ կայոյ
 30 նորա յարգեալանս մինչև ցգատիկ, տեղեկացեալ կայսրն
 անմեղութեան սուրբ հայրապետին՝ ետ տանիլ զնա ի Կոս-

* Լատիւերացի [Պատմութիւն, էջ 57, 61—64]:

Ուրհայեցի [Ժամանակագրութիւն, էջ 86]:

Վարդան [Պատմութիւն տիեզերական, էջ 133]:

Յուլիոս 3 [Պետք է լինի Յուլիոս 30: Տե՛ս Յայրմաւորք, Կոստանդնու-
 պօլիս, 1706, էջ 888]:

14 ԱՅ ՆՂԵ. ուղղել ենք ըստ բնագրի «յետ երից ամաց» արտահայտու-
 րյան: 25 Բ՝ հրամայէ:

- տանգնուպօլիս: Գնացին ընդ նմա և երևելի եպիսկոպոսուն-
քըն և վարդապետքն մեր (որոց գլխաւորքն էին Հնգեա-
սան), յորոց մի էր և Նղիսէ արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ:
5 Եւ իբրեւ յանդիման եղեն Մոնոմախոսի կայսեր՝ աթոռ ոսկի
փառադարդ արկեալ նստոյց զհայրապետն բազում մեծա-
բանօք: Եւ ի ժամ մեկնելոյ նորա անտի Նղիսէ եպիսկոպոս
Սեբաստիոյ բռնն էհար զաթոռոյ նորա, որպէս թէ կամիցի
բառնալ զայն անտի և ի շփոթիլ արքունի սպասաւորացն՝
էհարց կայսրն զպատճառս իրացն: Յայնժամ պատասխանի
10 ետ Նղիսէ եպիսկոպոսն և ասաց. զիտասցէ տէր իմ արքայ,
զի աթոռն, յոր բազմեցաւ սուրբ հայրապետ մեր, չէ ար-
ժան ալլում ումեք նստիլ ի նմա: Ժպտեալ կայսեր ընդ այս՝
հրաման ետ սպասաւորաց իւրոց զի առեալ տարցին զայն
աթոռ յօթեանս բնակութեան կաթողիկոսին, զի նա՛ միայն
15 նստցի ի վերայ նորայ և ոչ ալլ ոք:

- Յետ կալոյ նորա ի Կոստանդնուպօլիս* ավելի քան զամս
երիս (Շ—1051) Ատովմ Արծրունի, որդի Սենեբարիմայ, թա-
գաւոր Սեբաստիոյ՝ միաբանեալ ընդ Գազիկ արքային, որ
կայր վտարանդի առ յոյնս, երաշխաւոր եղև առ կայսրն
20 վասն կաթողիկոսին և հանեալ զնա ի քաղաքէ անտի՝ տա-
րաւ ի Սեբաստիա և պահեաց առ իւր ամս երկու և ապա ետ
նմա տեղի բնակութեան ի վանս սուրբ Նշանին, զոր բազմա-
հնար վայելչացուցեալ էր, ուր եկաց անդէն ի վանս Պետրոս
կաթողիկոս Գետադարձն ալլ ևս ամս Ե (5): Եւ հասեալ յա-
25 տուրս ծերութեան Պետրոս կաթողիկոս Գետադարձն կոչեց-
եալ՝ եղբայր խաչկաչ առաջնոյ, վախճանեցաւ ի Սեբաստիա
ի վանս սուրբ Նշանի (Շէ—1058) և թաղեցաւ անդ՝ արտա-
քոյ եկեղեցւոյն, յետ կոյս սրբոյ սեղանոյն, ի կողմն յարե-
ւելից, պատեալ պարսպաւ մաքուր շիրիմ նորայ: Կալաւ սա
30 զաթոռ հայրապետութեան հանդերձ վտարանդութեամբն ընդ
ամենայն ամս իբր 40 կամ 39 և ամիսս 6:

- Աստ, ի վանս սուրբ Նշանի, առաքեաց առ սա Գրիգոր
Մազիստրոս զգաւաղանն ականակապ և զսկիհ՝ ճարտարագործ
և զանօթ միւռննի նուիրեալ նմա և զովեստ խաչի ոտանաւոր
35 տողիւք, զոր հանեալ ի թղթոց նորին, եղաք աստ⁸:

* Լատիւերացի Պատմութիւն, էջ 82:

11 Բ յաթոռն: 13 Բ իւրեանց: 28 Բ չիք ի կողմն... հայրապետութեան:

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱԶՄԱԳԻՄԻ ՀԱՐՈՒԱԾՈՅՆ, ՈՐՔ ԵԿԻՆ
ՀԱՍԻՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ՄԱՀՈՒԱՆ
ԵՂԻՍԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՅԱԶՈՐԴԵԼՈՅ ԱՅԼՈՅՆ:

Գ Լ Ո Ե Խ Գ

- 5 Յաւորս յայսոսիկ* (ՇԹ—1060) Տուրբի արքայն պարսից տեղեկացեալ ի սլար հորասանայ⁹, թէ յոյնք տկարացեալ¹⁰ են ի զօրութենէ և չէ նոցա փոյթ պահել զաշխարհ տէրութեան իւրեանց, եղ ի մտի վերստին արձակել զգունդս զօրաց ի վերայ նոցա և ապականել զերկիր աւհամանաց
- 10 նոցա: Շարժեալ ապա զամենայն աշխարհն պարսից և սկիւթացոց՝ եղեալս ընդ իշխանութեամբ իւրով, զումարեաց զանթիւ զանհամար բազմութիւն մարդկան, ետ ի ձեռս երից զօրավարաց, որոց անուանքն էին՝ Սամուխ, Ամուրբաֆըր և Գիճոդիզ¹¹, և առաքեաց զնոսա յաշխարհն Հայոց՝ յամենայն սահմանս, յորս տիրեալ էին յոյնք, պատուէր տուեալ նոցա՝ յաղարտ վարել զաշխարհն և զնալ մինչև ի Սերաստիա և աւերել զբաղաքն զայն: Հորդան տաւեալ զօրացն պարսից՝ անարգել խաղացին յաշխարհն Հայոց իբրև զյորձանս զետոց և հեղեղեցին զերկիրն առ հասարակ և որպէս ընթաց
- 20 նայ հուր ընդ եղէզն, այնպէս ընթացան սորա ընդ աշխարհս և լափեցին զամենայն, զորս զտին, մինչև հասին ի զաւառն Սերաստիոյ, ուր և ապականեցին զգեղեցկութիւն դաշտաց նորա և արեամբ ներկեցին զընդարձակութիւն վայրացն և հուրք ծախեցին գրեթէ զամենայն տանս և զգեղաւ նորա:
- 25 Իբրև ազգ եղև այս արշաւանք նոցա ի քաղաքն Սերաստիա՝ փութացեալ Ատովմայ արքայի և եղբօր նորա Աբուսահլայ՝ փախեան անտի հանդերձ իշխանօք հայոց և զնացին ի յաւանն հաւատանէք¹² և ամրացան անդ, զի անառիկ էր այն: Իսկ զօրքն պարսից հասեալ պաշարեցին զՍերաստիա՝ յաւուր Բարեկենդանի վարդավառին, և զի ոչ ոնէր քաղաքն պարիսպ հաստատուն, յորդեալ և զեղեալ նոցա առ հասարակ ի ներքս, հարին ի բերան սրոյ զամենայն հասակ մարդոյ, որոց մարմինք իբրև զփայտ անտառի կուտեալ լինէին ի վերայ երկրի և արիւնք նոցա իբրև զհեղեղս հոսեալ
- 30

* Ուրհայեցի թաժանակազրուիւն, էջ 133—134:

ընդ փողոցս՝ յորդովթեամբ զեղուն ի գետն, որ անցանէր
ընդ մէջ քաղաքին, որովք և ջուրք գետոյն ի գոյն արեան
գնային և անկանէին յԱլիս գետ:

Եւ յետ այսր հարուածոյ՝ յափշտակեցին զամենայն
5 գանձս թագաւորին Ատովմայ և զամենայն ինչս, զորս գտին
ի տունս պիտանի և որոշեալ առին յինքեանս զամենայն
շափահաս մանկունս և զաղջկունս և զտիկնայս: Եւ ապա ար-
կին հոր ի քաղաքն յամենայն տեղիս՝ յապարհս և ի մե-
ծամեծ շինուածս և յեկեղեցիս, զորս հարիւր թուէ¹³ Ուրհա-
10 յեցի պատմիչն, ամենեքին զմրեթաշէնք և ահեղք: Եւ որք
ապրեալ էին ի սրոյ, մաշեցան ի հրոյ: Եւ այսպէս ի սա-
կաւ ժամու ի մոխիր դարձաւ մեծ քաղաքն Սեբաստիա և ա-
մենայն սահմանք նորա և եղև իբրև զհիւզ մի մրգապահաց:
Թէպէտ և յետոյ փոքր մի նորոգեցաւ, իսկ զօրացն պարսից
15 կացեալ ի կողմանս յայնոսիկ ութն [աւուր], առին զամե-
նայն ատարն և զգերիսն և զնացին յաշխարհ իւրեանց: Եւ
Ատովմ արքա եկեալ զնաց ի Կոստանդնուպօլիս (ՇԺ—1061):
Եւ եկաց անդ առ ժամանակ մի և դարձաւ ի Սեբաստիա:

Եւ յետ իբրև երից ամաց (ՇԺԳ—1064) զալստեան Ա-
20 տովմայ արքայի և եղբօր նորին Աբուսահլայ ի Կոս-
տանդնուպօլսոյ, ժամանեալ հրաւէր երկնային կոչմանն,
վճար հասեալ կենաց Եղիսէ արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ:
Հանգեաւ առ Քրիստոս: Եւ նստաւ ի տեղի նորին, հաւանու-
թեամբ Ատովմայ արքային, տէր հաշատուր արքեպիսկոպո-
25 սըն, որ էր այլ խոհական և իմաստուն. սա հովուեաց զհօ-
տըն Քրիստոսի աշաւորջ տքնութեամբ և բազմավիշտ տա-
ռապակրութեամբ ամս իբրև 31:

Մինչև ևս փոքր մի ոգի առեալ Սեբաստիա* (ՇԺԸ—
1069), սպարապետն պարսից Խրուճ¹⁴, որ ի զիրս մեր Կրտ-
30 րիճ ասի, ի տոհմէն Տուղրիլայ, ապստամբեալ յԱլիսալա-
նայ, դիմեաց զօրու ծանու ի սահմանս Հայաստանու: Եւ
ընդդէմ նորա Մանուէլ Կիւրապաղատ՝ զօրավար յունաց, այլ
ի պարտութիւն մատնեալ յերեսաց նորա՝ ձերբակալ եղև ի
պատերազմի, և զօրք նորա ցրուեալ՝ ի փախուստ դարձան:
35 Եւ ապա համարձակ յառաջ խաղացեալ՝ յաւարի էառ զբա-

* Ուրհայեցի [ժամանակագրութիւն, էջ 192]:

2 Բ որով: 3 Գ Ալիս: 31 Ա. զիմաց:

զում տեղիս և հարձակեալ ի կողմանս Սեբաստիոյ՝ Բաղում
նեղութիւնս հասոյց հայոց ազգիս:

- Ջայս ամենայն լուեալ Դիոթէն կայսր՝ զօրածողով ա-
րար անհամար մարդկան և դիմեաց ի վերայ պարսից: Յան-
5 ցանեւ նորա ընդ Սեբաստիա՝ ընդ առաջ ելին նորա թաղա-
ւորն Ատովմ և եղբայր նորա Աբուսահլ և ընծայեցին նմա
բազում նուէրս: Իսկ թշնամիք նոցա՝ իշխանքն յունաց, որք
էին յայնոսիկ կողմանս, բազում բանիք շարախօս եղեն զնո-
ցանէ և զազդէս հայոց. ի հարկանել, ասեն, Խռուճայ զաշ-
10 խարհս մեր, սորա առաւել կոտորեցին զմեզ քան զզօրս նո-
րա և թէ՛ զրգոխը պարսից սորա են: Հաւատաց անմիտ
կայսրն զրաբանութեանց նոցա՝ առանց քննելոյ և հրամայ-
եաց զօրաց իւրոց յաւարի առնուլ զնորոգեալն Սեբաստիա,
զոր աւարեալ նոցա զքաղաքն՝ արարին և բազում կոտորածս:
15 Ջայն տեսեալ իշխանացն յունաց և հայոց, որք եկեալ էին
ընդ կայսերն ի Կոստանդնուպօլսոյ, շարժեցան ի զով ի վե-
րայ հայոց և աղաչեցին զկայսրն զազարեցուցանել զզօրսն
յանիբաւ գործոյ անտի: Եւ կայսրն, թէպէտ լուա նոցա, բայց
ընկեց իշխանութենէ զԱտովմ և զԱբուսահլ և սպանացաւ
20 նոցա ի դառնալ իւրում ի պարսից ի յոյն դարձուցանել զնո-
սա և զամենայն հայս ընդ նոսա:

- Ապա հորդան տուեալ զօրացն Դիոթէն, խաղաց ի Տու-
րուբերան աշխարհն հայոց և, դիմեալ ի վերայ Մանազկեր-
տի, էառ զայն և զորս եզիտ ի քաղաքի անդ ի պարսից՝ խո-
25 զողեաց սրով: Լուեալ Ալփասլանայ զարշաւանս կայսերն՝
դիմեաց և ինքն ի վերայ նորա: Եվ ի դաւաճանեալ զօրացն
յունաց՝ մատնեցաւ կայսրն ի ձեռս Ալփասլանայ, զոր յետ
սակաւու արձակեաց զնա ասելով իբր ի նախատինս նմին.
«Հաճեալ է իմ ընդ սահմանս օրինաց ձերոց զոր ասէք՝
30 «Բարի է բարի առնել թշնամեաց» նմին իրի, և ես շնորհեմ
քեզ զկեանս և զթաղաւորութիւնս քոյ»: Եւ իբրեւ լուան ի
Կոստանդնուպօլիս զըմբռնիլն նորին, կացուցին կայսր զՄի-
քայէլ՝ զորդի Տուկիծայ: Եւ յետ պատերազմաց ինչ, հրամա-
նաւ Միքայէլի բրեցին զաշսն Դիոթէնայ և եզին փ մենաս-
35 տանի մի ի Պոտոսայ կղզին, ուր մեռաւ նա շարաշար, որպէս
պիղծն Յուլիանոս սպանալով սրբոյն Բարսղի, զնաց ի
Պարս, և խոցեալ ի Մեռկերիոսէ՝ սատակեցաւ և ալ ոչ դար-
ձաւ. սույնպէս և Դիոթէնս (ՇԻ—1071) մեծաւ խրոխտանօք
սպանալով ազգիս մերոյ՝ էանց զնաց և ոչ կարացեալ հասա-

նկլ բղձից իւրոց, ալ ի բազմավիշտ տառապանս իւր ամե-
նայն փշեաց զոգին և բարձաւ ի միջոյ:

Եւ յետ ամաց իբրեւ ըննից* (ՇԻԹ—1080) մեռանի ի մի-
տմ ամի Ատովմ արքա Սենեքարիմեան և եղբայր նորին Ա-
5 բուսահ, որով և բարձաւ թագաւորութիւնն Արծրունեաց. և
ամենեկին անծանօթ եղև կարգ ազգի նոցա:

Եւ յետ հնգետասան ամաց (ՇԽԴ—1095) մեռաւ Խաչա-
տուր արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ և եղաւ ի վանս
սուրբ Նշանի: Եւ կացուցին ի տեղի նորին իշխանք ազգիս
10 մերոյ զՅովսէփ արքեպիսկոպոսն, որ բազում տառապանս և
զվիշտս կրեաց, զի յաւուրս սորա** (ՇԽԹ—1100) իշխան ոմն
յազգէս հայոց, նեղեալ յոյժ ի բռնութենէ յունաց, զնաց ի
Պարս և, ուրացեալ զհաւատս, ընկալաւ արքայէն Պարսից
զիշխանութիւն կոսակալութեանս սահմանեացն Սեբաստիոյ
15 և յունական կողմանց և կարգեցաւ Դանիշման¹⁵: Եւ պատե-
րազմեալ զորօք պարսից ընդ յոյն և ընդ լատինս՝ բազում
հարուածս հասուցց նոցա և մեծաւ անձկութեամբ տառապե-
ցուցեալ վշտացուցանէր զազգս հայոց ի Սեբաստիա և սահ-
մանս նորին: Եւ յետ չորից ամաց (ՇԾԳ—1104) սատակե-
20 ցաւ:

Յետ կրելոյ զբազում խոշտանգանս և զնեղութիւնս,
հանդարտեալ ժամանակս ինչ Յովսէփայ արքեպիսկոպոսի
քաղաքիս Սեբաստիոյ և հասեալ յաւուրս ծերութեան՝ փո-
խեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի վանս սուրբ Նշանի: Եւ
25 նստաւ ի տեղի նորին տեսուչ տէր Դաւիթ արքեպիսկոպոսն
(ՇԿԶ—1117):

Յաւուրս սորա Աբիբաս ամիրայն Սեբաստիոյ՝ որդի ի
թոռինն Դանիշմանայ, նահատակեաց զբազումս յազգէս հա-
յոց. իշխան ոմն Դաւիթ անուն*** ունէր զհինգ որդիս՝ Արև,
30 Գոհարինէ, Ռատիկոս, Ծամիղէ և Տունկի: Եւ եղև ի յարձա-
կիլ սկիւթացոց զերեցաւ Դաւիթ էրեց որդովն: Եւ ինքն ու-
րացաւ զհաւատս Քրիստոսի, բայց կին նորա սնուց զչորե-
սին որդիս իւր ի վարս աստուածապաշտութեան, որոց ի չափ

* Վահրամ: Ուրհայեցի [ժամանակագրութիւն, էջ 272, 297]:

** Վարդան [Պատմութիւն տիեզերական, էջ 148]:

*** Յովքիսի 28 [Տե՛ս Յայմասուրք, Կոստանդնուպօլիս, 1706, էջ 885]:

հասեալ՝ երեք ի նոցանէ վասն քաջութեան իւրեանց կարգե-
ցան ի զինուորութիւն ամիրային Ալիբասայ, իսկ Լուսիկոս
կրօնաւորեցաւ ի վանս սուրբ Նշանի: Եւ ի շարախօսել ո-
մանց զշորեցունց եղբարց՝ միանգամայն ածին առաջի ամի-
5 րային: Եւ յետ բազումս հրապտելոյ զնոսա ուրանալ զհա-
ւառս, իբրեւ ետես թէ ոչ առնուն նոքա յանձն, բաղձազիմի
դառն տանջանօք ետ շարշարել զնոսա և հուսկ յետոյ հա-
տին զզուխս նոցա, զորս ամփոփեալ քրիստոնէից՝ թաղեցին
ի Մարգճախին՝ մերձ ի Ճանապարհն Քառակուսի սասցեալ.
10 և կարգեցաւ տօն վասն նոցա՝ անուանեալ տօն Գոհարինեանց,
ըստ որում մեծն ի նոցանէ կոչիր Գոհարինէ (ՇՁԵ—1136)¹:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԹԷՈԴՈՐՈՍԻ ԱՐԵՂԱՅԻՆ ԵՒ
ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՆԳԻՍ ՍԵՔԱՍՏԻՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՍԱՀԱԿ[ԱՅ]
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌԵ ԱՆԱՆԻԱՅԻ
Ի ՍԵՔԱՍՏԻՍ Ի ՎԱՆՍ ՍՐՔՈՅ ՆՇԱՆԻ

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ

Դառնաղէտ և բազմազիշտ ժամանակիս (ՇՁԷ—1138) վեր
երեւեցաւ այրն հանճարեղ և կորովաբան տէր Գրիգոր արքե-
պիսկոպոսն և յաջորդեաց զկնի մահուանն Դաւթի յաթոռ
20 արքեպիսկոպոսութեան՝ ի Սեբաստիա ի վանս սուրբ Նշանի,
որոյ երկրորդ ամի (ՇՁԸ—1139)¹⁷ նահատակեցաւ սուրբն
Թէոդորոս արեղայն՝ երջանիկ վկայն*, ի կաթողիկոսութեան
տեառն Գրիգորիսի՝ եղբօր Շնորհալուոյն: Սա էր սեբաստացի,
որդի Գոհարինեայ վկայի, կրօնաւորեալ ի վանս սուրբ Նշա-
25 նի. և ամբաստանեալ ոմանց զնմանէ առ Ալիբաս ամիրայ
Սեբաստիոյ՝ կոչեաց զնա առաջի իւր և յորդորեաց թողուլ
զքրիստոնէութիւն, ապա թէ ոչ՝ զանք և տանջանք և բանտ
կա, ասէ, առաջի քո: Պատասխանի ետ Թէոդորոս. «Ես քրիս-
տոնեայ եմ և արեղայ և պաշտեմ զաստուած հայր և զորդի
30 նորա միածին և զսուրբ հոգին և զայլ հաւատս կամ զկրօնս
չկարեմ առնուլ յանձն»: Յասուցեալ ընդ այս ամիրայն՝ հրա-
մայեաց հարկանել զնա և զնել ի բանտ և բազմօր տառապե-
ցուցանել և ապա ետ հանել և տանիլ ի տուն աղօթից իւր-
եանց: Եւ դահճքն սուսերամերկ ստիպէին զնա մտանել ի

* Յուլիսի 22 [Տե՛ս Յայտնաւորք, Կ. Պօլիս, 1706, էջ 820—822],

ներքս, և իբրև ոչ եմուտ, շարաշար տանջեցին զնա և դարձեալ արկին ի բանտ: Յորժամ լուա զայս արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ տէր Գրիգոր, գրեաց առ վկայն բանս մխիթարութեան և քաջալերս՝ յօժարութեամբ մեռանիլ վասն Քրիստոսի: Զկնի այսորիկ մատենաց զնա ամիրայն ի ձեռս Թօտոսի դատաւորին, որ էր դարձեալ ի քրիստոնեութենէ, և նա յետ բազում սպառնալոյ անխախտ գտեալ զերանելին՝ ետ տանիլ և սպանանել: Եւ զահիճքն ընկեցին զնա երկիր և հարին յերկար աքցի և բռնցի, և ապա սրով յերիս մասունս հատին զմարմին նորա, և այնպէս թաւալելով յարեան իւրում՝ աւանդեաց զհոգին ի ձեռս աստուծոյ (ՇՂԸ կամ ՈԴ—1149 կամ 1155):

Յայնժամ իշխան ոմն, ի սեբաստացւոց աստի յազգէս հայոց, Սարգիս անուն, բազում ինչ տուեալ ամիրային՝ էառ զմարմին սրբոյն և բերեալ թաղեաց պատուով ի վանս սուրբ Նշանի՝ յեկեղեցւոջ սուրբ Կարապետին, յետ կոյս դասին. ի հարաւակողմն առաջի որմոյն, ի ներքոյ կամարին, և ետ գրել ի վերայ շիրիմին՝ թէ «Այս է տապան հանգստեան սրբոյն Գոհարինեայ որդոյն՝ Թէոդորոս նահատակին»¹⁸:

Գրիգոր արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ նստաւ ի վանս սուրբ Նշանի ամս իբրև 31 և հասեալ յաւուրս ծննդութեան հանգեալ ի Քրիստոս ի թվին ՌԺԸ (1169) և թաղեցաւ ի վանս, ի գերեզմանատանն, հուպ շիրիմի Պետրոսի Գեաղարձին: Եւ նստաւ ի տեղի նորին Սահակ կամ Պսակ արքեպիսկոպոս՝ այր խոհական և պարկեշտ: Յաւուրս սորա (ՌԻԸ—1179) եղև ժողովն Հռոմկլայու ի ժամանակս Գրիգորիսի կաթողիկոսի՝ Տղայ անուանելոյ՝ որդոյ Վասիլի՝ եղբօր Շնորհալուոյն, վասն միաբանութեան հայոց ընդ յունաց, զոր յերկար առաջի արարեալ՝ զուղղափառ դաւանութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյս Հայաստանեայց և զանապթաք աւանդութիւնսն և զանստերիւր ծէսսն, զորս ունիմք սրբոց հարցն յառաջնոց, որով և վարիմքս: Եւ ի հաստատութիւն այնմ անստիլի ճշմարտութեան՝ երկու կաթողիկոսունքն եւ 31 արքեպիսկոպոսունքն ստորակնքեալ զիրաքանշիւր անուանս ձեռամբ իւրեանց և կնքեալ յղեցին առ կայսրն Կեռ-Մանուէլ՝ ի Կոստանդնուպօլիս, ի ձեռն թղթատարցն: Բայց ժամանեալ

¹⁸ Ա չիք գայս: 19 Բ ունի հավելլալ՝ ի թիւն 1826 փոխադրեցան նշխարք սրբոյն ի սուրբ Աստուածածին յեկեղեցին:

նոցա ի Կեսարիա՝ ոչ ևս կարացին յառաջ գնալ, զի յարգե-
լան ի խռովութեանց ճանապարհին և դարձան յետս առ կա-
թողիկոսն: Իսկ նորա վշտացեալ և տխրեալ յոյժ ընդ ոչ յա-
ջողի գործոյն, վասն որոյ ամենայն ջանիւք հոգայք ճանա-
5 պարհ գտանելոյ յապահովի առաքել զթուղթսն. և մինչդեռ նա
[յ]այսպիսի վարանս էր՝ էհաս բոթալից լուր մահու Կեռ-
Մանուէլի կայսերն (ՌԻԹ—1180): Ընդ որ կարի իմն թախ-
ծեալ հայրապետքն և եպիսկոպոսունքն մեր՝ դարձան իւրա-
քանչիւր ոք ի վիճակս իւրեանց, դարձ արարեալ և Պսակ
10 կամ՝ Սահակ արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ ի տեղի իւր ի
մենաստանս սուրբ Նշանի և ժամանեալ ի կէտ վերին կոշ-
մանն՝ վախճանեցաւ բարի մահուամբ և թաղեցաւ աստէն
(ՈԼԵ—1186):

Յետ վախճանի Պսակ արքեպիսկոպոսին, կալաւ զաթու-
15 արքեպիսկոպոսութեան Սեբաստիոյ տէր Անանիա արհի ե-
պիսկոպոսն (ՈԼԶ—1187), այր երեւելի և վեհանձն, սիրելի և
հաճոյ յաշտ մեծամեծաց և փոքունց:

Յաւուրս սորա երեւելի եղև մեծ իշխանն հայոց Լևոն²,
որ արքայ տնուամբ պատուեալ լինէր, և տեսեալ թէ յաջո-
20 ղեաց նմա տէր և օր ըստ օրէ զօրանայ իշխանութիւն նորա
և հոշակ անուանն ընդ ամենայն ազգս՝ կամեցաւ օժանիլ թա-
գաւոր, վասն որոյ, հաւանութեամբ Գրիգորի կաթողիկոսի և
զլիսաւոր եպիսկոպոսացն Ներսէսի կամբօնացուցլոյն, Յովսէփայ
Անտիոքայ եպիսկոպոսին, Յոհաննու Սսոյ եպիսկոպոսին և
25 Անանիայի Սեբաստիոյ եպիսկոպոսին¹⁹ և այլոցն և փառա-
զարդ իշխանացն մերոց՝ հրաւէր արձակեաց յամենայն կող-
մանս, յորս կային հայք, և ժողովեցան եպիսկոպոսունքն և
վարդապետք և Վրոնաւորք, վանահարք, իշխանք, և զօրա-
ւարք՝ զօրօք ևս ի յունաց և լատինացոց, և զարդարեցին
30 զբովանդակ քաղաքն Տարսոնի և արարին հանդէս մեծ յե-
կեղեցոյ՝ սրբոյն Սուրբիայ, ուր մեծաշուք փառօք էօծ Գրիգոր
կաթողիկոսն զԼևոն թագաւոր ի վերայ ամենայն հայոց՝ յամի
տեառն 1198 (ՈԽԷ) յունվարի 6: Եւ եղև ուրախութիւն մեծ
ցրուեալ և տարագրեալ ազգիս: Եւ սպա ժողովեալ եպիսկո-
35 պոսունքն և այլք ողջունեալ զնորապսակ թագաւորն՝ դար-

* Վահրամ:

վարդա. Պատմութիւն տիեզերական, էջ 152: Յ իշատակարան:

ձան ուրախութեամբ ի տեղիս իւրեանց: Եկն և արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ տէր Անանիա ի վանս իւր և հովուէր զհօտըն՝ շնորհեալ ինքեան աստուծոյ:

- Եւ յետ ամաց իբրեւ շորից (ՈՄԱ—1202) հիւանդացեալ
- 5 Գրիգոր կաթողիկոսի՝ վախճանեցաւ ի Սիս քաղաքի: Յայնժամ ժողովեալ Լեոնի զեպիսկոպոսունս ազգիս մերոյ՝ խորհուրդ արար վասն ընտրութեան նոր կաթողիկոսի. կէսք ասէին ընտրել զԱնանիա եպիսկոպոս Սեբաստիոյ, որ համարիւր լինել յազգականութենէ Պետրոսի Գետազարծին և էր հաճոյ յաշս բազմաց, և կէսք՝ զՅովհաննէս արքեպիսկոպոս Սրսոյ: Եւ ի ծագել մեծի տարածայնութեան՝ հրաման ետ Լեոն արքայ ձեռնադրել զՅովհաննէս, որ և էր ընտանի թագաւորին և սիրելի պալատականցն, այլ արքայակերպ և փառացի անձամբ, և հաւանեալ այնմ ժողովելոցն՝ կատարեցին ըստ բանի արքային: Եւ զնացեալ նստաւ Յովհաննէս յաթոռ կաթողիկոսութեան ի Հռոմկլայ, որ և մականուամբ Մեծաբարոյ կոչեցաւ:
- 10
15

- Զայն իբրեւ տեսին կուսակիցք Անանիայի, սկսան բրբմմբնջել ի ժողովրդեանն, թէ ոչ հաւանութեամբ եպիսկոպոսաց
- 20 եղև ընտրութիւն Յոհաննու, այլ ըստ հաճոյս թագաւորին: Եւ սովին այսու վստահութիւն առեալ Անանիայ և միաբանեալ ընդ իւր զեպիսկոպոսունս և զվանականս Փոքուն Հայոց, մանաւանդ զբնակիշս Սեբաստիոյ և Կեսարիոյ, խորհեցաւ ի զրլուխ տանել զկամս իւր, վասն որոյ և երևելի պարզեօք հաճեցուցեալ զՌուզնատին՝ մեծ ամիրայն Իկոնոյ, այն է Ղօնեայու, որ տիրէր բովանդակ այնոցիկ կողմանց, նստաւ իբր առանձին կաթողիկոս (ՈՄԲ—1203) աստ ի Սեբաստիա ի վանս սուրբ Նշանի, և յաջողեցաւ իշխանութիւն նորա, որովհետեւ ի մեծ համարի էր և Սեբաստիա, իբր թագաւորական
- 30 քաղաք Արծրունեաց և աթոռ Պետրոսի Գետազարծի, ուր և թաղեալ կայ մարմինն նորա: Իսկ Լեոն արքայ իրազեկ լեալ այսմ՝ ոչ իշխեաց առնել ինչ, զի ակն ածէր ի Ռուզնատինայ: Եւ եղև զի ծագեցաւ զժտութիւն ինչ ի մէջ Լեոն արքայի և Յոհաննու կաթողիկոսի՝ յետ կալոյ յաթոռ հայրապետութեան
- 35 ժամանակս ինչ, վասն որոյ համարձակութիւն առեալ բնա-

- կիչք Փոքուն Հայոց՝ հաստատեցին զիշխանութիւն կաթողիկոսի իւրեանց Անանիայի: Եւ յայնուհետեւ շրջէր Անանիոս կաթողիկոս տիրաբար յայցելութիւն յիւրում թեմի և առնէր ալլ և ալլ կարգաւորութիւնս՝ ունելով ընդ իւրե ոչ սակաւ և-
- 5 պիսկոպոսունս: Դէպ եղև նմա զնալ ի մեծն Կեսարիա, այն է՝ Ղայսէրի, և ժողովուրդքն ընկալան զնա մեծաւ պատուով իբրև զպիսկոպոսապետ ազգիս: Եւ մինչդեռ նա անդ էր ամսօրեայ ժամանակօր՝ նահատակեցաւ սուրբ վկայն Թէոդորոս*, զոր մինչ ի բանտի էր և ի տանջանս՝ առաքեաց առ
- 10 նա հայրապետն Անանիա զքահանայ ոմն Գէորգ անուն՝ հանդերձ կերակրօք, քաջալերել զնա: Տեսեալ Թէոդորոսի զքահանայն՝ ուրախ եղև, մխիթարեալ ի բանից նորին և առաւել ևս վստահացեալ ի տէր, դուարթագին փափաքէր հասանել ի ժամ մարտիրոսութեան: Եւ մինչ էր ի բանտի՝ երեւցաւ
- 15 նմա Քրիստոս՝ ունելով ի ձեռին թագ արքունական, և օրհնեաց և զօրացոյց զնա: Եւ յետ կալոյ նորա ի բանտի զաւուրս 16 և կրելոյ զազգի ազգի դառն կտտանս և զվիշտս, հանին արտաքոյ քաղաքին և հարին յամենայն կողմանց սուսերօք և բօրօք և քարամբք, և նա ուրախութեամբ աւանդեաց զհո-
- 20 զին: Եւ ի ցոլանալ պայծառ լուսոյ ի վերայ մարմնոյ սրբոյն յարհաիրս անկեալ դահճացն՝ խոյս ետուն անտի: Եւ շահ Ռուզնատին իմացեալ զեղեակսն՝ հրամայեաց մեծի հայրապետին Անանիայ՝ փութով բառնալ և թաղել զնա: Եւ զնացեալ բարձին զսուրբն և ամփոփեցին պատուով յարժանաւոր
- 25 տեղոջ, յամի տեառն 1204 (ՈՄԳ), մայիսի 18:

Դարձ արարեալ ի Կեսարիոյ Անանիա կաթողիկոսի՝ եկն ի Սեբաստիա մայրաքաղաքս և նստաւ ի տեղի իւրում ի վնաս սուրբ Նշանի՝ ալլ ևս ամս երիս և հասեալ նմա հրաւէր վերին կոչմանն՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և եղաւ մեծաւ պատուով

30 և փառօք ի շիրմի ի հարաւակողմն մենաստանիս արտաքոյ պարսպի եկեղեցոյն, հուպ ի յորմն առաջի փակեալ դրանն՝ և պատուի յերթեկաց դամբարան նորին մինչև ցայսօր ժամանակի:

* Ճառքնախի:

10 Ա. Գէորգ: 30 Ա. հարաւակողմն: 33 Բ ունի ճալիսալ՝ և յետ իբր 618 ամաց յաւուրս Օհաննէս եպիսկոպոսի Սեբաստացոյ շինեցաւ ի վերայ փայելոյ շիրմ արդեամբ Բիւլքճեան պարոն Յոհաննիսի:

ՅԱՂԱԳՍ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՆԻՎՈՂԱՅՈՍԻ ԵՒ
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԱՌԱՋՆՈՅ ԵՒ ՇՄԱԽՕՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՒ ՎԱՍՆ ԴԻՊՈՒԱԾՈՅ ԻՆՉ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՑՆ ՈՐ ՅԱՌԻՐՍ ՆՈՅԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

- 5 Յաւուրս այստսիկ (ՉԼէ—1288) նստաւ ի վանս սորբը՝ Նշանի տեսուչ նահանգիս Սեբաստիոյ տէր Նիկողայոս արքեպիսկոպոսն*, այր հեզ և խոնարհ բարութ և որչափ ինչ ձեռնահաս էր՝ բարեպէս հովուէր զհօտն Քրիստոսի և համբերաբար տանէր վշտաց և անձկութեանց, որք յաճախէին
- 10 յաւուրս սորա: Վասն զի եկին հասին (ՉԽԱ—1292) ի սահմանս Սեբաստիոյ ելուզակք ոմանք՝ ապստամբեալք ի սուլտանէն Եզրպոսի, որք (որպէս զրի ի ձեռագիր պատմութեան²⁰ միում**) գերեցին ի շրջակայ յեզերաց քաղաքիս 800 ռգիս և սպանին 50 զխաւոր անձինս ի քրիստոնէից, և ապա, վստահացեալ ի զօրութիւն իւրեանց, զիմեցին և մօտին
- 15 ի ներքս ի քաղաքն և օգնականութեամբն աստուծոյ Յարապ որդին Սամաղարին հարեալ կոտորեաց ի նոցանէ 500 անձինս և զիսկոյտ արար իբրև զբլուր ինչ մեծ ի վերայ ճանապարհին և զայլսն փախստական արար:
- 20 Եւ յետ երկուց ամաց (ՉԽԳ—1294) ծագեցաւ այլ իմն աղմուկ ապստամբաց ի քաղաքս Սեբաստիա***, զի Ասլանու և Սուբայ և Զաղաշար²¹ կոչեցեալ ապստամբքն բազում զօրօք եկեալ մօտին ի քաղաքս և բազում նեղութիւնս հասուցին քաղաքացւոց, մանաւանդ ազգիս հայոց: Եւ յետոյ զօրացեալ քաղաքացիքն՝ հարին և սատակեցին զբազումս ի նոցանէ և զայլսն փախստական արարին:
- 25 Յետ այսորիկ (ՉԽԷ—1298) Սմբատ բռնաւոր արքայն Հայոց****, որ ի ցեղէ Ռուբենեանց, լուր առեալ թէ Հեթում և Թորոս եղբարք իւր՝ դարձեալք ի Կոստանդնուպօլսոյ՝ զնան առ Ղազան խանն թաթարաց՝ առ ի առնուլ զնա ի թիկունս և զինիլ ընդդէմ ինքեան, և թէ՛ հասեալ են նորա ի Սեբաս-

* Յիշատակարան:

** Պատմութիւն:

*** Ի նոյն Պատմութիւն:

**** Անդ ի պատմութիւն:

4 Բ այստեղից զխաճաճարհերի կարգը խախտվել է. գրիչը ե-ի փոխարեն գրել է Զ. ուղղել ենք մինչև վերջ: 17 Բ 568:

տիա, խաղաց զօրու ծանու ի վերայ նոցա և ձերբակալ արա-
րեալ զերկոսին զնոսա՝ տարաւ և եղ ի բանտի, և յետ քանի
մի աւուրց՝ սպան զԹորոս և կուրացոյց զաշան Հեթմոյ:

3
5 Յաջորդ ամին (Չեմ—1299) ապստամբեցաւ Սուլամիշ,
զօրապետ սուլտանին, և սպան զՊաշանշարն և զՊիշխուրն և
ջանայր տիրել Սեբաստիոյ, զոր իմացեալ ի Սեբաստիա զան-
գութ և զանողորմ բարս նորին և զապստամբութիւն՝ ոչ հը-
նազանդեցան նմա, ալ ամրացուցեալ զպարիսպն՝ զինեցան
10 կէին ազուհացիցն՝ մարտի 8՝ եկն զօրօք բազմօք եղբայր
Սուլամիշին ի վերայ մայրաքաղաքիս Սեբաստիոյ: Եւ յետ
աւուրց ինչ եկն և Սուլամիշն և զաւուրս 40 պատերազմեալ՝
ոչ ինչ կարաց առնել, և յաւուր Աւագ ուրբաթին, որ էր ապ-
րիլի 17, դարձ արարեալ զնաց յաշխարհի դաշտն և անդ կո-
15 տորեալ զօրացն ի Բաշխերտէն²² և ինքն մազապուրծ փա-
խեաւ յԵդիպոտս: Յայսմ նուագի յետ բազում անձկութեանց
փրկեաց տէր զՍեբաստիա ի կործանմանէ:

Եւ յայսմ հեծելակոչտ և զօրագումար պաշարմանց ժա-
մանակիս կարի իմն տառապանս կրելով՝ վշտացաւ տէր Նի-
20 կողայոս արքեպիսկոպոսն և հասեալ զրաւ կենացն՝ հանգեաւ
ի Քրիստոս (ՉՄԴ—1305) և թաղեցաւ ի վախ սուրբ Նշանի:

Զկնի մահուանն Նիկողայոսի՝ եղաւ ի տեղի նորին տէր
Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսն, որ էր այր հանճարեղ և կո-
րովաբան և բարոք հովուէր զհօտն յանձնեալ յինքեան ի
25 տեառնէ: Յաւուրս սորա (ՉՄԶ—1307) հրամանաւ Լեոնի հա-
յոց արքայի եղև ժողովն Սսոյ²³, որք ժողովեցան 41 արքե-
պիսկոպոսունք, 10 վարդապետք, 7 վանահարք, Լեոն ար-
քայն և թագաւորահայրն Հեթում և եղբարք Հեթմոյ՝ Օշին և
Ալինախ և 10 մեծամեծք իշխանք՝ վասն ընտրութեան նոր
30 կաթողիկոսի՝ յետ մահուանն Գրիգորի, որք և ընտրեցին և
եղին զԿոստանդին Կեսարացի Պրոնապործն²⁴, որ և զառա-
ջինն նստեալ էր կաթողիկոս:

Եւ ապա թագաւորն Լեոն և կաթողիկոսն Կոստանդին
յառաջադրեցին արքեպիսկոպոսաց ժողովոյն ընդունիլ և
հաստատել ի վիճակի իւրեանց զինն զլուխ բանս՝ ըստ դա-

24 Բ յանձնեցեալ: 25 Ա չիք հայոց: 29 Ա իշխան:

աննութեան և ըստ ծիսի արարողութեանց համաձայնիլ հոռ-
 մայեցոց, զոր սակաւք ի նոցանէ ի հաճոյս արքային ըն-
 կալան և սկսան վարիլ ի վիճակի իրեանց այնու ծիսի և
 արարողութեամբ, և ոմանք, որպէս Սարգիս արքեպիսկոպոսն
 5 երուսաղեմի և Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ և
 բազումք ընդ նոսա, միաբանեալք՝ իսպառ մերժեցին զանի-
 րաւ հրամանն Լեոնի թաղատորին և յաջորդի նորին՝ Օշնի
 արքային և Կոստանդեայ կաթողիկոսի, և արգելին զիրա-
 10 կացին մնացին ի վերայ ուղղափառ դաւանութեանս Հայոց՝
 անսայթաք և ի վերայ անվթար աւանդութեանց Հայաստա-
 նեայցս կաթողիկէ եկեղեցւոյ՝ անվրէպ։ Եւ այսպիսի աստուա-
 ծահաճոյ վարուք յերկարեալ ի կեանս և վաստակեալ ի տես-
 լութիւնս ամս իրբն 33 և հանգեաւ ի Քրիստոս (292—1338)
 15 և եղաւ ի վանս սուրբ Նշանի։
 Ի սոյն ամի միաբան հաւանութեամբ քահանայք, իշ-
 խանք, ժողովուրդք ընտրեցին և եղին տեսուչ նահանգիս
 Սեբաստիոյ զտէր Շմաւոն կամ Սիմէօն արքեպիսկոպոսն,
 20 այլ խոհեմ և աշակուրջ, զոր բարեպէս կառավարէր զժողո-
 վուրդն։ Յաւուրս սորա (292—1342) հրամանաւ ճիւղն Կոս-
 տանդին Հայոց արքայի և Միխիթարայ կաթողիկոսի եղև ժո-
 ղովն Սսոյ²⁵, ուր ժողովեցան 29 եպիսկոպոսունք, յորոց մի
 էր և Շմաւոն արքեպիսկոպոսն բազարիս Սեբաստիոյ և 5
 զլիսաւոր վարդապետք և 10 վանահարք և բազում երիցունք,
 25 որք միաբանեալք՝ հանին յատեան զբանս զրպարտութեան-
 ցն հոռմայեցոց, որք արարեալ ազգիս մերոյ և ժողովեալ
 էին ի միում գրքոյկի 117 գլուխ բանս մոլորութեանց, զոր ի
 քննութիւն մատուցեալ արքեպիսկոպոսացն՝ մի առ մի գրեցին
 զպատասխանիս ընդարձակ յոյժ և արարին զիրք մի, յորում
 30 խոհական բանիւր ունայնացուցեալ նանրացուցին զայն ամե-
 նայն զրաբանութիւնս և զչարախօսութիւնս նոցին և ցուցին լի-
 նիլ նոքին աղճատանս զառաժեւոյ մտաց և շաղիազփութիւնք
 բանսարկու և քսու արանց, որոց մինն այս է, թէ հայք ու-
 35 և չունիցի ժամանակ հաղորդելոյ և սուրբ խորհրդոյն՝ առնէ
 զձև խաչի մատամբ ի վերայ երկրի, և միոյ ի թևոց անտի

32 Բ նոցին։ գառաժեւոց։

խաշին առեալ փոքր մի հողի զետնոյն՝ ճաշակէ, և այն համարի առ նոսա ի տեղի հաղորդութեան:

Առ այս ասացին սուրբ հարք ժողովոյն. այդօրիկ են պառաւանց ցնորք և տխմարաց, որոց չէ իսկ արժան տալ
5 պատասխանի, քանզի ոչ եթէ զոր ինչ մի անգամ խօսին երբէք պառաւունք այն օրէնք իցեն առ մեզ, զի ահա այսմ ամի յերկրի մերում աւելի քան զտասն հազար քրիստոնեայք կոտորեցան ի բերան սրոյ անհաւատից և ոչ լուաք յումեքէ,
10 թէ որ ի նոցանէ հաղորդեալ իցի ի հողոյ: Ըստ այսմ օրինակի գրեալ պատասխանի ամենայն ստաբան բաշաղանացն մի առ մի և հերքեալ մերժեցին զայն ամենայն ստալօղ
բարբաջմունս հոռմայեցոց, որք խօսին զազգէս հայոց, և ապա ձեռն եղեալ՝ ստորագրեցին ժողովեալ արքեպիսկոպոստունք միաբան և առաքեցին առ պապն և ինքեանք զարձան
15 ի տեղիս իրեանց:

Դարձ արարեալ և տեառն Շմաւօնի արքեպիսկոպոսի եկն ի վիճակն իւր Սերաստիոյ և կեցեալ բարի վարուք և առաքինի զործովք՝ փոխեցաւ յանանց կեանս (ՊԺԸ—1369)
20 և թաղեցաւ ի սուրբ մենաստանիս: Յետ Շմաւօնի արքեպիսկոպոսի նստաւ յաթոռ տեսչութեան ի վանս սուրբ Նշանի տէր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսն երկրորդ, որ նահատակեցաւ ի ՊԼԶ (1387) թուին, զորմէ տես ի յաջորդ զլուխն:

ՅԱՂԱԳՍ ԵԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ
ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ ԵՒ ՈՐՈՅ ԸՆԴ ՆՄԱ
ԵՒ ՎԱՍՆ ԴԱՌՆԱՂԷՏ ՀԱՐՈՒՄԾՈՅՆ, ՈՐՔ ԱՆՅԻՆ
ԸՆԴ ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ ԵՒ ԸՆԴ ՍԵՐԱՍՏԻԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ

Յորժամ էառ Լանկ Թամուր զԲաբելոն (ՊԼԶ—1387) և եկն ի սահմանս մեծին Հայաստանու տարածեցաւ համբաւ
30 նորա յաշխարհ տէրութեան օսմանցոց, յորմէ համարձակութիւն առեալ Պուրհանատին անուն ոմն, որ և ասի Բուրհան Ղազի, ապստամբեցաւ յամիրայէն Սերաստիոյ և սպան զնա, և ինքն նստաւ ի տեղի նորա և ժողովեալ զգօրս ասպատակէր ի բազում տեղիս: Այլ քանզի առ ամենեւին զտաւ անո-

դորմ, զօրք նորա, որք էին ի քաղաքի անդ Սեբաստիոյ,
խորհնցան վտարանջել ի նմանէ և կամ ի ծածուկ դաւել զնա
և բառնալ ի կենաց*:

- Եւ էր յայնժամ (1387) առաջնորդ մայրաքաղաքիս Սե-
բաստիոյ և տեսուչ սրբոյ Նշանի վանաց տէր Ստեփաննոս
արքեպիսկոպոսն, այլ սրբակրօն և առաջի մեծամեծաց յար-
գոյ, որոյ և կազմուած մարմնոյն՝ արտաքոյ հասարակ կար-
գի ահեղատեսիլ էր և զօրաւոր: Իբրև ազգ եղև Պուրհանատին
ամիրայիս խորհուրդն ապստամբութեան զօրաց իւրոց, ու-
մանք ի թշնամեաց մատուցեալ առ նա ասեն, թէ զրդոիչ
ապստամբութեանն է Ստեփաննոս եպիսկոպոս քաղաքիս:
Զայս լուեալ ամիրային՝ զիմեաց ի վերայ Սեբաստիոյ և
նուաճեաց զապստամբսն և առաքեաց արս խիստ ժանդա-
բարոյս ի սուրբ մենաստանս՝ տանիլ զեպիսկոպոսն ամենայն
ուխտին, իսկ սուրբ եպիսկոպոսն տուեալ կաշառս զօրակա-
նացն՝ ետ արձակել զայլ կրօնաւորսն և ինքն առեալ երկու
ծերագոյն արեղայս, որոց անուանքն էին Սեղբեստրոս և
Թէոդորոս, զնաց առաջի բռնաւորին, զոր հարցաքննեալ՝ ե-
զիտ անմեղ և հաւատարիմ զեպիսկոպոսն, բայց նա զրգռեալ
ի թշնամեաց՝ ասէ ցնա՝ «Այգու զիտացից, թէ անմեղ ես և
հաւատարիմ առ իս, եթէ զարձցիս յօրէնս իմ»: Ասէ ցնա
սուրբն. «Դու զիս կալար իբրև զապստամբ: Արդ, եթէ ապրս-
տամբ եմ՝ սպա՛ն զիս, իսկ եթէ անմեղ՝ արձակեա՛»: Այլ ա-
միրային բարկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա՝ առաւել
ևս ստիպէր յուրացութիւն և սպառնայլ ածել ի վերայ նո-
րա և արեղայից նորին բազում շաբիս: Յայնժամ երեքին նո-
բա սկսան միաբերան խոստովանիլ զամենապարբ զերրոր-
դութիւն և զՔրիստոս աստուած և ապա ասեն՝ «Մեր զայլ
հաւատ ո՛չ զիտեմք և ո՛չ ընդունիմք, այլ զա՛յս միայն և ի
վերայ այսր հաւատոյ մեռանիլ պարծանս համարիմք և փա-
ռաւորեմք զարարիչ մեր, զի սոյնպիսի աւանդեաց մեզ ու-
ղիղ հաւատս»: Ընդ այս ցատուցեալ պիղծ բռնաւորին՝ հրա-
մայեաց հատանել զգլուխս նոցա առաջի իւր, և զահիճն ա-
մենայն զօրութեամբ բազում անգամ հարեալ զպարանոց

* Յունիս 23 լահ'ս Յայնմաւորք, Կոստանդնուպօլիս, 1706, էջ 823 —

սրբոյ եպիսկոպոսին՝ ոչ կարաց հատանել, և նա անդադար
 օրհնէր զփրկիչ իւր: Եւ պղծոյն զայլացեալ ի վերայ զահճին
 և լուեալ զբաղցրաբարբառ օրհնութիւնս եպիսկոպոսին՝ ա-
 ղադակեաց մեծածախն. «Պատառեցէ՛ք զբերան դորա, ասէ,
 5 զի մի՛ լուայց զօրհնութիւն բանիցդ»: Յայնժամ տարածեալ
 զնա զահճաց յերկրի՝ ոմանք պատառեցին զբերանն և ո-
 մանք հատին զնա ընդ մէջ և անդամ անդամ յօշեցին, և նա՝
 զօհանալով զտեսունէ՝ աւանդեաց զհոգին: Անդ՝ գլխատեցին
 և դերկու արեղայտն և արկին զմարմինս նոցա ընդ դէշս դիա-
 10 կանց ալլոց շարագործաց նորոգ սպաննելոց: Եւ տէրն Քրիս-
 տոս փառաւորեաց զսուրբսն, զի լոյս պայծառ ցոլացեալ
 յերկնից էջ ի վերայ մարմնոյ սրբոցն. և զայն տեսեալ պիղծ
 բռնաւորին՝ կարծեաց, թէ վասն ալլազգեացն եղև նշանն,
 վասն որոյ ետ որոշել զմարմինս սրբոցն և զշնորհօքն Քրիս-
 15 տոսի հետ սրբոցն զնալ լոյսն՝ վկայ անմեղութեան սրբոյ
 եպիսկոպոսին՝ ի պարծանս մեր և յամօթ ալլազգեացն. և
 թողին զմարմինս սպանեցելոց՝ անդէն կերակուր լինիլ զա-
 զանաց, բայց սրբոյ եպիսկոպոսին զմարմինն հաւատաց-
 եալքն գողացեալ՝ թաղեցին լեկեղեցի մի և արեղայիցն ընդ
 20 փուլ մի հոգով ծածկեցին:

Յետ այսորիկ առաւել ևս բորբոքեալ բարկութեամբ ա-
 նօրէն բռնաւորն՝ հրամայեաց յաւարի առնուլ զեկեղեցիս և
 զվանօրայս զաւառին Սեբաստիոյ: Եւ սպասաւորք նորա բա-
 զում աղէտալի գործս գործեցին. զի զվանս սուրբ նշանի կո-
 25 ղոպտեցին և յափշտակեցին զխաչ և զաւետարան և զայլ
 սպասք սրբութեանցն, զորս և գտին, և զօտարազգիս բնա-
 կեցուցին այսր. մինչև հազիւ ուրեմն կարացին մեծամեծք
 հայոց միջնորդութեամբ ոմանց՝ զաղարեցուցանել զգործ
 զառնութեանն և թափել զսուրբ վանս ի ձեռաց նոցա: Եւ ա-
 30 պա եղ ծանր հարկս ի վերայ եկեղեցեաց, թող զտուգանս բա-
 զում զրամոց, զոր էառ: Այլ փութով խնդրեցաւ վրէժ նորա
 ի տեսունէ, բանգի կալաւ զնա սուլտան Պայազիտ²⁶ և սպան
 չարաշար:

Եւ մինչև ևս էր շնչառեալ մայրաքաղաքս Սեբաստիա
 35 ի հարուածոյ պիղծ բռնաւորին Պուրհանատինայ (ՊՄԲ—
 1403), յարեաւ այլ իմն մրրիկ փոթորկեալ և իբրև զամպ

6 Բ չիք յերկրի: 12 Ա չիք էջ: 19 Ա եկեղեցի: 24 Ա վանս: 25 Բ չիք և
 յափշտակեցին:

թխպայտորդ պաշարեաց զսա, որ իսպառ հիմնայատակ տ-
 րար, քանզի անողորմ բռնաւորն Լանկ Թամուր* զիմեաց ի
 վերայ հզօր թագաւորութեան օսմանցուց և էառ զբազում մե-
 ծամեծ քաղաքս՝ եկեալ պաշարեաց զՍեբաստիա (յորում,
 5 բոտ աւանդելոյ պատմագրաց, կային աւելի քան զերկոտա-
 սան բիր մարդիկ) և իբրեւ ընդդէմ դարձան նմա քաղաքա-
 ցիրն՝ դառնաւորութեամբ խօսեցաւ խաղաղութիւն ընդ նոսա
 և երդուաւ շմատնել զնոսա ի սուր, եթէ տայցեն զքաղաքն.
 որ հարցէ, ասէ, զձեզ սրով, սուր նորա ի սիրտ նորա մըտ-
 10 ցէ²⁷: Եւ իբրեւ էառ զքաղաքն՝ զամենայն երկրասարդս վա-
 րեաց ի գերութիւն, իսկ զմեծատունս ետ նախ տանջել և առ-
 նուլ զամենայն զանձս նոցա և ապա պրկեալ զգլուխս նո-
 ցա ընդ ոտս նոցին՝ ետ հռովել և արկանել ի մեծամեծ փոսս,
 զոր ետ փորել անդէն, այլ զկանայսն ետ կապել վարսից
 15 յագիս ձիոց և ի դաշտի արշաւեցուցանել, իսկ զմանկունս
 քաղաքին՝ զամենայն ետ ժողովել ի դաշտավայրի, կապել
 ձեռք և ոտիւք և կոխան երկվարաց առնել, իբրեւ զորայս ընդ
 կամնասայլիւք, որոյ վասն և տեղին կոչեցաւ և կոչի Սե հո-
 20 ղեր: Այլ զզօրս քաղաքին, որք էին իբրեւ 40.000, կենդանոցն
 թաղեաց յերկիր, զի երդուայ, ասէ, շտպանանել զձեզ սրով:
 Եզիտ ի քաղաքի անդ և զբազում բորոտս և զնոսա ետ խեղ-
 զել, զի թէ, ասէ, յառողջ մարդիք շինայեցի՝ զուր զի՞ պի-
 տոյ էք ինձ, բայց թէ ի տարափոխել զախտ ձեր յայլս, զուր
 թշուառութեամբ մնայք կենդանի և զայլս թշուառեցուցա-
 25 նէք: Կործանեաց ապա և զեկեղեցիս քաղաքին և հիմնայա-
 տակ արար զհոյակապ մեծ տաճար սրբոց Քառասնիցն, որ
 շինեալ էր 40 գմբեթիւք, ուր և թաղեալ էին մարմինք նոցա:
 Եւ զկնի այս շափ հարուածոց, զորս արար ի Սեբաստիա և
 յայլ տեղիս, խաղաց ի ներքս յԱնատոլիա և կալաւ զսուլ-
 30 տան Պայաղիտ, յաւարի էառ զբազում տեղիս և գերեաց
 զանհամար ոգիս, զոր ոմանք թուեն աւելի քան զ60 հազար
 տունս, որոց բազումք էին յազգէս հայոց և բազումք յառա-
 չին թաթարաց, և յղեաց զամենեսին ի Խորասան, զորս և

* Մեծօրեցի Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ և յաջորդաց իւրոց՝ արա-
 րեալ Թովմա վրդ. Մեծօրեցւոյ, Փարիզ, 1860, էջ 64—65:

3 իշատակարան:

17 Ա. երկվար: 19 Բ 4000:

կոչէին Ղարա թաթար: Եւ ապա դարձ արարեալ լանկ թա-
մուրայ՝ զնաց յաշխարհ էօղպէք թաթարաց ի Սմրղանտ և
անդ սատակեցաւ:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱԹՆ ՅՈՇԱՆՆՈՒ ԵՒ ՂԱԶԱՐՈՒ,
ՄԻՆԱՍԱՅ ԵՒ ՅԱԿՈԲԱՅ ԱՐՀԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ
ՄԱՏԹԷՈՍ ԵՒ ԹԱԴԴԷՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ԲԱՆՔ ԵՒ Ի ՍԱԿՍ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՅ ՈՄԱՆՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

- Ի ժամանակիս յայսմիկ (ՁԼԱ—1482) նստաւ առաջնորդ
10 մեծի մայրաքաղաքիս Սեբաստիոյ ի վանս սուրբ Նշանի տէր
Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն*, այր պարկեշտ և սրբակրօն,
որ և բարեպէս տածէր զժողովուրդն: Յատուրս այսոսիկ (ՁԼԲ
—1489) ծաղկեալ էր Մատթէոս վարդապետն Սեբաստացի՝
այր բանիբուն և զիտնական, որոյ անուն նորա և համբաւ
15 հռչակեալ և տարածեալ էր ամենայն տեղիս ի մէջ ազգիս:
Զսա յիշէ Առաքել պատմագիրն**, թէ Մատթէոս վարդապետն
էր ի վանս Սեբաստիոյ²⁸: Այս Մատթէոս վարդապետս ետ զրել
Արեւելցի Փիլիպպոս զրչին բոլորգրով ծաղկեալ փառազարդ
Ճաշու տարեգիրք²⁹ մի և եղ յիշատակ ի վանս սուրբ Նշանի,
20 յորում գտաք նկարեալ զպատկերն փրկչական՝ բաղմեալ յա-
թոռ, և առաջի նորա զՄատթէոս վարդապետն՝ Աւետարան
ի ձեռին ի ծունկս անկեալ, զոր մատուցանէր տեառն և ա-
սէր.

- «Ով անսկիզբն ծոցոյ հօր բան,
25 Որ ծաղկեցար յազգս մարդկան
Եւ զայս մատեան աստուածաբան,
Մեզ հնչեցեր ձայն ցնծութեան:
Ահա առեալ զքոյս քեզ տամ,
Բարձեալ ի ձեռս առաջի զամ.

* Յիշատակարան:

** Առաքել 541 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց շարադրեալ վարդապետին
Առաքելոյ Դավրիթեցոյ, Ամատրդամ, 1669]:

3 Բ ունի հաւկիյալ՝ ՊԾԵ: 8 Բ գլուխ Թ: 16 Բ Առաքել վարդապետ: 18 Բ
Արեւելից:

Ա՛ռ զայս նուէրս բարեխնամ
Եւ յիս նայեա տէր հաշտակամ»:

Եւ ի վերջն գտաւ ռտանաւոր տողիւք այսպիսի ինչ-

- 5 «Ես Մատթէոս մեղօք լցեալ,
Սեբաստիոյ վարդապետ լեալ,
Դատարկ անուն արժանացեալ,
Գործոց բարեաց թափուր մնացեալ»: Եւ այլն:

- 3իշին և միաբանք սուրբ ուխտիս այնր ժամանակի Ղա-
զար եպիսկոպոս, Շմաւօն, Ղազար, Աստուածատուր և Յո-
10 հաննէս վարդապետք*:

- Յաւուրս այստսիկ (ՋԽԴ—1495) բղեշխ ոմն Բուդախ ա-
նուն հրամանաւ երկրորդ սուլտան Պալազիտ արքայի ել բա-
զում զօրօք ի կողմանս Փոքուն յԱսիոյ, այն է՝ Անատոլիո՝
ի նուաճել զստահալութիւնս ոմանց ապստամբաց, և այնու
15 առթիւ էհեղ զբազում արիւնս քրիստոնէից և ալլազեաց և
սպան զանթիւ անձինս և ծանր ծանր հարկապահանջու-
թեամբ տառապեցուցեալ՝ վշտացոյց զխղճալի զազգս մեր յա-
մենայն տեղիս, մանաւանդ ի Սեբաստիա քաղաքիս, և գրե-
թէ յաղարտ վարեալ՝ աւեր զարձոյց զերկիրս մեր: Կալեալ
20 զաթոռ առաջնորդութեան տէր Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն
ամս իբր 31 և հանգեաւ ի Քրիստոս (ՋԿԲ—1513): Եւ եղաւ
ի տեղի նորին ի վանս սուրբ Նշանի տէր Ղազար արքեպիս-
կոպոսն՝ այր մթին և առաքինի վարուր: Յաւուրս սորա զշար-
եալք յոյժ ալլազեացն բազում վիշտս և տառապանս հա-
25 սուցին ազգիս մերոյ և զանհնարին աղէտալիս գործեցին,
զի բազումս նահատակեցին աստ ի Սեբաստիա, որպէս զրեն
հարազատ պատմիչք**:

- Հայրապետ անուն արեղայ ոմն՝ միաբան սուրբ Գէոր-
գայ վանիցն, որ ի Տևոցայ (ՋՁԲ—1533), կալեալ եղև բոր-
30 բորմամբ ումեմն արիւնախանձ ալլազոյ, վասն չնչին ինչ

* Յիշատակարան [տե՛ս Թորգոմ արքեպ. Գուշակեան, Յուցակ հայե-
բէն ձեռագրաց ս. Նշանի վանից ի Սեբաստիա, Վիեննա, 1961, էջ 55]:

** Առաքել 600 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դավիթեցւոյ,
Ամստերդամ, 1669]:

1 Բ նուէր: 14 Ա. ապստամբից:

առթի, որք հարկ ի վերայ եղեալ՝ ստիպէին զնա ուրանալ
զհաւատս Քրիստոսի և զառնալ ի կրօնս իւրեանց, և ոչ առ-
նուլ նորա յանձն՝ զառնադառն տանջանս և շարաշար կտտա-
նքս ի վերայ ամեալ նեղէին զնա: Եւ իբրև տեսին, թէ և ոչ
5 աշխու կարացին հաւանեցուցանել զնա կամաց իւրեանց՝ բոր-
բորեցին հօր և արկին անդ զսուրբն, և նա աշնպէս հրով կի-
ղեալ՝ պատարագ անուշահոտ մատուցաւ աստուծոյ և կատա-
րեցաւ ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր:

3աջորդ ամին (229—1534) կալան զսերաստացի Թադ-
10 դէոս էրէցն և բռնադատեալ նեղէին զնա յուրացութիւն հաւա-
տոցս Քրիստոսի, զոր ոչ էառ յանձն, վասն որոյ տարեալ ի
բանտ՝ արկին զշղթայս ի պարանոց նորա և բազմադիմի
տանջանօք շարշարեալ՝ տառապեցուցին զնա աւուրս բա-
զումս և իբրև տեսին, թէ հաստատուն կայ ի հաւատս Քրիս-
15 տոսի՝ հրամանաւ բղեշխին բերեալ ի մէջ քաղաքիս և ի հը-
րապարակի աստ՝ հարին սրով, քարիւ և փաշտիւ, և նահա-
տակեցին զսուրբ քահանայն Թադդէոս. և աշնպէս կատարե-
ցաւ ի Քրիստոս:

3այսմ ամի (229—1534) թագաւորն տանկաց սուլտան
20 Սուլէման, յետ սաստիկ պատերազմացն, զոր արար ընդ շահ
Թահմազին, և բազումս ոտնակոխ առնելոյ զաշխարհս հա-
յոց սրով և զերութեամբ և աւարառութեամբ, դարձաւ ի Կոս-
տանդնուպօլիս և խորհրդով եպարքոսին իւրոյ Իպրահիմ փա-
շային հրամայեաց ժողովել զմանկունս ի հայոց, ի յունաց
25 և յայլոց ազգաց: Եւ որք ժողովէին բռնութեամբ յափշտակ-
եալ զնոսա ի ծնողաց իւրեանց՝ տանէին ի պալատն ար-
քունի և զարձուցանէին զնոսա ի կրօնս իւրեանց: Եւ սաստ-
կացաւ զառնութիւն ողբոյ և կոծոյ հարց և մարց՝ յամենայն
տեղիս, մանաւանդ ի Սերաստիա քաղաքիս, վասն որոյ Թադ-
30 դէոս վարդապետն Սերաստացի, ի սմին ժամանակի, ի վե-
րայ աշար գրեաց ողբական բանս ոտանաւորաց³⁰:

3երրորդ ամին (229—1535) կալան զէրէց գեղջն Շըն-
բուդու³¹, որ է մերձ քաղաքիս Սերաստիոյ իբր ժամու հե-
ռի ի սմանէ և բռնաբարեալ նեղէին զնա՝ ուրանալ զհաւա-
35 տըս Քրիստոսի և զառնալ ի զազիր կրօնս իւրեանց: Եւ շան-
սալ նորա հրապուրանաց նոցին՝ վառեցին բորբորեցին հօր

5 Ա. յայնու: 6 Ա. յայնպէս: 20 Բ. Սուլէյման: 32 Բ. Շնքուտակու: 33 Բ. իբր
3 ժամու:

և արկին անդ զսուրբն, ուր բոցակիզեալ նահատակեցաւ սուրբ քահանայն և կատարեցաւ ի Քրիստոս: Եւ անտի այսր ոչ որ յազգէս հայոց բնակեցաւ ի գեղջն այնմիկ, այլ քանի մի այլազգիք. և որք ենն՝ յաւուր պարենի կարօտք են:

- 5 Ի շորբորդ ամին (ՋՁԵ—1536) կալան զազնուական և-
րիտասարդն Կեօկճէն*³² կոչեցեալ, որ էր ամուսնացեալ ի
կարգ աշխարհի և առնէր վաճառականութիւն, և յաւուր մի-
ում եկեալ ի ճանապարհէ՝ եկին բարեկամք նորա ի տեսու-
թիւն նմին և ուրախացեալ զուարճանային, և բռնաւոր տա-
10 ճիկ ոմն դրացի նորին ոխացաւ նմա և յղեաց զծառայ իւր
որսալ զնա բանիր, թէպէտ նա հեզութեամբ ետ զպատաս-
խանի, բայց նոքա գնացեալ խորհուրդ առին ի մէջ իւրեանց
ասել, թէ հայհոյեաց զբերանս մեր, և մտեալ ըմբռնեցին
զնա ընկերօքն և տարան առ դատաւորն, թէ՛ անարգեաց
15 զառաջնորդն մեր. և դատաւորն վճիռ մահու ետ Կեօկճային
և եղ բանտի և յետ երկուց ատուրց ետ տանել առ բղեշխն, և
նա ջանաց բազում ողորկանօք և սպառնալեօք՝ և ոչ կարաց
խախտել զսուրբն ի հաւատոցս Քրիստոսի, վասն որոյ, ըստ
վճռոյ պիղծ դատաւորին, հրամայեաց նախ հատանել զլե-
20 զուն և հարուլ ընդ բերանն փայտեայ ձող մի երկար, և ընդ
նստոյ տեղին ի զուրս հանել և ապա կանգնել զփայտն զըլ-
խիվայր և քարկոծել: Եւ այնպիսի դառն մահուամբ նահա-
տակեցաւ սուրբն Կեօկճան և կատարեցաւ ի Քրիստոս: Եւ յետ
երկուց ատուրց հրաման առին բղեշխնն հաւատացեալքն և
25 իջուցեալ ի փայտէն և տարեալ թաղեցին Սրբոց Քառասնից
գերեզմանատեղին: Եւ ի գիշերին այնմիկ լոյս պայծառ ծա-
գեաց ի վերայ գերեզմանի սրբոյն, զոր տեսեալ անհաւա-
տիցն, որք մերձ իջեալ էին, և գնացեալ պատմեցին բղեշ-
խին և մեծամեծացն և նոցա լուեալ՝ զամօթի հարան և աք
30 ի բերան եղեն:

Ի սոյն ամի (ՋՁԵ—1536) էհաս վախճան կենաց տեառն
Ղազարու արհի եպիսկոպոսին և թաղեցաւ ի մենաստանիս
և եղաւ ի տեղի նորին առաջնորդ մայրաքաղաքիս Մերաս-
տիւոյ տէր Մինաս արքեպիսկոպոսն:

- 35 Յաւուրս սորա եղև դարձեալ մանկաժողով, և որք վերա-

* Առաքել 600 լտե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դավրիժեցւոյ,
Ամասերգամ, 1669]։

կացուք էին այսր գործոյ՝ բազում աղէտալի գործս գործէին
 րնդդէմ կամաց թագաւորին. խորտակէին և ալրէին տունս և
 զեկեղեցիս և կողոպտէին զինչս. որպէս յնդոկիա այրեցին
 և քակեցին զօթն յեկեղեցիս միանգամայն ի միում արուր
 5 ապրիլի 9. և աստ, ի Սեբաստիա, բազում նեղութիւն և տա-
 րապանս հասուցին ազգիս մերոյ և զանհնարին շարիս գոր-
 ծեցին. ժողովեցան բազումք ի հայոց և մատուցեալ՝ հաճե-
 ցուցին զթագաւորն: Եւ նա հրամայեաց՝ մի՛ այլ ևս նեղել
 զոր վասն այնր քանի. և զաղարեցաւ տղայաժողովն առ ժա-
 10 մանակ մի:

Յետ այսորիկ Ստեփաննոս կաթողիկոսն նեղեալ ի բռ-
 նութենէ օտար աղգաց և ի դառնութենէն ժամանակին՝ խոր-
 հեցաւ մեկուսանալ անտի առ ժամանակս ինչ. վասն որոյ
 ձեռնադրեաց ի տեղի իւր յաթոռ հայրապետութեան զՄիքա-
 15 յէլ եպիսկոպոս Սեբաստացի, զայր հաւատարիմ և զգօն, որ
 և նստաւ կաթողիկոս ի սուրբ էջմիածին ամս 22:

Ընդ ժամանակսն րնդ այնոսիկ (ՋՂԹ—1550) շահ Թահ-
 մազ արքայ պարսից զօրածողով եղեալ՝ եկն էառ բազում
 տեղիս ի տերութենէ օսմանցոց և անցեալ րնդ Արարատ-
 20 եան աշխարհ՝ էհաս մինչև ի Բարձր Հայք և ասպատակ սրբի-
 ռեալ՝ աւերեց սրով և հրով զերկիրն Կարնոյ, ևս և զԲասեն,
 զԴերջան, զՍպեր, զԲաքերթ, զԿեղի, զԵզնկա, և մինչև ցր-
 սահմանս Սեբաստիոյ* և ի գերութիւն վարեաց զբազումս
 յազգէս մերմէ՝ շրջեալ յաշխարհիս մերում աւելի քան զտա-
 25 րի մի, յորոյ վերայ ցաւագին ողբայ Սեբաստացի Թագդէոս
 վարդապետն աղէտալի նկարագրելով զաւեր աշխարհիս,
 որում եղև ականատես. «Ի լրանալ, ասէ, հազարամեան թուա-
 կանիս մերոյ (Թ—1551)՝ շարժեցաւ ի վերայ աշխարհիս հա-
 յոց ազգն պարսից՝ մանրել և մաշել զմնացորդս արամեանց:
 30 Աղէտք գործոց վնասու սոցա առաւել եղեն, քան զէանկ Թա-
 մուրայն, զորս կարծեմ թէ չիք տեսեալ ուրուք ի հողածնա-
 ցրս. շրջին հանապազ զամենայն ողջոյն յաւեր քաղաքաց և
 ի կողոպուտ րնչից, զոր ինչ տեսանեն աշօք առ ժամայն ի
 քաց պահանջեն և անուամբ հարկաց ի յետին տնանկու-
 35 թիւն ածին զազգ մեր: Երբ լսեն ի բերանոյ ուրուք զանունն

* Պատմութիւն Առաքելոյ Գալիլիմեցոյ. էջ 600:

- Քրիստոսի, խոշտանգեն տուայտանօք, և թէ ոչ զաղարեսցի
այնպիսին խոստովանիլ զՔրիստոս աստուած ճշմարիտ՝ զա-
մենայն ինչս նորա առնուն և զնա սպանանեն: Զթաղաւոր
իւրեանց, զոր շահ կոչեն, առաւել քան զաստուած պաշտեն:
- 5 Այլ սա մեզ փարաօն եղև և առաւել քան զՍենեքարիմ և
զնաբուզողոնոսոր, ո՛չ զիւզ եթող և ո՛չ քաղաք, ո՛չ տան
եթող և ո՛չ ամրոց, զոր ոչ աղարտեաց՝ էր զի հրով տոշորէր
և էր զի քանդեալ ի հիմն հասուցանէր՝ մանաւանդ զեկեղե-
ցիս և զվանօրայս, սպան զբազումս յերիցանց և ի կրօնաւո-
րաց: Ի Բարձր Հայոց մինչև ի Սիս Կիլիկիոյ հալածեալ զբը-
րիստոնեայս՝ մարգաթափ արարին զերկիրն ի բնակչաց, զա-
մենեսին ի սուր սուսերի մաշեցին: Եղո՛ւկ և վա՛յ անձանց
մերոց, զի զայսպիսի անցս տեսաք աչօք մերովք և ի հայ-
րենեաց մերոց տարագիր եղեալ՝ ողորմ ողբալի եղաք»³³, Եւ
- 15 զայս ասաց Սեբաստացի Թաղդէոս վարդապետն:
- Կացեալ յառաջնորդութեան տեառն Մինասայ արհի ե-
պիսկոպոսի ամս իբրև 24՝ վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի սուրբ
նշանի մինաստանիս* (ԹԹ—1560) և կալաւ զաթոռ տես-
չութեան քաղաքիս Սեբաստիոյ տէր Յակոբ արքեպիսկոպո-
սըն, այր զգաստ և բարեսէր: Սորա միաբան էր այլն երևելի
- 20 Մշեցի Աստուածատուր եպիսկոպոսն և այլք, որք բարեկար-
գութեամբ կային և կատարէին զպաշտօն տեառն:
- Յաւուրս սորա (ԹԺԱ—1562) ընդ վրդովիլ աշխարհին
Արարատեայ յերեսաց ասպատակաց՝ ել Սեբաստացի Միքա-
յէլ կաթողիկոս լէշմիածնէ և եկն ի մայրաքաղաքս Սեբաս-
տիա և բնակեցաւ աստ առ ժամանակ մի ի վանս սրբոյ նը-
շանի, որք և մեծամեծ իշխանաւորք վիճակիս և ժողովուրդր
ազգիս մերոյ ջերմեռանդական սիրով և փափագմամբ ըն-
կալան զծայրագոյն քահանայապետն ամենայն հայոց և մե-
- 30 ծաշուք փառօք և պատշաճայարմար յարգանօք պատուեալ՝
մեծաբէին զնա, և այսպիսի պանծալի շքով եկաց և մնաց
աստ ամիսս քանի մի և ապա դարձ արարեալ զնաց (ԹԺԲ—
1563) ի սուրբ աթոռն Էջմիածին և յետ 6 ամաց (ԹԺԴ—
1569) հանգեաւ ի Քրիստոս. կալեալ զաթոռն հայրապետա-
- 35 կան ամս 22:

* Յիշատակարան:

9 Ա երիցանց: 10 Բ կուլիկիոյ: 32 Ա ի աստ: 35 Բ ունի հալիւլայ՝ Յա-
ւուրս սորա էր տեսուչ ի վանո սուրբ Հրեշտակապետի Յոհաննէս եպիսկո-
պոսն, որ յետ տասն ամաց (ԹԼԷ—1588) և նա հանգեաւ ի Քրիստոս:

Խոհական կառավարութեամբ վարեալ զպաշտօն զիտո-
ղութեան մեծի մայրաքաղաքի Սեբաստիոյ տեառն Յակոբայ
արհի եպիսկոպոսի առաջնոյ զամս իբրև 18 և ժամանեալ
զրաւ կենացն՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս (Ռիէ—1578) և եղաւ
5 ի տապաւնի ի վանս սուրբ Նշանի*:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԱԳԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՄԻՆԱՍՍԱՅ ԵՒ
ՊԵՏՐՈՍԻ, ՄԵԼՔԻՍԷԹԻ ԵՒ ԱՆԳՐԻԱՅ ԱՐԶԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ
ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ԻՆՉ ՈՐ ՅԱՌԻՐՍ ՆՈՅԱ ԵՒ ՎԱՍՆ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՈՄԱՆՑ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

Զկնի վախճանին Յակոբայ արքեպիսկոպոսին** (Ռիէ—
1578) յաջորդեաց ի տեղի նորին Սեբաստացի Մինաս արք-
եպիսկոպոսն, այր իմաստուն և հանճարաւոր: Զսա կոչեաց
Զուդայեցի տէր Ագարիա, որ կոչիր Զաքարիա կաթողիկոս
15 Սրսոյ ի Բերիա, այն է՝ Հալէպ (Ռիւ—1586), որ միաբա-
նեալ զքանի մի եպիսկոպոսունս, ի սակս կարևոր ինչ առ-
թի՝ զրեցին ի թղթի զուղղափառ և զանվթար դաւանութիւնս
Հայաստանեայցս կաթողիկէ եկեղեցւոյս և ստորագրեալ չղե-
ցին առ հինգերորդ Քսենոտոս պապն և զարձան իւրաքան-
20 չիր որ ի տեղի իւր***: Դարձաւ և Մինաս արքեպիսկոպոս ի
Սեբաստիաի ի վանս իւր և յետ ամաց ինչ վախճանեցաւ և
եղաւ ի շիրմի ի սուրբ մենաստանիս (Ռիւ—1589):

Եւ յետ նորա եղև առաջնորդ քաղաքիս Սեբաստիոյ տէր
Պետրոս արքեպիսկոպոսն, այր մթին և առաքինի, յաւուրս
25 սորայ դաժանացեալ կատաղեցան ալլազգիքն և անհնարին
վիշտս և տառապանս հասուցին ազգիս մերոյ ի Սեբաստիա
քաղաքիս և, որ ողբալին է, զեկեղեցի ոտրք Խուսաւորչին
առին ի ձեռաց մերոց և արարին իւրեանց մզկիթ (Ռեմ—
1592)****. վա՛յ մեզ, զոր և ցաւագինս ողբալով աղէտալիւ:

* Յիշատակարան:

** Պատմութիւն:

Յիշատակարան:

*** Զամչեան 528 [Պատմութիւն հայոց... հ. Գ, Վենետիկ, 1786]:

**** Առաքել 602 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դավրիժեցւոյ
Ամստերդամ, 1669]:

- աւանդէ Սեբաստացի Յոհաննէս վարդապետ՝ ականատես,
 թէ՛ ի թուականութեանս մերում Հայկազեան տօմարի Ռեմ²
 (1593). «Շարժեաց շար վիշապն անդադային գտուտն իւր
 ի վերայ գերապանծ քաղաքիս Սեբաստիոյ և յարոյց մրրիկս
 5 բազմաճոսան ի վերայ մեր վասն ծովացեալ մեղաց մերոց
 և վասն անմիաբանութեան և անհնազանդութեան ազգիս մե-
 րոյ քահանայից և ժողովրդոց, զրկեալ եղաք ի սուրբ կա-
 թողիկէ տաճարացս կրկնակի՝ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ
 10 Կուսաւորչի գմբեթայարկ սուրբ եկեղեցեացս և ցրուեալ ե-
 ղաք ընդ երկիր իբրև զբունակորոյս աղանի, որ բարբառով
 ողբոց մնչիցէ ի վերայ զաշտաց և բլրոց աղիողորմ կոծով
 և ողբով, ցրուեալ եղաք նման տարմից կաքաւուց, որ թա-
 գուցեալ ղօղեալ շինի ի պուրակս անտառից ի յահէ սրաթը-
 15 ոիշ արծուեաց»³։
- 15 Եւ պատճառ առման եկեղեցւոյն զայսպիսի ինչ աւան-
 զեն. յառաջ քան զքանի մի ամիս միաբանեալ ոմանք ան-
 նշան յարանց, որք ստաճակեալ լրբութեամբ յառաջ կա-
 ցեալ՝ ասեն ցիշխանսն, թէ գուք մինչև ցայժմ վարեցիք
 20 զպաշտօն իշխանութեան՝ բաւական է, այսմհետէ մեր վա-
 րեսցուք և ի մէնջ կաջուացուք զգործաւորս. այս է՝ եկեղեցա-
 պան, գանձապետ, մոմածախ, լուսարար և այլն։ Եւ ի իշխա-
 նացն գծգմնեալ և խեթաճարեալ՝ յետս կացին ի գործոցն,
 զոր շէր արժան այնպէս առնել։ Եւ նոքա արարին ըստ
 կամաց իւրեանց։ Եւ եղև երկպառակութիւն մեծ հին և նոր
 25 իշխանաց և կողմնականաց նոցին։ Եւ յետ քանի մի ամ-
 սոյ եկն նոր բոհշխ. և յայնմ ժամանակի գոյր շար սովո-
 րութիւն ինչ, զի նորեկ բոհշխն որոնեալ քննէր զեկեղեցիս
 բրիստոնէից՝ քիլիսէ թէֆթիշի կոչելով, արդեօք նոր ինչ շի-
 նութիւն գոյ ի նմա, թէ՞ ոչ, որոյ առթիւ առնոյր ինքեան
 30 կերլի ինչ։ Եւ յայնժամ ի լինիլ քննութեան՝ կալեալ զնոր
 եկեղեցապանն՝ զնէ ի շղթայս ի բանտի՝ խնդրելով ուտեստ,
 և զայն գիտացեալ իշխանացն՝ ելին ի քաղաքէն և գնա-
 ցեալ ի տեղի ինչ զուարճալի, ուտէին և ըմպէին՝ վա՛շ վա՛շս
 կարգալով ի վերայ նորոցն, և ի նորոցն ոչ ոք երեւցաւ բը-
 35 նաւին։ Կացեալ եկեղեցապանին ի բանտի զաւուրս իբրև 20)

* Յոհաննէս վարդապետ։

13 ԱԲ ի պրակտ. 16—17 Բ շիք քան... լրբութեամբ։ 23 Ա շիք մի։

և այլ առելի՝ անճար կրելով զնեղութիւնս բազումս՝ մինչև
 ոգիս ապաստան լինիլ: Եւ զի ի վաղուց հետէ երկնէր ի սրտի
 իւրում զենպետն՝ սարբ միջտի կոչեցեալ, աստ զիղձն իւր
 չար կամելով լցուցանել՝ առաւել ևս տալ: Եւ զնեղել զեկեղեց-
 5 պանն, մինչև ասել նմա՝ «Յինչն զի՞նչ խնորէք: Եւ չունիմ ինչս
 զի տացից ձեզ: Ահա եկեղեցին և ահա դուք»: Ընդ այն բան
 նորին առժամայն արտաքս թափին զկահ՝ և զկարասիս եկե-
 ղեցւոյն և տիրապետեն զեկեղեցին: Լուեալ իշխանացն՝
 եկին ժողովեցան ի միասին և, անկեալ ի դրունս մեծամեծ-
 10 ծաց և ծախեալ բազում ինչս և ոչինչ կարեցեալ վճարել՝
 նստան ի սուգ: Ըստ այսմ՝ դարձաւ տօն նոցա ի սուգ: Ահա
 այսպէս անմիաբանութիւն և անհնազանդութիւն ազգիս մե-
 րոյ և լրբութիւն հասոյց զմեզ յայս վիճակ գերութեան և հա-
 սուցանէ և ևս ի մեծամեծ թշուառութիւնս:

15 Յետ այսորիկ (Ռեդ—1594) Պետրոս եպիսկոպոս սուրբ
 նշանի և Յոհաննէս վարդապետ Հրեշտակապետի միաբանեալ
 ընդ ինքեանս զիշխանսն և անկեալ ի դրունս այլազգեաց և
 ծախեալ բազում ինչս՝ հաճեցուցին զբզեշխն և զմեծամեծս
 քաղաքիս և առեալ հրաման՝ բացին զփոքրիկ մատուռ սրբոյն
 20 Սարգսի, որ հուպ է եկեղեցւոյ Լուսաւորչին իբրեւ զերիս
 քարընկէցս, և նորոգեալ զայն և մեծացուցեալ՝ արարին եկե-
 ղեցի և սկսան այնուհետեւ կատարել անդ զպաշտամունս իւ-
 րեանց, և քահանայք, իշխանք և ժողովուրդք եկեղեցւոյ Լու-
 սաւորչին վիճակեցան սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն մինչև
 25 ցայսօր:

Յաջորդամին (Ռեդ—1595) նահատակեցաւ Սեբաստացի
 Մեծատուր մանուկն³⁴: Սա չաւոր միում մինչ անցանէր ընդ
 դունն բաղանեաց կանանց՝ լկտի կին մի Սարրա անուն ա-
 նարզանօք հայհոյեաց զսա, թէ «Վասն է՞ր զնաս դու աստի»:
 30 Եւ նա ասաց. «Զի՞նչ ասացի քեզ, որ այդքան անարզանք
 տաս ինձ, ա՛յ լկտի»: Եւ լկտին բարկացեալ՝ ձայն ետ արանց
 բաղանեպանին: Եւ նա ի դուրս եկեալ՝ ժողովեաց զբազում
 տաճիկս, և հետեւեալ ըմբռնեցին զՄեծատուր և տարան առ
 զատաւորն. և նա ետ արկանել զնա ի բանտ և ի վաղիւն տա-
 35 րան առ բզեշխ քաղաքիս: Եւ եկեալ նաթուրն Սարրա ընդ

3 Բ միջտի 5 Բ զինչս:

- տաճկացն և ասաց. «Արին դորա ի վերայ մեր. րսպա՛ն
զգա»։ Իսկ մայր մանկանն երթայր գլնի լալով՝ քաջալերէր
զնա ասելով. «Մեծ յազգէ ես և ընտիր հաւատով, զոսկի հա-
ւատդ ընդ պղնձի մի՛ փոխեր, որգեա՛կ իմ Մեծատուր»։
- 5 էր մանկանն դրացի քահանայ մի կիրակոս անուն, զոր հա-
նապազ խրատէր զնա և յորժամ ըմբռնեցաւ՝ ետ քահանայն
զխորհուրդն ի մէջ քարտիզի և յղեաց ի բանտն, զոր առեալ՝
հլաց ողորմագին և ասաց. «Մեղա՛յ տէր աստուած իմ։ Ի ընդ
եմ ապաւինեալ։ Տո՛ւր ինձ համբերութիւն, և հաւատով ճա-
10 շակեաց զսուրբ մարմին և զտրին տեառն»։ Եւ ի վաղին
կրկին տարան առ բղնշին։ Եւ նա յետ բազմիցս ստիպելոյ՝
ուրանալ զհաւատս Քրիստոսի, իբրեւ ետես, թէ հաստատուն
կայ, հրամայեաց սպանանել զնա, և բազմութիւն տաճկացն
հանին զմանուկն ի դրանէ դքսին և մերկ տարածեալ բեռե-
15 ցին խաշանման զձեռսն ի վերայ տախտակի միում։ Ասաց
մանուկն ցղահիճն, որ ուրացեալ էր զՔրիստոս. «Պնդագոյն
բեռեա՛, ո՛վ ուրացող Քրիստոսի»։ Եւ նա բարկացեալ՝ պըն-
դեաց զբեռսն և առեալ զսուրն՝ ճեղքեաց զուսս նորա և սրը-
եալ երկուս ցիցս՝ օծին նաւթիւ և ձիւթով և կպրով, օծին և
20 զզուլս մանկանն մինչև ցմէջսն և բերեալ հարին զցիցսն Չ
բէճսն և վառեցին հրով։ Եւ մանուկն հայէր անմոռնչ։ Եւ ա-
պա բազմեցուցին և պարանաւ պնդեցին զնա ի վերայ ըղտոս
մի։ Եւ մանկագոյն սարկաւագ մի մերձ կայր ի վերայ պա-
րսպին՝ քաջալերեաց զնա և ասաց. «Ո՛վ եղբայր Մեծատուր։
- 25 Փառք տուր աստուծոյ, քանզի մեղաց թողութիւն է չարչա-
րանքս այս»։ Եւ նա զաշսն ի վեր համբարձեալ՝ հառաչելով
ասաց. «Փառք քեզ աստուած»։ Եւ այնպիսի դառն չարչարա-
նօք տարան ի տեղի կատարմանն և կախեցին զծառոյ միոյ,
և կտրեալ պարանն՝ անկաւ ի գետն ի մեջ ջրոյն։ Եւ զօրա-
ցեալ ի մէջ գետոյն՝ օրհնէր զաստուած։ Եւ անօրէնքն առեալ
30 զքարինս ի գետեզերէն՝ քարկոծէին զսուրբն, և հարեալ զմի-
միանս վիրաւորեցին, ընդ որ զայրացեալ մինն ի յանօրինաց՝
առեալ զսուր՝ եմուտ ի մէջ գետոյն և արար զնա կիսամորթ
և նոյն ժամայն աւանդեաց զհոգին։
- 35 Եւ յետ երկուց ատուրց ժողովեցան հաւատացեալքն և,
առեալ հրաման դքսէն և տարեալ մեծաւ փառօք, թաղեցին,
ուր սուրբ քառասունքն են ամփոփեալ։ Եւ այնմ գիշերի ետես
տէր Պետրոս՝ արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ, լոյս

պայծառ ծագեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյ վկային (Ռեդ—1595) և ծանոյց հաւատացելոցն, որք զոհացեալ փառս ետուն աստուծոյ*:

3 աւուրս այսոսիկ (Ռեդ—1599) անուանի էր Մկրտիչ և պիսկոպոս Տեղացւո սուրբ Գէորգայ վանիցն և միաբանք նորին Զէյթունցի Ալիքսիանոս և Յոհաննէս վարդապետք:

Հասեալ վախճան կենաց տեառն Պետրոսի արհի եպիսկոպոսին (Ռեդ—1600) ի վանս սուրբ Նշանի**, և յաջորդեաց ի տեղի նորին սեբաստացի ոսկէգործ նաչատուրի որդի տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն, այր խոհական և աշալուրջ, որ և յոգնադիմի վշտաց և անձկութեանց տարաւ համբերաբար յաւուրս իւր, քանզի յայնմ ժամանակի վերերեկեացն բազմութիւնք և լուղակաց ճէլալի³⁵ կոչեցելոց*** (ՌՅ—1601), որք ունելով ընդ ձեռամբ իւրեանց բազմութիւն սպառազինաց, որով ասպատակեալ աստ և անդ, աւերէին և քանդէին զաշխարհս, որոց միին ի գլխատուրաց եղև Ղարա Յազըճի կոչեցեալն, այր ժանդ և գազանաբարոյ: Սա էր ի Կապադովկիոյ դպիր, այն է՝ սուրբայ, և գնացեալ յՈւրհայ՝ եկաց ժամանակս ինչ առ զահէրէց ոմն դէնի իւրեանց՝ ուսման աղագաւ, և ասպ զինուորացաւ իշխանի միոյ և յառաջադէմ լեալ՝ ի բազում պատերազմունս յաղթող հանդիսացաւ, վասն որոյ և ինքնազուլե եղեալ՝ ասպտամբեցաւ յարքայէ և ժողովեաց զօրս բազումս իբրև 36 հազարս և սկսաւ այնու ասպատակ սփռել ի բազում տեղիս և տիրել քաղաքաց և գաւառաց և նուաճեալ՝ հնազանդեցոյց ինքեան զՈւրհա, զԶօռում, զԱմասիա, զՄարգիւան, զԹօխաթ, զԿեսարիա և եկեալ պաշարեաց զՍեբաստիա և պատերազմեալ՝ էառ զքաղաքս և աւար հարեալ՝ կողոպտեաց զեկեղեցիս և զապարանս և ասպ հրձիգ տրարեալ՝ այրեաց զմեծ մասն քաղաքիս և աւեր դարձոյց, և ինքն աշխարհաւեր ասպտամբն դաժան գազանն փութով ընկալաւ զպատիժն իւր յաստուածոյ և սատակեցաւ (ՌՅԱ—1602), և բարձաւ շարն ի միջոյ:

* Յունիսի 2:

** Յիշատակարան:

*** Առաքել 604 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դավրիժեցւոյ, Ամստերդամ, 1669]:

Յաւուրս աշտոսիկ սաստիկ սուլ եղև, ասէ, Առաքել պատմիչ*, մինչ զի 1 լիտր ալիւրն 1 ոսկի եւ 1 քիլէ գարին 1 զուռուշ ելաւ. մեր 1 քիլէ գարին 50 զուռուշ տեսանք ՌՄԿԳ (1814) թուին:

- 5 Ի սոյն միջոցիս (ՌԿ—1611) առաջնորդ սուրբ Նշանի տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն ընդ որս եւ Պետրոս եպիսկոպոսն եւ աագէրէց տէր Ստեփանոսն միարանեալ ընդ ինքեանս զմեծամեծս ազգիս մերոյ, որոց անուանք են՝ Մահտեսի Միքայէլ, Մահտեսի Մուրատ, Ալիքսիանոս, Սինան, 10 Պիւլպիւկեան Կիրակոս, Մկրտիչ եւ Պապաճան պարոնայք եւ զհամայն քահանայս, զիշխանս եւ զժողովուրդս եւ եղեալ զյոյս իւրեանց յաստուած ջերմեռանդ անձկանօք, յոժարակամ սիրով փափաքեցան շինել նորոգել եւ զարդարել զխախտեալ եւ զհնացեալ տեղիս մեծի աագ եկեղեցւոյս, որ յա- 15 նուն ամէնօրհնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ է ի մայրաքաղաքս Սեբաստիոյ ի վաղ ժամանակաց, վասն որոյ բուն ջանիւ եւ մեծագոյն աշխատութեամբ առին զհրաման յարքունւատ եւ ի տիրողաց քաղաքիս եւ շինեալ նորոգեցին եւ շքեղազարդեալ պայծառացուցին եւ աւարտեալ զշինուածն՝ արարին մեծահանդէս նաւակատիս ի փառս աստուծոյ եւ ի պատիւ մշտակութին Մարիամու Աստուածածնին**:

- Յետ վախճանի Մելքիսէթի արհի եպիսկոպոսի առաջնոյ (ՌԿ—1618) յաջորդեաց Անդրէաս արքեպիսկոպոսն 25 յաթոռ սրբոյ Նշանիս***: Յաւուրս սուրա արքայն տաճկաց սուլտան Մուստաֆայն առաքեաց զթաթար խանն ի վերայ Շահաստանու եւ յանցանելն ընդ Սեբաստիա բազում նեղութիւնս եւ անհնարին վիշտս հասոյց տառապեալ ազգիս մերոյ ծանր ծանր հարկապահանջութեամբ եւ ալլովք եւ 30 արար զքաղաքս որպէս աւերակ բոլոյ:

Եւ յետ աշտոսիկ (ՌՀ—1621) եկն ի քաղաքս Սեբաստիա Ապաղայ բղճիւն եւ սա ես բազում նեղութեամբ տառապեցոյց զազգս մեր խղճալիք

* Առաքել 604 [Անդ]:

** Կոնդակ: Յունիսի 25:

*** Յիշատակարան:

Եւ յետ 2 ամաց (ՌՀԲ—1623) կրկին մանկածողով արար արքայն տաճկաց սուլտան Մուրատն, որոյ ազդարս բազում վիշտս հասուցին ազգիս մերոյ ի Սեբաստիա և յայլ տեղիս:

5 3այս միջոցիս (ՌՀԵ—1626) վախճանեցաւ Մելքիսէֆ վարդապետն առաջնորդ սուրբ Հրեշտակապետի, և նստաւ ի տեղի նորին նիկողայոս արքեպիսկոպոսն:

3աջորդ ամին (ՌՀԶ—1627) վախճանեցաւ և առաջնորդ սուրբ Անապատի Սարգիս վարդապետն և եղաւ ի տեղի նորին Յոհաննէս եպիսկոպոսն:

10 Ի սմին ժամանակի (ՌՀԳ—1633) էհաս վախճան կենաց տեան Մինասայ կաթողիկոսին Սրսոյ և համակամութեամբ եպիսկոպոսաց վիճակին եղին յաթոռ հայրապետական Սեբաստացի զտէր Սիմէօն արքեպիսկոպոսն կաթողիկոս ամենայն հայոց ի Սիս կիւիլիկոյ:

15 3աուրս այսոսիկ (ՌՀԴ—1635) արքայն տաճկաց սուլտան Մուրատն եկն ի մայրաքաղաքս Սեբաստիա յաուր երեքշաբթի և, կեցեալ աստ զաուրս տասն և եօթն, զնաց Բեարս ի պատերազմ*: 3այնժամ Սեբաստացի ներսէս վարդապետն, այր վսեմ և հանճարեղ, որ և յետոյ եղև կաթողիկոս Սսոյ, զիպուկ ժամ վարկուցեալ՝ ժողովեաց առ ինքն զառաջնորդս վանօրէից նահանգիս՝ Անդրէաս արքեպիսկոպոս սուրբ Նշանի, նիկողայոս եպիսկոպոս սուրբ Հրեշտակապետի, Յոհաննէս եպիսկոպոս սուրբ Անապատի, Մկրտիչ

25 եպիսկոպոս սուրբ Գէորգայ, Յոհաննէս եպիսկոպոս Խնդրականարու, ընդ որս և զմեծամեծս ազգի մերոյ, զբահանայս և զիշխանս և, խորհուրդ արարեալ՝ միաբան հաւանութեամբ զիր աղերսանաց մատուցին արքային՝ խնդրեցին զհրաման, զի զփոքրիկ մատուռ սրբոյն Սարգսի նորոգեալ շինեացեն և արասցեն հրապարակական եկեղեցի: Եւ տէր քաղցրացոյց զսիրտ արքային ի վերայ տառապեալ ազգիս մերոյ, շնորհեաց զհրամանագիրն, զոր ընկալեալ մեծի վարդապետին ներսէսի բազմաւ խնդութեամբ և զձեռն ի գործ արարեալ՝ սկսաւ ի պատրաստութիւն շինութեան, զոր և մե-

35 ծագոյն աշխատութեամբ և բազում տառապակրութեամբ շի-

* Մայիսի 12:

նեալ աւարտեաց զտաճարն քարաշէն ամրակառոյց, կամա-
րազարդ յօրինեաց և արտաքոյ զեկեղեցին փայտակերտս
կառուցեալ կանգնեաց և յաւարտ շինուածոյն զենմամբ խո-
յոց և զուարակաց մեծահանդէս նաւակատիս արարեալ՝ ու-
5 րախացոյց զամենեւին զմեծամեծս և զփոքունս ի փառս
աստուծոյ և ի պատիւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին (ՌՁԵ—
1636)*:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԷՍԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՒ ՅԱԶՈՐԳՈՒԹԵԱՆ
2 ԱՆԴՐԵԱՅ, 2 ՄԵԼՔԻՍԷԹԻ, ՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ 3 ՄԵԼՔԻՍԷԹԻ
ԱՐՀԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ Ի ՍԱԿՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՅ
ՈՐԱՆՅ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ

Գ Լ Ո Ւ Ս Թ

Յետ շինութեան և նորոգութեան եկեղեցւոյ սրբոյն Սար-
15 զգսի՝ յաջորդ ամին (ՌՁԶ—1637) փոխեցաւ առ Քրիստոս
առաջին Անդրէաս արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ և թաղե-
ցաւ ի վանս սրբոյ Նշանի, և յաջորդեաց նմա Սեբաստացի
տէր Ներսէս վարդապետն և արհի եպիսկոպոսն՝ այր յառա-
ջագէմ և յաջորակ ի մեծագործութիւնս: Սա, որպէս և ցու-
20 ցաք ի վեր անդր**, յառաջագնաց եղև շինութեան եկեղեց-
ւոյ սրբոյ Սարգսի, վասն որոյ, անուն նորա և համբաւ հըն-
չակեալ տարածեալ երևեցաւ ընդ ամենայն տեղիս ի մէջ
աղղիս մերոյ: Սա կալաւ զտեսչութիւն վիճակիս Սեբաստիոյ
բազմախնամ տաժողութեամբ և քաջագոյն կառավարու-
25 թեամբ զամս 11:

Եւ յետ մետատան ամացն (ՌՂԷ—1648) էհաս վախճան
կենաց տեառն Սիմէօնի կաթողիկոսին Սսոյ, որ և էր սե-
բաստացի: Եւ ասպա միաբան հաւանութեամբ արքեպիսկո-

* Կոնդակ:

Յիշատակարան [տե՛ս Թորգոմ արքեպ. Գուշակեան, Յուլիոս հայկե-
լէն ձեռագրաց ս. Նշանի վանուց ի Սեբաստիա, Վիեննա, 1961, էջ 3—4,
87—88]:

** Յիշատակարան [տե՛ս աճադ]:

պոսաց վիճակին, քահանայից և իշխանաց ընտրեցաւ և կո-
չեցաւ ի կաթողիկոսութիւն ամենայն հայոց Սեբաստացի
տէր Ներսէս արքեպիսկոպոսն և գնացեալ օծաւ և նստաւ
յաթոռն հայրապետական՝ կաթողիկոս ազգիս մերոյ ի Սիւս

5 Կիլիկիոյ:

Եւ ապա նստաւ յաթոռ առաջնորդութեան Սեբաստիոյ ի
վանս սուրբ Նշանի Արապկերցի Թորոսի որդի Երկրորդ Ան-
դրէաս արքեպիսկոպոսն, որ միաբան էր Էրզրումցի Սարգիս
վարդապետին, այլ գիտնական և անուանի*:

10 Յաւուրս այսոսիկ (ՌՃ—1651) Փիլիպպոս կաթողիկոս
սրբոյ էջմիածնի եկն ի մայրաքաղաք Սեբաստիա³⁶ յաւոր
շորեքշաբթի**, զոր ընկալան յինքեանս մեծամեծք քաղա-
քիս պատշաճալարմար պատուով և մեծավայելուչ փառօք
զծայրագոյն քահանայապետն Մեծաց Հայոց և հանգու-
15 ցին աշխատութեանց ուղտոյն ի վանս սրբոյ Նշանի զսաւորս
17: Եւ ապա անցեալ գնաց ուխտ ի սուրբ քաղաքն յԵրուսա-
ղէմ:

Գնացեալ էր անդր ի սմին ժամանակի և Սեբաստացի
Ներսէս կաթողիկոս Սոսլ***, զոր տեսեալ զմիմիանս՝ ու-
20 թախ եղեն յոյժ և խորհեցան, խօսեցան բազում ինչ ի մէջ
իւրեանց վասն բառնալոյ զանկարգութիւնս ոմանս, որք մը-
տեալ են յեպիսկոպոսունս և յերիցունս, և վասն անհետ առ-
նելոյ զատելութիւն թշնամութեան, որ կայր ի մէջ երկուց
աթոռոց: Կոչեցին վասն այսր ղեպիսկոպոսունս և ղվարդա-
25 պետս շրջակայ գաւառաց և արարին ժողով մեծ յԵրուսա-
ղէմ, յորում էր և պատրիարզն Երուսաղէմի Աստուածատուր
վարդապետն: Եւ ի ժողովի անդ սահմանեցին երեքտասան
կանոնական զուխս բանից և հրատարակեալ հռչակեցին և
գրեալ զայնս ի կոնդակի՝ առաքեցին ի վիճակս ամենայն
30 արքեպիսկոպոսաց ազգիս մերոյ, յորում ի ճակատ անդր կոն-
դակին գրոշմեալ կայ երեք մեծամեծ կարմիր կնիք և ի

* Յիշատակարան [տե՛ս անդ, էջ 4, 66]:

** Մայիս 28:

*** Առաքել 325 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դաւրիժեցոյ, Ամստերդամ, 1669]:

Պատմութիւն, 628 [Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց... 5, Գ, Վեհե-
տիկ, 1786]:

ստորև՝ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, որք էին ի ժողովի անդ, յորոց մինն է և ի սուրբ մենաստանիս:

Եւ ապա Փիլիպպոս կաթողիկոս ելեալ յԵրուսաղեմէ և
5 Ըանապարհ արարեալ՝ զնաց ի Կոստանդնուպօլիս (ՌՃԱ—
1652), և Սեբաստացի ներսէս կաթողիկոս դարձաւ ի տեղի
իւր ի Սիս Կիլիկիոյ և նեղեալ ի բռնութենէ անօրինաց՝ ելեալ անտի եկն ի Սեբաստիա և կեցեալ աստ ի Սեբաստիա
Ժամանակս ինչ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս (ՌՃԲ—1653) յոյսն
բնաւից և եղաւ մարմին նորա ի տապանի յիրակերտ յեկե-
10 ղեցւոյ սրբոյն Սարգսի յետկոյս աջ դասին ի հիւսիսոյ կողմանէ, և պատուի շիրիմ նորին մշտավառ կանթեղօք և ի
զամբարանէ նորա լինի բժշկութիւն ամենայն ցաւոց հաւատով զիմողացն և կոշի ի բնակչացն զերեզման հոգեւոր տիրոջ: Սա եկաց յաթոռ կաթողիկոսութեան ամս իբրեւ 6 կամ
15 5 և ամիսս քանի մի:

Յաջորդ ամին (ՌՃԳ—1654) հասանի և վախճան կենաց երկրորդ Անդրէաս արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ և ի նոյն ամի յաջորդէ նմին Կոստանդնուպօլսեցի տէր Մինաս քահանայի որդի երկրորդ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն, այր
20 վեհանձն և խոհական: Զսմանէ գովութեամբ զրէ պատմիչն, թէ «Արար յոլով շինութիւնս ի սուրբ մենաստանիս և յաւել զբազում յիշատակս, զոր ընդ իւր երբ ի Պօլսոյ զեղեցիկ արուեստակերտ գաւազանս, սկիհս, խաչս և զայլ սպասս սրբութեանց, ընդ որս և զմագաղաթեայ աւետարան մի, զորս
25 զօրք Ղարա Եազճուն յաւարի առեալ յեկեղեցւոյ սուրբ Աստուածածնին և տարեալ ի Կոստանդնուպօլիս՝ վաճառեցին քսան ոսկւոյ ումեմն Շահգատէ անուն կնոջ: Եւ նա առեալ ետ յիշատակ ի ձեռս տէր Մինաս քահանային Պօլսեցւոյ, որոյ որդին սոյն այս տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոս առաջ-
30 նորդ եղեալ Սեբաստիոյ, երբ ընդ ինքեան աստ և եղ կրրկին յիշատակ ի գլուխ սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյն»²: Սա թափեալ ազատեաց ի ձեռաց ոմանց զեկեղեցական անօթս սրբոյ մենաստանիս, զոր եղեալ էին ի գրաւ վասն 1500 զահեկան պարտուց, որ և վճարեաց զամենայն: Սա
35 կարգադրեալ հաստատեաց զկարգս եկեղեցւոյ՝ սաղմոսա-

* Յիշատակարան:

սացութիւն հանդիսիւ պաշտաման և վայելչացուցանողական արարողութեանցն մերոց, որ խանգարեալ էր ի ծուլութենէ թուլամորթաց և եղև առիթ և պատճառ ուսման մանկանց եկեղեցւոյ, վասն որոյ և երկրորդ լուսաւորիչ կոչեցաւ աղ-

5 գիս մերոյ ի Սեբաստիա քաղաքիս:

Ի սոյն միջոցիս էհաս վախճան կենաց Թորոս կաթողիկոսին Սսոյ՝ յաջորդի ներսէս կաթողիկոսին Սեբաստացւոյ, և եղաւ ի տեղի նորին Սեբաստացի խաչատուր արքեպիսկոպոսն կաթողիկոս ամենայն հալոց ի Սիս Կիւիկիոյ (ՌՃԷ: 10 —1658): Սա վեշտասան ամա յառաջ (ՌՂԱ—1642) նստաւ և պատրիարկ ի մեծն Պօլիս մի ամ և 6 ամիս: Կեցեալ յառաջնորդութեան երկրորդ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոս Պօլսեցի ամս ինն՝ և վախճանեցաւ (ՌՃԺԲ—1663): Եւ նստաւ յաթոռ տեսչութեան Սեբաստիոյ ի վանս սուրբ Նշանի Իսահակ 15 արքեպիսկոպոսն և ոչ յերկարեալ ի կեանս՝ յետ երից ամաց և նա հանգեաւ ի Քրիստոս և թաղեցաւ (ՌՃԺԵ—1666):

Եւ յետ Իսահակայ կալաւ զառաջնորդութիւն վիճակիս Սեբաստացի երրորդ Մելքիսէթ բարունապետն և արհի եպիսկոպոսն, այլ հանճարեղ և խոհական: Սա աշակերտ էր 20 Յակոբ վարդապետի Եզնկացւոյն՝ աշակերտի Սեբաստացի ներսէս կաթողիկոսին Սրսոյ:

Յատուրս սորա (ՌՃԻԶ—1677) նահատակեցաւ Սեբաստացի Դաւիթ³⁷ մանուկն*: Սա էր բաղնեպան, այն է՝ թէլլաք, և աշխատէր ընդ ալլազգիս: Եւ յատուր միում ասեն ամաւընկեր ալլազգիքն. «Կեալն՝ և՛ կ առ զդրամն քո»: Եւ նա ասաց. «Նալէթ կեաւորին. ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»: Յայնժամ միաբանեալ նոցա՝ կալան զնա և տարան առ բզեշին և ասացին, թէ «Սա նզովս կարգաց օրինաց իւրոց և դարձաւ յօրէնս մեր»: Եւ նա հարցեալ՝ եզիտ 30 զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի, և բազում ողորդանօր և սպառնալեօր ջանաց դարձուցանել զնա ի զաղիր կրօնս իւրեանց և ոչ կարաց, վասն որոյ, ետ պնդել զոտաւ նորա ի կոճեղս և բրածեծ առնել զնա յերկար և ապա հրացեալ արցանօր կտրատել զմարմին սրբոյ, որ ոչ մնաց տե-

* Պատմութիւն:

1 Ա. պաշտման: 10 Բ. կուլիկիոյ:

5 ղի ողջ, և նա միոյ միոյ ի դուռն մահու հասանէր և ի փա-
 րաւորելոյ զՔրիստոս աստուած ոչ դադարէր: Եւ յետ այս-
 պիսի դառն տանջանաց և շարաշար կտտանաց ետես թէ ոչ
 հաւանի կամաց նորա՝ հրամայեաց կախել զնա զլիսիվար և
 10 թողուլ անտուգ: Եւ յետ աւուրց ինչ կին զբսին զնաց ի գի-
 շերի տեսանել, թէ զինչ առնէ սուրբն ի խաւար բանտին և
 ետես զամպար մեծ լուսեղէն վառեալ առաջի սրբոյն և զը-
 նացեալ առ այրն ասէ. «Զի՞նչ կա քեզ և ընդ արդարոյն
 15 այնմիկ, որ այսպիսի հրաշս տեսի»: Վասն որոյ ի վաղիւն
 առաքեաց զնա միւս դուքսն և նա ետ պնդել զոտս սրբոյն
 ի կոճեղս և ի ներքոյ նորա հեղուլ ջուր, զի սառեցի, և հա-
 րուլ թրջեալ պարանօք մինչև կիսամեռ եղև և ապա առեալ
 տարան ի տեղի կատարման. և անդ մօտ եկեալ բղեշխն՝
 20 բազում ողորական բանիւք և ցուցմամբ բնչից և ոսկեաւար
 երիվարաց ջանաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ կարաց և ա-
 պա սկսաւ ռհացուցանել՝ քարկոծումն և մահ սպառնալով,
 և իբրև ետես, թէ հաստատուն կայ ի հաւատս Քրիստոսի՝
 հրամայեաց, և սկսան քարկոծել զնա: Եւ եկեալ ոմն յանօ-
 րինաց մօտ առ սուրբն և ասաց. «Ուրացի՛ր զՔրիստոս»:

25 Եւ նա դաւանեաց զՔրիստոս ճշմարիտ աստուած, վասն ո-
 րոյ հնգիցս էհար լախտով զզլովս սրբոյն և արար զնա կի-
 սամեռ: Եւ ալ ոմն եկեալ կալաւ զվարսից սրբոյն և ա-
 սաց. «Դաւանեա՛ զհաւատս մեր, զի յայն կենացն մի՛ զըր-
 կեցիս»: Եւ նա կրկին դաւանեաց զՔրիստոս և ապա քար-
 30 կոծ արարին զնա և այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ
 ի Քրիստոս յաւուր տօնի սրբոց վարդանանցն: Եւ յետ երկու
 աւուրց հրաման էառ ի զքսէն տէր Մելքիսէթ արքեպիսկո-
 պոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ և ժողովեալ զկտրատեալ մար-
 մինն և տարեալ թաղեցին ի սուրբ Քառասունքն՝ սաղմո-
 սիւք և օրհնութեամբ ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ՝
 ի փետրվարի 22:

35 Յետ կատարմանն Դաւթի նահատակեցաւ Սեբաստացի
 Գասպար անուն ոմն, որ և Կոռան կոչիւր: Սա 27 ամաւ յա-
 ռաջ զիպուածով փորձութեանց ուրացեալ էր զհաւատս Քր-
 35 իստոսի, տաճկացեալ և յետոյ զղջացեալ, լայր և ողբայր
 և կայր թագնաբար ի պահս և յաղօթս և պաշտէր զՔրիստոս

- աստուած, և իբրև լուսա զնահատակութիւն Դավթի՝ զնաք
առ քահանայ մի և խոստովանեալ զյունցանս իւր՝ յայտ-
նեաց զմիտս իւր քահանային և հաղորդեցաւ ի մարմնոյ և
յարենէ որդւոյն աստուծոյ և փոխեալ զկերպարանս ալլազ-
5 գութեան՝ զգեցաւ զհանդերձ քրիստոնէի և եկեալ շրջէր ի շու-
կայս, զոր տեսեալ տաճկացն՝ ասեն. «Ընդէ՞ր փոխեալ ես
զկերպարանս քո»: Եւ նա ասաց. «Ես քրիստոնեայ էի և ալժմ
իսկ եմ, զՔրիստոս աստուած հաւատամ և զնա միայն պաշ-
տեմ»: Յայնժամ կալեալ տարան առ դատաւոր քաղաքին և
10 նա բազում հարց և փորձ արարեալ և սասաիկ սպառնալեօք
ահացուցեալ՝ մինչ եղիտ զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիս-
տոսի՝ հրամայեաց կախել զնա. և տարեալ կախեցին, և շու-
տով իշուցեալ՝ հարցին, թէ «Ուրանա՞ս զՔրիստոս»: Եւ նա
զրոշմէր զգէմս իւր նշանաւ սրբոյ խաչին՝ ասելով. թէ «Քրիս-
15 տոնեայ եմ»: Ընդ որ բարկացեալ՝ կախեցին և քարավէժ ա-
րարին ի կախաղանին մինչև զլուսն ջախջախեալ՝ ուղեղե-
ցնդեցաւ: Եւ այնպէս կատարեցաւ երանելին Գասպար ի Քը-
րիստոս Յիսուս ի տէր մեր: Եւ զսա ևս տարեալ թաղեցին
մերձ Դավթի նահատակին ի մարտի Գ (3):
- 20 Եւ յետ երկց ամաց նահատակութեան սրբոցս*, տեսուչ
սրբոյ մենաստանիս Սեբաստացի երրորդ Մեկքիսէթ արքե-
պիսկոպոսն առեալ զսուրբ նշանն, որ որպէս և աւանդի ի
նախնեաց անտի մերոց**, էր մասն կենաց փայտին Վա-
րագայ սուրբ խաչին, եւ նպաստ ժողովել ի սակա վճարման
25 և աղատութեան պարտուց սրբոյ վանիցս և վաճառ կարեաց
պիտոյից սորին, և գնացեալ էհաս Ուրհայ և անդ ժամա-
նեալ՝ վախճան եղև զրաւ կենաց նորին և մնաց սուրբ նը-
շանն անդ (ՌՃԻԹ—1680) յնդեսիայ քաղաքին մինչև յայ-
սօր:

* Պատմութիւն:

** Տումար մասանց:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ԱՆԱՆԻԱՅ, ԻՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ
ՊԱՏՈՒԱԾԱՏՐՈՅ ԱՐՀԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ
ՈՄԱՆՑ ՍԵՐԱՍԱՑԻՈՅ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Գ Լ Ո Ւ Խ Փ

- 5 Յետ վախճանին Գ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսի* քա-
ղաքիս Սեբաստիոյ (ՌՃԻԹ—1680), նստաւ ի տեղի նորին
Սեբաստացի Անանիայ արքեպիսկոպոսն, այր խոնարհազը-
նաց և առաքինի վարուք:
- 10 Յաւուրս սորա** եղև առանձին առաջնորդ սուրբ Հրեշ-
տակապետի վանիցն Ատանացի Յակոբ վարդապետն՝ ա-
շակերտ Գ Մելքիսէթ Սեբաստացւոյ: Եւ ինքն աշակերտեաց
և ետ զծայրագոյն գաւազան Սեբաստացի Աստուածատուր
վարդապետին՝ որ յետ վախճանի Յակոբ վարդապետին յա-
ջորդեաց ի տեղի նորին ի վանս սուրբ Հրեշտակապետին:
- 15 Նստէր յաւուրս այսոսիկ ի սուրբ Անապատն և այլ ոմն
Անանիա վարդապետ ուրոյն առաջնորդութեամբ: Կացեալ
յառաջնորդութեան տէր Անանիա արքեպիսկոպոսն ամս իբրև
երկոտասան*** (ՌՃԽԱ—1692) և ժամանեալ էհաս յաւուրս
20 ծերութեան: Եւ եղև զի եկն ի քաղաքս ընդ այն ժամանակս
զործով իւիք ժողովարարութեան Կեսարացի Սահակ անուն
վարդապետ ոմն և զոլով այր ճոռոմախօս և համոզարան՝
յանգոյց առ ինքն զսիրտս մեծամեծաց քաղաքիս, որք և բազ-
մակնիք ծանարտակ արարեալ առ Մատթէոս պատրիարքն
Պօլսոյ և հաճեցուցեալ զնա՝ առին հրաման արքունական և
25 զկոնդակ պատրիարդական յանուն Սահակայ և ի բաց հա-
նեալ զԱնանիա՝ նստուցին յաթոռ առաջնորդութեան քա-
ղաքիս զՍահակ եպիսկոպոս: Եւ ելեալ Անանիա եպիսկո-
պոսի յատեան մեծի եկեղեցւոյն, յետ բազում ողջամիտ քա-
րողութեանց, էհարց ժողովրդեանն երիցս անգամ, թէ «Վասն
30 է՞ր և սակս ի՞նչ յանցանաց զրկեցիք զիս ի տեսչութենէ՞:
Եւ ոչ որ ետ նմա պատասխանի, զի չունէր ինչ, բայց մի-

* Յիշատակարան:

** Գաւազանագիրք:

*** Աւանդի ի ծերոց:

4 Բ գլուխ ԺԲ: 13 Ա չիք որ յետ վախճանի Յակոբ վարդապետին: 23 Ա
Ժանարտակ քաղի տեղը բաց է բողբոջած:

այն զի ոչ ուտէր և ոչ ըմպէր ընդ նոսա: Եւ ապա ասաց՝
«Այդպէս լուռ մնասցիք», և ելեալ գնաց ալլ ուրեր:

Եւ Սահակ Կեսարացի կացեալ ամս իբրև ութն՝ ըստ
արժանւոյն գժողովուրդն կողոպտեաց և ժողովեաց զոմանս
5 անօթս եկեղեցւոյն և արտաքոյ եղելոցն և թողեալ զբազում
պարտս՝ ելեալ գնաց (ՌՃԽԹ—1700) ուր ինքն կամեցաւ:
Եւ ոչ ոք ասաց նմա ինչ՝ կարծելով թէ ունի դառնալ, վասն
որոյ լուռ մնացին ըստ բանի Անանիա արքեպիսկոպոսին,
և սուրբ տունս մնաց թափուր յընչից և ի տեսչաց՝ անկեալ ի
10 ներքոյ յոլով տոկոսատու պարտուց:

Ապա չետ իբր միոյ ամի (ՌՃԾ—1701) ի թմբբութենէ,
աղամարութեան սթափեալք և ի մի խորհուրդ միաբանու-
թեան ժողովեալք քահանայից և իշխանաց վիճակիս՝ համա-
շունչ հաւանութեամբ ընտրեցին և եղին տեսուչ Սեբաստիոյ
15 ի վանս սուրբ Նշանի զանուանին այն Սեբաստացի Աստու-
ծատուր արքեպիսկոպոսն՝ Թմպուկ անուանեալ:

Սա շորբորդ ամի տեսութեան իւրոյ (ՌՃԾԳ—1705) ժո-
ղովեաց* առ ինքն զգլխաւորս ազգիս մերոյ՝ զառաջնորդն
սուրբ Հրեշտակապետի՝ զԱստուածատուր վարդապետն, սուրբ
20 Անապատի Յակոբ վարդապետն՝ Պալխճի կոչեցեալ, աւա-
ղէրէց տէր Յովսէփն, տէր Դաւիթն, Մըսրեան մահտեսի Մու-
րատն, Ճիկէրեան Միքայէլն, Քիւրքճի Խաչատուրն, Յէսէնեց
մահտեսի Սիմոնն, եկեղեցապան Մահտեսի Նուրին, Փամ-
պուլխճի Մարգարն և զայլ իշխանսն և խորհուրդ արար ընդ
25 նոսա վասն նորոգութեան սրբոյ եկեղեցւոյս, որ յանուն ա-
մենօրհնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ է ի մայրա-
քաղաքիս Սեբաստիոյ ի վաղ ժամանակաց, որ և ամենեք-
եան միապամ հաւանութեամբ և մեծաճիգն ջանիւ փութաց-
եալք՝ հաճեցուցին զմեծամեծս ալլասեռից քաղաքիս և ի ձե-
30 ւորն նոցա՝ զբղճիսն: Եւ առեալ զհրամանագիր օգոստոսի
13՝ սկսան նորոգել, շինել, զարդարել զհնացեալ, զփտեալ և
զխախտեալ տեղիս սրբոյ եկեղեցւոյս և աւարտեալ զշի-
նութեն՝ մեծահանդէս նաւակատիս արարին ի փառս աստու-
ծոյ և ի պատիւ մօրն սրբուհոյ կոսին Մարիամոյ:

35 Յետ երից ամաց** (ՌՃԾԷ—1708) եղև ի քաղաքս Սև-

* Կոնդակ: Տումար:

** Յիշատակարան:

- բաստիա սաստիկ ժանտախտ և մահտարածամ և մեռան ան-
թիւ անձինք ի քրիստոնէից և յալլազգեաց և յետոյ զօրու-
թեամբ ամենասքանչ սուրբ Նշանի տեառն կենաց փայտին
և շնորհիւ գերագօր սրբոց մասանցն՝ բարձաւ մահն այն:
- 5 Յաւուրս յայտոսիկ (ՌՃԾԹ—1710) նահատակեցաւ ի Կոս-
տանդնուպօլիս Աստուածատուր Սերաստացին*³⁸: Սա որդի
էր Անմեղուկենց Պաղտասարին և Թուրվանտային և ուսեալ
զարհետ ոսկեգործութեան և մտեալ ի կարգ աշխարհի և
եղև զի վասն վաճառականութեան զնաց ի Կոստանդնուպօ-
լիս և իբրև էհաս ի Ղալազիայ, ոմանք ալլազգեաց տես-
10 եալ զնա ծպտեալ՝ ասեն ցնա. «Այր դու, ո՞ր յազգէ ես»: Եւ
նա ասաց. «Քրիստոնեայ եմ, յազգէ հայոց»: Ասեն ցնա.
«Ապա վասն է՞ր զգեցեալ ես հանդերձ, որ վայել է տաճկի»: Ասաց սուրբն. «Վասն զի ի ճանապարհէ եկեալ եմ»: Յայն-
15 ծամ կրճտեալ զատամունս իւրեանց ի վերայ սրբոյն և
զրոհ տուեալ միմեանց և խլեալ զսուրբն՝ տարան առ դա-
տաւորն և կացուցին վկայս սուտս ասել, թէ «Լուար զդմա-
նէ լինիլ ընդ օրինօք մերովք»: Եւ ի հարցանել զատաւո-
րին՝ ասաց սուրբն. «Ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծա-
20 ռայ»: Եւ նորա ստարանութեամբ հաւանեցուցին զդատա-
ւորն, և նա ետ արկանել զսուրբն ի բանտ և պնդել զոտն
ի կռճեղս և նեղել, զի ուրացի զՔրիստոս: Եւ ի վաղիւն տա-
րան զնա առ փոխարքայն և նա բազում ողորմանք և խոտո-
մամբ ընչից և պետական իշխանութեան՝ ջանաց հաւանե-
25 ցուցանել զնա և ոչ կարաց, վասն որոյ, ետ արկանել զնա ի
բանտ, ուր եկաց՝ կրելով դառն կտտանս շարշարանաց դա-
տուրս 32: Եւ ապա իջուցին զնա ի գուր մահապարտացն և ամե-
նայն աւուր տանէին առաջի դատաւորին և հարցանէին, թէ
որանա՞յ զՔրիստոս, և նա անվեհեր դաւանէր զՔրիստոս
30 աստուած, և յետ վեց աւուր հատին ի վերայ նորա զվճիռ,
զի զխտեացի: Եւ առեալ դահճապետն՝ տարաւ զնա ի տեղի
կատարմանն: Էր ի բանտին և այր ոմն անուն Անտօն, որ և
նա ևս սերաստացի էր: Սա սպանեալ էր զայլ մի և եղեալ էր
ի մտի ուրանալ զՔրիստոս, և թէ ոչ ազատեացի, իսկ սուրբն
35 խրատ տուեալ նմա՝ ասաց. «Ես երաշխաւոր եղէց քեզ յա-

* Պատմութիւն:

7 Բ Թուրվանտային:

- տենին Քրիստոսի, որ ոչ կորուսանիս, միայն թէ վասն հա-
ւատոյդ զմահ յանձդ առ»: Եւ այսպէս հաստատեաց զայրն ոչ
ուրանալ զՔրիստոս: Եւ իբրեւ եկին ի տեղի սպանմանն՝ յա-
ռաքեաց սուրբն և ասաց զահապետին. «Հատ նախ զզուլս
5 Անտոնին, զի բան ինչ ունիմ ասել բեզ»: Եւ զահապետն
նախ սպան զնա, զի կարծեաց, թէ յետ այնր հաւանի սուր-
բն կամաց նոցա. զայս արար, զի մի տեսցէ զզխատումն
իւր և երկուցեալ ուրասցի զՔրիստոս: Ապա ասաց սուրբն.
«Հատ եւ զիմ զլուխս»: Եւ զահապետն յետ բազումս ջանա-
10 յոյ դարձուցանել զնա ի հաւատոցս Քրիստոսի՝ ետես, թէ ոչ
հաւանի, ետ զլխատել զնա: Եւ հաւատացեալքն ետուն կա-
շառս և առեալ զմարմինն՝ եղին ի պատշաճաւոր տեղուջ,
յորմէ բազում նշանք բժշկութեան լինին, և տոնեցին ի Կոս-
տանդնուպօլիս զտօն Աստուածատրոյ նահատակին ի փառս
15 Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ՝ դեկտ. 13 (ՌՃԾԹ—1710):

- Ի ժամանակիս սոյն Թմպուկ անուանեալ Աստուածա-
տուր արքեպիսկոպոսին՝ յուով յիշատակը եղան ի վասն սրբ-
բոյ նշանիս մեծափոյթ ջանիւ և աշխատութեամբ նորին, զոր
ցանկայր որչափ ինչ հնար էր լնուլ զպակասութիւն սորին և
20 յորզոր արկեալ՝ խրախուսէր զժողովուրդն, որք և ամենե-
րին փութային ի նոյն: Որպէս ի Կոստանդնուպօլիս եղեալ*
(ՌՃԿԳ—1714), սեբաստացի ժողովուրդքն, թէ բնակքն և թէ
հիրքն, գանձանակ անուամբ զողորմութիւնս հաւաքեալ, ի-
շատակս շինեցուցեալ՝ յղէին ի սուրբ մենաստանս, յորոց
25 միջի գերագոյն հանդիսացան ջրկիր, այն է՝ սախայ համա-
րուեստի վարպետայքն, որք էին անձինք 81, զոր զմի պա-
տուական մեծ երկոտասան թեւան ԲՌ (2000) տրամակշիռ
ժանրութեամբ արծաթի ջահ շինեցուցեալ եղին յիշատակ ի
սուրբ վանս և զի մի գուցէ վնասեսցի կամ վաճառեսցի յան-
30 խիղճ արանց, հնարեցին մնալ զայն ի քաղաքն յեկեղեցուջ
սուրբ Աստուածածնին, զոր մինչև ցայժմ կայ և մնայ անդ:

Ունէին սորա ի սուրբ վանս և 40 արծաթի կանթեղ՝
զիլիֆ անուանեալ, որպէս և ցուցանէ 81 անձանց ստորա-
դրեալ գիր կոնդակին, բայց այժմ ոչ մին երևի: Եւ վասն իւ-

* Տումար: Կոնդակ:

ղի կանթեղացս առին արտ մի 200 դահեկանի առ ի ցանկ-
լոյ ի նմա ղկտաւատ և եղին յիշատակ ի սուրբ վանս, որ է
հանդէպ մենաստանիս արեւտից կուսէ, մօտ լուսաղբերն ի
նեբթոյ ճանապարհին, որ ցարգ կայ և մնայ: Տէր Յիսուս
5 լուսաղբեացէ զհոգիս նոցին:

Յաւուրս այսոսիկ (ՌՃԿԴ—1715) հրգեհ մեծ անկաւ ի
բաղարիս Սեբաստիա և մեծ մասն կրօնականոց շուկային
այրեցաւ ի փետրուարի 15: Ի սոյն ամի եղև հրգեհ և ոս-
կերչնոցն և այրեցաւ ի նոյեմբերի 25: Յայսմ ամի եկն սաս-
10 տիկ և յոյժ մեծամեծ կարկուտ՝ յունիսի 14 և էհար զար-
տորայս և զծառս ի բազում տեղիս:

Կեցեալ յառաջնորդութեան սեբաստացի Աստուածատուր
արքեպիսկոպոս՝ Թմպուկ կոչեցեալն, ամս քսան և ամիսս
քանի մի* և ժամանեալ զրա կենացն՝ փոխեցաւ առ Քրիս-
տոս և թաղեցաւ ի մենաստանիս առաջի զրան մեծի եկե-
15 ղեցոյն հաւասար յատակի գաւթին շիրիմ նորին, յունվա-
րի 14 (ՌՃՀԱ—1722):

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ԱՌԱՔԵԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԵՒ ՆՈՐԱԴՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՆՈՐԷԻՅ, ՈՐՔ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ, ԵՒ
ՎԱՍՆ ԻՆՉ ԻՆՉ ԴԻՊՈՒԱՄՈՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԱ

Զկնի մահուան Սեբաստացի Աստուածատուր արքեպիս-
կոպոսի՝ Թմպուկ կոչեցելոյ (ՌՃՀԱ—1722), միաբանեալ բա-
հանայից և իշխանաց բաղարիս՝ բաղմակնիք ծանարտակ ա-
25 րարեալ յղեցին ընդ աւագէրէց տէր Պետրոսին ի Կոստանդ-
նուպօլիս առ Յոհաննէս պատրիարք՝ Կոլոտ անուանեալ
ընտրել զայր որ իմաստուն, վկայեալ ի գործս բարութեան,
և կացուցանել տեսուչ Սեբաստիոյ: Եւ թէպէտ ընտրեցաւ
նսալի վարդապետ ոմն կեսարացի, բայց ոչ ընկալան ի Պօ-
30 լիս եղեալ սեբաստացիք: Ապա խորհրդով լումայափոխ թէ-
վէքէլեան մահտեսի Յարութին ամիրային Ակնեցոյ, խնդ-

* Յարութին վարդապետն աւանդի:

13 և 23 Բ Դմբուկ: 24 Ա ծանարտակ բառի տեղը բաց է բողնված:

բեցին զԱկնցի Առաքել եպիսկոպոսն, որ էր յայնժամ ի գտ-
 ւառն Եկեղեաց ի վանս շողային սուրբ Աստուածածնին:
 Յայնժամ հանեալ պատրիարզին՝ զհրամանադիր արքայա-
 կան և զկոնդակ պատրիարզական՝ ետ ցտէր Պետրոս, զոր
 5 առեալ ել ի ճանապարհ և գնացեալ էհաս յերզնկան՝ ի վանս
 Առաքել վարդապետի և յանդիման եղեալ՝ մատուց զհրա-
 մանադիր արքային և զնամակ պատրիարզին և ասաց. «Հրա-
 մայեա՛, հայր սուրբ, երթիցուք յերկիրս մեր»: Էհարց վար-
 դապետին, թէ՛ «Ո՞վ ուղարկեաց զքեզ և կամ ուստի՞» եկիր
 10 այսր»: Ասաց քահանայն. «Ի Պօլիս եղեալ սերաստացիքն յըն-
 ցին զիս աստ առ քեզ»: Ասէ վարդապետն. «Ո՞չ կարեմ գալ
 ընդ քեզ, զի դու ո՛չ ունիս քո քաղաքի իշխանացդ զիր, զի թէ
 եկից ընդ քեզ և եթէ քաղաքացիքն քո զիս ոչ ընդունիցին,
 զի՞նչ արարից. հարկիւ ապա սկսանիցիմ ամօթով զյետին տե-
 15 զին ունիլ, ուրեմն գնա դու յերկիր քո և տար պատասխանի
 աշնոցիկ, որք առաքեցին զքեզ»: Եւ նա փութացեալ եկն ի Սե-
 բաստիա և պատմեաց մի ըստ միոջէ՝ զամենայն եղեալսն
 առաջի իշխանացն և նոցա արարեալ զբազմակնիք մահսէր
 և առեալ զգիր բղեշխէն և զերիս սպառազինեալ զինաւորս
 20 և ընդ Զմառացի խօճայ խաչիկն յղեցին յերզնկան, զոր զը-
 նացեալ ի վանս սուրբ Աստուածածնին՝ մատուց վարդա-
 պետին զգիր բղեշխին և զծանարտակ իշխանացն և ասաց.
 «Հրամայեա՛, երթիցուք»: Եւ նա յետ բազմիցս հրաժարե-
 ւոյ և անբաւական զինքն ցուցանելոյ, յորդորմամբ Սահակ
 25 վարդապետի Ակնցոյ (որ էր երբեմն պատրիարդ Պօլսոյ և
 յայնժամ՝ դէտ Եղոկիոյ և Երզնկայոյ) յանձն էառ զալ ի Սե-
 բաստիա, վասն որոյ յանձնեաց զվանքն առաջի առաջնորդին
 և իշխանացն բազում անօթովք, զգետտուք և յլուլ անաս-
 նօք թարց պարտուց աշակերտին իւրոյ տէր Յոհան իրիցուն,
 30 և առեալ ընդ իւր Եղնկացի Յարութիւն վարդապետն, որ պատ-
 մէ զայստիկ*, և զպիր մի Կարապետ ազգակից իւր և եկն
 էհաս ի վանս սրբոյ Նշանի ի Սեբաստիա յունիսի 25 (ՌՃՀԱ
 —1722) յաւուր Բ շաբթի Վարդավառի պահօցն և, լուեալ
 քաղաքացւոցն, գրոհ տուեալ միմեանց՝ եկին ի տեսութիւն
 35 նորեկ առաջնորդին և մեծաւ սիրով ընկալան զնա իբրեւ զա-
 ռաքեալ աստուծոյ:

* Յարութիւն վարդապետ:

Եւ յետ ատուրց ինչ կրփին հկին ի վանս առ ի գրել զհան-
 դամանս վանացս և յանձնել զիտին, և էին ժողովեալ այ-
 սոքիք՝ Եղիազար և Յակոբ վարդապետք, աւագ տէր Պետ-
 րոս, տէր Յոհան, տէր Սուրբիաս, տէր Յակոբ, տէր Կարա-
 5 պետ և իշխանքն, պարօն Քէրիկին, Եամէնցոնց մահտեսի
 Յակոբ, Շէնկիւլենց մահտեսի Յոհաննէս, Մեսրոպենց մահ-
 տեսի Յարութիւն և մահտեսի Պաղտասար, Չինթիանենց
 Մովսէս Զէլէպի, Չարօխենց խօճայ Յարութիւն, Զրիկենց
 մահտեսի Մեկրոն, դարբին խօճայ Մուրատ, էլմասենց մահ-
 10 տեսի Դաւիթ, Քեօրօղլենց խօճայ Լուսպարոն և այլք: Եւ գրե-
 ցին 10 խաչ, զփոքր կանթեղ արծաթի, 6 սաղաւարտ, 1 դա-
 ւազան, 10 շուրջառ հին և նոր, 10 մոմակալ պղնձի, 1 ջահ,
 150 սահան, 10 կարպետ խալի, և անասնուքն՝ 3 գոմէշ, 1 էշ,
 և շորեղէնք հնոտիք, և ուտելեաց կողմանէ ոչ ինչ գոյր՝ ոչ
 15 ցորեն, ոչ գարի, և 700 դահեկան պարտք, զոր զկնի մա-
 հուան առաջնորդին ծախեալ էին որիզոյ, և զին, զինուոյ,
 ցրտոյ և այլն:

Թէպէտ յառաջմանէ գոյին զարդք և անօթք եկեղեցին
 և արտաքոյ, բայց յետ մահուան դիտին՝ տիրող ոչ եղև վան-
 20 քին, վասն որոյ, փեսայ Թմպուկ վարդապետին Հողդարցի
 Ալիքսանն զո՛րն իւրացոյց և զո՛րն ցիր ու ցան արար և ի
 խնդրելն նորեկ տեսչին՝ զնացեալ յարեցաւ առ Ալայպէկին
 և ձեռամբ նորին բազում վնասս հասոյց վանքին՝ մինչև 8
 անգամ տուգանս ետ առնել նորեկ դիտէն և ինքն ընդ այ-
 25 լազգոյն այնմիկ զնաց ի Պարս ի պատերազմ և անդ սատա-
 կեցաւ և այնպէս կորեաւ:

Այս Առաքել արքեպիսկոպոս, յորմէ յետէ եղև տեսուչ
 սրբոյ վանիցս զամս իբրև 5, հանապազ երկնէր ի սրտի
 իւրում վասն շինութեան և նորոգութեան նորին, վասն զի
 30 մեծ եկեղեցւոյ կաթողիկէն կործանեալ անկեալ էր և տե-
 ղին փայտիւ ծածկեալ և տանեաց քարինքն խախտեալք և
 փլեալ, զոր անձրեք ի վայր հոսէին և յատակն, որմունքն,
 կամարքն և առաստաղն դարափոսեալք խախտեալք և սեաց-
 եալ և արտաքին փայտեղեն շինուածքն փտեալ և քակ-
 35 եալ: Նա զի և ոչ գոյր պատշաճաւոր սենեակ առաջնորդի և
 ոչ միաբանից, զի բազում ամաց յետէ սովորութիւն կալ-

10 Ա չիք խօճայ: 16 Ա չիք եղին, 19 Ա չիք վանքին: 26 Բ անյայտ փխ
 այնպէս:

եալ առաջնորդքն՝ նստէին ի քաղաքն և ի շաբաթն անգամ
 մի հազիւ թէ հանդիպէին ի վանքն, արեղայ և կամ աչրի է-
 րէց մի պահէին ի վանս, զոր յաւուրս կիրակէից սպասաւո-
 րաւ միով պատարագ մատուցանէին, վասն որոյ ոչ հոգա-
 5 չին յատուկ սենեակ և առանձին իւրեանց խուց և տեղի բը-
 նակութեան ստանալ, ուստի ժողովեաց առ ինքն զիշխանս
 քաղաքիս և նորօք հաճեցոյց զգատաւորն և էառ զարզն և
 գրեալ աղերսական գրեանս առ այլ և այլ անձինս և տու-
 եալ զայնս ի ձեռն Հոգաբարձի տէր Նիկողայսին և առաքեաց
 10 զնա հանդերձ տէր Պետրոսիւ ի Կոստանդնուպօլիս առ Թէ-
 վէթէլեան մահտեսի Յարութիւն ամիրայն, և նա գումարեալ
 զմեծամեծս ազգի մերոյ զամիրայնս՝ առաջի էարկ նոցա
 զինդրի առաջնորդին Սեբաստիոյ և իշխանացն, որք յօժա-
 րակամ հաճութեամբ փութացեալ առին յարքայէ զհրամա-
 15 նագիր շինութեան սրբոյ վանիցս՝ ծախելով 700 դահեկանս
 և ետուն ի ձեռս տէր Նիկողայսին, զոր առեալ՝ դարձաւ
 փութապէս և, հասեալ ի վանս՝ ետ զհրամանագիրն տեսչին,
 և նա առեալ՝ խնդալից գնաց առ Զառալօղլու Օսման ազան,
 որ էր միւսէլիմ և նա ևս ուրախացեալ՝ յղեաց զֆէրմանն ի
 20 զտաւաւորն և ետ անցուցանել ի զայտն 67 դահեկանաւ և
 վասն բոլորին էառ 100 դահեկան և ետ զհրամանագիր շի-
 նութեան սրբոյ վանիցս և ի միւս աւուրն եկին մեծամեծք
 ալազգիքն ի վանս և գրեցին զբէֆշն և գնացին:

Եւ ապա սկիզբն արար նորոգութեան ի սեպտեմբերի 8
 25 (ՌՃՀԶ—1727) և շինեաց մեծ եկեղեցւոյ զմբէթն սրբատաշ
 վիմօք կողմնդերք և բոլով և զտանիքն քարիւ, խճով և կրով
 և ամրացուցեալ՝ սպիտակացոյց զառաստաղն, զկամարն,
 զորմունսն և զյատակսն, կառուց յետկոյս դասին և Բ խո-
 րանս յաջմէ և... ահեկէ... շինեաց և վերնատունս կանանց,
 30 զի ոչ գոյր յառաջ, նորոգեալ պայծառացոյց և զտաճար
 սուրբ Աստուածածնին և շինեաց ի մէջ կամարացն համբարս
 ցորենոյ և գարոյ, սպիտակացոյց զտանիք և զմէջ եկեղեց-
 տոյ սուրբ Կարապետին և զկամարն յաջակողմեան մաբրը-
 եաց և կանգնեաց ի նմա սեղան՝ յանուն սրբոյն Գրիգորի
 35 Լուսաւորչին մերոյ, կերտեաց և վայելուչ առաջնորդարանս
 կրկնայարկ և կից նմին՝ մառան գինեւորն և զսենեակս միա-

բանից՝ հանդէպ միմեանց և առաջի նոցա պարտէզ ծաղկանց փոքր, նորոգեաց և բարձրացոյց զպարիսպն շուրջանակի:

Եւ հազիւ աւարտեաց զշինուածն ի լրման ամի միոյ (ՌՃՀՀ—1728), յորում աւուրն իբր 500 գործատրք աշխատէին՝ ծախելով ի նմա քսակս իբրև 20, բաց ի նպաստիցն, զոր ընկալաւ ի վիճակէն, վասն զի քաղաքացիքն յաւուրն համարուեստ մի (այսինքն էսնաֆ մի) բերէին եզ մի, հաց, բրինձ և այլն և կերակրէին զաշխատաւորսն և ինքեանք աշխատէին մինչև ցերեկոյ և երեկոյին միաբանեալք ոմանք 5, ոմանք 10 մշակաց վարձս տային և գնային, և ի միւս օրն ալլ համարուեստքն՝ մինչև յաւարտել շինուածոյն³⁹: Թուի թէ աստի մնացեալ է սովորութիւն համարուեստից ամենայն ամի գալ ի սուրբ վանս մատաղ մատուցանել և այլն: Եւ բոլոր գիւղականքն ամենայն տուն մի կամ երկու սալլ գե-
15 րան և զալլ փայտս շինուածոց բերէին:

Յետ այսորիկ բազմացոյց զեկեղեցականս և կանոնեաց նոցա հանապազօր կանխել ի սպաս սաղմոսերգութեան և պաշտաման տնաոն, առատացոյց և զլուծս գոմշոց և եզանց և ջոկս ոշխարաց և այծեաց և ելից զսուրբ վանս ամենատեսակ զարգուր հարկաւորօք և պայծառացուցեալ փարթա-
20 մացոյց զնա ի փառս աստուծոյ և ի պատիւ ամենազօր սուրբ Նշանի նորա:

Եւ յետ երից ամաց* (ՌՃՁ—1731), իբրև ետես, թէ անհնար լինի վճարումն պարտուցն նպաստիւր վիճակիս՝ ել
25 Առաքել եպիսկոպոս անձամբ ի սրբոյ վանիցս և գնաց ի Կոստանդնուպօլիս առ ի դարման գեղոյ մատուցանել պարտուցն և իբրև էհաս անդր՝ ծագեցաւ խռովութիւն մեծ ի մէջ ալլազգեացն, որոց զլուխ ամբարձեալ կտրատեցին զփոխարքայ Իպրահիմ բղեշխն և իջուցեալ զսուլտան Ահմէտ
30 թագաւորն յաթոռոյն՝ եղին ի տեղի նորին զեղբօր որդին՝ զսուլտան Մահմուտն, և նա անողորմ կոտորումն արարեալ՝ իսղաղադցոյց զաղմուկ ապստամբութեան:

Եւ ապա Առաքել արքեպիսկոպոս շրջագայեալ ի սենեակս լումաշափութից, յիջեանս, ի փոռնս և ալլ տեղիս և
35 գումարեաց նպաստ յանուն սրբոյ վանիցս, որով վճարեաց

* Յարութիւն վարդապետ:

Յիշատակարան:

զպարտսն և ետ շինել զմի պատուական եպիսկոպոսական
զգեստ թագիւ և այլովքն և զանազան ոսկեղէն և արծաթեղէն
զարդուք և բազում յիշատակօք դարձաւ և եկն ի սուրբ
վանս:

- 5 Ի սոյն ժամանակս* (ՌՃՀԸ—1729) նստէր ի վանս սուրբ
Հրեշտակապետի ուրոյն առաջնորդութեամբ Սեբաստացի Աս-
տուածատուր վարդապետի որդի Եղիազար վարդապետն,
այր վեհանձն և ճոռմաբան, սա ի նախանձ բարի շարժեալ
և խորհրդակցութեամբ Առաքել եպիսկոպոսի ետ բերել զհը-
10 րամանագիր յարքունուստ և սկսաւ շինել զվանս սուրբ Հրեշ-
տակապետին՝ յունիս 3, և նորոգեաց զգմբէթ եկեղեցւոյն,
զտանիսն, զորմունսն, սպիտակացոյց և զմէջն և կանգնեաց
Բ սեղան յաջմէ և յահեկէ, որ ոչ գոյր, շինեաց և ժամա-
տունս և տնտեսատունս և առանձին սենեակս ինքեան, միա-
15 բանից և ուխտաւորաց և տեղիք անասնոց և նոցին կերակ-
րոց, և լրման ամին կատարեցաւ և շինուածքն ամենալն:

- Եւ բացի նպաստից քաղաքիս և գիւղօրէից՝ մնաց յոլով
պարտք ի վերայ վանիցն, վասն որոյ զնաց Եղիազար վար-
դապետ ի Կոստանդնուպօլիս որպէս և ծանարտակ իշխա-
20 նացն, որ առ Կոլոտ Յոհաննէս պատրիարզն գրեալ էին 7 ի
կնքով, ցուցանէր, և անդ վճարեաց զպարտսն և բազում ոս-
կեղէն և արծաթեղէն եկեղեցական զարդուք և յիշատակօք
դարձաւ և եկն ի վանս իւր:

- Յաւուրս այսոսիկ** (ՌՃՁԲ—1733) սուրբ Աստուածածնայ
25 եկեղեցւոյ առաջնորդարան սենեակքն ի հիմանէ նորոգեալ՝
շինեցան զեղեցիկ և վայելուչ քան զառաջինն:

- Յետ այսորիկ*** (ՌՃՁԸ—1739) առանձին առաջնորդ
սուրբ Անապատի՝ Սեբաստացի Յակոբ վարդապետն, որ մա-
կանուամբ Պալիսճի կոչիր, որ և զամս իբրեւ 40 տիրեալ էր
30 Անապատին, սկսաւ ծերանալ, վասն որոյ թողեալ զվանքն
և ինքն զնացեալ ի քաղաքն՝ զապրուստ իւր հայթայթէր, ոչ
ինքն կար ունէր և ոչ ումեք թողոյր տիրել, վասն որոյ և

* Յարութիւն վարդապետ:

Ծանարտակ:

** Տումար:

*** Յարութիւն վարդապետ:

վանքն սկսաւ քայքայիլ. ո՛չ դուռն մնաց և ո՛չ պարիսպ, և ո՛չ շինուածս, ի սակա որոյ ժողովեալ իշխանաց քաղաքիս և կոչեալ զՅակոբ վարդապետն ասեն. «Դու այլ ծեր ես և ոչ կարես տիրել վանքին. եկ արդ հրաժարեա և նիստ ուր և
5 հաճիս և մեք տամք քեզ կերակուր և հանդերձ և զԱնապատն տացոք միում ումեք, զի շինեսցէ»: Եւ նա յետ բազում պատճառաբանութեանց հաճեալ ընդ այն՝ ասաց. «Կամք ձեր եղիցի՛. ես ևս ձեր ծերն եմ»:

Եւ յայնժամ դումարեալ իշխանացն ի միասին՝ եկին առ
10 Առաքել արքեպիսկոպոսն և բազում բանիւք հաճեցուցեալ զնա՝ յանձնեցին նմա սուրբ Անապատն ի սեպտեմբերի 8, թափուր և ունայն զգեստուց և անօթոց՝ խարխլեալ և քայքայեալ, 700 դահեկանաւն պարտօք, և այնուհետեւ առաջնորդութիւն սուրբ Անապատին անկաւ ընդ իշխանութեամբ
15 արքեպիսկոպոսին սրբոյ Նշանի, զոր ի կողմանէ նորին նըստի անդ տեղապահ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ ապա վճարեալ զպարտսն՝ թափեաց ի ձեռաց այլազգացն զարտորայսն և զջրաղացսն և գրեթէ նաև զվանքն ևս: Եւ յետ այնր սկսաւ խորհիլ վասն շինութեան, որոյ վասն առաքեաց զԱնդրէաս վարդապետն ի Պօլիս յանձնարարական գրեամբք: Եւ ոչ եղև հնար առնուլ զհրամանագիրն յարքունուտ: Եկն ապա Ապտի փաշայի որդի Ալի փաշայ իշխանութեամբ ի քաղաքս և զրան նորին առաջիկայ էր ոմն յոյն Ստեֆան անուն Թէրճիման պէկ կոչեցեալ: Ի ձեռն նորին հաճեցուցեալ զբղէշին՝ էառ զհրամանագիր շինութեան
20 սուրբ Անապատին և եկն Թէրճիման պէկն հրամանաւ բղէշին և գրեաց զբէֆշն սուրբ Անապատին ըստ կամաց Առաքել արքեպիսկոպոսի՝ մայիսի 6 (ՌՃՂԱ—1742):

Եւ ապա մայիսի 7, յաւուր տօնի Երեման խաչին, սկսաւ
30 շինութիւն սուրբ Անապատին և կանգնեաց զպարիսպն շուրջանակի, շինեաց զգմբէթ տաճարին, որ անկեալ էր և տեղին փայտիւ ծածկեալ, նորոգեաց և զտանիսն, զառաստաղըն, զկամարսն, զյատակսն, նաև զգաւթն բոլոր սպիտակացոյց, շինեաց և առաջնորդարան կրկնայարկ, զոյգ զոյգ գեղեցիկ սենեակք՝ լայն և արձակ, մեծամեծ լուսամուտիւք, և
35 առաջի նոցա պարտէզ և բուրաստան և կից նմին մարադ

29 Բ սուրբ խաչին 35 Բ ընդարձակ:

յարդի և տեղիք անասնոց և ի վերայ նորա սենեակը ուխ-
տաւորաց, շինեաց և տնտեսատուն և մատան ներքոյ և ար-
տաքոյ կից նմին սենեակը ուխտաւորաց և ի հարաւակողմն
եկեղեցւոյն՝ սենեակը միաբանից, զոր ի լրման միոյ ամի
5 աւարտեաց զշինուածն ամենայն (ՌՃՂԲ—1743): Եւ վերա-
կացուք էին այսմ միաբանք սուրբ Նշանի՝ Երզնկացի Յա-
րութիւն վարդապետ, որ պատմէ զայսոսիկ, Կամրկապցի
Կարապետ վարդապետ, Ուրհայեցի Սահակ վարդապետ,
Պուղտանցի Անդրէաս վարդապետ, Սեբաստացի Թօմաս
10 վարդապետ, Եւդոկիացի Ստեփաննոս վարդապետ և Հողզար-
ցի տէր Նիկողայոս և այլք:

Եւ զի կարի դառնապատ և վշտաշատ ժամանակի եղև
այս շինութիւն, վասն զի էր սով սաստիկ և պատերազմ աշ-
լազեաց ընդ պարսից իբրև զհօր բորբոքեալ, վասն որոյ
15 և բազմութիւնք զաժանագոյն զօրացն երթ և եկա արաբեալ,
գրեթէ լափէին, կիզէին և խահրէին զգիւղ և զքաղաք և նե-
ղեալ տառապեցուցանէին զազգս մեր հարկապահանջու-
թեամբ: Բայց ժողովուրդք քաղաքիս զնեղութիւն իւրեանց յե-
տրս թողլով՝ յաւուրն համարուեստ մի բերէին եզ մի, հաց
20 և որիզ են, և կերակրէին զգործաւորսն և յերեկոյին ոմանք
5, ոմանք 10 մշակաց վարձս տային և գնային և ի միւս օրն
միւս այլ համարուեստքն մինչև յաւարտիլ շինուածոյն⁴⁰:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի մնաց բազում պարտք ի
վերայ վանացս, վասն որոյ գնաց Առաքել արքեպիսկոպոս
25 տեսուչն ի քաղաքն վասն նպաստից պարտուցն, զոր ըն-
կալեալ մեծաւ սիրով՝ արարին օգնութիւն իւրաքանչիւր ոք
ըստ իւրում կարի, որով վճարեաց զպարտսն և ետ շինել եր-
կու մեծամեծ խաչս և յաւարտ գործոյն մատուցեալ զաս-
տուածային պատարազն և օծեալ զխաչսն՝ եզ յիշատակ զմի-
30 նրն ի սուրբ Աստուածածնին և զմին ի սուրբ Սարգիս և
ինքն դարձաւ ի սուրբ վանս իւր:

Եւ յետ իբրև երկու ամաց (ՌՃՂԴ—1745) սպարապետն
տաճկաց Եէկէն բղեշխն եկն ի քաղաքս մայիսի 1 երկուտա-
սան Ռ (1200) զօրոք, 8 օր եկաց և անցեալ գնաց ի Պարս
35 ի վերայ Թահմազին և անդ մեռաւ: Եւ Թահմազն տիրեաց
ամենայն կահուց և կարասեացն, և զօրքն փախստական ե-
ղեալ և անգլուխ սփռեալ յամենայն տեղիս, բազում վնասս
հասուցին ազգիս մերոյ, զի ի Սեբաստիոյ մինչև ի Մար-

զուան անապատ արարին, ընդ որս և զվանս Մարզոտանի
այրեցին. ինքեանք այրեացին անշէջ հրով գեհնին:

- 3աջորդ ամին (ՌՃՂԶ—1746) մայիսի 18 եղիական կի-
րակէին եկն ի քաղաքս Հեքիմօղլի Ալի բղեշխն՝ անուամբ
5 սպարապետութեան*, և ժողովեաց առ ինրն զբազում զօրս
իրբև ԲՃՌ (200.000) զի 38 երկզուղեան նախարարք եկին,
թող զայլսն: Եկին և զարուսուզ կոչեցեալ պիղծ լէվէնտքն
իրբև ԺՌ (10.000)՝ հանդերձ զօրազլխովք իւրեանց, որք էին
Կէնճալի Կէնճ Օսման, Կէմալմազ, Աւշարօղլին և այլն: Եւ
10 բանակեցան մօտ իրերաց՝ յեղր քաղաքիս և ամենից սոցս
զպիտոյսն սպարապետն հոգայր, բայց ոչ շատացեալ պիղծ
լէվէնտքն⁴¹ անկանէին ի գիւղօրայս և բազում վնաս դոր-
ծէին, որ և ի գիշերի միում գնացեալ ի գիւղն Բոզնիկ բա-
զում ոճրագործութիւնս արարին. զկանայս յղացուցին, աղ-
15 ջրկունս ապականեցին, ինքեանք եկեալ պատմէին ի քա-
ղաքին: Եւ գիւղօրայքն ամենայն փախուցեալ՝ եկին ի քա-
ղաքն, բայց սուրբ վանս, շէորհի տեառն և զօրութեամբ
սրբոյ Նշանին անխախտ և անվնաս մնաց ի տեղւոջ իւրում.
զրունքն բաց և եկեալքն կերակրեալք գնային: Եւ յետ քա-
20 նի մի ամսոյ՝ կոտորեցին աստ ի Սեբաստիա զամենայն
լէվէնտսն և գնացին իւրաքանչիւր ոք ի տեղի իւր: Թուի թէ
սպարապետութիւն և զօրաց գումարումն ամենայն վասն լէ-
վէնտիցն էր, որովք ջնջեալ բարձան զազիր և չար գա-
զանքն ի միջոյ:

- 25 3աջորդ ամին (ՌՃՂԶ—1747) ապրիլի 14, յաւուր տօ-
նի զլխատմանն սրբոյ Կարապետի, ժամանեալ հրաւէր երկ-
նային կոշմանն՝ հանդեաւ առ յոյսն բնաւից տէր Առաքել
արքեպիսկոպոսն նահանգիս Սեբաստիոյ*, առաջնորդեալ
ամս իրբև 25, և եղաւ պատուով ի տապանի ի սուրբ վանս՝
30 ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցւոյն՝ ի հիսսիսակողմն դրան սրբ-
բոյ տաճարիս⁴²: Ի սակս սորա սակաւ ինչ հարստացուցար
զգրիչ մեր, վասն զի սա եղև առիթ և պատճառ վերջին
պայծառութեան և վայելչութեան սրբոյ մենաստանիս և ան-
տի այսր նովին շքեղութեամբ գնայ օր ըստ օրէ առաւելեալ

* Յարութիւն վարդապետ:

** Յարութիւն վարդապետ:

ճոխութեամբ շնորհիւ տեառն և ես փարթամացեալ չըթնադասցի:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏՆԱՌՆ ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ
ԱՐԶԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍԱՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՆՅԻՅՆ, ՈՐՔ ԱՆՅԻՆ
ԸՆԴ ԱՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿՍ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ

10 Եւ զկնի վախճանի Ակնցի Առաքել արքեպիսկոպոսի*
(ՌՃՂԶ—1747) միաբանեալ քահանայից, իշխանաց և ժողովրդոց վիճակիս՝ ետուն բերել զարքունական հրամանագիր և զպատրիարկական կոնդակ յառաջնորդութեան յանուն սրբոյ
15 Հրեշտակապետի, ուրոյն առաջնորդ Սերաստացի տէր Եղիազար արքեպիսկոպոսին, որ և նա եղի տեղի իւրում ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի զորդին իւր զԱստուածատուր վարդապետն և ինքն եկեալ նստաւ յաթոռ տեսչութեան ի
20 շքնադատիպ վանս սրբոյ Նշանի: Եւ զի էր այր վեհանձն և մեծագործ, ուստի յաջորդելն իւրում առժամայն ձեռն էարկ ի հիւսիսակողմն պարսպի մենաստանիս և իբր 10 կանգնաշափ ի ներքս էառ ի կալէն և ետ շինել ծայրէ ի ծայր հաստատ և բարձրագոյն, քան զառաջինն և յաւելուածոյ պարսպին շինեաց երկու մեծամեծ սենեակս ի ներքոյ և ի վի
25 թոյ իբր առաջնորդարան ինքեան:

Յաջորդ ամին (ՌՃՂԷ—1748) մայիսի 18, յաւուր համբարձման տեառն, եկն սաստիկ անձրև կարկտախառն և ել հեղեղ Փնծորակ կոչեցեալ գետակն և փլուց զբազում շինուածս և ջրասոյլ արար Գ (3) անձինս՝ այր մի, կին մի և զտղայ հայ:

Յաւուր կիրակէի սրբոյ զատկին Պէգիրճու արտի Պօնտի որդի Յովսէփն նահատակեցին, մարտի 26 (ՌՃՂԸ—1749):

Եկն յորդ անձրև օգոստոսի 27 (ՌՃՂԹ—1750) և զետն
30 Բորնկու հեղեղեալ՝ աւերեաց զբազում տեղիս:

Եկն ի վիտինու Զառալօղլի Մուհամէտ նախարարն ի

* Յարութիւն վարդապետ:

քաղաքս Սեբաստիա՝ օգոստոսի 8 (ՌՄԱ.—1752) և սպան
զՔէնանօղլին և կարի յոյժ տառապանցոյց զազգս մեր՝ սաս-
տիկ հարկս զնելով ի վերայ և ծանր ծանր տուգանս առնե-
լով որպէս Քիպարեան մահտեսի Յոհաննէսէն 7 քսակ և
5 ճոն Մահտեսի Նսալիէն 7 քսակ և ալլ աւելի կամ պակաս:

Յայսմ ամի (ՌՄԱ.—1752) ի Կոստանդնուպօլիս զլիսա-
տեցին զՆազուպ⁴³ աղայն (յազգէս մերմէ), ալկնցի լումա-
յափոխն արքայի. տէր Յիսուս լուսաւորեսցէ զհոգին:

Մեծի պահոց առաջին շաբաթոյն յաւուր տօնի սրբոյ
10 Թէոդորոսի զինաւորին, փետրուարի 18 (ՌՄԳ.—1754) հա-
սեալ զրաւ կենաց տեառն Եղիազարու արհի եպիսկոպոսին
և փոխեցաւ անանց կեանս և եղաւ մարմին նորա ի շիրմի
ի վանս սրբոյ Նշանի՝ հուպ Առաքել արքեպիսկոպոսի Ակ-
նեցոյ. սա եկաց յաթոռ առաջնորդութեան ի մեծի մենաս-
15 տանիս ամս 6 և ամիսս քանի մի⁴⁴:

Յետ վախճանի Սեբաստացի Եղիազար արքեպիսկոպոսի
միաբան հաւանութեամբ քահանայից, իշխանաց և ժողովրդ-
դոց վիճակիս և արքայական հրամանաւ և պատրիարքոս-
կան կոնդակաւ նստաւ յաթոռ դիտորդութեան ի վանս սրբոյ
20 Նշանի Ակնցի Կարապետ վարդապետն, որ էր ազգական և
աշակերտ տեառն Առաքել արքեպիսկոպոսին, յաւուր Աշ-
խարհամատրան կիրակէին, ապրիլի 17: Եւ եղև զի եկն
սաստիկ և յորդառատ անձրև՝ օգոստոսի 13 (ՌՄԶ.—1757)
և ել հեղեղ ջուրց և ուղիս ողողանաց ի բազում տեղիս և յովով
25 վնասս գործեաց յարտորայս և ի կալս, վասն որոյ եղև սով
սաստիկ ի Սեբաստիա և յովով տեղիս, մինչև 1 քիլէ ցորեն
30 դահեկանի և 1 քիլէ գարին 20 դահեկանի, 1 քիլէ լա-
զուտ, այն է՝ տառու, 20 դահեկանի վաճառիր և ոչ դաւա-
նիր, ուստի բազումք մեռան ի սովուն:

30 Ի մէջ այս խստագոյն սովոյս (ՌՄԷ.—1758) յայտնե-
ցան բազում անդուն լէվէնտք, աւելի քան զերկու հազարս
ի կողմանս վիճակիս Սեբաստիոյ, որք սփռեալք ի գիւղօ-
րայս խոշտանգանօք կեղէքէին զխղճալիսն և անողորմաբար
տանջելով՝ պահանջէին ի նոցանէ զինչս և, ի չկարելն զդէմ
35 ունիլ բազմամիշտ տառապանացն, փախստական եղեն աստ

* Անձանօթ պատմիչ:

14 Բ չիք ի (մեծի):

և անդ, ի քաղաքն և ի մեծամեծ գիւղօրէս՝ առ ի ապրեցուցանել զոնէ դանձինս իւրեանց ի բռնութենէ նոցա, վասն որոյ ուր ուրէք գտանիր շինութիւն և այն քաղցեալ և ի յետին դառն աղբատութեան ժամանեալ:

- 5 Պատմի և այսպիսի ինչ. այս պիղծ լէվէնտքս գումարեալ ի գիւղն Բոգնիկ և խորհուրդ արարեալ՝ խրախուսէն զմիմեանս զալ միաբանութեամբ և անկանիլ ի վերայ սրբոյ վանիցս և յաւարի առնուլ զսա և յանցանել. ընդ մէջ գիշերի ելեալ յերիւար՝ զան խմբովին հուպ մենաստանիս կէս մղո-
- 10 նաչափ հեռի ի սմանէ, ուր արհաւիրս անկեալ՝ տեսանեն ի վերայ պարսպին շուրջանակի բազմութիւն զրօշից և անհամար զօրս սպառազինեալ, խիտ առ խիտ և զամպարս հրբոյ ճառագայթեալ, ուստի զանգիտեալ շկարեն հպիլ, այլ զեղերին այսր և անդր մինչև ցառաւօտն: Եւ այն տեսիլ մնաց
- 15 այնպէս, վասն որոյ ի հեռուստ անտի երթ և եկս առնեն սրբրենթաց երիւարաւ՝ իբրև զնախամարտիկ խաղս պատերազմի, և տեսուչ սրբոյ մենաստանիս՝ Կարապետ արքեպիսկոպոս և քանի մի մնացեալ միաբանք յանգէտս սքանչելեացն զիտեն ընդ պարիսպն, թէ զի՞ է զի երթ և եկս առնեն դո-
- 20 քա և ապա պիղծ լէվէնտքն կորագլուխ դառնան ի տեղիս իւրեանց և հիացմամբ պատմեն, թէ զիարդ սևագլուխն յանակնկալ պահու այնչափ բազմութիւն զօրաց գումարեաց ի վանս իւր և որպէս հոգայ զպիտոյս նոցա: Լուր այսր հրաշից տարածեալ ընդ ամենայն նահանգս, որք ամենեքին քր-
- 25 իստոնեայք և ալլաղգիր սքանչացեալք հիացմամբ փառն վեր առաքէին հրաշագործողին զփրկութիւն սրբոյ մենաստանիս:

- Եկն ի սոյն ատուրս (ՌՄԷ—1758) հրաման յարքայէն տաճկաց առ Ֆէզուլահ Երկդուղեան նախարար Սերաստիոյ՝
- 30 կոտորել զլէվէնտսն: Եւ նա՝ թէպէտ գոլով մանուկ հասակաւ և անընտել պատերազմի, բայց իբրև 500 զօրօք ել և անակնկալ պահու հասեալ ի վերայ նոցա՝ կոտորեաց զամենեւին զնոսա՝ մինչև սակաւ ոմանք ի նոցանէ մազապուրծ փախստական եղեն, և զգլուխս սպանելոցն առաքեաց առ
- 35 թագաւորն: Եւ տեսեալ արքայի զքաջութիւն նորին դուռ մի ևս շնորհեաց նմա, զոր յատուր շաբաթի վարդաւառին յուլիսի 25 եմուտ ի քաղաքս:

3աշորդ ամին (ՌՄԸ—1759) սուրբ Անապատի բեմի ծաղկեալ քարինքն շինեցան ձեռամբ Եզնկացի Յարութիւն վարդապետին⁴⁵։ Սույն այս Յարութիւն վարդապետս Եզրնկացի, միաբան սրբոյ Նշանի վանիցս, հրամանաւ Կարապետ արքեպիսկոպոսի Ակնեցւոյ եկաց ուխդ ի սուրբ Անապատն, արար զպատմութիւն և սկսեալ ի մահուանէ անտի Աստուածատուր արքեպիսկոպոսի՝ Թմպուկ Կոչեցելոյ և յառաջնորդութենէ Առաքել արքեպիսկոպոսի մինչև ցվախճան իւր և հասեալ յաւուրս ծերութեան՝ հանգեաւ ի Քրիստոս և թաղեցաւ ի գաւթի սրբոյ Անապատին՝ ի հիւսիսակողմն զրան տաճարի։ Շիրիմ նորին է հաւասար յատակին։

Այսմ ամի առանձին առաջնորդ սրբոյ Հրեշտակապետի, թոռն Եղիազար արքեպիսկոպոսի՝ Աստուածատուր վարդապետն վճարեալ զժամանակս իւր՝ փոխեցաւ յանանց կեանս, և մնաց սուրբ վանքն առանց առաջնորդի իբրև զամս երիս։ Եւ ապա միաբան սուրբ Երուսաղէմի Սեբաստացի Յոհաննէս, վարդապետն առեալ Յակոբ պատրիարքէն զտեսչութիւն սուրբ Հրեշտակապետի վանիցն՝ եկն ի Սեբաստիա և ի բաց հանեալ զընտանիսն Աստուածատուր վարդապետին՝ նստաւ առանձին առաջնորդ ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի։

Յետ այսորիկ (ՌՄԺԶ—1767) սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցւոյ խաչկալն, տաճարի յատակն և ոմանս տեղիս առաստաղին և որմոյն նորոգեալ շինեցին Մահտեսի Աստուածատուրն և Մահտեսի Գէորգն Զրիկեան արդեամբ եկեղեցյապաշտութեան*։

Զկնի երկու ամաց (ՌՄԺԸ—1769) գնացին զօրք քաղաքիս ի պատերազմ ընդդէմ ռուսաց և բազում չարիս զործեցին և վիրշոս հասուցին ազգիս մերոյ, սպանին Մոխ տղայ Մահտեսի Յարութիւն ի Պէղիբճու արան։

Կեցեալ յառաջնորդութեան վիճակիս Սեբաստիոյ Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսի ամս իբրև քսան և ժամանեալ յաւուրս ծերութեան՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և եղաւ ի տապանի ի վանս սրբոյ Նշանի, ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցւոյն հուպ Առաքել և Եղիազար արհի եպիսկոպոսաց ի 29 յունուարի (ՌՄԻԳ—1774)։

* Տօմար։

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ՝
ԵՒ ԲԱԶՄԱԳԻՄԻ ՏԱՌԱՊԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ
ՆՈՐՈԴՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՆՈՐԷՅՑ, ՈՐՔ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ

- 5 Եւ յետ վախճանի Կարապետ եպիսկոպոսի (ՌՄԻԳ--
1774) ի մի ժողովեալ զլիաւորաց քաղաքիս՝ քահանայից եւ
իշխանաց, եւ արարեալ զբազմակնիք ծանարտակս առաքե-
ցին առ Զաքարիա պատրիարզն եւ առ մեծամեծս ազգիս մե-
10 ի զործս բարութեան ընտրել եւ կացուցանել ինքեանց առաջ-
նորդ: Էր ընդ այն ժամանակս ծաղկեալ Յարմտանցի Յա-
կոբ վարդապետն, այլ վեհանձն եւ ազատաբարոյ, աշակերտ
վերատեսչին Պրոսպալու Սամուէլ արքեպիսկոպոսի (աշա-
կերտի Կոլոտ Յոհաննէս պատրիարզի): Սա վճարեալ էր
15 զգործ նուիրակութեան վիճակին Կեսարու եւ Գաղատիոյ,
դարձեալ էր Երուսաղէմ եւ անտի կոշմամբ վարդապետին
իւրոյ եկեալ էր ի տես նմին եւ էր ընդ այն աւուրս անդ ի
Կոստանդնուպօլիս: Զնա ընտրեալ եւ հարկեալ հաւանեցու-
ցին եւ կարգեցին տեսուչ Սեբաստիոյ: Եւ յետ աւուրց ինչ ե-
20 տուն ի նա զհրովարտակ արքունական եւ զկոնդակ պատ-
րիարդական եւ ուղարկեցին զնա ի վիճակն իւր, ելեալ ի ճա-
նապարհ եւ գալ հասանի ի նահանգս Սեբաստիոյ: Եւ լուեալ
քաղաքացւոցն՝ բերկրեալ զուարճացան լոյժ եւ զրոհ տունալ
միմեանց ընդ առաջ ելին եւ վրան հարեալ ի Կամար կոչեց-
25 եալ տեղին՝ արարին բազում խրախուսիւնս, եւ ապա բազ-
մեցուցեալ զնա ի պալարակապ ահի ապարանաց երիվարս,
զոր ընդ ինքեանս ածեալ էին, եւ այնպիսի շքեղ փառօք եւ
պատուով բերեալ՝ մուծին ի հրաշափառս վանս սրբոյ Նշա-
նի յաւուր երկուշաբթի մեռելոցի Վարդավառի (յուլիս 28):
30 Իբրեւ երկու ամաւ յառաջ քան զվախճան Կարապետ ե-
պիսկոպոսի քարաշար փակեալ էր դուռն սուրբ Անապատին
եւ զկնի վախճանին նորին ժամ յաջող գտեալ Բաթիկենց
շուշտակ Մկրտիչ վարդապետն գնացեալ առ քաղաքապետն
Զառաջօղլու Սայիտ պէկն Ռ (1000) դահեկան տունալ՝ էառ

հրաման և եկեալ երաց զգուռն սուրբ Անապատին և նստաւ անդ իբր ատանձին առաջնորդ և արար ինչ ինչ շինութիւնս ևս:

- 5 Եւ ի գալ առաջնորդ Յակոբ վարդապետի և ի կամիւն տիրել և իմանալ զհանգամանս և զհաշիւ սրբոյ Անապատին՝ պատասխանեաց Մկրտիչ վարդապետն, թէ՝ «Ես ի քէն ոչ ընկալայ զառաջնորդութիւն զայս, ալ ի քաղաքապետէն»: Եւ ի համոզելն զնա Յակոբ վարդապետի մի անգամ և երկիցս ողորական բանիւք, թէ՝ «Ե՛կ առ իս, զի ևս ոչ եմ նստելոյ այդր և բաց ի քէն արժանատր ոչ զոր ունիմ կար-
- 10 գել ոէիդ, միայն ցոյցք հնազանդութեան ունիցիս, եղբայր, և բարեաւ վայելեացես»: Բայց նա ամենեին ոչ կամեցաւ անսու սիրալիր բունից նորին, ալ և սկսաւ բանս կծծանաց արձակել և շարիս նիւթել ընդզէմ նմին, յորմէ ձանձրացեալ Յակոբ վարդապետին՝ գրեաց ի մեծն Պօլիս (ՌՄԻԴ—1775)
- 15 և ետ բերել յարքունուստ գիր արքսորանաց Մկրտիչ վարդապետին և Բաթիկենց հետեալ չիք-տէր Յակոբին, զոր կանխիկ զգացեալ նոցա յազգարարութենէ ոմանց, չիք Յակոբն փախուցեալ ի Բոզնիկ և անտի անհետ կորեաւ և Մկրտիչ վարդապետն տարեալ զբանալիք սուրբ Անապատին ետ քա-
- 20 ղաքապետին և ինքն տեղի տուեալ խուսեաց և եղև զաղտագնաց զէսլ ի Կոստանդնուպօլիս, ուր եկաց լուելայն զանխրլարար ժամանակս ինչ:

- Եւ առաջնորդ Յակոբ վարդապետն (ՌՄԻԴ—1775) ետ քաղաքապետ Սայիտ պէկին Ռ (1000) դահեկան և էառ զբանալիք սուրբ Անապատին և եղ անդ տեղապահ զՍեբաստացի տէր Կիրակոսի որդի Յոհաննէս վարդապետ:
- 25

- Ի վաղուց հետէ սիրելի էր յաչս Զառաօղլու Սայիտ պէկին Յոհաննէս Պալիեօզ կոչեցեալն, յազգէս մերմէ, և ի զօրանալ նորին և յառաջել ի քաղաքապետութիւնս և ի դրսութիւնս՝ երեւելի եղև ի դրան նորին և Պալիեօզ Յոհաննէսն, վասն որոյ, յետ վախճանի առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոսի, յինքն ընկալաւ զփոխանորդութիւն սրբոյ վանիցս և առ ի որսալ զփառս ի մարդկանէ և բանալ ինքեան զգուռն ուտեստի՝ էառ հրաման քաղաքապետ Սայիտ բղեշխէն և ետ
- 30 կրի ծեփել զկաթողիկէ մեծի եկեղեցոյ սրբոյ Նշանին և արար նորոգութիւնս ինչ, զոր յետոյ առիթ առեալ՝ բազում վնասս հասոյց սրբոյ մենաստանիս, վասն զի յետ մահուան
- 35

8 Ա. ողորման 12 ԱԲ կձանաց 24 Ա. զեկան: 26 Բ. Յոհան:

Սալիտ բղեշխին կալեալ զՊալիեօզ Յոհաննէսն՝ եղին ի բան-
տի ի սակս ապարասանութեան բարուց և զնացիցն իւրոց,
և առեալ Ռ (1000) դահեկան տուգանս՝ ի բաց թողին: Եւ յետ
սակաւ ինչ ժամանակ անցանելոյ (ՌՄԻԵ—1776) իբրև սկը-
5 սաւ շքաւորի՝ սկսաւ ինքն զվէճս և զխոսքութիւնս յարու-
ցանել և պահանջել զայն Ռ (1000) դահեկանն ի սուրբ մե-
նաստանէս և յառաջնորդէն՝ առելով թէ՛ ի պատճառս սրբոյ
վանիցդ առին յինէն զայն տուգանքն և ի բաց ասել տեսչին
զիր զանպատանաց մատուցեալ քաղաքապետին՝ ետ կաշնուլ
10 զՅակոբ վարդապետ ղէտն և զնել ի բանտի մի անգամ և եր-
կիցս և տուգանել և, բաց ի տուգանացն, ընկալաւ և ինքն
իբրև 750 դահեկան:

Եւ եղև զի համակամ հաճութեամբ ազգիս մերոյ և բազ-
մակնիք ծանարտակաւ քաղաքիս քահանայից և իշխանաց
15 զնաց Յակոբ վարդապետն (ՌՄԻԶ—1777) ի սուրբ աթոռն
էջմիածին առ ի առնուլ զկարգ եպիսկոպոսութեան: Յորդո-
րեալ յոմանց զնաց Պալիեօզ Յոհաննէսն անդր և ի լինիլ
դատաստանական քննութեան առաջի Սիմէօն կաթողիկոսի-
լրացուցին զՌ (1000) զուռուշն և առին զիր իպրայի ի Պա-
20 լիօզ Յոհաննէսէն՝ ոչ ևս առնել վէճս և տաւայս, կապելով
նազիրայս սրբոյ աթոռոյն Ռ (1000) դահեկան և հաստատե-
ցին զայն անիծիւք նզովիւք, կապանօք և բանադրանօք և
վկայութեամբ կնքեցին Սիմէօն սրբազան կաթողիկոսն, Ղու-
կաս եպիսկոպոսն, որ եղև կաթողիկոս, տեղապահ Մկրտիչ
25 եպիսկոպոս, Պետրոս եպիսկոպոս, միւս Պետրոս եպիսկո-
պոս: Կնքեցին և իշխանքն Տէր-Պապեան մահտեսի Կարա-
պետ, Նահապետեան մահտեսի Եղիայ, Գարվերեան մահտե-
սի Յոհաննէս: Կնքեցին ի միամտութիւն միմեանց և Յակոբ
վարդապետն և Յոհաննէս Պալիեօզն: Եւ աշտպէս վճարեցին
30 զվէճն ապրիլի 13 (ՌՄԻԶ—1777)*: Եւ ապա Սիմէօն սրբա-
զան կաթողիկոսն ձեռնադրեաց զՅակոբ վարդապետն արքե-
պիսկոպոս ի վերայ մեծի վիճակիս Սեբաստիոյ, յաւուր կիւ-
րակէի Գալստեան հոգւոյն սրբոյ՝ յունիսի 4: Եւ անտի դարձ
արարեալ Յակոբ արքեպիսկոպոսի՝ հանդերձ ուխտաւորօքն՝
35 իբր մտերմութեամբ և սիրով եկն ի տեղի իւր ի շքնաղա-

* Վկայական:

տիւյ վանս սրբոյ Նշանի: Եւ յետ անցանելոյ սակաւ ինչ ժամանակի, Պալիեօզ Յոհաննէսն սկսաւ իրբն զշուն ուտել զառաջին փսխածն իւր և բազմիցս յարոյց զվէճ և զխոռովութիւն և ետ առնել տուգանս Յակոբ արքեպիսկոպոս զիտէն
5 իրբն վեց հօթն անգամ: Եւ ոչ ազատեցաւ սուրբ վանս ի ձեռաց նորին մինչև սատակեցաւ, որով և բարձաւ շարն ի միջոյ:

Եւ եղև իրբն դարձաւ Յակոբ արքեպիսկոպոս ի սուրբ էջմիածնէ՝ եզիտ ալեկոծեալ զբովանդակ քաղաքն ամենայն
10 և ազմկալիր վրդովմամբ խոռովեալ, վասն զի մինչդեռ Կարապետ եպիսկոպոս անկեալ դնիւր ի մահիճս, առանձին առաջնորդ սուրբ Հրեշտակապետի Յոհաննէս վարդապետ զրնաց ի սուրբ էջմիածին և չև էր ելեալ յԵղեկիոյ՝ էջաս վախճան Կարապետ եպիսկոպոսի և նստաւ նա անդ Եղեկիա
15 զաւուրս 72, ակն ունենալով ընկալնուլ և զառաջնորդութիւն սուրբ Նշանի և ոչ յաջողիլն՝ ելեալ զնաց ի սուրբ աթոռն և առեալ զկարգ եպիսկոպոսութեան՝ դարձաւ ի տեղի իւր և հանապազ երկնէր ի սրտի իւրում տիրել և սուրբ Նշանի, վասն որոյ զհպուկ ժամ գտեալ՝ յանգոյց զսիրտս ոմանց
20 յինքն և սկսաւ յարուցանել զխոռովութիւն՝ առիթ առեալ զմասն ինչ արդեանց սուրբ Սարգսի եկեղեցւոյն, զոր յառաջ ժամանակաւ սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյ արդեանց երից մասանց մի մասն սուրբ Նշանի էր, մի մասն սուրբ Հրեշտակապետի և մի մասն Անապատի: Եւ յորժամ Առաքել եպիսկոպոս, զէտն սուրբ Նշանի, ընկալաւ զսուրբ Անապատն քակտեալ և աւերեալ և նորոգեալ շինեաց և կանոնեաց զամենայն պիտոյս նորին հոգալ ի սուրբ Նշան մենաստանէ, վասն որոյ և զմասն արդեանց Անապատին միաւորեաց ընդ սուրբ Նշանի: Իսկ սա այժմ յառաջ կացեալ՝ մարառէր զմասն Անապատին միաւորել ընդ մասին Հրեշտակապետի. և այս ոչ
30 թէ վասն արդեանցն, այլ զի կոիւ յարուցէ: Զայս տեսեալ Յակոբ եպիսկոպոսի և զիտացեալ, զի ոչ ընդունի դարման զեղոյ վէրն այն, վասն որոյ ել անձամբ և զնաց ի Կոստանդնուպօլիս և յանդիման եղեալ Զաքարիայ պատրիարկին և մեծամեծաց ազգիս, ծանոյց նոցա զանվաւեր արարմունս Յոհաննէս եպիսկոպոսի՝ միանգամայն կամելով հրաժարիլ ի տեսչութենէ:

Բայց կրկին հարկադրեալ դարձուցին զնա ի Սեբաստիա
(ՌՄԻէ—1778)՝ տալով նմա պատուիրական գրեանս և պատ-
րիարգական կոնդակս գրեալ հունիսի 7*, յորում վճռէր, թէ
առաջնորդն սուրբ Նշանի ի վերայ սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն
է ընդհանրական առաջնորդ, վասն որոյ զառաջնորդական
պաշտօնն նա վարեացէ անդ, զպիր, սարկաւազ, քահանայ
ձեռնադրել, խաչատուկեր և հանգուցեալ քահանայ օծել, իշ-
խան կարգել և հանել, և զպատժապարտս բանադրել և ալն
ամենայն. եւ սուրբ Հրեշտակապետի մասնաւոր առաջնոր-
դըն՝ միայն արդեանց երից մասանց մի մասն աւել ըստ
նախնի սովորութեան և պաշտօնի ինչ բնաւ ձեռնամուխ մի՛
լիցի:

Առեալ զիր կոնդակին եկն ի Սեբաստիա և ետ ընթեռ-
նուլ յեկեղեցւոջ սուրբ Աստուածածնին և ալն ինչ կամէր ըն-
թեռնուլ տալ և յեկեղեցւոջ սրբոյն Սարգսի, կուտեալ ամբո-
խըս կուսակիցքն Յոհաննու յարուցին զխոռովիւնս և տու-
եալ բազում դրամս քաղաքապետին, որ էր տեղապահ Հաճի
փաշային՝ Շիմանօղլի կոչեցեալն, և ետուն արսորել զՅա-
կոր եպիսկոպոսն ի զիւղն Պետրոսի և զգեցուցեալ վերաբ-
կուս պատուոյ Յոհաննու եպիսկոպոսի և տարեալ նստուցին
յաթոռ սուրբ Նշանի և արարեալ բազմակնիք մահալէս առ
Ջաքարիա պատրիարկն՝ խնդրեցին կարգել տեսուչ բոլոր նա-
հանգիս Յոհաննէս եպիսկոպոսն: Իսկ Յակոր եպիսկոպոս միջ-
նորդութեամբ պետրոսցի Մահտեսի Փիլիկին, որ էր սիրելի
քաղաքապետին, դարձաւ ի Սեբաստիա և նստաւ յեկեղեց-
ւոջ սուրբ Աստուածածնին և գրեաց զամենայն զայսոսակ
հանգամանս ի մեծն Պօլիս: Եւ ալսպէս երկոքին սորա սպաս-
եալ՝ մնային բարեգոյն լուր ինչ ընկալնուլ ի Կոստանդնու-
պօլսոյ:

Եւ յետ քանի մի ամսոյ տեսեալ կուսակցացն Յոհաննու,
թէ նստիլ Յակոր եպիսկոպոսի յեկեղեցւոջն ոչ է բարի ին-
քեանց, ուստի կրկին տունալ յովով գանձս քաղաքապետին
և ետուն արսորել զնա ի զիւղն իւր յԱրմատան, զոր ալլուստ
անցեալ զնաց ի Կոստանդնուպօլիս և պատմեաց մի ըստ
միտջէ՝ զամենայն եղեալսն առաջի պատրիարկին և ամիրայի-
ցըն: Յայնժամ Սախալեան Տագէս ամիրան գրեաց առ հա-
ճի բղեշխն, թէ Սեբաստիա եղեալ տեղապահն քո պաշտօն

* Կոնդակ:

պատրիարքութեան առնել սկսեալ է, արքունական հրամանաւ նստեալ տեսուչն արտրեալ և զինչս առեալ, ըստ իւր կամացն զայլ ոք եղեալ է. կարծեմ թէ այսպիսի իրողութիւնք յարգութեանդ ամօթ և պատկառանք բերէ և այլն:

- 5 Ընդ այս բան կարի իմն ցասուցեալ բղեշխին՝ զրեաց աս տեղապահ իւր ի Սեբաստիա, թէ «Ես զքեզ այդր վասն քաղաքապետութեան յղեցի և ոչ թէ վասն առաջնորդ փոփոխելոյ, զի՞ կայ քո և ընդ այդպիսի իրա: Արդ զառաջին վարդապետն բերեալ նստուցես ի տեղի իւր, ապա թէ ոչ՝ զգլխութդ ի քէն բարձեալ գիտացես»: Եւ այն ինչ ակն ունէին զալստեան արքունական գրոյ և պատրիարքական կոնդակի առաջնորդութեան յանուն Յոհաննէս եպիսկոպոսի՝ եկն էհաս այս գիր առ քաղաքապետն, յորմէ երկուցեալ քաղաքապետի՝ փութանակի սուրհանդակս արձակեաց աստ և անդ՝
- 15 առ ի գտանել զՅակոբ եպիսկոպոս և, իբրև ոչ եգիտ, ետ տանել զՍահակ վարդապետն Կտուկ կոչեցեալ և անուամբ փոխանորդութեան Յակոբ արքեպիսկոպոսին զգեցոյց զլօթիկ արկանելիս պատուոյ և առաքեաց ի վանս սուրբ Նշանի և կաշեալ զՅոհաննէս եպիսկոպոս կուտակցօքն՝ եղ ի շղթայս ի բանտի և բազում տուգանս առեալ ի բաց արձակեաց յետ կալոյ նորա ի սուրբ մենաստանս տեսչութեամբ ամիսս իբրև 5:

- Եւ ապա Յոհաննէս եպիսկոպոս յայսպէս բազմակնիք ծանրատակաւ և զրեամբք ել ի Սեբաստիոյ և գնաց անձամբ ի մեծն Պօլիս առ ի առնուլ զառաջնորդութիւն բոլոր նահանգիս Սեբաստիոյ: Եւ ի գնալն նորին անդ էր և Յակոբ եպիսկոպոսն և ի լինիլ քննութեան ի պատրիարքարանի անդ հրաժարեցաւ Յակոբ եպիսկոպոս, վասն որոյ ետուն զտեսչութիւն բոլոր վիճակիս Յոհաննէս եպիսկոպոսին և, յետ քանի մի ամսոց, էհաս անդր բազմակնիք ծանարտակ սեբաստացւոցն, որք խնդրէին զՅակոբ եպիսկոպոսն, վասն որոյ Զաքարիա պատրիարք իրաւունս արարեալ՝ բարեպէս տնօրինեաց, քանզի առաքեաց զՅոհաննէս եպիսկոպոսն ի սուրբ Երուսաղէմ, զոր յետ քանի մի ամաց կրկին զարձաւ ի Պօլիս և կարգեցաւ առաջնորդ Կուտիսա քաղաքի, այն է՝
- 30 Քեօթահեայ: Եւ զՅակոբ արքեպիսկոպոսն կացոյց տեսուչ ի
- 35

4 Ի անուան յարգութեանդ: 20 Ա չիք յետ կալոյ: 21 Ա 5 րվանշանի համար տեղ է բողոկած: 22 Ա չիք եպիսկոպոս: 35 Ա չիք տեսուչ:

վերայ բոլոր նահանգիս Սեբաստիոյ և գրեալ զկոնդակ պատ-
րիարզական սեպտեմբերի 8 ևս՝ 28 (ՌՄԻԸ—1779) ետ ի
նա, յորում կոչէր ընդհանրական առաջնորդ սուրբ Նշանի,
սուրբ Հրեշտակապետի, սուրբ Անապատի, սուրբ Գէորգայ,
5 հնդրակատար սուրբ Աստուածածնի վանօրէից, քաղաքի
սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Սարգսի եկեղեցեաց և բոլոր
վիճակիս, զոր ընկալեալ դարձաւ ի վանս իւր և սկսաւ հո-
ւուել զհօտն իւր բանաւոր:

Ահա աշսպէս բազմաժամանակեայ առանձին առաջնոր-
10 դութիւն սուրբ Հրեշտակապետի վանիցն անկաւ ընդ իշխա-
նութեամբ առ առաջնորդին սուրբ Նշանի և անտի աշսր նրս-
տի անդ տեղապահ ի կողմանէ նորին, որով և բարձաւ ա-
ռիթն ատելութեան և երկպառակութեան:

Այսմ բազմավրդով խռովութեանցս պատճառ բազում
15 դրամբ ընդ վայր վատնեցան յերկուց կողմանցն, մանա-
ւանդ ի կուսակցացն Յոհաննու եպիսկոպոսի, զորոց ամե-
նեցուն տունալ էր մուրհակ պարտուց կնքով իւրով, որոյ
գումարն կացուցանէր աւելի քան զ25 քսակ դրամս, որք և
ամենեքին խնդրէին ի սրբոյ վանիցս: Եւ Յակոբ եպիսկո-
20 պոսն, զոր յնտ բազում բանից զիջեալ ի խնդիր նոցին
(ՌՄԻԹ—1780)՝ վճարեաց ամենիցն և թափեաց ի նոցանէ
զեկեղեցական անօթսն, զոր ի գրաւի կալեալ ունէին զմուր-
հակսն, որ յանուն Յոհաննէս եպիսկոպոսի գումարեալ առ
ինքն պահեաց մինչև ցօր վախճանի իւրոյ:

25 Յետ այսորիկ (ՌՄԼ—1781) կարգեաց 24 իշխանս ի
սուրբ Աստուածածին և 12 ի սուրբ Սարգիս և 7 ծերունիս
ի վերայ 36 իշխանացն, որովք կառավարէր զեկեղեցիսն և
զազգս մեր, արար ժողով քահանայից, ծերունեաց և իշխա-
նաց ի սուրբ Անապատն վասն բարեկարգութեան սրբոց վա-
30 նօրէից, որք հաստատեալ կարգեցին մետասան կանոնս և
փակեցին նզովիւք և ստորագրեալ կնքեցին 26 քահանայք,
7 ծերունիք և 36 իշխանքն.

ա. Նախ զի քաղաքիս և բոլոր վանօրէիցս մէկ առաջ-
նորդ լիցի. բաց ի առաջնորդէն ալլ ընտանի եպիսկոպոս մի՝
35 լիցի: Եթե ոք ի կենդանութեան դիտին կամիցի երկրորդել
կամ բաժանել զառաջնորդութիւն կամ զեպիսկոպոսութիւն՝
այնպիսին երից սուրբ ժողովոցն անիծեալ, նզովեալ լիցի:

բ. Յորժամ վախճանեսցի առաջնորդն՝ նոյն ժամայն հանցեն զննչեցեալն և փակեալ կնքեսցեն զառաջնորդարանն 2 եկեղեցւոյ 7 ծերունիքն և ոչ բացցի մինչև գայցէ նոր զէտն պէրաթիւ և, եկեալ կնքող իշխանքն՝ բացցեն զառաջնորդա-
5 րանն և յանձնեսցեն տօմարաւ զինչսն նոր առաջնորդին:

գ. Ի մէջ Հրեշտակապետի և Անապատի վանօրէիցն ու-
իդ լիցի գիտութեամբ առաջնորդին և ամ-ամէ առցէ զհա-
շիւն ի նոցանէ և ում կամիցի զէտն՝ նմա տացէ զոէիզու-
թիւն: Եւ բացի առաջնորդէն, ալլ ոք ձեռնամուխ մի՛ լիցի.
10 եթէ ոք յանդգնի՛ բռնիւ է:

դ. Առաջնորդն յամ-ամէ սրբոց վանօրէից հաշիւն տա-
ցէ իշխանացն:

ե. Աթոռոյ անօթքն տօմարիւ լուսարարի մօտն եղիցի
և ոչ ալլոց:

15 զ. Ի մէջ վանացս աթոռակալ լիցի և եթէ պատահեսցի
մօտ ալլազգեաց երթալ՝ նա երթիցէ և ոչ ալլ ոք:

է. Քարող ասող վարդապետք երկու յեկեղեցիս խրատ
ասասցեն ծննդեանն, յառաջաւորաց և մեծ պահոցն:

ը. Առանց գիտութեան առաջնորդին միաբանք ո՛չ եր-
20 թիցեն ի քաղաքն և մի՛ ննչեսցեն անդ:

թ. Ի միաբանից եթէ ոք գնալ կամիցի՛ երթիցէ. և ալլ
զալս կանոն ելոյծ եփրեմ կաթողիկոս:

ժ. Միաբանք ի միասին ճաշեսցեն զկերակուր և մի՛
ցիր և ցան, աստ և անդ:

25 ժա. Միաբանք ո՛չ երթիցեն ի սենեակս տխտաւորաց
առանց կոշման:

Ձայսոսիկ զամենայն միաբան հաւանութեամբ ետուն
զրեւ ի կոնդակի և ստորագրեցին ապրիլի 1 (ՌՄԼ—1781):

30 Յորժամ Յոհաննէս եպիսկոպոս նստաւ ի վանս սուրբ
Նշանի իբրև գտեսուչ՝ եկն առ նա ի Պօլսոյ Բաթիկեան Մը-
կըրտիչ վարդապետն և եղև փոխանորդ նմին և, զկնի գնա-
լոյ նորին, մնաց ինքն ի սուրբ ուխտս: Եւ իբրև եկն ընդ-
հանրական տեսչութեամբ Յակոբ արքեպիսկոպոսն, անյիշա-
շարութիւն ցուցեալ՝ կամեցաւ շահիլ զՄկրտիչ վարդապետն,
35 վասն որոյ կարգեալ զնա տեղապահ սուրբ Գէորգայ վանիցն:
Եւ յիւանեւ իւրում յայց վիճակացն (ՌՄԼԱ.—1782), մինչ

5 քնաց ի դիւղն Զառա, անդ գումարեաց զգիւղականսն վիճա-
 կի սրբոյն Դէորդայ, որք էին Զառա, Թօտորակ, Տեղաց,
 Աւայքիլիսէ, Քարհատ և Թէքէլի և առաջի նոցա խիլայեաց
 զՄկրտիչ վարդապետն և պատուիրեաց նոցա՝ ճանաչել զնա
 10 ինքեանց մասնաւոր առաջնորդ և տալ ի նա զամենայն հաս-
 և զիրաւունս, և ինքն պարգեւեաց նմա այնր ամի ողորմու-
 թիւն այնց գիւղօրէից, ետ և լուծ մի եզ, յանձնեաց ի նա և
 զամենայն հանգամանս վանացն և ինքն դարձաւ ի տեղի իւր:
 Կացեալ Մկրտիչ վարդապետի ժամանակս ինչ անդ և
 10 արար ինչ ինչ շինութիւնս ևս և ապա սկսաւ խոշորոտն գը-
 նալ Յակոբ եպիսկոպոսին, զի եբարձ զանուն նորին ի սուրբ
 պատարագէն և միայն զիւրն տայր յիշել, ետ ձեռնադրեալ
 եպիսկոպոսի մի զպիր և սարկաւագունս և արեղայ մի Եղո-
 կիացի Ստեփաննոս անուն, գրեաց ի մեծն Պօլիս հանդերձ
 15 զիւղականօրն աստ և անդ, զի հանցեն զինքն և զվանս իւր
 յիշխանութենէ Յակոբ եպիսկոպոսի: Եւ թէպէտ բնկալաւ
 զպատասխանին՝ անհնարին գոյալն, որ և զգրեանսն առ Յա-
 կոբ եպիսկոպոսն առաքեալ էին: Լուեալ և տեսեալ զայս ա-
 20 մենայն Յակոբ եպիսկոպոսի՝ և առաւել քան զսոյն ամե-
 ներն ոչ ինչ կամեցաւ խօսիլ: Եւ եղև զի ի պատճառս հոգիու-
 ին խաշանց իւրոց, որ էր այլազգի, կալեալ եղին ի բանտի
 զՄկրտիչ վարդապետ և առեալ 35 դահեկանս ի բաց թողին:
 Եւ նա կամելով խոսիլութիւն յարուցանել՝ սկսաւ զրպարտել,
 թէ Յակոբ եպիսկոպոս արար զայս, և այսու առթիւ ժողո-
 25 վեաց առ ինքն սրիկայս ոմանս և նորօք զնացեալ առ քա-
 ղաքապետն՝ ամբաստան եղև Յակոբ եպիսկոպոսէ և զիո-
 խանորդէ նորա՝ Դաւիթ վարդապետէ, խոստանալով միան-
 դամայն 7 քսակ դրամս, զի զնոսա արսորեալ՝ զինքն առաջ-
 նորդ զիցէ: Լուեալ Յակոբ եպիսկոպոսի՝ ավշեալ հիացաւ ընդ
 30 այն և ապա յակամայս զնացեալ առ քաղաքապետն Ռէճէս
 պէկ կոչեցեալ, ետ 7 քսակ դրամս և ետ արսորել զՄկրտիչ
 վարդապետն յԵղովկիա: Եւ յետ քանի մի ամսոց դարձու-
 ցեալ բերին և արարեալ ժողով՝ դատաստանի յեկեղեցւոյ
 սուրբ Աստուածածնին, ուր ի հրապարակի անդ առաջի ա-
 35 րար նմա Յակոբ արքեպիսկոպոսն զամենայն բարութիւնսն
 և զսէրն, զոր եցոյց առ նա, զցաւն և զվէրն, զոր բնկալաւ
 ի նմանէ: Յայնժամ Մկրտիչ վարդապետ անկեալ առ յոտս

- նորա՝ գոշեաց. «Մեղալ ըստ անառակին, առ հայրդ գթած
 են»: Եւ որպէս յատկութիւն է ազգիս՝ սկսան ամենեքին միջ-
 նորդել, թէ «Ներեա՛, հայր սուրբ»: Եւ նա զիջեալ ի խնդիր
 5 նոցին՝ ներեաց: Եւ ապա Մկրտիչ վարդապետ հրապարակաւ
 գրեաց զպայման դաշնադրութեան. կալ և մնալ այնուհետեւ
 հլու և հնազանդ հպատակութեամբ և ոչ ևս առնել զայնպի-
 սիս և, փակեալ զայն նգովիւք, կնքեաց և ետ ի ձեռս Յա-
 կոբ եպիսկոպոսին և զնացեալ կրկին նստաւ ի վանս իւր:
 10 Եւ յետ Բ ամաց ել և զնաց ի Կոստանդնուպօլիս ժողովս առ-
 նել վասն պարտուց վանացն և ալ ոչ ևս դարձաւ, և զազիր
 քնտանիքն գրաւցին զօտրբ վանքն, զարդինքն ուտէին և
 զաւերմանէն ոչինչ հոգային և ապարասանութեամբ իւր-
 եանց ոչ թողուին ումէք ըստ արժանոյն տիրել, վասն որոյ
 և շինուածքն յօրէ յօր խախտեալ և կործանեալ յաւեր դար-
 15 ձաւ և եղև անբնակ ի մարդկանէ մինչև ցայսօր: Ահա այնպէս
 խոռովարար բարութեաւ և ամբարտաւան զնացիւք բազում վնա-
 սուց առիթ եղև սրբոյ Նշանի վանիցս և պատճառ աւերման
 սուրբ Գէորգայ վանիցն՝ Բաթիկենց շուշտակ Մկրտիչ վար-
 դապետ:
- 20 Յաւուրս այստեիկ էին յորով դաժան և նենգածէտ ան-
 ձինք որպէս խենթ Յոհան, Մոմճի Կարապետ, Ղաւուխճիպա-
 շի Պաճախի տղայ, ալ բազումք, ընդ որս և ոմանք ի կու-
 սակցացն Յոհաննու եպիսկոպոսի, որք և ամենեին հանգիստ
 և դադար ոչ տային Յակոբ եպիսկոպոսի, ալ բազմադիմի
 25 վիշտս և ցաւս հասուցանէին նմա և հանապազ չարիս նիւ-
 թելով՝ տուգանել տային զնա, յորոց ունեալ զնախարտա-
 կութիւն անյազ վիշտպն եղեռնական Զառաօղլու Ռէճէպ
 պէկն՝ անդով տառապեցուցանէր և անպակաս հարստահա-
 րէր զՅակոբ արքեպիսկոպոսն, զվանս և զեկեղեցիս մեր:
- 30 Այլ սոյն այլոս աստուծոյ Յակոբ արհի եպիսկոպոս
 զանդութիւն աղամանդեալ յանձին ցուցանելով այսպիսի ան-
 բարշտելոց միջի ի բարեաց գործոց ոչ երբէք կասեալ, ալ
 վստահ և համարձակ յայնս փութայր, քանզի ետ բերել
 (ՌՄԼ—1781) յարքունուստ զհրովարտակ վասն նորոգութեան
 35 սուրբ վանօրէիցս և ձեռնարկեալ նորոգեաց զշրջտակապե-
 տի սուրբ վանս, զարտաքին պարիսպն մեծի սրահին և զեր-
 կու կարգ ուխտաւորաց 19 սենեակքն բոլորովմբ, և ի ներ-

քոյ նոցին զտեղիս անասնոց և երկփեղկեան զրան կողմֆ պարիսպն և բոլոր փտեալ և խախտեալ տեղիսն մենաստանին նորոգեալ շինեաց՝ իբրև 30 քաակ զրամա ծախելով ի նմա:

5 Յայսմ ամի (ՌՄԼ—1781) սաստիկ խռովութիւն անկաւ ի մէջ ալլազեաց, որք հանեալ զսանձախն և միաբանեալք ալրեցին զապարանս քաղաքապետին, որ կոչիր Սարօղլի:

3ետ ալսորիկ (ՌՄԼէ—1788) ձեռն էարկ և ի սուրբ նշանի վանս և շինեաց ի հիմանց յարեմտեան կողմն պարսպիք և զերկաթեայ միափեղկ դռն և զմեծ հասարակաց սեղանատուն, որ ոչ զոյր յառաջ, և զսենեակս ուխտաւորաց ի վերոյ և ի ներքոյ, և զտեղիս անասնոց փոքր, և զամենայն խաթարեալ և աւերեալ տեղիս մեծի մենաստանին՝ նորոգեալ շինեաց՝ ծախելով ի նմա զրամա աւելի քան զքսան քաակ:

15 Եւ յետ Բ (2) ամաց (ՌՄԼԹ—1790) եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա Թուրունճօղլի կոչեցեալ բղեշին և սկսաւ նեղել զքաղաքացիսն հարկապահանջութեամբ, վասն որոյ միաբանեալ քաղաքացւոցն՝ ընդդիմացան նմա և, պատերազմեալ՝ արտաքսեցին ի քաղաքէն: Եւ յայնմ մարտի մեռան յալլազեացն քանի մի անձինք, և բղեշին զնացեալ նստաւ ի Բոզնիկ՝ օգոստոսի 10, և մնաց անդ զաւուրս իբր 60: Եւ երկուցեալ քաղաքացւոցն, թէ զուցէ յանկարծ արձակեցի ի վերայ, վասն որոյ մարտկոց շինեալ պահէին 25 զցայգ և զցերեկ: Բայց սուրբ վանս շնորհօքն Քրիստոսի անվնաս մնաց. զրունքն բաց, երթ և եկքն անպակաս:

Յաջորդ ամին (ՌՄԽ—1791) յաւուր աւագ հինգշաբթին եկն Սեբաստիա անթիւ զօրօք Զափանօղլի կոչեցեալ Սուլէման պէկն, առ ի վարել զսպալակոյտ զօր քաղաքիս ի պատերազմ, և օթեցուցին զօրս նորին ի բնակութիւնս հայոց և ալլազեաց և յովով նեղութիւն և վիշտս հասուցին ազգիս մերոյ, զի դարձաւ տօն զատկին նպցա ի սուգ, և յետ 6 աւուր զնացին:

35 Ի սոյն ամի (ՌՄԽ—1791) օգոստոսի 8 Ղալաճինոցն, Տուզճնոցն և յովով տեղիք ալրեցան: Եւ յետ Բ (2) ամաց (ՌՄԽԲ—1793) Թիթիւնճնոցն, Դերձակնոցն եղև հրդեհ մեծ և բազում վնասս գործեաց:

3այս միջոցիս աշակերտ Յակոբ արքեպիսկոպոսին Պօլսեցի Դաւիթ վարդապետն, թարց կամաց նորին, զնաց ի սուրբ էջմիածին և առեալ զկարգ եպիսկոպոսութեան՝ ապրիլի 9 (ՌՄԽԳ—1794) ի Ղուկաս կաթողիկոսէ, դարձաւ ի սուրբ վանս և յետ իբրև երկու ամաց և վեց ամսոյ (ՌՄԽԾ—1796) վախճանեցաւ և թաղեցաւ մարմինն նորա ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցւոյն սուրբ Նշանի ի հարավակողմն զրան տաճարին ի նոյեմբերի 1:

Քանի մի ամալ յառաջ միաբանեալ իշխանաց քաղաքիս՝ առին որոշեալ վճիռ ի դատաւորէն և յղեցին ի մեծն Պօլիս առ ի ընկալնուլ զհրամանագիր յարքայէ և նորոգել զեկեղեցի սուրբ Աստուածածնին և ինքեանք սկսան պատրաստել զամենայն պիտոցս շինութեան՝ զերան, քար, կիր և այլն: Եւ յորժամ ոչ եղև հնար առնուլ զհրաման արքունական, որ յետ իբրև շորից ամաց՝ ասացին զՅակոբ արքեպիսկոպոսն. «Ընկալ, ա՛ռ զայս գերանքս և արա շինութիւն ինչ ի սուրբ վանսդ». և նա իսկոյն մատուցեալ առ մեծամեծս քաղաքին հաճեցոյց զնոսա և նորօք զքաղաքապետ Սէյիտ Ահմէտ բեղեշխն և առեալ ի նմանէ զհրամանագիր (ՌՄԽԶ—1797) և յաւուր Համբարձեման տեառն մայիսի 14 սկսաւ ի շինութիւն և շինեաց հասարակաց մեծ գոմն և զմի կարգ միաբանից սենեակսն, զյարդանոցն, զփայտեանոցսն և զամենայն փրտեալ և զխարխլեալ տեղիսն նորոգեալ շինեաց՝ ծախելով ի նմա իբրև քսան քսակ զրամս: Եւ այսմ շինութեան վերակացուք էին միաբանք սուրբ ուխտիս տէր Սեբաստացի Սահակ վարդապետն, Յովակիմ վարդապետ, Գրիգոր վարդապետ, Գարրիէլ վարդապետ, Զաքարիա վարդապետ, Յարութիւն վարդապետ, Միքայէլ վարդապետ, Պօլսեցի Մինաս վարդապետ, Թէքիրտազցի Գրիգոր վարդապետ և երկու սարկաւազունք Յակոբ և Յովնան, զոր յետ քանի մի ամսոց յաւուր տօնի Գիտ խաչին հոկտեմբերի 25 (ՌՄԽԶ—1797) զնոսա ևս ձեռնադրեաց արեղա, զՅակոբն անուանելով Կարապետ վարդապետ և զՅովնան կոչելով՝ Յոհաննէս վարդապետ:

Ի սոյն ամի (ՌՄԽԶ—1797) յունիսի 8 կէն յուլով մարախ, այն է՝ չէքիբկէ, և հարեալ՝ յաղարտ վարեաց զարտորայս նահանգիս Սեբաստիոյ, վասն որոյ եղև սով սաստիկ, որ 1 բիլէ ցորեն 35 դահեկանի վաճառեցաւ:

Յաջորդ ամին (ՌՄԽԷ—1798), յունիսի 16, սկսան ի հիմանէ նորոգ շինել Աստուածածնայ եկեղեցւոյ առաջնորդարան սենեակքն և կերտեալ կանգնեցին առաւել վայելուչ և չքնաղ քան զառաջինն:

- 5 Այսմ ամի (ՌՄԽԷ—1798) Լոյր Եւսեփ Բղեշխն եկն ի Սեբաստիա և անցեալ գնաց ի մեծն Պօլիս և եղև փոխարքայ և ետ դուզ Զառալօղլու Ռէճէպ պէկին, որ բաղում վիշտըս և վնասս հասոյց աղգիս մերոյ, զի բացի ծանր ծանր հարկապահանջութեանցն. ոմանց Ռ(1000) դահեկան, ոմանց 10 Շ (500) և ոմանց ալլ աւելի կամ պակաս տուգանս էառ, ձեռն էարկ և յեկեղեցիսն և էառ 15 քսակ դրամ տուգանս և ապա գնաց յնգիպտոս ի պատերազմ ընդդէմ զաղղիացւոց, և յետ քանի մի ամաց սատակեցաւ և բարձաւ չարն ի միջոյ:

- 15 Յետ վարելոյ զպաշտօն առաջնորդութեան նահանգիս Սեբաստիոյ տեառն Յակոբայ արհի եպիսկոպոսի զամս իրրե 25, ժամանեալ էհաս յաւորս ծերութեան և ոչ կարէր բնաւ յոտին կալ միանգամայն և ձանձրացեալ զբաղմանց տեսչութեան և բաղմավիշտ տառապանացն կամեցաւ հրաժարիլ ի դիտողութենէ (ՌՄԽԷ—1799), վասն որոյ ժողովեալ զմեծամեծս քաղաքիս և առաջի արար նոցա զկամս իւր, որք և բազումք յակամայս և կէսք յօժարութեամբ ընկալան զբանս նորա և զրեցին ծանարտակս, զոր նախ կնքեաց ինքն և ապա ալլք և ապա առաքեցին ի մեծն Պօլիս առ Զաքարիա պատրիարքն և նա կարգեաց տեսուչ նահանգիս Սեբաստիոյ զԳաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսն, զորմէ ունիս տեսանել ի յաջորդ զլուխդ:

- Այսմ ամի (ՌՄԽԷ—1799) անկաւ սաստիկ ժանտախտ ի քաղաքս Սեբաստիա, և հարեալ իշխանաց և ժողովրդոցն ի խղճէ իրեանց՝ եկեալ աղերսիւ հրաւիրեցին զհրաժարեալ զէտ Յակոբ արքեպիսկոպոսն յեկեղեցիսն, զոր գնացեալ օրհնեաց զժողովուրդն և ողորմեացի ասելով՝ մխիթարեաց զնոսա և դարձաւ ի սուրբ վանս և շնորհի տեառն վերացաւ մահտարածամն:

- 35 Յետ իրրե երկու ամաց (ՌՄԾ—1801) հրաժարելոյն ի տեսչութենէ Յարմտանցի Յակոբ արքեպիսկոպոսն՝ լցեալ զժամանակն՝ վճարեաց զկեանս իւր և ի կոչ երկնային հայրենեացն հրաւիրեալ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն բնա-

նից, յաւուր աւագ երեքշաբթին, ի շորրորդ ժամու ի մարտի
 19: Եւ եղաւ մարմին նորա ի շիրմի ի հրաշափառ վանս սըր-
 բոյ Նշանի ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցոյն՝ հուպ Առաքել,
 Եղիազար և Կարապետ եպիսկոպոսաց, և մի ռմն աշակեր-
 5 տաց նորին Յոհաննէս սլարդապետ անուն յօրինեալ ետ փո-
 րագրել ի վերայ տապանին զայս ոտանաւորս:

3այսմիկ շիրմի ներամփոփի
 Ասքանազեան մերոյս ազգի՝
 Կրողն ի մտի զբան մատենի,
 10 Որ էր տեղաւ Յարմատանցի
 Բարութ մահուամբ սա վախճանի՝
 Յակոբ արհին մեր գերարփի,
 Անխոնն սատարն ամբիժ հոգի,
 Կորովաբանն ի յատենի,
 15 Ուխտիս սրբոյ դէտ մտացի
 Բառի ի մէ* թուականի⁴⁶:

3Ետ իբրև 20 աւուր (ՌՄԾ—1801) էհաս վախճան և սե-
 բաստացի կարճահասակ Սահակ վարդապետին, Կտուկ կո-
 շեցելոյ, եղաւ ի գաւթի մեծ եկեղեցոյ տոռաշի դրանն ի հա-
 20 րաւակողմն:

Միով ամա յառաջ (ՌՄԽԹ—1800) վախճանեցաւ և Սե-
 բաստացի Միքայէլ վարդապետն, աշակերտ հոգելոյս Յակոբ
 արքեպիսկոպոսի, միաբան սուրբ վանիցս, ետես երեսնամ-
 յա առոյգ հասակի և եղաւ ի գերեզմանատանն հուպ դամբա-
 25 րանի սրբոյն Պետրոսի Գետադարձի:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՏԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐԻ
 ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՆՅԻՅՆ, ՈՐ ՅԱՌՈՐՍ ՆՈՐԱ

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԳ

Իբրև հրաժարեցաւ Յարմատանցի Յակոբ արքեպիսկոպոսն
 30 յառաջնորդութենէ վիճակիս Սեբաստիոյ և բաղմակնիք գիր
 խնդրանաց քաղաքացւոցն էհաս առ Զաքարիա պատրիարկն

* [Գումարագիր ծածկագիր՝ 2+1+1000+20+20+200+7=1250+551=1801. կազմող]:

16 Բ ունի հազիւլալ՝ որ է ՌՄԾ մարտի ԺԹ: 17—25 Ա չիր ամբողջ հատվածը. 28 Բ զլուխ ԺԶ:

- ի մեծն Պօլիս, անդ էր և Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսն, որ եկեալ էր յՆրուսաղէմէ՝ հրաւիրակ ուխտաւորաց, և զի ընդ այն ժամանակս առեալ էին զաղղիացիք զԵգիպտոս ի ձեռաց օսմանցուց, և էր սաստիկ պատեւազմ ի մէջ
- 5 նոցա և ճանապարհ ծովու և ցամաքի աւերեալ յասպատակաւոր զօրաց և հինից, վասն որոյ ո՛չ կարաց դառնալ յՆրուսաղէմ, այլ մնաց անդ ի Պօլիս. և մինչ սերաստացիքն խնդրեցին զայր որ ճոռոմաբան, ունողս երկուց ձեռաց, յորոց մինն իցէր յարքայութիւն և միւսն՝ ի գոփսս, զսա ընտ-
- 10 րեալ Զաքարիա պատրիարզի՝ կարգեաց աեսուչ նահանգիս Սերաստիոյ արքայական հրամանաւ և պատրիարզական կոնդակաւ, զոր առեալ ել ի ճանապարհ և եկն էհաս ի վիճակս Սերաստիոյ ի չքնաղ վանս սրբոյ Նշանի, ի փետրվարի 12, յաւոր շաբաթու (ՌՄԽԸ—1799):
- 15 Յաջորդ ամին ձեռն էարկ և սպիտակացոյց զեկեղեցի սուրբ Աստուածածնին, որ ի սուրբ մենաստանիս, և զանազան նկարուք զեղագործեալ՝ ծաղկեցոյց և զխաչկալն նորոգ շինեալ և ոսկեղօծեալ՝ շքեղագարդեաց:
- Յայս միջոցիս էհաս վախճան կենաց տեառն Ղուկասու
- 20 սրբազան կաթողիկոսին և հաճութեամբ ազգիս ընտրեցաւ ի տեղի նորին Դանիէլ արքեպիսկոպոսն, որ էր պատրիարզ ի մեծն Պօլիս, զոր յետ բազմադիմի վրդովմանց և խռովութեանցն և արստրանաց նորին յեղոկիա և մահուան Յովսէփ անուանեալ կաթողիկոսին՝ կրկին հրաւիրակս առարեալ յէջ-
- 25 միածնէ՝ կոչեցին զնա ի կաթողիկոսութիւն, վասն որոյ յուղի անկեալ եկն էհաս ի քաղաքս Սերաստիա (ՌՄԾ—1801) ի հրաշակերտ վանս սրբոյ Նշանի, և եկաց աստ զաւուրս երիս, և ապա ուղևորեալ ընդ նմա Գրիգոր եպիսկոպոսն մինչև ցԲենիկան և անտի դարձաւ ի վանս իւր, և Դանիէլ ընտրեալն
- 30 ի կաթողիկոսութիւն՝ գնաց զէպ ի սուրբ էջմիածին և հասեալ ի Պայազիտ՝ լուա թէ Թիֆլիզեցի Դաւիթ եպիսկոպոսն օծեցեալ և նստեալ է կաթողիկոս ի սուրբ էջմիածին, վասն որոյ գնացեալ նստաւ յերեքխորան կոչեցեալ մենաստանն և անտի գրեալ ծանոց ազգիս մերոյ զամենայն հանգամանս
- 35 զայսոսիկ:
- Ի ժամանակիս այսմիկ (ՌՄՄԱ—1802) սերաստացի

Ալէտին բղեշխն եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա
և սպան զՊոլուտս կոչեցեալ նեոն և զՏէլի Համգան, որք
յոյժ նեղելք էին ազգիս մերոյ:

- 3 Գալստ ամի (ՌՄՄԱ.—1802) փետրվարի 3, ընկալաւ
5 զիշխանութիւն քաղաքիս Ուսէին բղեշխն Յնտիս կոչեցեալ և
զի վաղուց յնտէ ի հեռուստ անտի հնչէր համբաւ անգութ և
մարդախողխող բարուց նորին, վասն որոյ միաբանեալ քա-
ղաքացւոցն զինեցան ընդդէմ նմին հայք և ալլազգիք և ոչ
10 թողին նմա մտանել ի քաղաքն, և, մինչդեռ պատաղէր առ-
նուլ զքաղաքն, ամենից Պիմաց զանգատաւորք յորդորեալք՝
ի մեծն Պօլիս զունկն արքայի դրդէին, յորմէ ցասուցեալ ար-
քայի՝ հրաման էհան հատանել զգլուխ նորա, վասն որոյ զօր
բազում ժողովեալ՝ պաշարեցին զնա ի խան զիւղն և յնտ
իբրև Բ (2) ամսոց հատին զգլուխ նորա ապրիլի 12: Ի բազ-
15 մաւրդով ժամանակիս անհամար զօրացն զումարեւոյց յո-
լով վիշտս և տառապանս կրեցին քաղաքացիքն և զիւզա-
կանքն, մանաւանդ, սուրբ մենաստանս և Գրիգոր եպիս-
կոպոսն, վասն զի իբրև 50 հեծելազօր հրամանաւ քաղա-
քապետին եկեալ նստան ի սուրբ վանս առ ի պաշտպա-
20 նել զսա ի թշնամեաց, զորոց զպիտոյսն և երիվա-
րացն հոգաց դէտն իբրև ամիսս երիս: Մինչև ևս էր ոգի
առեալ Գրիգոր արքեպիսկոպոս յոգնադիմի վշտակրու-
թեանց աստի ժամանեալ հասին առ նա բազում դրութիւնք
աստի և անտի ի Դանիէլ ընտրեցեալ կաթողիկոսէ, ի մեծին
25 Պօլսոյ պատրիարզ Գրիգոր արքեպիսկոպոսէ, ի Փիլիպպոս և
Գասպար ամիրայից, որք էին հատաւաճառք միականի Իւ-
սուֆ փոխարքային և էին յայնժամ երեւելի ի մէջ ազգիս և
խորիստք յոյժ և ալլոց բազմաց, որք հարկադրէին նմա զը-
նալ յնրեքիսորան կոչեցեալ մենաստանն ի հանդէս օծու-
30 թեան Դանիէլ կաթողիկոսին: Ընկալեալ Գրիգորի եպիսկոպոսի
զայտոսիկ գրութիւնս և ակամայ կամօք ել ի Սեբաստիոյ
ապրիլի 27 (ՌՄՄԱ.—1802) և զնաց անգր, ուր ժողովեալ
բազմութիւն եպիսկոպոսաց, վարդապետաց և ալլոց ժառան-
գաւորաց եկեղեցւոյ օծին զԴանիէլ արքեպիսկոպոսն ի կա-
35 թողիկոս ամենայն հայոց: Եւ զի այս Գրիգոր արքեպիսկո-
պոս էր այր ճոռոմախօս և ծանօթ մեծամեծաց ի Կոստանդ-

6 Բ ի վաղուց: 7 Բ մարդախողջ: 13 Բ ի նորիսան: 33 Ա չիք վարդա-
պետաց: 35 Ա չիք ամենայն հայոց:

- նուպօլիս, վասն որոյ հարկեալ Դանիէլ կաթողիկոսի՝ յանձնեաց ի սա զկոնդակսն անդրանիկ օրհնութեանց և զյատուկ գրեանսն, որ առ ալլ և ալլ անձինս ի մեծն Պօլիս յամե նայն քաղաքս, զոր ընկալեալ ել ի ճանապարհ և զնացեալ
- 5 էհասս ի մեծն Պօլիս և ընկալեալ եղև մեծաւ սիրով և պատուով ի Գրիգոր պատրիարգէ և կուսակցացն Դանիէլ կաթողիկոսի, որ և ուղերձ և պարգև արարին նմա արքայական հրամանաւ և պատրիարգական կոնդակաւ դառաջնորդութիւն նահանգին Գաղատիոյ ի սեպ. 10:
- 10 Եւ ապա Գրիգոր արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ և իբր դէտ Գաղատիոյ սկսաւ ընթեռնուլ տալ յեկեղեցիսն օրհնութեան կոնդակ Դանիէլ կաթողիկոսին և յիշել տալ զանունն ի սուրբ պատարագին, և եղև իբրև զնաց ի Ղալազիա՝ յեկեղեցի սուրբ Լուսաորշին, սրիկալք ոմանք, խորհրդով կուսակցացն Դա-
- 15 թի կաթողիկոսի, պատառեցին զկոնդակն, վասն որոյ մեծ վրդովումն և սաստիկ խռովութիւն անկաւ ի մէջ ազգիս ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ յետ ատուրց ինչ աքսորեցին զԳրիգոր պատրիարգն ի սուրբ էջմիածին առ Դաիթ կաթողիկոսն և եղին ի տեղի նորին պատրիարգ ի մեծն Պօլիս զՅոհաննէս
- 20 արքեպիսկոպոսն, որ 2 ամով յառաջ նստեալ ևս էր պատրիարգ և ապա աքսորեալ՝ յեւդոկիա: Եւ մինչև ևս էր եկեալ նա յեւդոկիոյ, դէտ Գաղատիոյ Անգրէաս եպիսկոպոսն նըստաւ տեղապահ նմին և զի ատելութեամբ կայր ընդ Գրիգոր եպիսկոպոսին Սեբաստիոյ՝ էհասն հրաման արքունական և
- 25 ետ աքսորել զնա: Եւ նա անցեալ յիսկիւտար՝ նստաւ և ծախեալ բազում ինչս, ձեռնտուութեամբ ոմանց՝ զերծաւ: Եւ ապա դարձ արարեալ՝ եկն առաջին վիճակն իւր ի Սեբաստիա՝ ի մարտի 11:
- Մինչդեռ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն էր ի Կոստանդնու-
- 30 պօլիս, եկն ի Սեբաստիա փոխարքայ միականի Իսաոֆ բրդեշխն և սեղանաւոր նորին Փիլիպպոս ամիրայն, զոր բարեպատեհ ժամ վարկուցեալ իշխանաց քաղաքիս՝ զնացեալ ազերս արկին նմա՝ հանել զհրաման յարքայէ վասն նորոգութեան սուրբ Աստուածածնի եկեղեցոյս: Եւ նա յանձն էառ և
- 35 խոստացաւ կատարել զխնդիր նոցին, վասն որոյ միաբանեալ քահանայից, իշխանաց և ժողովրդոց ուխտս և դաշինս եղին

և գրեալ ստորակներեցին, զի ի կենսս և ի մահ ի միասին լիցին: Եւ ապա առեալ իւամ ի դատաւորէն՝ յղեցին ի մեծն Պօլիս ընդ Տէմիրճեան պարսն Գրիգորին և Տէրպապեան մահ-
 5 տեսի Կարօյին ընդ որս և յորով բազմակնիք աղերսանաց գրեանս առ ալլ և ալլ անձինս ինքեանք աստ սկսան պատ-
 րաստել զամենայն պիտոյս շինութեան՝ զերան, քար, կիր և ալլն: Եւ քակեալ հարթաշատակ արարին զբնակութիւնսն ե-
 կեղեցւոյն, որք էին ի շրջապատի նորա, զոր ի վարձու տու-
 եալ էին ոմանց: Եւ այսպէս յարդարեալ և կազմ սպասէին
 10 դարձի թղթատարացն: Իսկ նորա զնացեալ անդր մնացին իբրև ամիսս 8 կամ 10 և ոչ եղև օգուտ ինչ ի Փիլիպպոս ամիրայէ և ոչ ալլոցն, վասն որոյ, զեղբերեալ աչսր և անդր և ծախեալ յորով դրամս իբրև 35 քսակ, և ձեռամբ ուիզ Ղա-
 լիպ էֆենտուն հանին յարքունուստ զհրամանագիրն, զոր առ
 15 ընկալեալ՝ դարձան փութանակի ի Սերաստիա:

Յայնժամ ժողովեալ իշխանացն հանդերձ առաջնորդա-
 ւըն՝ ծախեցին զբազում ինչս ի դրունս մեծամեծացն ալլազ-
 գեացն, և նոքօք հաճեցուցեալ զտիրիկեցի բղեշխն՝ առին
 հրաման և յունիսի 25 (ՌՄԾԲ—1803) սկսան ի շինութիւն և
 20 ի հիմանց անտի նորոգ կերտեալ՝ կանգնեցին հաստահիմն և
 ամրակուռ պարսպաւ, եօթնեակ շքնաղ խորանաւ, երկեակ
 սրբատամբ, երկեակ աւանդատամբ, երկեակ մասնատամբ,
 հնգեակ դրամբ, երկոտասան սեամբ, 24 լուսամուտիւք և
 յարտաքին շրջապատն լայն և արձակ սրահիւք և ի կատար
 25 սրահիցն բարձրագոյն և հաստահեղոյս պարսպաւ և առաջ-
 նորդարան պատշաճաւոր սենեկօք և ալլ հարկաւոր և վա-
 յելուչ պիտոյիւք:

Եւ յաւարտ շինուածոյն յաւուր տօնի վերացման սուրբ
 խաչին ի սեպտեմբերի 13, մեծահանդէս նաւակատիս արա-
 30 րին զենմամբ խոյոց և զուարեակց, և առաջնորդ Գրիգոր
 արքեպիսկոպոսն շքեղափալլ հանդիսիւ և երևելի փառաւո-
 րութեամբ մատուցեալ զաստուածային պատարագն՝ օրհն-
 եաց զեկեղեցին և էօծ ինքն զաւագ խորանն, որ յանուն ա-
 մէնօրհնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ էր և կառու-
 35 ցեալ եղև: Եւ յաջմէ սեղանն, որ յանուն սրբոյն Գրիգորի
 լուսաւորչին մերոյ, ետ օծանել Յոհաննէս վարդապետին: Եւ
 յահեկէ՝ սեղանն, որ յանուն սուրբ Կարապետին, ետ օծա-

2 Բ ի դատարանէն: 23 Ա. չիք երկոտասան սեամբ:

ննել Կարապետ վարդապետին, և դալսն ամենայն ըստ իւրաքանչիւր կարգի տնօրինեալ՝ կատարեաց զհանգամանս օծութեան և օրհնեաց զիշխանսն և զժողովուրդն և վճարեալ զհանդէսն՝ արձակեաց զնոսս:

- 5 Վասն սորին արար յայնմ տաճարս ինչ Յովնանէս վարդապետն Սեբաստացի, յորքամ գեղեցիկ իմն կտրուաւ պատմէ զհանգամանս շինութեան և զստորագրութիւնն ի խորհրդական միտս ալլաբանելով զհրժանէ⁴⁷:

- 10 Ի վաղուց յետէ քանիցս անգամ փափագանօք զարթոցեալ յարեան իշխանք քաղաքիս նորոգ շինել զայս եկեղեցիս, և զպիտոյս շինութեան պատրաստեցին, և ոչ եղև հրաման յարքայէ և այժմ թէպէտ եղև և շինեցաւ, բայց յով եղև վղենակն, վասն զի իրրև 300 քակ զրամ ծախեցաւ: Եւ զի ի սկսանիւն ոչ ունէր եկեղեցին և ոչ մի փող, թող
15 զայն աղետալի անցքն, որ ընդ սկիզբն առնելոյ շինութեան եղև մեծ և սաստիկ հրգեհ ի քաղաքս Սեբաստիա և մեծ մասն շուկային ալրեցաւ, յորմէ բազումք ի յետին տնանկութիւն և ի խղճութիւն հասին, ի սակս որոյ ոչ եղև արդիւնքն ըստ բաւականին, և թէպէտ ընդ ահն ժամանակս էին երեւելի իշխանք ի մէջ ազգիս, որպէս Տէրպապեան մահտեսի Կարապետ, մահտեսի Առաքել, Անսուրցի մահտեսի Գրիգոր, Թումանեան մահտեսի Միքայէլ, Թէրզի սաշի մահտեսի Յարութիւն, Չատրճոնց մահտեսի Գաբրիէլ, Քեօթօղլի մահտեսի
25 Յակոբ, Ստանպօլցոնց մահտեսի Յարութիւն, Չօլախ մահտեսի Յակոբ, Քիւլէքճեան մահտեսի Ալիքսան, Տազէսեան մահտեսի Յարութիւն, Ղարէկեօզեան պարոն Խաչար և Մովսէս և այլք բազումք, որք նպաստ արարեալ լիաձեռն ողորմութիւնս շնորհեցին՝ ոմանք երեք հազար դահեկանս, ոմանք Ռ (1000), ոմանք Շ (500) և ոմանք աւելի կամ պակաս, բայց
30 որպէս և ասացի յովով եղև ծախքն, վասն որոյ և մնաց բազում տոկոսաւոր պարտք ի վերայ սրբոյ եկեղեցւոյն, որոց ալլասեռ փոխատուացն ետ մուրհակս կնքով իւրով առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն:

- 35 Ի սոյն միջոցիս եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա յունվարի 10 (ՌՄԾԳ—1804) Ապովմոխ Մուհամէտ բեղեշին, այլ զաժանատես և զազանաբարոյ: Սա յովով նեղութիւնս ետ ազգիս մերոյ և խահրեաց զբոլոր վիճակս ծան-

12—14 Ա չիք բայց... ծախեցաւ: 16 Բ ի քաղաքիս: 33 Բ ամենաւրեք Մէհմէտ:

բաբեռն և անհանգուրժելի հարկս ի վերայ դնելով և բացի բազմադիմի հարկապահանջութեանցն էառ 16 քսակ դրամ տուգանս ի սուրբ եկեղեցւոյն և 15 քսակ ի քահանայից, վասն որոյ և ևս բարդեցաւ պարտքն և բազմացաւ: Եւ մինչ նա

5 ալսպիսի անգութ և անողորմ բարութ տառապեցուցանէր զբաղաքս՝ յաճախեցին վասն նորա գանգատաւորք ի մեծն Պօլիս, վասն որոյ եկն հրաման յարքայէ, յետ իբրեւ երից ամսոց զթուղթն առին և արքային զինքն յնդգրկիա:

3Ետ ալստիկ (ՌՄԾԵ—1806) տեսեալ Գրիգոր արքեպիսկոպոսի, թէ պարտք սրբոյ վանիցս և եկեղեցւոյն խառնեալ ընդ իրեարս կացուցին զգումար մեծ և ի տոկոսեացն զիզացեալ կուտի ի վերայ իւր, վասն որոյ արար ժողով մեծ յեկեղեցւոջ սուրբ Աստուածածնին իշխանաց և զլխատրացն համարուեստից և առաջի արար նոցա զշուրմուծիւն պարտուցն և

10 յորդորեաց զնոսա դարման զեղոյ մատուցեալ աշնմ, որ յետ բազում խորհրդոց եզերեցին զբանն զի միւս անգամ ևս ժողովեացն զողորմութիւնս, վասն որոյ կացուցին գործադիր և նպաստահաւար զՍեբաստացի Յոհաննէս վարդապետն, որ և յաւուր շաբաթու ի տօնի 72 աշակերտացն Քրիստոսի,

20 հոկտեմբերի 6, սկսաւ ի գործ և հաւաքեաց 14 քսակ դրամս և յաւուր վարդապետի կիրակէիւն յուլիսի 21 (ՌՄԾԶ—1807) մատուցեալ զաստուածային պատարագն՝ աւարտեաց զպաշտօնն, որ յեկեղեցւոջ սուրբ Աստուածածնին և աշն մինչ կամէր զնալ և եկեղեցի սրբոյն Սարգսի՝ յանկարծ եկն էհաս ի

25 Պօլսոյ արքայական հրամանագիրն և պատրիարքական կոնդակ առաջնորդութեան Գաղատիոյ առ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն, վասն որոյ մնաց սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյ նպաստիկն մինչև ցայսօր:

Եւ ապա Գրիգոր արքեպիսկոպոսն պատրաստեցաւ զընալ յառաջնորդութիւն ի Գաղատիա և, ժողովեալ քահանայից, իշխանաց և զլխատրաց համարուեստիցն տեսին ընդ նմա զհաշիւ սրբոյ վանիցս և եկեղեցւոյն և գտին 66 քսակ դրամ պարտս, որ ձեռամբ իւրով գրեալ ի տումարի և կընքեալ՝ ետ ի ձեռս նոցա և ինքն ել ի Սեբաստիոյ օգոստոսի 7

35 (ՌՄԾԶ—1807) և յուղի անկեալ զնաց յերկիր իւր ի Գաղատիա, աշն է էնկիւռի: Եւ յետ իբրեւ երից ամաց և շորից ամսոց ել յայցեկութիւն վիճակի և մինչ զնացեալ էհաս ի

Սպարտա, անդ ժամանեալ վախճան կենաց նորին՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի գերեզմանի անդ ի Սպարտա՝ Լաւկեղեմոնէ կամ Միսիթրա քաղաքի ի գեկտեմբերի 7:

ՅԱՂԱԳՍ ՓՈԽԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՒ ՅՈՀԱՆՆԷՍ
ՐԱՔՈՒՆԵԱՅՆ ԵՒ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ԹԱԳԴԷՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ
ԵՒ ՅԱՒՈՒՐՍ ՆՈՅՄ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե

3 Ետ աշտորիկ (ՌՄԾԶ—1807) միաբանեալ զխաւորաց քաղաքիս՝ արարին բազմակնիք ծանարտակա խնդրանաց և
10 առաքեցին ի մեծն Պօլիս առ Յոհաննէս պատրիարդն, զի ինքն լիցի առ ժամանակ մի տեսուչ վիճակիս և ի կողմանէ իւրմէ կացուցէ տեղապա՞ զԿարապետ և զՅոհաննէս վար-
դապետսն, որք էին յաշակերտաց անտի առաջնորդ Յակոբ
արքեպիսկոպոսի՝ հանգուցելոյ առ Քրիստոս, և նա զիջեալ
15 ի խնդիր նոցին՝ շնորհեաց զկոնդակ տեղակալութեան յա-
նուն Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն՝ զրեալ ի սեպ-
տեմբերի 16:

Եւ չև ևս էր հասեալ սչս կոնդակ ի քաղաքս՝ ժողովեալ
նոցա զամենայն զկահս և զկարասիս սրբոյ մենաստանիս՝
20 թաքուցին, զի մի յաւարեսցի փոխատու ալլազգեացն, և ին-
քեանք զնացին ի քաղաքն՝ յեկեղեցի սուրբ Աստուածածնին,
յաւուր շաբաթու ի տօնի սրբոց Հրեշտակապետացն ի նո-
յեմբերի 9: Եւ յաւուր կիրակէի կացեալ յատեան ընթերցան
զտումարս երեքամսեայ ել և մտից սրբոյ վանիցս և յա-
25 ռաջադրեցին, թէ կալարուք զմեզ հրաժարեալ. և ի գալ միւս
կիրակէին կրկին անգամ ելեալ յատեան խօսեցան բազում
բանս յորդորանաց և ոչ եղև օգուտ ինչ, զի տաղտկացեալ էին
ժողովուրդքն ի տալոյ զնպաստս և պարտուցն բարդեալ ե-
րեւելոյ: Եւ ապա ի ձեռն քահանայից արարին ժողով մեծ
30 իշխանաց և զխաւորացն համարուեստից և ի բազում ատու-
րբս բազում բանիւր հազիւ հազ հաւանեցուցին զնոսս միւս-
անգամ ևս հասանել տրօք յօգնութիւն սրբոց տաճարացն,
և զի վարդապետքն բնաւին ոչ ընկալան ի ձեռս իրեանց

զգրամ, այլ ասացին տալ փոխատուացն և առնուլ զմուրհակսն, որ և արարին իսկ: Եւ եղև դումար պատառնալ մուրհակացն քսաներկու քսակ դրամոյ: Իսկ սոյն միջոցիս էհասկոնդակ տեղապահութեան, բայց զաղեցին, զի մի՞ բացցի
5 դուռն ծախուց, զոր մեծամեծք այլազգեացն պահանջէին և ապա դարձան ի տուրք վանս՝ յունվարի 17 (ՌՄՄէ—1808):

Յաւուրս աշտաթիկ ի պատերազմէ ռուսացն վերադարձեալ եկ իշխանութեամբ մօտ ի քաղաքս Չափառօղլի Մուհամէտ բղեշխն, և քաղաքացւոցն ընդգէմ դարձեալ նմա՝ ոչ
10 թողին մտանել ի քաղաքս, զի յօրինեալ զմարտկոցս և ևզեալ զթնդանօթս շուրջ զքաղաքաւս և զինեալ հայր և այլազգիք՝ պատրաստեցան ի պատերազմ: Եւ յետ քանի մի ատուրց ի փետրվարի 7 եկն մի ոմն ի զօրապետացն բղեշխին և իբր թէ կամէր մտանել ի ներքս ի քաղաքն և ի ներքուստ
15 արձակէին առ նոսա զքանոնեայս և զհրացանս, և նոքա յետս դարձեալք և յառաջոյ սուրբ մենաստանիս անցեալ զրնացին ի գիւղն Բոզնիկ և ի պատճառէ աստի յայսմանէ յորդորեալ քաղաքապետն՝ յղեաց ի սուրբ վանս իբրև 50 զօրս ի պաշտպանել զսա ի թշնամեաց, որք եկեալ բազում
20 վնասս հասուցին սրբոյ մենաստանիս և յոլով նեղութիւնս կտուն: Եւ Մուհամէտ բղեշխն ի ցասումն շարժեալ՝ ժողովեաց առ ինքն տուաւ քան զքսան հազար զօրս, որք նրատեալ ի շրջակայ գիւղօրայս՝ պաշարեցին զքաղաքն իբրև ամիսս երիս: Եւ մինչ բացաւ դուռն զարնան՝ ելին և զօրքն
25 արտաքս, որք շրջեալք յեզր քաղաքին՝ զօրս և գտանէին՝ կալեալ տանէին առ զօրապետն իւրեանց, զորս տուայատեալ՝ խոշտանգէին և բազում տուգանս առեալ՝ ի բաց արձակէին, և զօրք քաղաքիս հետզհետէ զաղտագնաց լինէին, վասն որոյ և քաղաքն սկսաւ նուազիլ և յաւուր Մաղկաղար-
30 զի կիրակէին՝ մարտի 30, երկու զլիսաւոր զօրապետք անհամար զօրօք [եկին] ի դուռն սրբոյ մենաստանիս և, զի առաջին զօրք վնացաւ փախուցեալ էին, վասն որոյ պաշարեցին զսա: Եւ տեղապահ Յոհաննէս վարդապետն ել առ նոսա և բազումս խօսեցաւ ընդ պարիսպն և զիջոյց զնոսա ի
35 խաղաղութիւն և ապա երաց զդուռն, և մտեալ զօրապետացն ի ներքս՝ հարց և փորձ արարին զբազում իրաց և եդին 200

5 Ա չիք ծախուց: 8 Ա. Չափանօղլի. հետազայում ձեռագրերում ամենա-
րեք «Չափառօղլի» է: 16 Ա. յառաջնոյ: 30 Ա. չիք եկին:

զօրս ի սահպանութիւն իբրեւ դռնէի և ինքեանք ցրուեցան
ի Դաւոյ և Բոզնիկ, և յետ քանի մի ատուրց խօսեցան զհաշ-
տութիւն ընդ քաղաքիս և դարձ արարեալ՝ գնացին ի տեղիս
իւրեանց: Թէպէտ բազմավիշտ տառապանս և անձկութիւնս
5 կրեցին քաղաքացիք և զիւղականք, մանաւանդ սուրբ մե-
նաստանս, բայց շնորհիւ տեառն անվնաս զերծան ի մեծա-
գոյն առաջիկայ երեւալ չարեացն:

3ևտ աշտորիկ տեսեալ Կարապետ և Յոհաննէս վարդա-
պետաց, թէ տառապին ի ձեռս փոխատուացն, վասն որոյ
10 միջնորդութեամբ Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսի զը-
րեալ (ապրիլի 5, ՌՄԾԷ—1808) ի սուրբ աթոռն էջմիածին
առ Դանիէլ կաթողիկոսն, և ընկալան զկոնդակ նպաստից
շրջաբերական, զոր առեալ Յոհաննէս վարդապետի՝ գնաց
ի Կեսարիա, և ընկալեալ եղև մեծաւ սիրով յառաջնորդ Ստե-
15 փաննոս արքեպիսկոպոսէ: Եւ մինչդեռ նա անդ ղեկերէր հա-
ւաքել զգրամս ինչ, աստ Զափառօղլի Մուհամէտ բղեշխն կալ-
եալ զԿարապետ վարդապետն՝ եղ ի շղթայս ի բանտի՝ վասն
սուրբ Անապատին քանի մի նորոգեալ սենեկացն և առեալ
տասն քսակ գրամս և արձակեաց:

20 Եւ յետ քանի մի ատուրց յունվարի 23 (ՌՄԾԸ—1809)
հնչեաց համբաւ ինչ, թէ Եւդոկիացի Թադդէոս եպիսկոպոս,
ժողովարար Մշու սուրբ Կարապետի, ընկալեալ է զառաջ-
նորդութիւն Սեբաստիոյ և եկեալ հասեալ յԵւդոկիա: Յայն-
ժամ ժողովեալ իշխանաց՝ արարին բազմակնիք գիրս և չղե-
25 ցին առ նա, ուր յետ բազում բանիցն զեկուցին նմա և զայս՝
թէ սուրբ մենաստանս ի ներքոյ յովով պարտուց գոլով և ի
զալ քո պիտոյ է քեզ ծախել ի դրոնս ալլազգեաց մինչև
ցքսան քսակ գրամս, արդ եթէ ունիս՝ հրամայեա եկ և եթէ
ոչ ունիս՝ կամք քո եղիցի: Ընկալեալ Թադդէոս եպիսկոպո-
սի զգիր իշխանացն և իմացեալ զմիտս նոցա՝ մնաց անդ
30 յԵւդոկիա և զրեալ ծանոյց Յոհաննէս պատրիարզին զամե-
նայն հանգամանս զայսոսիկ:

Ընդ այն ատուրս եկն ի Սեբաստիա միականի Իսուֆ
բղեշխն և անցեալ գնաց ի մեծն Պօլիս՝ լինիլ փոխարքայ:
35 Եկն ընդ նմա և հատավաճառ նորին Մաշկերտցի մահտեսի
Գասպար ամիրայն: Եւ սա ի վաղուց ծանօթ գոլով Կարա-
պետ և Յոհաննէս վարդապետացն, վասն որոյ խնդրեաց
զծանարտակս ի քաղաքացւոցն, զի, ընդ որոյ հաճեցին

չերկուցն, զնա սացել Կարգել նոցա առաջնորդ: Եւ ժողովեալ իշխանացն կոչեցին զԿարապետ վարդապետն և յորդորեցին զնա աղերսիւ յանձն առնուլ զպաշտօն առաջնորդութեան և նա բացել ի բաց քաղմիցս հրաժարեցաւ⁴⁸: Եւ
 15 ապա յանձնեցին ի նա գրել ծանարտակն, այսինքն՝ զմահսէրն, ըստ հաճութեան իւրում և կնքեալ: Եւ նա գրեաց յանուն Յոհաննէս վարդապետին և կնքեաց ինքն և ապա կրնքեցին քահանայքն և իշխանքն և յղեցին ի մեծն Պօլիս աւմահտեսի Գասպար ամիրայն՝ ձեռամբ Ղազանձեան Կարապետին:

Եւ յետ իբրեւ միոյ ամսոյ Կիսրոսցի Սարգիս վարդապետ նուիրակն սրբոյ Երուսաղէմի, որ յոմպէոս ատելութեան էր ընդ տեղապահ Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն, յորդորեալ և յոմանց՝ կամեցաւ յղել զարեղայ իւր՝
 15 զՍեբաստացի Դաւիթ վարդապետն, որ էր աշակերտակից Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն, որ և բարութիւնս ինչ-ինչ տեսեալ և սէր ի նոցանէն և յայնժամ յարեալ էր ի նուիրակ Սարգիս վարդապետն, վասն որոյ զնա ընդ ումամն քաղաքացւոյ Դարբին Փանիկ կոչեցելոյ առաքեաց յեղովիս
 20 առ Թաղդէոս եպիսկոպոսն և հարախեաց զնա զալ ի վիճակն իւր ի Սեբաստիա: Ընկալեալ Թաղդէոս եպիսկոպոսի զգրեանսն և տեսեալ զհարախակսն՝ յօժարեցաւ և ելեալ յեղովիոյ եկն ի քաղաքս Սեբաստիա՝ ի չքնաղ վանս սրբոյ Նշանի ապրիլի 15 (ՌՄԾԸ—1809): Ի նոյն յաւորն ազգարարութենէ տմանց իմացեալ Կարապետ վարդապետին՝ ել ի Սեբաստիոյ վանիցս և զնաց ի տուն Անսուրցի մահտեսի Գրիգորին, որ էր յայնժամ երեւի ի մէջ ազգիս և նազելի ի գրունս ալլազգեաց, և թագուցեալ ղօղեցաւ անդ իբրեւ զաւուրս 40:

Եւ Թաղդէոս եպիսկոպոս ի թեւադրութենէ տմանց ետ զկնքեալ գիր իշխանացն բղեշխին, և նա կալեալ զիշխանսրն՝ եղ ի բանտի՝ ասելով, թէ դուք հրամանաց արքային
 25 ընդդէմ զինեալ էք և առեալ 17 քսակ դրամս և արձակեաց և զգեցոյց Թաղդէոս արքեպիսկոպոսին զլօգիկ արկանելիս պատուոյ և ետ ի ձեռս նորա զհրամանագիր և առաքեաց զնա ի սուրբ մենաստանս և ապա սկսաւ պահանջել ի նմանէ զվզենակս լօգիկին. նա իբրեւ յառաջադրեաց զոչ ունիլն, ա-

20 Ա. չիք գալ: 24 Բ. ապրիլի 16: 24 Ա. յաւորան:

սաց տեղապահ՝ բղեշխն. «Եթէ չունէիր զինչս, վա՞սն էր ե-
կիր այսր». ասաց վարդապետն. «Ես ինքնին ոչ եկի, այլ
նուիրական Երուսաղէմի ետ բերել զիս»: Եւ նա իսկոյն կալ-
եալ զՍարգիս վարդապետն՝ եղ ի բանտի, և բռնալ 7 քսակ

5 դրամս՝ և ի բաց եթող:

Այս համբաւ գալստեան Թաղղէոս եպիսկոպոսի ի Սե-
բաստիա էհաս յականջս մահտեսի Գասսար ամիրային ի
մեծն Պօլիս, վասն որոյ լռեաց և ոչ խօսեցաւ մինչև զնաց
կրկին անգամ բողբոսակնիք զիր իշխանացն առ նա, զոր ըն-
կալեալ, ծանեալ՝ թէ ոչ էր կամաւ քաղաքացւոցն գալուստ
10 Թաղղէոս եպիսկոպոսին, վասն որոյ իսկոյն հանեալ զհրա-
մանագիր արքունական և զկոնդակ պատրիարքական՝ զբր-
եալ յունիսի 19, յանուն Սեբաստացի Յոհաննէս վարդապե-
տին, և ետ ի ձեռս սեբաստացւոցն յղել ի քաղաքն առ իշ-
15 խանսն:

Եւ զի ընդ այն ժամանակս զեռ ևս Յոհաննէս վարդա-
պետն էր ի Կեսարիա, և տեսեալ Կարապետ վարդապետի,
թէ անազանեցաւ փոխադարձ գրութեանցն և թագչելով՝ ոչ
ինչ վճարի, վասն որոյ ել անձամբ ի Սեբաստիոյ և զնաց ի
20 Կեսարիա և կացեալ անդ ի միասին ի վանս սուրբ Կարապե-
տին իբրև ամիսս երկուս, մինչև եկն առաջնորդութիւն Սե-
բաստիոյ յանուն Յոհաննէս վարդապետին:

Եւ ապա յառաջեաց Կարապետ վարդապետն և ելեալ ի
սրբոյ մենաստանէն Կեսարու և յուղի անկեալ եկն էհաս ի
25 քաղաքս Սեբաստիա, ի տուն քեռն իւրոյ, լռեւեայն և յա-
ջորդ գիշերին եկն ի դուռն սրբոյ Նշանի վանիցս՝ պատուիր-
եաց ոմանց ազդ առնել Թաղղէոս արքեպիսկոպոսին՝ զնալ
աստի՝ ուր ինքն կամիցի և հաճեսցի, և ինքն անցեալ զնաց
ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի և եկաց անդ մինչև ի դալ
30 Յոհաննէս վարդապետին և ապա դարձաւ ի սուրբ մենաս-
տանս:

Այս տեղապահ Կարապետ վարդապետս այսմ աղմկալի
բազմավրդով ամանակիս յոլովաղոյն վիշտս և զտառապանս
կրեաց ի ձեռաց ոմանց, վասն որոյ և գիշերազնաց լինե-
35 լով ի սրբոյ մենաստանէս ի քաղաքն, ի քաղաքէ ի դիւղ, ի
գեղջէ հուսկ ուրեմն ի Կեսարիա հասեալ՝ հանդարտեաց, ո-
րոց ուղիսն յոլով նեղութեանց և փորձանաց առ զիպեալ
մինչև ի վտանգ մահու ևս լինիլ ժամանել, բայց յամենայնէ

անվնաս զերծեալ՝ ապրեցաւ շնորհիւ և զօրութեամբ սրբոյ
ամենազօր նշանի տեառն:

- Կեցեալ Թաղդէոսի արքեպիսկոպոսի ի վանս սրբոյ Նը-
շանի իբրև ամիսս երիս: Եւ յետ երիս ամսոցն մինչ լուաւ,
5 թէ Սեբաստացի Յոհաննէս վարդապետն ընկալեալ է զա-
ռաջնորդութիւն արքայական հրամանաւ, պատրիարքական
կոնդակաւ և գալ ի Սեբաստիա, եւ ինքն ի սուրբ մենաս-
տանէս (ՌՄԾԸ—1809) ի կաղանդսն օգոստոսի և յուղի ան-
կեալ զնաց յերկիր իւր ի մայրաքաղաքն յԵղոկիա:
- 10 Այսմ ամի հնչեաց աստ համբաւ Սեբաստացի Կարա-
պետ վարդապետին, որ էնիճէցի ես Կոշիւր, վասն էնիճէ
զեղջէն գոլոյն: Սա էր միաբան սրբոյ վանիցս և սարկաւագ՝
առաջնորդ Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսին: Եւ յետ
վախճանի նորին գնացեալ Կուտինա քաղաքի վիճակն՝ եկաց
15 ժամանակն ինչ, որ ձեռնադրեցաւ արեղա: Եւ եղև իբրև
դարձաւ ի սուրբ վանս տեսուչ սուրբ ուխտիս՝ Յակոբ արք-
եպիսկոպոսն, ընկալաւ զնա մեծաւ սիրով և պատուով և ետ
նմա զծայրագոյն գաւազան վարդապետական իշխանու-
թեան: Եւ յետ քանի մի ամսաց զնաց ի մեծն Պօլիս և Զա-
20 քարիա պատրիարզն առաքեաց զնա տեղապահութեամբ ի
վանս սուրբ Կարապետին, որ ի Մուշ, և զկնի ամաց ինչ չո-
ղաւ անտի և զնաց յերկիր ռուսաց և եղև յաջորդ Ղզլար կո-
չեցեալ քաղաքի և յետ երից ամաց հանգեաւ ի Քրիստոս:
էր սա յոյժ բանիբուն և ներհուն զիտնական և անուանի
25 վարդապետ ի մէջ ազգիս մերոյ:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ՍԵԲԱՍՏԱՅԻ
ՅՈՂԱՆՆԷՍ ԱՐԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ ԲԱԶՄՄԻՐԻ
ԱՆՅԻՅՆ, ՈՐ ՅԱՌՈՒՐՍ ՆՈՐԱ.

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԶ

- 30 Ընկալեալ Յոհաննէս վարդապետի (ՌՄԾԸ—1809) զհր-
րովարտակ արքունական և զկոնդակ պատրիարքական տես-
չութեան նահանգիս Սեբաստիոյ՝ յաւուր կիրակէի վերա-
փոխման սուրբ Աստուածածնին, յորում աւուր և ինքն մա-
տուցեալ էր զաստուածային պատարագ յերկուրեակ լերինն

4 Ա. երից, 19 Բ. ամաց, 29 Բ. գլուխ ԺԸ.

յաւերակ և անշէն խորանին, որ յանուն մօր տեառն կառուցեալ էր անդր ի վաղ ժամանակաց:

5 Եւ յետ երից ատուրց ել ի Կեսարիոյ և ճանապարհնալ եկն էհաս ի վիճակն իւր Սեբաստիա: Եւ լուեալ քաղաքացւոցն և գրոհ տուեալ միմեանց իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք յողնախոռոն ամբոխիւ ելին ընդ առաջ նորա և մեծ ծաւ հանդիսիւ և շքեղ փառօք բերեալ մուծին ի հրաշափառ վանս սրբոյ Նշանի, յաւուր երկուշաբթի իններորդ ատուր Վերափոխման սրբոյ կուսին, օգոստոսի 23, ուր հանդիսի անդ 10 բազմութեան ժողովոյն, ի մէջ սրբոյ տաճարին զեղեցիկ իմն առնեալաբանութեամբ առաջի արար նոցա զբան տեառն, թէ գիտէ Հայրն ձեր երկնաւոր, թէ պիտոյ է ձեզ այդ ամենայն: Եւ բազում բանիւք յորդորեաց զնոսա՝ բառնալ զերկպառակութիւն և ի մի խորհուրդ միաբանութեան ղիշանիլ, մոռա- 15 նալ զյետոյսն ըստ առաքելոյն և զյառաջադէմսն նկրտիլ, եցոյց և զինքն ներողամիտ զոլ առ յանցաւորսն իւր և այսպէս զուարթացուցեալ ուրախացոյց զժողովուրդն և վճարեալ զքարոզն՝ օրհնեաց զնոսա և արձակեաց:

20 Եկն և ի նոյն ատուրն և Կարապետ վարդապետն և տեսեալ զմիմեանս՝ ուրախացան յոյժ և ելին ղիտել և նշմարել զամենայն զկահս և զկարասիս սրբոյ մենաստանիս:

Եւ ի միւսում ատուրն զնացեալ առ քաղաքապետ Չափառօղլի Մուհամէտ բղեշխն և զգեցաւ զլօղիկ արկանելիս պատուոյ և էառ զհրամանագիր ըստ էութեան հրովարտակին 25 արքայի: Տուեալ զվզենակ լօղկին և հրամանագրոյն իրրն 1500 դահեկան:

Ընկալաւ միանգամայն և զհրամանագիր վասն շինութեան և նորոգութեան սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյ ներքին սրահին, այս է՝ զաւթին, զոր երեք ամսեալ ժամանակաւ 30 յառաջ տապալեալ և կործանեալ էր: Եւ նստեալ անդ յեկեղեցւոյն իբրև զաւուրս 30, և ետ վերստին ամրագոյնս կերտել և կանգնել և ապա դարձաւ և եկն ի սուրբ վանս: Եւ ի զալն իւրում եզիտ միաբան ի սուրբ մենաստանիս տեղապահ և գործակից իւր Կարապետ վարդապետ, լուսարար Գըրիգոր վարդապետ, Պետրոսցի Սահակ վարդապետ, Սեբաստացի Յովակիմ վարդապետ, Գաբրիէլ վարդապետ, Զաքարիա վարդապետ, Յակոբ վարդապետ և սարկաւագ մի Կա-

րապետ անուն, սուրբ Հրեշտակապետի ունիզ Յարութիւն վարդապետ և սարկաւազ մի Յակոբ անուն, Անապատի ունիզ Աւետիք վարդապետ, որ և տնօրինեալ Հաստատեաց զիրաքանչիրան ի պաշտօնս իւրեանց, որովք բարսուքապէս կա-

5 աւվարիւր սուրբ ուխտս:

Այսմ ամի (ՌՄԾԸ—1809) Սեբաստացի Սահակ վարդապետն, որ էր լուսարար և տեղապահ յաւուրս Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսին, որ և Պետրոսցի ևս կոչիւր ի սակս Պետրոսի գեղջէն գոլոյն, հասեալ գոլով յաւուրս ծե-
10 րութեան և լցեալ ժամանակս իւր՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի սուրբ վանս, արտաքին գաւթին, առաջի դրան սուրբ Կարապետին:

Յետ այսորիկ երկորին հարադատքն՝ Յոհաննէս և Կարապետ վարդապետքն հաշուեալ զպարտոսն սրբոյ մենաստա-
15 նիս, թէ բնական պարտան, թէ պարտուց տոկոսքն, թէ տուգանքն, թէ առաջնորդութեան վզենակն և թէ արտորէից տափուի ծախքն՝ գտին աւելի քան զ41 հազար դահեկանս՝ 82 քսակ դրամս և ի բազում աւուրս խորհեցան ի միասին գտա-
նել զեւս իրացն և եզերեցին զբանն ի հնարագիւտ և յան-
20 ձանձիր ջանադրութիւնս, վասն որոյ ել Կարապետ վարդապետն անձամբ և զնաց ի Գաղատիա առ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն և նպաստ օգնութեան գտեալ ի նմանէ իբրև եօթն քսակ դրամս և դարձաւ ի սուրբ վանս:

Եւ ապա կոնդակաւ Կիրակոս կաթողիկոսին Կիւիկիոյ
25 զնաց ի վիճակն յնօզդատու (ՌՄԾԹ—1810) և երբ իբրև 4 քսակ դրամս և առաջնորդ Յոհաննէս վարդապետն ել ի վիճակն և բաց ի տարեկան արդեանցն, երբ 3 քսակ դրամս և զայս ամենայն տուեալ պարտուց՝ շնչառեցին սա-
կաւիկ մի:

30 Յաջորդ ամին (ՌՄԿ—1811) Սեբաստացի ծերունադարդ Յովակիմ վարդապետն, որ էր լուսարար յաւուրս Յակոբ արքեպիսկոպոսին, վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի սուրբ մենաստանիս ի ներքին սրահին, առաջի դրան մենաստանին:

Այսմ ամի և Սեբաստացի ծերունի Գրիգոր վարդապետն,
35 որ էր լուսարար յաւուրս Գրիգոր արքեպիսկոպոսին, զնաց ուխտ ի սուրբ Յրուսաղէմ և չև ևս հասեալ անդր՝ վախճա-

15 Բ պարտքն: 16 Բ թափուի:

նեցաւ ի ճանապարհին, զի բեկաւ նաւն, յոր մտեալն էր և անկաւ ի ծով, հեղձաւ ի ջուրց անտի և մեռաւ:

35 Յետ այսորիկ (ՌՄԿ—1811) ի մի խորհուրդ միաբանութեան գումարեալ զխաւորաց քաղաքիս կամեցան յղել զըտեսուէն իւրեանց զՅոհաննէս վարդապետն ի սուրբ աթոռն էջմիածին առ ի առնուլ զկարգ եպիսկոպոսութեան, և յորդորիչք ևս գտան այսմ խորհրդոյ զբեամբք և բանիւք՝ որպէս Կեսարիոյ առաջնորդ Ստեփանոս արքեպիսկոպոսն, սուրբ էջմիածնի նուիրակ Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն Եղուկիոյ, Մաշկերտցի մահտեսի Գասպար և Փիլիպպոս ամիրայք և այլք բազումք: Բայց Յոհաննէս և Կարապետ վարդապետքն խորհուրդ արարեալ ընդ միմեանս՝ ոչ բարեոք վարկան զգնալն այնմ ամի ի սակս պարտուցն յոլովութեան և տոկոսեացն բարդեալ երեւելոյ և զի ընկալցին զհաւանութիւն ի Պօլսոյ սրբազան պատրիարգէն. այսմիկ խորհրդոյ միտեալ՝ յօժարեցուցին զնա և զիշխանսն՝ ցուցանելով նոցա մնալն այնմ ամի բարեոք զոլ, վասն որոյ եկաց և մընաց այնմ ամի:

20 Ապա յաջորդ ամին (ՌՄԿԱ—1812) պատրաստեալ ըստ արժանւոյն և առեալ զհաճութիւն և զգիր վկայութեան ի Յոհաննէս պատրիարգէ և ընկալեալ զբազմակնիք ծանարտակրս խնդրանաց քաղաքացւոցն և յաւուր շաբաթու Բարեկենդանի վարազայ սուրբ խաչին, սնտեմբերի 21, ել ի սուրբ մենաստանէս առաջնորդ Յոհաննէս վարդապետն և ճանապարհ արարեալ զնաց և էհաս ի սուրբ աթոռն էջմիածին՝ յաւուր շորեքշաբթի Հրեշտակապետի պահոցն, ի նոյեմբերի 6:

30 Եւ զի ընդ ժամանակս հնչէր համբաւ պատերազմի ի մէջ ռուսաց և պարսից և անթիւ զօրք պարսիցն սփռեալ և տարածեալ էին ի շրջակայս սրբոյ էջմիածնի, վասն որոյ յետ իբրեկ ինն աւուր՝ ի 14 նոյեմբերի, ի զալ միւսոյ հինգշաբաթուն, ի տօնի սրբոց մարտիրոսացն Գորիսասանց, ծալրազոյն քահանայապետն ամենայն հայոց տէր Եփրեմ սրբազան կաթողիկոսն մեծահանդէս նաւակատիս եկեղեցւոյ արարեալ առաջի իջման ահեղ սուրբ տեղւոյն՝ ձեռնադրեաց 35 զՅոհաննէս վարդապետն արքեպիսկոպոս ի վերայ բոլոր նահանգիս Սեբաստիոյ: Եւ յետ շորից աւուրց ողջագործեալ ի սուրբ հայրապետէն և յուղեորեալ արքեպիսկոպոսացն՝ ել

ի սուրբ էջմիածնէ և ռա՜ արարեալ՝ եկն և ժամանեաց ի վիճակն իւր ի քաղաքս Սերաստիա (ՌՄԿԱ—1812) և եմուտ ի շքեղափառ մենաստանս սրբոյ Նշանի ի 27 դեկտեմբերի 1812 յամի տեառն, յաւուր ուրբաթու:

- 5 Եւ եղև ի դառնալն իւրում ի սուրբ էջմիածնէ մինչ է-
հասս ի քաղաքն Կարին, այն է՝ Արզիրում, եզիտ անդ զոմն
ճարտար ձուլարար, այս է՝ տեօքմէճի, և ետ ձուլել զմի
պատուական զանկ՝ 48 նուկի կշռով, որ եղև 150 դահեկանի և
բերեալ ընդ ինքեան ի սուրբ վանս՝ զետեղեաց ի մէջ կամա-
10 րին յետ կոյս սրբոյ սեղանոյն, զի յառաջ ոչ զոյր, և յետ
քանի մի ամաց ետ բերել երկու զանկս ևս՝ մինն 30 նուկի
և միւսն 20, և զայնս ևս ետ զետեղել հանդէպ նմին, որ ի
հանդիսաւոր յաւուրս տէրունական տօնից և յամենայն կի-
րակէի ի ժամ սրբոյ պատարագին հարկանին, որ զամենայն
15 եկեղեցին առհասարակ զըրդեն:

- Թէպէտ յաւուրց անտի շինութեան սուրբ Աստուածածնի
եկեղեցւոյն ընկալեալ ունէին ազգ մեր զհրամանագիր յար-
քայէ, զի մի՛ մտցէ դատաւորական բաժանարարութիւն ի
ժառանգութիւնս ննջեցելոցն հայոց, այն է՝ զասէմ, և զայն
20 հրամանագիր թաքուցեալ պահեցին, զի մի՛ բացցի զուռն
մեծամեծ ծախուց, և յետ իբրև ինն ամաց նորոգ ևս ըն-
կալան զհրամանագիր ըստ առաջնոյն և յաջող ժամ ևս զը-
տեալ՝ ձեռնտուութեամբ մեծամեծացն ալլաղգեաց ետուն ան-
ցուցանել ի տումար դատարանին, այս է՝ ի զայլիթն, և ծա-
25 խեալ իբր 500 դահեկանս՝ առին զհրամանագիր ի քաղաքա-
պետէն ըստ էութեան հրովարտակին, և յետ քանի մի ամաց
եկն նոր դատաւոր ոմն և այնմ միջոցի բազումք մեռան ի
ժանտախտէ, զոր առիթ առեալ դատաւորն խնդրէ ուտեստ
ինչ յազգէս մերմէ և ի բաց առեալ նոցին վճիռ զանգա-
30 տանաց՝ յղեաց առ քաղաքապետ Զափառօղլի Մուհամետ
րզեշխն և նա յանիրաւի կալեալ զիշխանսն՝ եզ ի շղթայս
ի բանտի և առեալ տասն քսակ զրամս և արծաղեաց: Եւ ա-
պա միջնորդութեամբ ոմանց ընկալան ի նմանէ ևս զհրա-
մանագիր ըստ յատկութեան հրովարտակին արքայի և ան-
35 տի այսր ոչ ևս հարցանեն տեսրբ ննջեցելոց ի դատաւորն,
բաց ի յամանց, որք ունիցին զվէճ ընդ միմեանս:

11 Բ 3 նուկի 26 Բ յետ քանի ամաց: 35 Բ ի դատարանն:

3աջորդ ամին (ՌՄԿԲ—1813) եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա Պապա բղեշխն, այր հզօր և զաղանարարոյ, և զի ունէր զհրաման յարքայէն նուաճել զստահակութիւնս մարաց աղզին և այլոց ոմանց, վասն որոյ բազմացուցեալ ստուարացոյց զգունդ զօրաց իւրոց յոյժ յոյժ և հորդան տուեալ իբրեւ զհեղեղս յորդառատ գետոց՝ խաղացոյց ի վերայ նահանգիս Սեբաստիոյ, որք հեղան զեղան առ հասարակ ի քաղաքս և ի գիւղօրէս և յոչ բաւել բնակութեանցն և բաժանեցին ի տունս զգօրսն, ետուն և սրբոյ վանիցս իբրեւ 150 զօրս հայթայ կոչեցեալ, որք կացին մնացին աստ յունիսի երկուսէն մինչև օգոստոսի ինն և յոլով վիշտս և բազում վնասս հասուցին սրբոյ մենաստանիս:

Եւ ի բազմութենէ զօրացն բռնացեալ սաստկացաւ և տիրեաց սով ի բոլոր շրջակայս վիճակիս և եղև զի վաճառեցաւ ի քաղաքս Սեբաստիա մէկ քիլէ ցորեանն 75 և ալելի ևս 85 դահեկանի և մէկ քիլէ գարի միշ 50 դահեկանի, որ դժուարաւ և գրեթէ բնաւ ոչ գտանիր:

Յաւել և զծանր ծանր հարկապահանջութիւնս ի վերայ աղզիս մերոյ և, որ ողբալին է, ձեռն էարկ յեկեղեցիսն մեր քննութեամբ անուամբ, այն է թէֆտիշ, և այնու պատճառ էառ տուգանս իբրեւ քսան հազար դահեկան. ետ և սուրբ վանս յայնժամ յառաջ և յետոյ 10 քսակ դրամ: Եւ այսպէս խահրեալ՝ աղարտ վարեաց զերկիրս և սաստկապէս նեղեալ՝ տառապեցոյց զաղզս մեր և ել գնաց (ՌՄԿԳ—1814) ի վերայ մարաց աղզին ի Կերկեր լեառն, այս է՝ Աղճատաղ, և ի Հոռմկլայ և յաջորդ ամին դարձաւ և եկն Կրկին ի Սեբաստիա և առաւել ևս, քան զյառաջն, մեծամեծ վիշտս հասուցց նահանգիս: Եւ յետ իբրեւ 70 ասուրց ընկեցեալ յիշխանութենէ քաղաքիս Սեբաստիոյ՝ ել և գնաց իշխանութեամբ ի քաղաքն Կարին, այն է՝ Արզիրում: Եւ յաջորդ ամին եկն զոնապան յարքայէն, զգուղն էառ և արսորեաց զինքն և Պուրսայ քաղաքն, և բարձաւ չարն ի միջոյ:

Յետ սորա ընկալաւ զիշխանութիւն քաղաքիս Սեբաստիոյ Ղալիպ բղեշխն (ՌՄԿԳ—1815), այր բարեբարոյ և մեղկաբնոյթ, և զրան նորին երեւիլի և յառաջագէմ էր պօլսեցի սեղանաւոր Յակոբ աղայն Պետրոսեան, որ և եղ յիշատակ ի սուրբ վանս արծաթի կանթեղ մի:

- Այսմ ամի հնչեաց համբաւ մահու սերաստացի Տէր-
Մարկոսեան Պօղոս վարդապետին: Սա ի պատանեկութեան
գնաց ի Կեսարիա ի վանս սրբոյ Կարապետին, ուր սնեալ և
վարժեալ յիմաստս առ ոտս տեսուչ Մատթէոս արքեպիսկո-
5 պոսին ընկալաւ ի նմանէ զկարգ և յետ մահուան նորին զը-
նաց ի մեծն Պօլիս և ընկալաւ զտեսչութիւն վիճակին Ամա-
սիոյ և յետ իբրև 7 ամաց պատճառաւ իւիք քստորեցաւ ի
Չարշամպայ քաղաքն, ուր յետ իբր 2 ամաց հանգեաւ ի
Քրիստոս և թաղեցաւ անդ:
- 10 Յաւորս աշտոսիկ տեսուչ նահանգիս Յոհաննէս արքե-
պիսկոպոսն հաւանեցուցեալ հաճեցոյց զգլխաւորս և զիշ-
խանս աղգիս մերոյ և եբաց Էրկու դպրոցս, հաստատեաց
վարժարան մի ի գաւթի անդ աւագ եկեղեցոյն, որ կա-
ռուցեալ է յանուն սուրբ Աստուածածնին՝ իբր մայր դպրա-
15 տուն, յորում կարգեաց վարժապետս ի մարզել զհամբակս ի
գերագոյն գիտութիւնս արհեստից և կրթել զմանկունս չըն-
թերցումն զրոց և ի հոգևոր երաժշտութիւնս: Եւ զմիւս վար-
ժատունն հաստատեաց ի սուրբ Սարգիս յեկեղեցոյ իբր երկ-
րորդ նմին, որ ի նմա ևս կարգեաց մանկավարժս ի դաս-
20 տիարակել զաշակերտս յուսումն ընթերցման և այժմ յերկոսին
ևս անընդհատ մարզին և վարժին համբակք, զոր տէր զարգա-
ցուցէ զնոսա յիմաստս և ի գիտութիւնս:
- Յետ աշտորիկ (ՌՄԿԳ—1815) սպասաւոր և ժրարթուն
հոգածու սրբոյ մենաստանիս Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն
25 գործակցութեամբ հարազատին իւրոյ Կարապետ վարդապե-
տին զանխլաբար և ի ծածուկ ձեռն էարկ սրբոյ Նշանի ա-
ւագ խորանի խաչկայն և ետ զրուագաւ քանդակուածոյ չըբ-
նաղատեսիլս յօրինել և ոսկէղօծեալ բազմերփն երանգօք,
վայելչատիպ, զեղգեղափայլս ճաճանշաւորել, բարձրացոյց և
30 զյատակ սրբոյ բեմին աստիճանաշափ մի և զճակատն ետ
քերուպ և քանդակեալ քարամբք կերտել և զաստիճանսն
զոյգ առ զոյգ, աստի և անտի զեղեցկափայլս արուեստա-
հիւսել և ոսկենշույլ փաղփաղիանս ծաղկեցուցանել:
- Սրբոյ սեղանոյս յաջմէ և յահեկէ փոքրիկ մատրոնքն,
35 որք են աւանդատոնք և ունին ի մէջ իւրեանց կանգնեալք
սեղանս յանուն սրբոց առաքելոցն՝ Պետրոսի և Պօղոսի, ար-

7 Բ ի պատճառ: 9 Բ անդ ի շիրմի: 30 Բ բեմին:

տաքուստ նոցին ի վերայ դրանցն ետ քանդակել ոսկեզօծ վաչկուշ թաղաղարդ պսակակալս յօրինել և զպատկերս սրբոցն ի միջի անդ ի վերայ դրանցն պճնեալս պաճուճել:

3 ետ կոյս դասուցն ի մէջ եկեղեցւոյն յաջմէ և յահկէ:
5 փոքր սեղանացն, որք են յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային և սրբոյն Յակոբայ առաքելոյն, ետ փորուածու յարմարատիպ խաչկալս կազմել և ոսկեզօծ յոգնեալ: Կարծարք զարդարել և զտէրունական պատկերօք՝ հանդերձ պատկերօք սրբոցն նորոգ նկարել և ի ծաղկեալ սեղանսն ետ
10 զետեղել: Եւ զբոլոր շրջապատս եկեղեցւոյն պատկերօք տընօրէնութեան տեառն և սրբոց նորա ոսկեզօծեալ շքեղատես պսակօք և յարմարաւոր թագաբարձիք ետ վաչկուշս զարդարել: Եւ զերկփեղկեան դռուն սրբոյ տաճարիս կարծրանիւթ համակ յերկաթոյ ատաղձի գործածաւ արուէստայօրէն
15 ետ կերտել և կանգնել՝ ի բաց բառնալով զփայտն առաջին: Այսմ ամի (ՌԿԿԵ—1816) էհաս վախճան կենաց Սեբաստացի Զաքարիայ վարդապետին՝ միաբանի սրբոյ վանիցս և եղաւ ի շիրմի արտաքոյ մօտ խոնարհ պարսպի դամբարանի սրբոյն Պետրոսի Գետադարձին: Սա էր ճարտար
20 բժիշկ, որոյ հօշակ և համբաւ տարածեալ էր առ ամենեւեան, վասն որոյ գային և ձրի զառողջութիւն զտանէին ի սմանէ:

Ի սոյն ամի մայիսի 7 եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա քէմախցի թիւրք Օսման բղեշխն, այր ուշիմ և
25 աշաւուրջ, տեսեալ սորա թէ վասն բնակութեանց տառապին քաղաքացիքն ի զօրաց քաղաքապետացն՝ ձեռն էարկ և շինեաց մեծ և վաչկուշ պալատ, այն է՝ պէլլիկսարայ, վասն բնակելոյ քաղաքապետ բղեշխց և զօրաց նոցին, ինքնին
անձամբ վերակացու և վերահասու լինելով շինուածոցն և
30 ծախուցն, տառապանօք աշխատելով ի նմա իրբն ամիսս վից և ծախելով իրբն 280 քսակս և ի տալն յամբողջ գործոյ շինութեան՝ խնդրեաց և ընկալաւ յարքայէն զհրովարտակ և էարկ զվզենակ պալատին ի վերայ բոլոր նահանգին, այս է՝ սանճախին, յորմէ եւ բաժին քաղաքիս Սեբաստիոյ իրբն 7
35 քսակ դրամս:

Յաւուրս սորա (ՌԿԿԶ—1817) իրբն ամ մի և 3 ամիս ի խոր խաղաղութեան և յանդորրութեան կայր ազգս, բաց մեղաց մերոց ի սակօ յաջորդ ամին յուլիսի 13 հրաման

եկն յարքայէ, զոնապանաւ զդուղն առին, զինչսն յափշտակեցին և զինքն արքորեցին ի Պրուսայ և հառին զղլուխն, և սաստիկ տրտմութիւն եղև ազգիս մերոյ:

- 5 Հատավաճառ սորին էր Քէմախցի Պօյեաճի օղլի Գրիգոր աղայն, այր լի հաւատով և բարեպաշտութեամբ: Սառնի ի սուրբ վանս յիշատակ կանանչ անկիտեայ, այսինքն՝ աթլազի վարագոյր մի մեծ և սեղանի պատուական զոգնոց մի:

- 3ևտ այսորիկ տուաւ յարքայէ իշխանութիւն նահանգիս
10 Սեբաստիոյ նախամարտիկ, այս է Չառխաճի միակննի Ալի բղեշխին, որ էր յայնժամ ի Կարս քաղաքի, և նստան տեղապահ 25 օր Քէնանգատէ Ահմէտ աղան և ապա Միթէվէլ-օղլի Փաթլախ Մահմուտ աղան և յետ քանի մի ամսոյ, նոյեմբերի 26 (ՌՄԿԶ—1817), եկն անձամբ և եմուտ ի քաղաքս և կարգեաց իւրն փոխանորդ զսեբաստացի Սայիտ աղայն, այր յաջողակ ի բանս և ի գործս և զՔէնանօղլին արար ռէիզ այեան քաղաքիս և զի բղեշխն էր այր ազահ և
15 ընչաքաղց բնութեամբ, վասն որոյ յաւել և սաստկացոյց զհարկապահանջութիւն ի վերայ ստորադրելոց, զի ի 7 ամիսն 560 բսակ դրամ հարկս էհան, այսինքն սպեան արար, և կարգեաց Վճիռ, զի վաճառեցի ինքեան 1 քիլէ գարին 4 դահեկան, որ վաճառիւր 8 և մինչև 10 դահեկան, 9՝ իւղ, որ ծախիւր 15 և մինչև 18 դահեկան, և 14 դրամ՝ միս, որ 50
25 կամ 60 դրամ վաճառիւր և այսու ոչ շատացեալ՝ սկսաւ տուգանս առնուլ աւտի և անտի, զի կալաւ զոմն յաղզէս մերմէ և էառ 3000 դահեկան և արձակեաց և զայլ ոմն՝ և էառ 1500 և արձակեաց, կալաւ և զտեղապահ Փաթլախ Մահմուտն և, բացի վաւերական ընծայիցն, էառ 12 հազար
30 դահեկան, և Ահմէտ աղայի ընծայատուութիւն անցեալ զրտաւ զ15 հազար դահեկան, յորում և ի միում նուազի քարշեալ զսուրն և կամէր սպանանել զնա, զոր հազիւ հազ զերծոյց զնա փոխանորդ Սայիտ աղայն, վասն որոյ սոքա երկոքին համախոհս արարեալ ընդ ինքեանս զրազումս պատրաստէին յապստամբութիւն՝ սպասելով զիպոդ առթի և ժամու:
35 Եւ յետ քանի մի ամսոյ եղև Պօլսոյ ազդարարութիւն ինչ առ բղեշխն, թէ զանդատաւորք յաճախեցին վասն քո յար-

4 Ա կամախցի: 2իք Պօյեաճի օղլի: 7 Ա չիք և սեղանի պատուական զոգնոց մի: 13 Բ ամսոց: 27 Բ կալեալ: 36 Ա չիք առ:

- բունիս, փութա վասն լատութեան քո, ընկալ զմահսէր իմն և յղեա այսր, և մինչ նա կամէր զայս ի գործ դնել, սորս խռովութիւնս յարուցեալ (ՌՄԿԷ—1818) ետուն փաղկել զկըրպական և խռուն բազմութեամբ զնացեալ ի դատարանն, կա-
- 5 լան զդատաւորն և խնդրէին զգիր վճռոյ վասն վատութեան բըղեշխին և, ի բաց ասել նորին, խոշտանգեցին զնա զանիւք, քարիւ և փայտիւ, արցի և բռնցի. և յայսմ հանդիսի գտանք ընդ այլազգեացն և յազգէս մերմէ իշարնոյթ և անճոռնիք անձինք ումանք սրիկայք և այնու ամենայնիւ փոխիւ տար-
- 10 եալ եղին զնա ի կալանս ի տան Հաճի Շեխ կոշեցեղոյն: Զայս լուեալ բղեշխին, առեալ զփոխանորդն 100 զրահաւորեալ արամբք, զնացեալ էհան զդատաւորն և եբեր յապարանս իւր և մտեալ ի բերդն և յապարանսն, որք են հանդէպ միմեանց, ամրացաւ յունիսի 12 (ՌՄԿԷ—1818):
- 15 Եւ երրորդ աւուրն եկն զօրապետն՝ այսինքն Տէլիպաշի կոյր Իպրահիմն իբր 100 արամբք և եմուտ ի բերդն առ բղեշխն և այնմ օրէ զցայգ և զցերեկ սկսան մարտադիր լինել ընդ միմեանս բղեշխն և քաղաքացիքն՝ արձակելով հրաքանս, թնդանօթս և բումբս: Եւ յետ քանի մի աւուրց,
- 20 յունիսի 27, եկն միւս զօրապետն, այն է՝ Մէհմէտօյ Տէլիպաշին իբր 200 զօրօք և իբր թէ կամէր մտանել ի ներքս և զի ցայնժամ լաւ ևս ամրացուցեալ էին քաղաքացիքն զմարտկոցսն և պատեալ պաշարեալ ունէին զբերդն և զայպարանս բղեշխին, վասն որոյ մարտ եղեալ ոչ թողին նմա
- 20 մտանել ի ներքս, և աստի սկսան յաճախել շարիք ի վերայ քաղաքիս, զի ի բերդէն անխնայ հարեալ վիրավորէին և սպանանէին զքաղաքացիսն և արտաքուստ զորս գտանէին ի քաղաքացոց, օտարականաց կողոպտէին, մերկացուցանէին, վիրավորէին և սպանանէին, ընդ որս և զմանկունս
- 30 հայոց և զայլազգեաց ճեղերաց քաղաքիս յօժշտակեալ տանէին և յորով տուգանս առեալ՝ արձակէին, և ամենայն օր ոչ ինչ էր տեսանել ի վիճակիս, եթէ ոչ աւարառութիւն և սպանութիւն:
- Եւ յետ աւուրց ինչ, յուլիսի 3, ել Մէհմէտօն ի Բոզնկու
- 35 իբր 300 զօրօք և եկն ի Դաւուալ, թէպէտ ոչ էին բնակիչքն, և զայն օր նստաւ անդ, և ի մէջ զիշերին ել պատերազմաւ ի վերայ քաղաքիս և թէպէտ ոչ ինչ կարաց առնել ինչ, բայց

եզիտ կարաւան մի օտարական և հարեալ մերկացոյց զամենեւեան և ի լուսանալն կրկին դարձաւ ի Դաւոյ: Ելին և զօրք քաղաքին զհետ նոցա և հանին վարեցին զնոսա ի զեղջէն և բերին հանդէպ սրբոյ վանիցս: Եւ աստ սկսան
5 մարտնչիլ ընդ միմեանս յալզուէ մինչև ցերեկոյ: Եւ աչնինչ նախամարտիկ պատերազմն առնէին՝ հարին զոմն ալլազգի ի քաղաքացոցն և սպանին և մերկացուցեալ խայտառակութեամբ թողին և զնացին: Եւ յայսմանէ ջերմացեալ սաստկացաւ պատերազմն և բազմութիւնք երկուց կողմանցն բա-
10 խէին զիրեարս և հուսկ յետոյ զիմեալ ի վերայ միմեանց՝ խառնեցան ընդ չիրեարս և ի սաստկութեան ծխոյ հրացանիցն և ի փռոշն, որ յոտից մարդկանց և երկվարացն՝ զրեթէ այն անթիւ բազմութիւնք անտեսանելի եղեն աչաց և յետ
15 պահու միոյ իբրև վերացաւ ծովն և փռոշն և երեւցան կողմըն քաղաքացոցն յաղթողք և միւսքն պարտեալք եղեն փախստական:

Եւ յետ չորից ատուրց, յուլիսի 8, կրկին գունդ կազմեալ զօրապետին՝ եկն ի վերայ քաղաքիս՝ ի կողմն Ղլաւուզ թա-
20 զին և վարեալ անտի զչոկս ոչխարաց և կովուց, ընդ որս և զոմանս մանկունս հայոց և ալլազգեաց տարաւ ի Բոզնիկ: Յայնժամ յորդոր տուեալ միմեանց զօրք քաղաքին՝ ելին զկնի նոցա և, թափեալ զամենայն, դարձուցին յետս և սաստիկ պատերազմ տուեալ ընդ նոսա մինչև ցերեկոյ և զօրացուցեալ զհարուածն փախստական տարան զնոսա առաջի
25 իւրեանց, որոց զառ և զաւար նոցին առեալ՝ դարձան ի քաղաքն յաղթանակաւ:

Այսմ միջոցի զօրացաւ կողմն բղեշխին ի մեծն Պօլիս, որ էր փոխարքայն, այն է՝ վէզիրի ազէմն, և հաճեցոյց զարքայն և էհան հրովարտակ, զի սերաստացիքն հնազանդեալ կոյր Ալի բղեշխին և տացեն յաքսորումն զերկոսին
30 զխաւորս ապստամբացն և կամ իսպառ սպուռ ամենայն բնակիչս քաղաքին կոտորեսցին և ջնջեսցին: Եւ այսմ գործադիր կարգեաց զէօմէր Քէշիֆ կոչեցեալ զոնապանապետն. ալր զազանաբարոյ և արեանարբու, և թիկնապահ նմին Չա-
35 փանդատէ Մէհմէտ բղեշխն Ղօնեայու, Զառալօղլու Նուրիուհ փաշայ Աֆիօն-Ղարտասարու, Նուրի փաշայ Մատէնու,

7 Բ խայտառակաբար: 33 Ա չիք կոչեցեալ:

Գաբուտան Մօսրոֆ Մէհէմէտ փաշայ Դրասիպօնու, Հաֆս Ալի փաշայ Ախլցխայու, Ղալէնտեր փաշայ Մարաշու, Էմին փաշայ Կեսարու և 14 օրթայ ի Պօլսոյ՝ 56 թնդանօթիք, և ի նահանգաց սոցին ելեալ զօրք, որք էին իբր 90 հազար, 5 որ և հետզհետէ սկսան դալ և պաշարեալ զքաղաքս և զսուրբ վանս:

Եւ զի յառաջ քան զամենեսին եկն էհաս Նութուլահ փաշայն և եմուտ ի Բոզնիկ, յուլիս 22, եկին և էօմէր Քէշիֆն և Սաիտ աղայն բազում զօրօք, և յաջորդ աւուրն ելեալ ի քաղաքացոցն իբր 300 անձինք՝ հանդերձ Հաճի Շեխին, գնացին ի Բոզնիկ ի տես նոցին: Անդ Սայիդ աղայն՝ զվաղեմի մթերեալ դառնութիւն սենեկի սրտին թափել կամեալ՝ զաժանաբար հրամայեաց զօրացն հարկանել զքաղաքացիսն, որք հարեալ զոմանս սպանին, զոմանս վիրաւորեցին և մերկացոցին և զայլսն մաղապուրծ փախուցին և, թէ չէր յօգնութիւն հասեալ Նութուլահ փաշայն՝ հանդերձ զոնապանան, զամենեսեան կոտորէին: Յայսմ վայրի վէրս ընկալաւ և ոմն յազգէս մերմէ Քիրիշճի տիրացու Պօղոս և յետ քանի մի աւուրց մեռաւ. տէր լուսաւորէ հոգին:

Եւ ի յետագայ աւուրն յղեցին ընդ Հաճի Շեխին զհրովարտակն արքային ի քաղաքն, որք ընթերցեալ քաղաքացիքն և հնազանդեցան հրամանացն արքայի և անձնատուր եղեն յաքսորս Քէնանդատէն և Միլլէվէլօղլին: Եւ յայնմ օրէ ձեռն էարկ միականի Ալի փաշայն և եղ ի կալանս ի բերդի և ի շղթայս՝ աւելի քան զ100 անձինս յալլազդեաց և զինն ի միում նուագի սպան և արար ծանր ծանր հարկապահանջութիւնս 950 և ըստ ոմանց 600 քսակ դրամս: Եւ սկսան ազգիս մերոյ դարանս դարանել մեծամեծք ալլազդեացն՝ որպէս դատաւորն, զոնապանն՝ փոխանորդ բղեշխին՝ Սայիտ աղայն, զանձապահն և ալլք ոմանք, զորոց զանխլարար հաճեցուցաք զերեսսն, և ոչ եղև յատուկ վնաս ինչ ազգիս հայոց յայս միջոցիս:

Եւ յետ 21 աւուր տուաւ յարքայէ իշխանութիւն քաղաքիս սերաստացի Նութուլահ բղեշխին և ելեալ ի Բոզնիկու մեծաւ հանդիսի եկն և եմուտ ի քաղաքս օգոստոսի 22, և կոյր Ալի բղեշխն ելեալ գնաց իշխանութեամբ Աֆիօն-Ղարասար:

Այսմ վիպասանութեան հարստացուցանել զգրիչ մեր վայելուչ վարկաք, ըստ այնմ ամենայն զարհուրելեաց զար-

- հուրելի և սոսկալի վտանգաւոր կէտ մահուան Տէր անցոյց զմեօք, վասն զի ի վերջին պաշարման անդ առհասարակ ամենեքեանս հալք և ալլազգիք ալին ունէաք առաւել մօտալուտ օրհասիս և դառնագոյն մահու զրաւիլ ի կենաց,
- 5 քան հանդիպիլ կենդանութեան, յորում պահու հանրից փրկիչն զանճառահրաշն ներգործեալ զգորութիւն յետս նահանջեաց զանողում սուր նոցին ի պարանոցաց մերոց և զերծոյց զմեզ, իբրեւ զայծեամն ի հաղբից և իբրեւ զհաւ՝ որոգայթից, զարծուցանելով ընդ նզեկիւայ ի դրանց դժոխոց
- 10 զերեզմանին ի կեանս կենդանութեան և ոչ պակաս քան զչորեքօրեայ հոտեալ մեռեալն, գոչեաց ի զերեզմանէն և շնորհեաց մեզ զյարութիւն. ուրեմն մեռեալ էաք և կենդանացաք, կորուսեալ էաք և գտեալ երևեցաք, և թէ ոչ նորս օգնեալ էր մեզ փոքր միւս ևս՝ բնակեալ էին անձինք մեր ի
- 15 դժոխս մահուն:

Ապաքէն մեծագոյն շնորհակալութեամբ երեսնասող շգերմամբ(“) զպատկառանաց համբոյց զետեոյ և զպագ երկրի ստէպ ստէպ կրկնելով՝ զբանս մաղթանաց ի բերան առեալ՝ առ այն վեր առաքեսցուք, ոյ զսուրբ վանս և զմեզ և զազ-

20 զբս մեր իբր յոչնչէ նորաստեղծեալ՝ նոր գոյացոյց և թէպէտ յոյով վնասք և տառապակրութիւնք եղեն, բայց զի չորս անձինք միայն մեռան հրացանիւ յազգէս մերմէ և չորք վիրաւորք ողջացան, իսկ ալլազգիցն 100-ի չափ մեռան և 85 վիրաւորեալք խեղացան:

- 25 Այսմ յողնավրդով միջոցիս պատմեցաւ ալսպիսի ինչ ի հաւատարիմ լսողաց ի բերանոյ նոցին իսկ ալլասեոիցն պեղծ տէլուքն, որք էին յազգէ քրդաց, ի զօրաց անտի եղբօր միականի Իպրահիմին, որք էին ի Բոզնիկ, ի միում գիշերի խրախուսեալ զմիմեանս և ելեալ յերիվար գան զան-
- 30 խլաբար ի վերայ սրբոյ վանիցս առ ի յաւարի առնուլ զսս և թէպէտ գիտակ իսկ էին, որ իբրեւ 50 կամ 60 հետեակ սպառազինեալ քաղաքացի զօրք կային անգր ի պաշտպանութիւն նմա, բայց յուսային գտանել զնոսս ի քուն թանձրութեան. որպէս և եղև և գտին իսկ: Եւ հպեալ ի սուրբ վա-
- 35 նըս ի կողմանէ զերեզմանատանն, ուր է շիրիմ սրբոյ Պետրոսի Գետադարձին, և ելեալ ընդ խոնարհ պարիսպն ի վեր և մօտ եկեալ մեծի պարտալին, և այն ինչ ձգտին և նկրտին ելանել ի վեր յանկարծ ի կողմանէ փոքր երկաթի դրան սրբ-

բոյ վանիցս վերերևին երկու արք հեծեալ երիվար ահիպա-
 րանոցս և փոքր տէգս ի ձեռս իւրեանց և ահաբեկս արար-
 եալ զնոսս զարհուրեցուցանեն և հպեցուցեալ զնիզակսն իւ-
 րաբանշիր որ ի նոսա, որք էին իբրև 30, և վարեն մինչև
 5 ցԲոգնիկ և ինքեանք անդ աներևոյթ լինէին: Եւ այլում պա-
 հու երևեցաւ զօրապետին մէկ կանաչ և մէկ կարմիր զօ-
 շակաւ իբրև 2 հազար զօրք, յորոց զահի հարեալ կոչեաց
 զոմանս, թէ տեսէք վարդապետն, որքան զօրս գումարեալ
 է զի պիտոյ է նմա այնքան զօրք, զոր մեք ոչ ինչ ունիմք
 10 ասել և շտեմք ինչ. և այն ինչ բանքն ի բերանն էին, և կո-
 շեցեալք հայէին՝ այն երևեալ զօրքն աներևոյթ եղեն և ինքն
 ապուշ մնացեալ՝ նզովս կարդաց անձին իւրում, ոչ ևս հը-
 պիլ կամ մօտել սրբոյ վանիցս⁴⁹:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐՈԳ ԾԻՆՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԵՐՑ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ
 ՎԱՆԻՅՍ, ԶԱՆԻՒ ՏԵՍՈՒՉ ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍԻ ԵՒ
 ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ⁵⁰

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է

Ի վաղուց հետէ խաթարեալ և աւերեալ տեսանիւր ստոր-
 երկրեայ անցք, ճանապարհ ջրոյ աղբեր սրբոյ վանիցս, որ
 20 ի միում եօթնեկի երկիցս կամ երիցս լեալ նորոգութեան և
 ոչ եղանիւր հնար կալ բնդդէմ բոնութեան ջուրցն, այլ օր
 աւուր յաւելեալ երեւիր խանգարումն. ուստի կամեցան միա-
 հաղոյն նորոգ շինեցուցանել բոլորն ի միասին, վասն որոյ
 յառաջագոյն տեսեալ զպատրաստութիւն՝ ետուն շինել իբր
 25 5500 խողովակս, այսինքն փողրանկս, ետուն այրել և զմի
 փուռն կիր, և իբր 100 լիտր ձէթ կտաւատի և բամպակ և
 զայլ պիտոյսն, և ապա ի կաղանդսն սեպտեմբերի (ՌԻԿԼ՝
 1819) ձեռն ի գործ արարեալ՝ սկսան ի շինութիւն: Եւ ըստ
 որում առաջին ճանապարհն մաշեալ և ծանծաղակի գոլով՝
 30 ջանացան փոփոխել զտեղիս խողովակին, վասն որոյ հարկ
 եղև և զտեղի ջրաբաշխին փոխել, զի նոր դուռ իմն շինե-
 ցուցեալ ջրաբաշխի և յառաջ տարեալ չեզր գետոյն եղեալ և
 անտի այսր առաջի Մակբարին բնթացուցեալ բերին: Եւ յայնմ

վայրի էհաս տէր արտին, որ քսան ամաց հետէ յօտարութեան վտարեալն էր և ոչ թողոյր անցուցանել զջուրն անտի, վասն որոյ տուեալ իբր 120 մառչիլ⁵¹, առին զտեղի խողովակին ի կալուած սրբոյ վանիցս հաստատ գրութեամբ և վրկայութեամբ քանի մի գլխաւոր ալյազգեաց (և յետ քանի մի ամսոց զբոլոր արտն գնեցին և եղին յիշատակ սրբոյ վանիցըս): Եւ ապա յառաջ մղեալ զբազմութիւն զործաւորացն՝ հասեալ մօտեցան սրբոյ վանիցս հուպ ջրակուտին, այսինքրն Գոմշու կեօլին: Անդ խորհեալ ընդ ջրպան Չէքէմ Հասան աղային, որ էր հաւատարիմ սրբոյ վանիցս, և, եղեալ զմի ջրաբաշխ փոքր, կրկնեցին զխողովակն և անտի շարեալ զոյգ փողրանկս բերին մինչև ի սուրբ վանս. զմինն առաջի երկփեղկեան երկաթի զրանն հոսեցուցին արտաքոյ և զմիւսն բերին ի մէջ սրբոյ վանիցս՝ ի մեծի սրահին հոսեցուցին, և զի ներսի պարտիզի աղբիւրն մէքենայի էր, զոր ընդ պիտոյանալն բացեալ առնուին զջուրն և ապա փակէին, որ անցեալ գայր ի մեծ սրահն, յորոյ ի փակել և ի բանալն մեծ վնաս լինիր ջրանցիցն՝ ծակտիս ջրելոյ գոյացուցանելով, վասն որոյ ի մեծ սրահէ անտի յատուկ խողովակս շարեալ, արտաքուստ շրջեցուցեալ՝ բերին ի պարտէզն, որ այն ևս եղև մշտահոս և բարձաւ առիթ վնասուն: Եւ զի աւազան, այսինքն գուռ աղբերցս խոնարհք էին յոյժ հաւասար գետնոյն, ուստի զայն ամենայն նորոգ շինեալ բարձրացուցին և զեղեցկապէս զարդարեցին և արարին կարի իմն ահեղ և կարկաշահոս՝ ծախելով ի նմա աւելի քան զտասն քսակ զրամս, բացի առանց զրամոյ եղեալ խարճադնացութեանց, այս է ուտեղեաց զործաւորացն, գտանեցեալ զործեացն և ալոց պարագայիցն:

Ձայս մի ինչ ևս յայտ առնէմ, զի հոգեւոյս գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսին աղբեր միւթէվէլլիէն ինթիզալ թէսկիրէսին երկու առեալ էր՝ մինն մէկ լիւլէ ջրոյ, մինն երկու լիւլէ ջրոյ: Եւ յաջորդ նորին՝ Յոհանէս արքեպիսկոպոսն ևս այնպէս երկու թէսկիրէ էառ. մինն մի, մինն երկու լիւլէ ջրոյ և զրամն 30 զուռուշ ևտ: Ինթիզալիէ այն թէսկիրէն ի միասին են. եթէ պիտոյ լիցի երկու լիւլէին հանելն՝ լաւ է, թէ և խարճն յոլով անկցի մեզ. միւթէվէլլիէն կէս քիլէ ցորեն ունի մախթի տալոյ վանքէն... Չէքէմն երկու զու-

37 Զեռագրում մի քանի բառի համար տեղ է բողբված:

ռուշ հախ ունի և ոչ գոյ ալ ինչ. և այս բացի պատահա-
կան խարճիցն է, որ ամէն տարի տալոց եմք. և ոչ աւելի
ինչ:

5 Եւ յետ երից ամաց (ՌՄՀԱ.—1822) կամեցեալ քաղաքաց-
ւոց նորոգել զանցս մայր ջրոյն, որ կոչի Պայրամ փաշայ,
և սկսեալ յականէ անտի՝ հասին ի տեղին, յորմէ բաժանիւր
ջուր աղբերց սրբոյ վանիցս: Եւ զի յայնմ տեղոջ խորա-
գոյն թաղեալ կայր ջրանցք քաղաքին և սրբոյ վանիցս բար-
ձրը էր զրիւքն իբր եռաթղաշափ, զոր հնարիւք իմն բարձրա-
10 ցուցեալ էին զամենայն զջուրսն և տուեալ ի ջրանցս մեր,
և իբրև ուղղեցին քաղաքացիքն զջրանցս իւրեանց՝ մնաց
ջրանցք մեր առանց ջրոյ, և թէ թշնամութեամբ վարեալ էին
այլազգիք՝ չտալին բնաւ մեզ ջուր, ալ զլիաւորք նոցին բա-
րեկամութիւն ունելով ընդ սրբոյ վանիցս և ընդ դիտին՝ և-
15 տուն երկու լիւէ ջուր: Եւ քանզի հարկ եղև զխողովակսն
խորագոյնս թաղել և զջրաբաշխն յառաջ տանել և հաւասար
մայր ջրոյն զետեղել, ուստի զամիսս վեց կամ եօթն անգու-
տառապեցան բնակիչք սրբոյ մենաստանիս մեծաւ աշխա-
տութեամբ և եղև խարճագնացութիւն աւելի քան զհազար և
20 վեց հարիւր մառշիլ, բայց լաւ եղև և առյապապ ոչ մնաց
այլազգեաց ինչ ասելիք սրբոյ վանիցս վասն ջրոց աղբե-
րացն:

Մինչ ղեռ պատաղեալ կային ի շինութիւն աղբերացա-
յանկարծ էհաս (ՌՄԿԹ.—1820) ի սուրբ վանս վաղեմի պա-
25 տուիրեալ յաղջապակիքն, այս է շինիքն ի Կուտինա ի Քե-
թահայ քաղաք, զորոյ զգինսն յառաջագոյն տուեալ էին,
ետուն զվարձս բերողացն 850 մարշիլ, որ էր իբր շորս հա-
զար, և բարձեալ եղին յեկեղեցի սուրբ Կարապետին, և ապա
զհետ եղևն առնուլ զհրովարտակ յարքունուստ վասն նորո-
30 գութեան սրբոյ մենաստանիս, ուստի իլամ ի զատաւորէն
յղեցին ի մեծն Պօլիս առ Ադրիանապօլսեցի Պօղոս պատ-
րիարզն և ինքեանք զհետ եղևն պատրաստութեան նիւթոցն:

Եւ յաւուրսն այնոսիկ (ՌՄՀ.—1821) ծագեցաւ շփոթ մեծ
և աղմուկ անհնարին ի մէջ ազգիս և հետեւեաց վասն բանի
35 միաբանութեան և վասն հրաւեր սիրոյ կոչեցեալ զրոյն, զոր
ամբոյս արարեալ ոմանք յազգէս, զիմեն ի պատրիարկա-
րանն առ ի հարկանել և սպանանել զՊօղոս, կարծելով զոյ
զնա ի կողմն հետեւեաց և հետեալ, որ և զօղեալ ի մէջ ցուոց

առաստաղացն և հագիւ հաղ մաղապուրծ ճողոպրեալ զան-
ձըն՝ աղատի ի ձեռաց նոցա փախստեամբ, ոյր վասն մը-
նայ և իլամն անդր անգործ իբրեւ զամիսս եօթն:

- Ապա գիտութեամբ և հրամանաւ նոյն Պօղոս պատ-
5 լիարգին (ՌՄՀԱ—1822) առեալ զիլամն ի Պօլիս եղեալ սե-
բաստացիք և ընդ նմա զիր աղերսանաց արարեալ՝ մատու-
ցանեն արքային, և նա հրամայէ ի վերայ իլամին, ըստ սո-
վորութեան, և յղէ ի դուռն փոխարքային, այս է սատրիա-
10 զէմին, որ է նշան կատարելոյ խնդրոյն և ելանելոյ հրա-
մանագրոյն և մինչ այս և մինչ այն՝ վերերեւիւր կարի իմն
մեծ խռովութիւն և սաստիկ վրդովումն տիրութեան (հզօր
արքային), քանզի ազգն յունաց ապստամբեալք՝ հակազի-
նէին ընդդէմ արքային, ուստի և արքայ զօրածողով արա-
րեալ՝ տայ ի ձեռս բղեշխից, որք և սաստիկ պատերազմ
15 տուեալ, անխնայ հարեալ զանմեղսն ընդ մեղանշականսն՝
կոտորեցին և ետուն յաւար և ի գերութիւն զօրաց իւրեանց
որպէս զոմանս կղզիս Այվալխսաղիս և այլ բազում տեղիս
աւեր դարձուցին, թող զանհամար հեղմունս արեանցն, որ
ի մեծն Պօլիս, ընդ որս և զպատրիարգ նոցին քանի հպիս-
20 կոպոսօք նահատակեցին:

- Եւ այսու պատճառաւ մնայ իլամն անպէտս: Եւ յետ
իբրեւ երից ամաց կամ չորից յամի տեառն 1827 (ՌՄՀԶ),
կրկին զայն իլամն աղերսանաց գրով տան ի դուռն, զոր
վասն հնութեան անընդունակ եղեալ՝ մերժի ի փոխարքայէ
25 և ի մեծամեծացն:

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱԶՄԱԴԻՄԻ ԱՆՅԻՅՆ, ՈՐՔ ԱՆՅԻՆ ԸՆԴ ԱԶԳՍ ՄԵՐ
Ի ՍԵԲԱՍՏԻՍ ԵՒ ՅԱՅԼ ՏԵՂԻՍ ԵՒ ԸՆԴ ՎՍԵՍ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ

Դ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը

- Յորժամ (ՌՄԿԷ—1818) էառ զիշխանութիւն քաղաքա-
30 պետութեան նահանգիս Սերաստիոյ Նութուլահ փաշայն Զա-
ռալօղլու (զոր ի վեր անդր յիշեցաք զԼ. ԺԶ), սկսանիւր
ըստ անգութ և ընշաքաղց բնութեան իւրոյ կեղեքել զբնա-
կիչսն նորանոր շարիս հնարելով և տուգանս առնելով, զո-

28 Ձեռ. գլուխ Ի. 31 Ձեռ. գլուխ ԺԸ:

րոց զմի ինչ առաջի արարից յարգելեացդ: Մա պատուիրք
 զօրաց իւրոց ի մէջ գիշերի աղաղակել ի թաղս քաղաքին, թէ
 հրկիզութիւն կայ ի բազում աւուրս, ուստի և ոմանք յան-
 5 գէտս դատարկին զկրպակս իրեանց, որոց վերայ հասնալ
 զգիշերապահ զօրք, կալեալ տանին ի դուռն և զննն զնոսա
 ի շղթայս և բանտի, և ի վաղիւ անդր կոշեալ զառաջնորդ
 Յոհաննէս եպիսկոպոսն և ինքնին հրապարակասօսէ, թե
 քահանայք ձեր հայելով ի գիրս՝ պատուիրեալ էք ժողովրդ-
 10 ղեան, թէ այս ինչ օր հրկիզութիւն է լինելոց, զգուշ լերուք,
 վասն որոյ և զշուկայան դատարկեցին, և ունիք ի մտի ամ-
 բոխ յարուցեալ (որպէս երևի) ընդդէմ մեր, և այս ձայն
 հասնալ ի մեծն Պօլիս՝ մեծ վտանգ հասանէ մեզ յարքայէ:

Առ որ պատասխանէ վարդապետն. «Մեր ի սուրբ գիրս
 մեր զայդպիսի բանսդ բնաւ ոչ ընդունիմք. թէ ես և թէ բա-
 15 հանայք իմ ոչ միայն չեմք խօսեալ՝ ասացեալ ումեր զայդ
 ինչ, այլ և չէ անցեալ ի մեր միտս, և թէ ում արդեօք ասա-
 ցեալ իցեմք՝ վկայեցեն»:

Ապա դարձուցուցեալ զբան ասէ. «Հայք միաբանեալ՝
 հրացանս արձակեցին ի վերայ միականի բզեշխին»: Եւ զայս
 20 ասացեալ՝ կալանաւորէ զվարդապետն ի սենեակ լումայափո-
 խին և առեալ տուգանս ժԲ (12) հազար, արձակէ: Գոյր յա-
 ռաջագոյն և պարտք տուգանաց դռնապանին եկելոյ յար-
 քայէ ութ հազար ղեկան, կացոյց գումար Ի (20) հազար,
 զոր 2500 ինքն վարդապետն ետ, 2100 եկեղեցիքն, մնացեա-
 25 լըն՝ ժողովուրդն. և յետ քանի ամսոց էառ յազգէս այլ ինչ
 պատճառով 1800 ղեկան՝ թող զյատուկ անձինս, զոր տու-
 գանեաց զբրիստոնեայս և զայլազգիս, թող և զծանր ծանր
 հարկապահանջութիւնս:

Եւ այսպէս կայր վիճակ քաղաքիս անհնարին տառա-
 30 պանս ամ մի և վեց ամիս, և ապա եկն հրաման յարքայէ
 ելանել զօրու ի վերայ Բերիոյ, այն է Հալէպ, և անդ անկեալ
 յիշխանութեան Սերաստիոյ, զնայ ի յԱնթէպ, ուր զօրք նո-
 րա պաշարեալ զնա ինքն՝ պահանջեն զամսական հասոյթ
 իրեանց և կողոպտեալ զամենայն զգանձս նորա և զոսկի և
 35 զարծաթ, զկահս և զկարասիս, թողուն գրեթէ մերկ և խաչ-
 տառակ և ինքեանք մեկնին: Ի դրան սորին էր լումայափոխ
 Քէմախցի Գրիգոր աղան:

Սա խոստանայր առնուլ հրաման բզեշխէն և նորոգել

զմեծ տաճար սրբոյ Նշանի և ոչ չաջողեցաւ տնօրէնութեամբն
աստուծոյ և այսու առթիւ պատրաստէ դէտն բազում նիւ-
թըս, որովք զանխաբար նորոգէ յոլով տեղիս մենաստա-
նիս, որ և համարեալ թէ ոչ մնայ տեղի, զոր ոչ ձեռնարկէ,
5 ընդ որս և զերկոսին ջրաղացս նորոգ փ հիմանց շինէ
(ՌՄԿԸ—1819), որք ենն կալուածք սրբոյ մենաստանիս:

Ապա տուաւ քաղաքապետութիւնն Պէհրէմ փաշային, որ
եկն ի Համթայ, և ի կաղանդսն մարտի եմուտ ի քաղաքս
Սեբաստիա, յորում աւուր և աւագ որդին սատակեցաւ, և
10 յետ քանի ինչ ամսոց կոչէ առ ինքն զՅոհաննէս եպիսկո-
պոս և ասէ. «Լուեալ եմ, թէ դուք հրովարտակ առեալ էք յար-
քայէ վասն նորոգութեան վանքին: Ընդէ՞ր թագուցանէք յի-
նէն: Տուք ինձ 30 հազար դեկան և տաց ձեզ հրաման, որպէս
և կամիք՝ շինեցէք»: Յորում պատասխանէ վարդապետն,
15 «Թշկէտ ի դատաւորէ քաղաքի առեալ իլամ յղեցաք ի Պո-
լիս, բայց զեռ ոչ եկն փոխադարձն. եթէ կամիս՝ զրեա բե-
րել տուր զհրամանագիրն և զոր ինչ աբժան իցէ՝ տաց քեզ,
ապա թէ ոչ և ոչ փող մի տաց քեզ»: Եւ այս ղէճ երկարա-
ցաւ աւելի քան զաւուրս 60: Հուսկ ուրեմն իբրեւ ընծայ ետուն
20 չորս հազար մառշիլ:

Եւ յետ քանի մի ամսոց բացաւ գուռն ինչ տուգանաց
վասն Ծակբարի ջրոյն, որով ողողին արտորայք սրբոյ վա-
նիցս և ոմանց այլազգեաց քաղաքիս. Զէրթէլօղլու Մէմիւշ
աղայն առնուլ զջրաղացն, որ կայ մօտ Հողղար կոչեցեալ
25 զեղջն, և կարծելով բազմացուցանել զջուր գետուն՝ մատու-
ցեալ առ բղեշխն՝ խնդրէ ելանել և տեսանել զգետն և զտե-
ղին, յորմէ բաժանի ջուր արտորէիցն, և խոստանայ նմա
15 հազար դեկան: Ելեալ բղեշխն ամենայն մեծամեծօք քա-
ղաքիս և զօրօք իւրովք՝ գայ հուպ սրբոյ վանիցս, որոյ ընդ-
առաջ ելեալ դիտին, յորում պատուիրէ բղեշխն վաղիւն զոր
ինչ ունիք գիր քերջիք առ մեզ ի գուռն, զոր առեալ զհրո-
վարտակն, որ էր յաւուրց անտի Յակոբ արքեպիսկոպոսի,
գնայ ի գուռն: Եւ բազում բանք եղեն վասն այսմ, և երկա-
րեցաւ վեճն իբր զաւուրս 50: Հուսկ յետոյ արկին տուգանս
30 ի վերայ բոլոր արտորէիցն և ել բաժին ի դրանէն սրբոյ
վանիցս 1885 դեկան. 885 խնդրանօք Սէյիտ աղային և տե-
ղապահի բղեշխին յետս արկեալ՝ զ1000ն միայն պահան-
ջէին: Ասէ վարդապետն. «Առէք ինձ իլամ ի դատաւորէն և

գիր հրամանի ի բղեշխն այսմ ջրոյ ի հերուն հետէ արքայ
վանիցս արտորէից ջրելոյ հաստատուն գոլոյն, ապա տաք
զհազարն»։ Եւ նորա իրաւունս համարեալ զքան վարդապե-
տին՝ արարին ըստ կամաց նորա։ Եւ նա յդէ զիւամն և զգիր
5 բղեշխին ի Պօլիս և ըստ այնմ էութեան ընկալնու հրո-
վարտակ յարքայէ, որ կայ այժմ ի սուրբ մենաստանս։ Եւ
այս որպէս երեխ՝ կարի իմն հաստատուն, քան զառաջին-
սըն եղև։

Ապա ՌՄՀ (1821) յունվարի 17 անկեալ յիշխանութենէ
10 քաղաքիս Պէհրէմ փաշայն, զնայ ի Բերիա, և յետ քանի ամ-
սոց հրամանաւ յարքայէ զթուղն առին և արսորեցին զին-
քըն, որ եկեալ նստաւ ի տան իւրում զամս իբրև 7 և սա-
տակեցաւ։

Յետ այսորիկ (ՌՄՀ—1821) իշխանութեամբ զայ ի քա-
15 ղաքս Մէսճի հաճի Սուլէյման փաշայն և յետ երկուց ամ-
սոց հասանէ առ նա հրաման յարքայէ ելանել ի պատերազմ
ի վերայ յունաց և զնայ ի Յունաստան և զնէ ի տեղի իւր
Պօլսեցի զոմն սարը միութէսէլլիմ կոչեցեալ*... աղայ։ Սա
բարեկամութիւն կալեալ ընդ Յոհաննէս եպիսկոպոս, վասն
20 որոյ և յաւուրս սորա էբ անդորրութիւն սրբոյ վանիցս և
ազգիս։

Եւ յետ եօթն ամսոց տուաւ քաղաքապետութիւն Ղասապ-
պաշի Հասան փաշայի, և նա ևս գոլով ի Յունաստան, մնայլս
տեղապահ վերոհիշեալ այլն բարեբարոյ։

Յայսմ ամի (ՌՄՀ—1821) սկսանիւր մարտ պատերազ-
մի օսմանեան տէրութեան ընդ պարսիկս, և հետզհետ լի-
նէին մրցմունք զօրաց, զի ի կողմն Պայազեա քաղաքի լի-
նէր մարտ ինչ, ուր պարտեալ զօրացն օսմանցոց ի փա-
խուստ դառնան. ոմանք գերի վարին և ոմանք մերկացեալք
30 արձակին։

Յաջորդ ամին (ՌՄՀ—1822) ի կողմանս Կարս քաղա-
քի զօրքն պարսից իբր 8 հազար հետեալ և 4 հազար ուլու-
ձիք պաշարէին զօրս օսմանցոց, որք էին պակաս քան զմի
հազարն, և զաւուրս հինգ և վեց պատերազմեալ և ոչ քն-
կալնելով օգնութիւն ո՛չ ի բղեշխն Կարսայ և ո՛չ ի Կար-
նոյ, և ի պակասիլ վառօթոյ, անձնատուր լինէին, զորս մի-
կացուցեալ՝ զոմանս արձակէ և զոմանս գերի տանի, որոց

պիսաւոր էր սերտստացի Սէյիտ Իսրահիմ աղայն, որ և յետ իբր երից ամսոց ձեռնտութեամբ սպարապետին օսմանցոց և Չափառօղլու Մէհմէտ փաշայի բազում պարգեօք արձակեալ՝ գալ ի տուն իւր (1823):

5 Ապա սաստիկ հրամանաւ զօրածոդով արարեալ արքայի՝ տալ ի ձեռս սպարապետի իւրոյ Բախուպ փաշայի և նախամարտիկ կարգէ զանուանին զայն Չափառօղլու Մէհմէտ փաշայն, զոր բազում զօրօք անցեալ ի Սեբաստիոյ, գնալ ի Կարին: Եւ յամենուստ կուսէ հորդան տուեալ զօրաց՝ հասանէին անդր իբր 50 հազար և ըստ ոմանց մինչև 70 հազար, որք և բանակ հարեալ ի Թօփրախղալայ կոչեցեալ տեղին՝ սպասեն ժամու մարտին: Իսկ ի խմբիլ պատեերազմին աշնչափ բազմութիւն զօրացն օսմանցոց՝ ոչ կարեն զղէմ ունել զօրացն պարսից գոնէ կէս ժամս, այլ թիկունս դարձուցեալ՝ փախչիլ աճապարեն, յորոց զհետ մտեալ պարսից՝ զոմանս սպանանեն, զոմանս մերկացուցանեն և զայլս գերի վարեն, և զայն ամենայն ահեղ կազմած և պատրաստութիւն ամօթ առնեն և զամենայն կահ և զկարասիս սոցա՝ զվրան, զոսկի, զարծաթ, զծիս և զչորիս, զարջառ և զոշխար, զպարէն, զթնդանօթ, զվառօթ, զգնդակ և զկապար յափշտակեալ՝ գրաւեն յինքեանս:

3 այս և ի սոյն ամի (ՌՄՀԲ—1823) յունվարի 11 եկեալ էհաս ի քաղաքս Սեբաստիա նիզամ Յարութիւն յարգելի ամիրայն նորատունկեան՝ տարազրեալ ի Պօլսոյ ի Սուլտան Մահմուտ արքայէ, զոր կարի իմն սիրով և մեծարանօք ընկալան զնա մեծամեծք հայոց և ալլազգեաց, և եկաց մնաց ի սուրբ մենաստանս ամիսս իբրև շորս և կաղանդսն մայիսի եղև հրաման վերադառնալոյ ի բնակութիւն իւր, և բազում պատուով և պարգեօք եղին ի ճանապարհ գնալ ի տեղի իւր:

30 Ի սոյն ամի (ՌՄՀԲ—1823) տուաւ քաղաքապետութիւնն Հաքի փաշային, որ էր ի Զիֆուլիկ գեղջէ Կարնոյ, որ եկեալ եմուտ ի քաղաքս և զհետ եղև պատրաստութեան պատերազմի, վասն որոյ գումարեաց զօր բազում, զոր բազմօք տառապեցոյց զազգս մեր հարկապահանջութեամբ, և չկարելով սանձել զապարասանութիւն զօրացն, որք հարստահարէին զքաղաքացիս և զգիւղականս մինչև յոգիս ապաստան առնել: Եւ ի բանիլ գրան զարնանային, ել և զնաց

ի Թէոդուազիս, ընդդէմ պարսից ի պատերազմ և աստ եդ տեղապահ զեղբայր իւր, այլ զեղջուկ, բայց կարի ազահ:

5 Եւ ի լինիլ հաշտութեան օսմանցոց ընդ պարսից՝ վերադարձեալ եկն և թողլով զբազմութիւն զօրացն ի գիւղօրէդ, ինքն եմուտ ի քաղաքս և էհան հրամանս առ նոսա զնալ ուր և կամեսցին, և քանզի իբր ութն ամսական հասոյթ նոցա շէր հատուցեալ, զոր կացուցանէր զոմար բազում զրամոց, նոքա պահանջէին, զի երթիցեն, և ինքն չի կամէր տալ ինչ, վասն որոյ զամիսս իբրեւ շորս մնացեալ զօրացն ի 10 գիւղօրայս և զրեթէ առաւել քան զառաջինն տասնապատիկ վնասս հասուցին: Եւ ապա ուր ուրեմն ի մէջ մտեալ Սէյիտ աղային մասն մի տալով և մասն մի յապաւելով՝ հաւանցուց զգօրսն զնալ ի սահմանացս: Եւ ինքն կերպակերսք տուծիւք և հարկապահանջութեամբ խռտանգէր զազգս մեր- 15 և յայսպիսի տառապանս եկաց մնաց վիճակս մեր մինչև յունիսի սկիզբն (ՌՄՀԳ—1824), յորում աւուր եկն հրաման յարքայէ. զթողն առին և աքսորեցին զինքն յԱմասիա:

3 Եւ այսորիկ ետ արքայն զքաղաքս Քեսոէ Մէհէմէտ փաշայի, որ և նա ևս էր յաքսորս, յորմէ ելեալ եկն էհաս ի 20 Սեբաստիա յուլիսի 17 (ՌՄՀԳ—1824): Էր սա այլ խոհեմարի և աշալուրջ, քաջ տնօրէն յամենայնի ի գործս իւր: Յատուրս սորա յանդորրութեան եկաց վիճակս զամս իբրեւ շորս: Լումաշափոխ սորա էր Եօզղատցի Բարսեղ աղայն, այլ լի հաւատով և բարեգործով զարգարեալ՝ որպէս տեսցի ի ըս- 25 տորե:

Ի սոյն ամի նոյեմբերի 8 էհաս վախճան կենաց Սամուէլ վարդապետի Սեբաստացոյ ի մեծն Պօլիս և թաղեցաւ անդ. սա էր միաբան սրբոյ Նշանի վանիցս և յաշակերտաց անտի Յոհաննու եպիսկոպոսին Սեբաստիոյ:

30 3 Զաջորդ ամին (ՌՄՀԳ—1825) մայիսի 9, յաւուր շաբաթու նահատակեցաւ երիտասարդ ոմն Աբրահամ անուն: Սա գործէր զերկիր ի գիւղն Խօրօխօն: Եվ եղև զի զօրապետ ոմն եկեալ զօրօք՝ կամէր մտանել օթիլ ի գիւղն այն, որոյ զդէմ կալեալ գիւղացւոց՝ շթողին, և հարեալ սպանանեն զզօրապետն, վասն որոյ և բղեշխն կալեալ զոմանս ի գիւղացւոց անտի՝ զնէ ի շղթայս ի բանտի: Եւ մի ոմն ի բանտարկելոց, արինախանձ ալլազգի, զրպարտէ զԱբրահամն, թէ նա եհար զզօրապետն: Եւ բղեշխն հրամայէ զխատեղ

5 զնա: Եւ դահճոցն արկեալ զնա ի խոշտանգանս զանից և տանջանաց և ի կտտանս շարշարանաց, զի ուրասցի զՔրիստոս աստուած, և նա ոչ էառ յանձն, վասն որոյ հատին զգլուխ նորա առաջի դրան բերդին: Եւ հրաման առեալ հա-
 10 ւատացելոց՝ բարձեալ եղին ի գերեզմանատան հայոց, որ կոչի Սե հողեր, ի գաւիթ եկեղեցւոյ սրբոյն Գէորգայ, և տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զսուրբ նահատակն, զի ի գի-
 15 շերին, յորում լուսանայր միաշաբաթն, էջ յերկնից լոյս ի տեղին, յոր զլիսատեցաւ և ի գերեզման նորա, ի փառս աս-
 20 տուածութեան Քրիստոսի մերոյ:

Սուլտան Մահմուտ, արքայն օսմանցոց, նեղեալ յապա-
 րասանութենէ զօրաց իւրոց նոր ծառայ կոչելոց, ալս է եէնի-
 25 չէրոց, վասն որոյ ի վերջին յաւուրս մայիսի (ՌՄՀԵ—1826) հանեալ զսանճաղի շէրիֆն և զամենայն ալլազգիս՝ զու-
 30 մարէ ի կողմն իւր և հրամայէ հարկանել սպանանել զնոսա և բնաջինջ առնել, որ զօճախ նոցա երարձ և հաստատեաց զայլ իմն, զորս Մէհմէտիէ Տէմիրպաշ կոչեցեալ, որոց զօ-
 35 րապետք և զօրք կրթութիւնս պատեհազմականս տւանին օր աւուր ըստ սարասի երոպացւոց:

20 Յայսմ ամի եղև ազգային ժողովն Կոստանդնուպօլսոյ, յորում սահմանեցաւ ինչ ինչ բարեկարգութիւն արքեպիսկոպոսարանաց, եպիսկոպոսարանաց և ալլոց ժառանգաւորաց եկեղեցւոյս հայոց, որ և հաստատեն տասն արքեպիսկոպոսարանս. 1. Տարօնոյ սուրբ Կարապետ. 2. Կեսարիոյ սուրբ
 25 Կարապետ. 3. Նիկամիդեայ սուրբ Աստուածածին. 4. Սեբաստիոյ սուրբ Նշան. 5. Կարնոյ Մտրկու վանքն. 6. Գաղատիոյ սուրբ Աստուածածին. 7. Տիգրանակերտի Բարձրահայեաց սուրբ Աստուածածին. 8. Եւդոկիոյ սուրբ Ան-
 30 յա. 9. Ամասիոյ սուրբ Աստուածածին. 10. Վանայ Վարազայ սուրբ Նշանի, զորս զլիսաւոր աթոռս յորջորջեն, և 13 եպիսկոպոսարանս: Ընդ սոքօք ստորագրեն սրբոյ Նշանի աթոռոյս Սեբաստիոյ վիճակին զեպիսկոպոսարանն Արապկի-
 35 րու, ընդ որով է և Ղուռուշայ:

Տեսուչ սրբոյ Նշանի 4 (չորրորդ) աթոռոյ Սեբաստիոյ՝
 35 Յոհաննէս արքեպիսկոպոս, և տեղապահ իւր՝ Կարապետ վարդապետն, ի վաղուց հետէ ունելով ի մտի, երկնելով ի սրտի, ջանային տեղափոխելով զմարմինս սրբոյն Պետրոսի Գետադարձին և Թէոդորոսի արեղայի նահատակին ի տա-

5 ճար սուրբ Աստուածածնին, որ ի սուրբ մենաստանիս. ուստի
 ի տասաներորդ աւուր սեպտեմբերի (ՌՄՀԵ—1826) դիպուկ
 ժամ վարկացեալ՝ ձեռն ի գործ արարեալ, զանխլաբար ի ծածուկ
 գումարեն զգործաւորս, ոմանց տան յօրինել ի միաստանի
 10 մարմարոն զեղեցիկ բարանց ատաղձից չքնաղ իմն ձեռմ
 և տեսակաւ նրբանկար արուեստահար քանդակուածով զը-
 սուրբ սեղանոյ ճակատն, զաստիճանսն և զյատակն, զտա-
 ճարի դրանդն, աշխինքն զբարաւորս վերին և ներքին, և
 զսեւաման և զերկոսին քառաստիճան դամբարանս սրբոցն, և
 15 ալլոց տան կերտել կազմել զխաչակալս սրբոյ աւագ սեղա-
 նոյն և զերկոցունց դամբարանաց սրբոցն, կարի իմն վա-
 յելչադիր և զեղեցկատես, և զերկոսին դրունս սրբատանցն և
 զերկփեղկ դունն տաճարին և արտաքոյ նորին ի մէջ եկե-
 ղեցոյն զկրկին խաչակալս սրբոց սեղանացն, նրբանշմար
 20 դրուագեալ բազմահար ատաղձագործ ճարտարի քանդա-
 կուած, երբեքանգ զեղափայլութեամբ ճաճանչեալ, արփիա-
 նշոյլ ասկեզօծութեամբ փաղփաղեալ, հրաշանկար պատ-
 կերազարդութեամբ պանծացեալ, գործ քաջարուեստ նկար-
 չին մահտեսի Յոհաննիսի Տօնիկեան սերաստացոյ, որ ա-
 25 միսս վեց գործեցին:

Եւ կիսոց գործադրեն զսուրբ տաճարն ի վերուստ ան-
 տի սկսեալ ի կաթողիկէէն մինչև ցյատակն և արտաքոյ զե-
 կեղեցիին ի ներքուստ կուսէ կրախառն բոլի ծեփեալ սպի-
 տակափայլս յարդարել, զորոյ զհանգամանս կարես տեսա-
 25 նել ի նորոգ ստորագործութեամբ սրբոյ մենաստանիս. մարտի
 9 (1827) աւարտեցաւ:

Յետագայ ամին (ՌՄՀԶ—1827) մայիսի 11 եկն հրա-
 ման յարբալէ առ Քեօսէ Մէհէմէտ փաշայն Սեբաստիոյ՝ զը-
 նալ յԵղդկիա և սանձել զապարասանութիւնս տաճկաց,
 30 զոր զնացեալ անդ՝ զոմանս սպան, զայլս քսոտեաց և զկէ-
 սրս տուգանեաց և մեծածախ շինուածս սրճարանաց նոցա
 կործանեաց և վերադարձեալ՝ եկն ի տեղի իւր:

Ի սոյն միջոցի, յունիսի 5 առաջին ժամու յաւուր միա-
 շաբաթու եղև սաստիկ սասանութիւն երկրի իբր քառորդաւ:
 35 Ժամու և բազում շինուածք խախտեցան և կործանեցան,
 բայց ողորմութեամբ տեսան մարդոյ վնաս ինչ ոչ եղև:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐՍՏԻՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵՄԻ ՄԵՆԱՍՏԱՆԻՍ
ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ, ՈՐ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ, ՍԽՐԱԶԱՆ ՃԳՄԱՄԲ
ՅՈՇԱՆՆՈՒ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՏԵՂԱՊԱՀ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ. 1827—ՌՄՀԶ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

- Արդարև անբաւ և անհաս են խորք մեծութեան իմաստութեան և գիտութեան աստուծոյ, զի զոր մարդկային բնութիւնս տգիտանալ իմանալ զօգուտն և զպիտանին, նա ինքն քաջադէպ տնօրինէ և առատաձեռնեալ պարգևէ և ի բարիս զգործառնութիւնս յաջողէ առաւել քան զոր խնդրէմք և իմանամք, որ և զվերերեւալ զխոշս և զխտութս անգործս առնէ, զի մի՞ կարասցեն ստնանել ինչ զոր օրինակ: Ի հնումն մինչ կամաց տեառն հաճելի լինէր զաւերեալ տաճարն Սողոմոնի վերստին շինել տալ, զօրացուցանէր զԶօրաբարէլ փ գործ շինութեան ընդդէմ շրջակայ ազգաց հեթանոսաց: Զարթուցանէր տէր և զհոգի Կիրոսի արքայի պարսից և պատուիրէր նմա շինել զտուն իւր յերուսաղէմ (2 Մնացորդաց, 36, 22), զայրն կռապարիշտ ի ձեռն առեալ, զոր և ի կարգս աստուածապաշտից զասեալ, կոչէր զնա օծեալ (Եսայիա, 45, 5): Նոյնպէս և ի նորումս իբր ալցեկութիւն խնամոց տեառն վերածամանէր ի նորոգութիւն աստուածընկալ սրբոյ Նշանի տաճարիս և մենաստանիս, զօրացուցանէր զձեռս լքեալս և զանձինս վհատեալս, ալսինքն զՅոհաննէս արքեպիսկոպոս վիճակիս և տեղապա՞
- 25 իւր զկարապետ վարդապետն, զորս յառաջադէմս հանդիսացուցանէր ի գործ շինութեան և պէս պէս փորձութեանց և բազմավիշտ տառապակրութեանց արիաբար զդէմ ունիլ:

- Զարթուցանէր տէր և զհոգի առն միոյ ալլազգոց, Սէյիտ Իպրահիմ աղայ կոչեցելոյ, որ էր ալր ազնուազգի, մեծանձրն և յաջողակ յամենայնի ի գործս յարբունիս և յիրս քաղաքականս: Սա ի հերուն հետէ ունէր սերտ բարեկամութիւն ընդ Յոհաննու եպիսկոպոսի: Յաւուր միում վստահացեալ՝ զնա առ նա, և յայտ արարեալ՝ յանձնէ նմա կատարել զկամս սրտի իւրոյ, զնորոգումն սրբոյ վանիցս: Եւ նա ի քանի ամաց հետէ գիտակ իսկ էր ջանից վարդապետին վասն
- 35

այնքան իրին. ուստի խորհուրդ ի մէջ առեալ ընդ տեղապահի
բղեշխին՝ ընդ էմին աղայի, որ նա ևս ունէր կալեալ զբա-
րեկամութիւն ընդ վարդապետին, միաբանեալ երկոցունց
սոցա՝ հաճեցուցանեն զբղեշխն և ըստ կամաց իւրեանց առ-
5 նուն ի նմանէ զիր առ փոխարքայն և առ այլս, ընկալնուն
և վճռագիր, այն է՝ իլամ, ի դատաւորէն քաղաքիս և յղեն ի
մեծն Պօլիս (սեպ. 18) առ Նիզամ Յարութիւն յարգելի ա-
միրայն Նորատունկեան, զոր ի բազում ամաց ջանադիր էր
այնմ, զհետ եղեալ մեծաւ աշխատութեամբ՝ առնուր յարքա-
10 յէ հրամանագիր նորոգութեան սրբոյ վանիցս և առաքել
այսր և պատուիրէր տալ վարձս սուրհանդակին զահեկանս
800, զոր յետ իբր 41 աւուր ելանելոյ աստի, եկն եհաս այսր
հրովարտակն հոկտեմբերի 29 և ըստ էութեան ֆէրմանին
տայ հրամանագիր և բղեշխն, զորոց զօրինակսն զրոշմեալ
15 ի դատարանի, և կնքով դատաւորին զպատճէնսն ընդ հրո-
վարտակին ընկալնուն յինքեանս, զի հարկաւորին պատ-
ճէնքն հանցին:

Արդ, հոկտեմբերի 29 ի Սեբաստիա գոլով ձմեռն՝ ոչ
կարելով սկսանիլ զշինութիւն, միայն զհետ լինէին պատ-
20 րաստութեան նիւթոցն, վասն որոյ գումարեալ զբազում քա-
րահատս և քարակոփս, որոց զլուս կարգեն զպարոն Թադ-
ղէոսն և զպարոն Բարսեղն Սեբաստացի, զորս բաժանեն ի
դասս դասս, ոմանց տան հատանել զկարծր քարինս և ո-
մանց կոփել կազմել զնոյնս վասն որմոց և կամարաց եկե-
25 ղեցեացն, ոմանց քակել քարինս կրոյ և ոմանց եփել զայնս,
ոմանց բուռս և ոմանց այրել, որք էին աւելի քան զ100,
թող զերիտասարդսն Դաւաջոց, որք վարձու հատանէին
զքարինս այնքան, մինչև տասնապատիկ քան զքարահատացն
գումարիր:

30 Հաւաքեն և զհիւսնսն աւելի քան զ50 և մերթ 70, որոց
ճարտարապետ կարգեն զպարոն Եղիայն Սեբաստացի, այր
բազմահնար և քաջարուեստ, որոց ոմանց հրամայեն յղկել
և յարդարել ի մէջ մեծի պարսպին ղնելոյ զերանսն և զգո-
տիս, ոմանց կազմել կերտել զսիւնս և զգերաճնս շինուա-
35 ծոյն, ոմանց զտախտակս և զայլ պիտոյս սրբիլ և մաքրել,
կիսոց զգրուսն սննեկաց զրանդիւքն վայելուչս յօրինել, և

այլոց՝ լուսամտից երկաթի վանդակապատ շրջանակս երկ-
փեղկի զրամբք թեօք շինել գործ հիւսան ճարտարի, այն է
տողրամայ և մառանկօղ իշի:

Եւ ի միոյ կողմանէ անընդհատ ի գնոյ առեալ բերէին
5 քար, կիր, բուռ և գերան և այլ փայտ շինուածոյ դէզադէզ
այնքան կուտէին մինչև լի լինել ներքոյ և արտաքոյ ի մէջ
մենաստանին և կալատեղին և ցկէս արտին, յորս համա-
րեայ թէ ոչ մնայ տեղի զոտս դնելոյ և մինչև տեսողաց ա-
սել, թէ կէսն բաւականնայ և բազում ինչ յաւելանայ:

10 Իբր վեց ամսեայ ժամանակաւ յառաջ (ՌՄՀէ—1828)
հնէր համբաւ պատերազմի օսմանեան տէրութեան ընդ ազ-
գին ոռոսաց: Յայս միջոցիս ճշգրտեալ հաստատիւր, վասն
որոյ հրամանաւ արքային բոլոր քաղաքիս գհետ լինէր
պատրաստութեան գնալոյ ի պատերազմ ի կողմն յարեւից
15 յԱխլցիս, որոյ աղագաւ երկարեալ անագանիւր ժամանակ
բէֆշի սրբոյ վանիցս մինչև ապրիլի 26, յորում աւուր եկ-
եալ գրէին:

Ապա ի վերջին աւուրս ապրիլի նա ինքն Յոհաննէս ե-
պիսկոպոս մատուցեալ զաստուածային սուրբ պատարագն
20 և յաւարտ ահեղ խորհրդոյն ելանէ հանդիսի խնկօք և մո-
մեղինօք, միաբանիւք և ժողովրդեամբ ելանէ ի տանիս ա-
ւագ եկեղեցւոյ սուրբ նշանին և յետ պատշաճաւոր ա-
ղօթից և խնդրուածոց՝ օրհնէ զարքայն և զՍէյիտ ա-
ղայն, զիշխանս և զժողովուրդս և յարասաւթոր աշօք ա-
25 ռեալ գրբին, ինքնին հարկանէ երիցս և դադարէ, և ապա
սկսանին գործաւորք քակել յարեւելս հիւսիսոյ զխախտեալ
զանկիւնն մինչև ցհիմունս և իբր երկու կանգնաչափ ի խորս
պեղէին, յարեւելից կուտէ իբր 6 կանգուն, հարաւակողմն՝
18 կանգնաչափ:

30 Եւ յաւուր կիրակէի տեղապահ Կարապետ վարդապետի
մատուցեալ զանարիւն խորհուրդ սրբոյ պատարագին և ի
կատարմանն՝ ելանէ զգեստաւորեալ և զարդարեալ թա-
գիւ և միաբանք՝ շուրջառիւ, խաչիւ և աւետարանաւ, խնկօք
և մոմեղինօք, զենմամբ խոյոց և զուարակաց, և կատարեն
35 զկանսն հիմնարկութեան և զերիս ողորկ քարինս հեղեղատի
օծեալ յանուն սրբոց առաքելոցն Թադէոսի, Բարդղիմէոսի
և Թօմայի, զենն ի հիմն և ի վերայ կանայ քարի գրեալ զա-

նունս սրբոցն և ժամանակ նորոգութեան և զայլս և զետեղեն ընդ օծեալ քարանցն և պնդեալ հաստատեն առաջախառն կրիւ և քարիւ և ապա սկսանին շինել զհիմն մեծամեծ վիմովք և կրիւ՝ հաւասար յատակի զետնոյն, և անտի ի վեր կարծրանիւթ կոփածու սրբատաշ քարամբք շարէին

5 զորմունս սրբոյ եկեղեցոյն և գրեթէ ամենայն կարգի երկաթի առանցիւք շաղկապէին և հալեալ կապարաւ պնդեալ հաստատէին, ընդ որս և զկամար երկրորդ դասին, որ խաթարեալն էր, նորոգ կանգնէին:

10 Ի կողմն արեւմտից, ուր երկաթի երկփեղկ աւագ դուռն եկեղեցոյն է, որոյ սեամբն և բարաւորք վերին և ներքին միաստանի ամրակուռ քարանց ահեղ իմն յօրինէին, ընդ նմին և զյորմունսն սրբատաշ քարամբ նորոգ շինէին, բանալով ի գաւթէ անտի դուռն մի կանանց վերնատանն,

15 զոր նորոգ կերտեալ էին, ըստ որում յառաջ ի միջոյ եկեղեցոյ սանտխօք ելանէին:

Եւ ի կողմն հիւսիսոյ, որ կից է եկեղեցոյ սուրբ Կարապետին, խաթարեալ գոլով որմն սրբոյ նշանին, վասն որոյ ի հիմանց անտի սրբատաշ վիմօք մինչև ի կատարն հասուցանէին ի վերայ առաջին դասի սրբատանն, ուր կայ պահարան ի ծածուկ, կարի իմն աւերեալ գոլով, նոր նորոգէին, և միանգամայն ասացից թէ, եթէ բոլոր եկեղեցին ի հիմանց նորոգ շինէին, որպէս զեկեղեցի սուրբ Կարապետին, կարի իմն զհարին աւարտիր և քան զայս սակաւածախ վճարիր:

25

Եւ զտանիք մեծի աւագ եկեղեցոյն շուրջանակի քառակողմամբ սկսեալ ի ծայրից անտի որմոցն ի կարծրակոփ սրբատաշ քարանց քուաքատակս, այն է սաշախլխս կառուցեալ, սալալատակս առնէին, ի վերայ միմեանց զքարինսն ազուցանելով՝ մինչև ի կատար վերամբարձ կաթողիկէին կարի իմն ղլայելուչս յարգարէին, զորոյ զպատշաճաւոր տեղիսն երկաթի սիւնեկօք և առանցիւք շաղկապեալ կապարակապս պնդէին:

30

Իսկ զներքին կողմն, այսինքն զմէջն եկեղեցոյն, ծածածք կղմնդրոյ, որ է խօրասան, խառնեալ ի կիր, որով զխոռոչս և զխորշս ծեփեալ՝ համեմատէին յարմարապէս, յորոյ վերայ սպիտակ կիր անցեալ ընդ անօթ պարզուտ, այս է քամեալ լեզի քիրէճ, ընդ մանրեալ կանեփոյ շաղեալ, կարի

35

յոյժ զգուշութեամբ ծեփեալ և բազում աւուրս կոկեալ՝ պայ-
ծառափայլս յարդարէին: Եւ զբոլոր շրջապատ սրբոյ եկե-
ղեցոյս՝ յստորուստ յատակէ անտի իբր երեք և չորս կանգ-
նաշափ բարձրութեամբ, յաղճապակօք, ալսխնքն շինիօք, զոր
5 վաղեմի (ՌՄԿԹ—1820) պատրաստեալ ունէին, շքնաղափայլս
պճնէին՝ ձեռամբ հմուտ ծեփարարի պարոն Պօղոսի Սեբաս-
տացոյ:

Եւ անտի ի վեր մինչև ի կատար սեանց կամարացն ի
զաստառակի զրոշմեալ զեղեցկանկար պատկերս տնօրէնու-
10 թեան տեսուն շրջանակաւ և թագաբարձիւք ծաղկերանգ ոս-
կեզօծութեամբ կանգնէին և ի մէջ կամարացն գունագեղ ծաղ-
կատեսիլ նկարութք պաճուճէին: Նաև ի մէջ կաթողիկէին մե-
ծագիր նշան տէրունական սրբոյ խաչին, որոյ շրջապատն
երկրտասան պատկերս շարշարանաց փրկչին և ի շորեսին
15 անկիւնս պատկեր շորից աւետարանաց յօրինէին: Եւ ի վե-
րայ ժողովրդեանն նկար պատկերի փառաց տեսուն, ընդ ո-
րոյ պար առեալ կան սուրբք ամենայն շուրջանակի, և այլ
խորհրդաւոր ծաղկանշմար երփնագարդ նկարութք զեղագու-
նէին:

20 Եկեղեցի սուրբ Կարապետի, յորում էր խորան և յա-
նուն սուրբ Լուսաւորչին, յառաջագոյն ունէր ի միջին տեղ-
ւոջ, ի վերայ քարեաց սեան, կրկին կամարս հարեալ, որ
զեկեղեցին երկուս բաժանէր, ուստի չէր հնար զսուրբ սե-
ղանն մի և կամ երկոս առնել, չէր կարելի զասս կանգնել և
25 գրեթէ օրինաւոր վայելչութիւնս եկեղեցոյ ոչ պատշաճիւր
ունիլ ի կանգնիլ եկեղեցականաց, տեղի ժողովրդականաց ոչ
մնայր, և զի շունէր յարմար բարձրութիւն, շունէր և զտեղի
լուսամտի, վասն որոյ նսեմ տեղի իմն էր:

Այժմ, նախ զմատուռ սուրբ Կարապետին, որ յարեւելից
30 կուսէ էր հաւասար որմոյ սուրբ նշանին, կարի յոյժ խախ-
տեալ զովմ, վասն որոյ ի հիմանց անտի մեծամեծ կոփեալ
և շիրմաց քարամբք զորմն կանգնէին ըստ առաջնոյն: Ի
վերայ հասեալ տեղապահ Կարապետ վարդապետի, տայ
բարձրացոյցանել զկամարն երիս կանգնաշափս ի հաւասա-
35 րութիւն թեոյ կամարի սուրբ նշանին, վասն որոյ զեղեցիկ
իմն լինէր, զսա որմով և զբամբ որոշէին ի խորանէ սուրբ
Լուսաւորչին, որ և եղև իբր սրբատուն նմին:

Ապա ձեռն արկանէին զեկեղեցի սուրբ Լուսաւորչին և

քակելին զառաստաղն, զկամարսն, զորմունսն և մինչև ցհիմունսն և քան զառաջինն կանգուն և կէս ի խոր արկեալ մեծամեծ վիմօք, առաջախառն կրով և բռով հաստահիմն զործէին: Զկողմն արևմտից դէպ ի դարիթն յառաջ տարեալ զորմըն հաւասար սուրբ Նշանի՝ որմն զետեղէին, յորմէ առատանայր տեղի եկեղեցւոյն. չորս կանգնաշափս ըստ լայնութեան և 12 կանգուն ըստ տարածութեան: Եւ յերեսաց անտի յատակին սկսեալ՝ կարծրակոփ սրբատաշ քարանց ամրակառոյց զորմունսն հիւսէին և, ի վերայ միաստանի կամար հարեալ՝ բարձրաբերձ և փառացի իմն յօրինէին ահեղագիր լուսամտիւք, շքեղապանծ զրամբ, վայելչազարդ ձևօք, ըստ տեղոյն յարմարէին (թէպէտ յարեւելից կուտէ արտաքուստ քոյր տեղի ինչ պատշաճաւոր իբր 10 կանգնաշափս, զոր անդու ջանային բնկալնուլ ի ներքս, որով համարեա թէ հազուագիւտ ինչ հանգիստանայր եկեղեցին, բայց չեղև հնար ո՛չ ողողանօք, ո՛չ խոստմամբ ընչից և ո՛չ ալլով իւիք առժամն):

Զսեղան սուրբ Լուսաւորչին ի պատուական կճեալ քարանց իբր ի տիպ կիսալուսնի, քաջարուեստ ելումտիւք զեղեցկափայլս քանդակուածով կազմեալ կերտէին, որոյ վերայ զխաչակալն յոգնահնար նրբահնար փորուածոյ զրուագէին և երփներանգ ծաղկանշոյլ զեղազանութեամբ պատշաճէին, հանճարարուեստ միահրաշ նկարուք հանդերձէին, լուսաշողղող ակնախտիղ ոսկեպօծութեամբ պճնեալ պաճուճէին:

Ի միջին տեղոջ ձուաբոլորշի կենդանագիր տիրածին կուսին ի զիրկս ունելով զմանկացեալ բանն միածին և ի մի կողմն յանգրի սուրբ Կարապետին և ի միւսն սուրբ Լուսաւորչին ըստ քանչառեսիլս յօրինէին:

Սոյն օրինակ և զսեղան սուրբ Կարապետին ի միաստանի մարմարիոն քարանց կերտէին և զխաչակալ նորին ոչ պակաս, քան զսուրբ Լուսաւորչինն փառազարդէին: Եւ զտանիք սոցին ի տափարակ սրբատաշ քարանց քուաքատակս գործէին և զմիջոցսն առաջալիր բռախառն քամեալ կրիւ լցեալ՝ յարդարէին:

Տաճար ամենասուրբ Աստուածածնին, ի միջին կողմն, իբր միով և կիսով ամառ յառաջ չգալն հրովարտակին շինութեան, զանխուլ նորոգ ծեփեալ, սպիտակացուցեալ և չքնա-

դափալս ըստ ամենայն կարեոր պիտոյիցն դարգարեալ Տրն
(ՌՄՀԲ սեպ. — 1823):

Այժմ արտաքուստ կուսէ զերեսին յորմունս սուրբ եկե-
ղեցւոյն արեւմտից, հիւսիսոյ և հարաւոյ քարի և կրախառն
5 բոռով պնդագոյնս ամրացուցեալ՝ նորոգէին, և զտանիք սո-
րին, զոր յառաջագոյն իբր երկու կանգնաչափ հոգ կուտեալ
կայր, որով և ծանրաբեռնեալն էր, զայն բարձեալ և սրբա-
տաշ քարամբք հաւասար սալալատակս արարեալ՝ յարգարէին:

Եւ զկաթուղիկէ սրբոյ տաճարին աւաղամած կրով և բր-
10 ռամբ ծեփէին և զշրջանակս կամարացն, քուաքատակս, ալ-
սինքն սաշախլիս, ի քարանց քերելոյ տունէին, և ի կողմն հա-
րաւոյ, որ կից էր եկեղեցւոյ սուրբ Կարապետին, ջրշեղջս,
այս է առուակս, քարեայս շինէին, որ յերից զիմաց ի տան-
եաց անտի ջուրք անձրևոյ և ձեան ունին անցանել զնալ
15 և հոսել արտաքս ումպէտս:

Եւ յետ ամաց ինչ, յամի տեառն 1830, յուլիսի 7, զյա-
տակ սրբոյ տաճարիս բոլորովիմբ յաղճապակօք, ալսինքն
շինիօք, վայելչափալս զարգարէին:

Այս երկուց եկեղեցեաց խաշակալից և ալոց իրաց՝ թէ
20 փայտից քանդակուածքն, թէ ոսկեղօծութիւն, թէ ծաղկափայ-
լութիւն, թէ պատկերազարդութիւն, բոլորքն են զործք ձեռաց
յոգնահնար քաջարուեստ նկարչի սեբաստացի պատմաճի Տօ-
նիկեան մահտեսի Յոհաննէսի:

ՌՄՀԷ—1828: Ներքին գաւթին, որ ունի ընդ ինքեամբ
25 պարունակեալ զդրունս երից սրբոց եկեղեցեացն, է մի մի-
այն, որոյ տարածութիւն յարեւելից յարեւմտս իբր տասն
կանգուն և ի հիւսիսոյ ի հարաւ իբր երեսուն կանգնաչափ,
շինեալ մեծամեծ գերանօք, որոց վասն ծայրիցն զետեղե-
լոյ՝ յատուկ տեղիք կերտեցան յորմունս սրբոց եկեղեցեա-
30 ցրն, յորս եղեալ հաստատէին և կողմն արեւմտից ի վերայ
սեանց և գերանաց պնդէին, ուստի ի գաւթի անդ ի մեծի հը-
րապարակին ոչ երեւի սին ինչ բնաւ, վասն որոյ կարի յոյժ
վայելուչ և սրտաբաց տեսանի: Վերին առաստաղն յերկուսին
կողմունս քառակուսի տախտակամած դրուագօք փորուածու
35 միակերպ քանդակէին և ի միջի անդ ութնանկեան վերամ-
բարձ փառազարդ կաթուղիկէ կանգնէին և իւրաքանչիւր ան-
կեան պատշաճաւոր լուսամուտս թողուն արտաքուստ փայ-
տեղէն դրամբք պղնձի թելիւ, երկակի վանդակաւ, և ի ներ-
քուստ ապակեայ թազատիպ յօրինուածով հանդերձէին:

Ի կողմն հարաւոյ երկուս լուսամուտս վայելուչս յարգա-
րէին, որոյ առաջի է քարաշէն դուռն վերնատան կանանցն
մեծի առագ եկեղեցւոյն և հանդէպ նմին, ի կողմն արեւմտից,
առնէին կրկնաշարկ սենեակս, որոյ վերին է մասնատուն և
5 ներքինն՝ քորատուն եկեղեցւոյն:

Եւ ի հիւսիսակողմն միայն միակ լուսամուտս թողուն
ըստ տանելութեան տեղւոյն, որոյ առաջի ի ծայր գաւթին մե-
ծի է փոքր դուռն, ընդ որ գնան և յեկեղեցիս վերադառնան
առաջնորդն, տեղապահն և միաբանք սուրբ ուխտիս, մա-
10 նաւանդ, ի ձմերանն:

Յարեմտակողմն, ի միջին տեղւոջ, ի ներքոյ կաթողի-
կէին, յօրինէին դուռն մի մեծ համակ յերկաթոյ երկփեղկ, ո-
րոյ բարաւորս վերին և ներքին և զսեամսն ի միաստանի
կարծր քարանց կերտեալ կանգնէին, ընդ որս ունին մուտ
15 և ելս առնել ժողովուրդք յաւուրս հանդիսից:

Արտաքին կողմն դրանս առնէին և փոքր գաւիթ մի,
ուր նստի մոմավաճառ: Են անդ և կրկին համբարք ցորե-
նոյ և դուռն մի մեծ փայտեայ, որ հանէ ի մեծ սրահ մե-
նաստանին, ամենից սոցա ունջն, որ ի ներքոյ սալաշա-
20 տակս արարեալ՝ հաւասար կոկս յարդարէին:

Արտաքոյ սրբոց եկեղեցացն ի հին շինուածոց անտի
մենաստանիս տեղի ինչ կանգուն ոչ թողունք բնաին, ըստ
որում հիմունք կերտուածոցն, մանաւանդ, պարսպին, որով
պատճառաւ և իցէ հաւասար երեսաց գետնոյն մնալով և
25 յոմանս տեղիս աղիւսով, այսինքն քէրփիճիւք շարեալ, կէսս
թոյլ, զայլս բուր քարամբք հիւսեալ, զոր հարեալք յարեու
և անծրեոյ՝ ի փողի դարձեալ էին, նոյնպէս և փայտէ-
ղէնքն, որ ի հարիւրմասանց հազիւ թէ մինն լինէր պի-
տանացու:

Արդ, յսկզբան անդ, ապրիլի 26, յորում ատուր դէֆ[2]ն
գրեցին, նոյն ժամայն յոգնախուռն բազմութիւնք զործաւո-
րաց սկսանէին քանդել զպարիսպն և զկից շինուածնն ի
կողմանէ գերեզմանատանն, և կուտիւր հողն իբրեւ զբլուր,
զոր ի քանի ատուրս ի բաց տարեալ և ապա ուրեք մի ուրեք
35 երկու և մինչև յերիս կանգնաշափս զհիմունսն ի խորս ար-
կեալ մեծամեծ վիմօք և շաղախիւք շարէին, որմնաղիւր վար-
պետայքն, որք էին իբր 17, որոց զխաւոր էր կոյր, այ-
սինքն շլակ Կարապետ պէննէ: Եւ յերեսաց անտի գետնոյն

- ի վեր յամենայն կարգս քարանցն զերկոսին երեսան ծե-
փէին և զմիջոցսն պատշաճաւոր քարամբ հիւսէին և ապա
մաղեալ հող բարակ ի փայտակերտ փոսորակ տեղի ինչ շա-
ղեալ ջրով հեղհեղուկս գործէին, զորս և շոլօղս կոչէին, և պը-
5 զընծի փոքր խալկինօք, որ գայր իբրեւ 50 գործաւորք ան-
ծինքն, երբեմն 100, մերթ 150 աւելի և պակաս, խիտ առ
խիտ շարագասեալք, փոփոխակի տալով միմեանց, հասու-
ցանէին ի տեղիսն, որ ծայրէ ի ծայր պարսպին լնուին այն-
քան, մինչև լի լինելն, որ զամենայն զծակտիսն խցեալ, դրա-
10 րինսն ընդ իրեարս շաղկապեալ միաւորէր, հաստատուն և
ամրակառույց զշինուածն գործէր, բայց կարի տարժանելի
և զժուարին գոլով, զգործաւորսն յողիս ապաստան առնէր:
Ապա զկարգ երկրորդ ի վերայ նորա շարահիւսէին մեծամեծ
քարամբք, զորս արք զօրաւորք երբեմն շորք, մերթ ութն և
15 մինչև 16՝ ձողաբարձ ի յուսս առեալ, ազատաքայլս տարեալ՝
ի կարգին զեռեղէին, և որմնաշարքն զայնս պատշաճէին
զմիջոցսն քարամբ հիւսեալ, զկողմունսն ծեփեալ, շոլօղիւք
լնուին և այլապէս առնէին մինչև ի կատար պարսպին, ի
կարգն վերին:
- 20 Եւ զպահանգակապս պարսպին, զոր կոչեն զաթլլամայ,
բոլորն յերկարածիք գերանաց տաշեալ յօրինէին, որոյ և ա-
ռանցքն, այն է գօտիքն ի բարակ գերանաց, այսինքն ի հար-
մեաց հատեալ՝ յարմարէին և հաստահեղոյս շամփօք բե-
վեռէին 5 և 6 կարգս:
- 25 Հասեալ ի կրկնափեղկ յերկաթեայ մեծ դուռն սալոր-
դաց, որ հայի ընդ հիւսիս, որոյ բարաւորն վերին փայտեայ
և սեամբն թէև քարեայ, բայց երկակի և եռակի մասանց գո-
լով կերտեալ, վասն որոյ ի բաց զնոսս ձգէին և ի միաս-
տանի կարծրանիւթ քարանց զսեամսն կանգնէին: Զբարա-
30 տրն վերին, որ կարի ահեղ իմն էր և ի ստորին կողմանէ,
միապաղաղ հաստապինդ երկաթս կապարամածս թաղեալ՝
ազուցանէին և զծայրս երկաթոյն ի խոնարհ թեքեալ՝ ի գը-
լուխս սեմոցն առանցս գործէին: Զբարաւորն ներքին ի միա-
կտոր քարէ շինէին և ի վերայ նորա քառաթերթ, տափարակ,
35 թանձր երկաթս ի վերայ երկաթի գօտեաց երկաթազամս առ-
նէին և զծայրս գօտեացն յերկուսին կողմունս բարաւորին ա-

ռանցս արարեալ՝ կապարաւ մածուցանէին, ուստի անցանել սալլից ի վերայ երկաթոյն՝ ոչ կարէ վնասել քարանց զրան-
դին:

- Եւ աստի յառաջ մղեալ զգործաւորացն բազմութիւն պա-
5 րառաբար շուրջանակի զբոլոր պարիսպն ի հիմանց անտի
մինչև ի կատարն ամրագոյն քարամբք, շաղախիւք և շոթ-
դիւք շարահիւսեալ՝ կանգնէին մինչև ի դուռն երկաթեայ, որ
հայի ընդ հարաւ (և մինչև յորմն մեծի աւագ եկեղեցոյն
սրբոյ), դուռնս այս հանապազորդական գոլով ելումտից բը-
10 նակչաց և եկաց, վասն որոյ զներքին բարաւորն երկաթա-
պատ արարեալ՝ երկաթի սիւնեկօք և առանցիւք երկաթա-
դամ և կապարամածս ազուցեալ՝ ամրացուցանէին և ըզ-
սեամսն ի վերայ նորա կանգնեալ և զբարաւորն վերին ի միա-
կտոր սրբատաշ քարանց հաստատէին և զերկոսին կողմուն-
15 սրն իբր 15 կանգնաչափ ի քերուք քարանց կրախառն բոխ
այնդակազմս առնէին:

- Այս երկաթի զրանս ներքին կողմն, որ է առաջին սրահ
մեծի մենաստանիս, յաջմէ և յահեկէ սենեկաչափ կրկին տե-
ղիս իբր հովանոց նստարան հանգստեան երթեկեկաց յօրի-
20 նէին, տախտակամած քանդակագործ առաստաղիւ, բռածեփ
սպիտակափայլ որմով վանդակապատ շրջապատիւք: Ի վե-
րայ սորա մեծ և փառացի սենեակս կանգնէին, զոր և ազայ
օտասի կոչէին, որ ծանի փորուածոյ քանդակեալ առաս-
տաղս կարի չքնաղ, շորեքին նստարան, մեծ լուսամուտս ի
25 հիւսիս և միակ՝ ի հարաւ, վայելուչ վառարանս, կամարա-
ղարդ վանդակապատս և զայլ կարեւոր պատշաճաւոր պիտոյս:

- Ի կողմն յարեկից կից սմին կրկնայարկ մեծ սենեակս
շինէին, մինն շորատուն հասարակաց և միւսն՝ վասն դոնա-
պանին, որոց լուսամուտք հային ի վերայ երկաթի զրանն
30 յարտաքուստ կուտէ: Եւ միւս ևս սենեակ կից սմին և հուպ
զրան արտաքին փոքր դաւթի սրբոյ եկեղեցոյն, զոր կոչեն
սենեակ մատաղի, յորմէ բաժանի ժողովրդեանն հաց և միս
ի կերակրոյն աղքատաց: Մօտ զրան սենեկի դոնապանին
կանգնէին սանդուղ ելարան, որ հանէ յերկուս գեղեցիկ շա-
35 փաւոր սենեակս տախտակամած առաստաղիւք և ալլ պի-
տոյիւք զարգարեալս, որոց լուսամուտք հային յառաջին սր-
րահ մեծի մենաստանիս: Յայս գաւիթ դիտեն և տասնեքին
լուսամուտք վերին և ներքին սենեակաց առաջնորդարանին,

յորոց ունին նկատել զեւ և զմուտ երթնեկաց և բնակչացն թ կողմն արեւմտից: Կից աղայ օտային սենեակ ինչ երեքին լուսամտիւր և վառարանաւ իբր սրճարանս նմին կերտէին և առաջի դրանց սենեկացս վայելուչ գաւիթս յօրինէին:

- 5 Հանդէպ սոցին կրկին սենեակս շինէին, որոց զմինն չափաւոր մեծութեամբ գեղեցիկ քանդակուածոյ առաստաղաւ, երեքին նստարան լուսամտիւր և վառարանաւ և այլ կարեւոր պիտոյիւր զարդարէին: Զայս սենեակս յիշատակ արարին երկու եղբարքն Փիլիպոսեան պարոն Մարտիրոս և պարոն 10 Գրիգորն սեբաստացի, որոյ զսփռոց անկողինսն արգեամբ իւրեանց յարդարեցին և կրպակ մի սրագործաց վախճի ետուն սենեկին, որոյ վարձուքն ամ յամէ նորոգեացին անկողինք սենեկին յորդոց որդիս ի յաւիտեան:

- 15 Իսկ միւսն, սակաւ մի փոքր քան զնա, 2 լուսամտիւր՝ ըստ պատշաճին շինէին:

- Ի ներքոյ սոցին գոմ երիվարաց երթնեկաց երկարածիւր և ընդարձակ առնէին, որոյ ի ստորին ծայրն մշտահոս աղ- րիւս և տեղիք հարկաւորութեան դործէին հանդէպ աղբերս, փառաւոր սանդուխս կանգնէին՝ ելարան վերոյ յիշեալ չորեք 20 սենեկացն:

- Հուպ աղբերս զդուռն երկրորդ սրահին կանգնէին (որ ի մեծ սրահէ աստի որմով որոշէին), ուր ընդարձակ հասարակաց սեղանատուն յօրինէին 20 կանգնաչափ յերկայնութեան և 7 ի լայնութեան, որոյ առաստաղն երիս հատուածս տրոհեալ զերկուսին կողմունսն միակերպ խաշանիշս և զմիջև անուատիպս փորուածու քանդակէին: Յարեւից կուսէ խորան չքնաղս յարմարէին, ի կողմն հիսիսոյ տեղի ընթեռնելոյ զճառքնտիրս, յորմոյ անտի ելարանս շքեղս կաղմէին: Ի կողմն հարաւոյ ի ծայր վերին միափեղկ դուռն յարդարէին, ընդ որ մուտ և ելս առնեն եկեղեցապանք ի պատշաճաւոր ատուրս ճաշելն ընդ ժողովրդեան, որոց են տեղի յատուկ առաջի խորանին: Հանդէպ դրանս է յարկն խահանոց, ուր պատրաստի կերակուր սեղանատանն: Ի միւս ծայրըն [է] կրկնափեղկ մեծ դուռն ընկուզի, ընդ որ մտանեն և 35 ելանեն ժողովրդականք, որոց տեղիք են կրկին կարգ սեղան հացի և երկու զոյգ նստարան երկոցունց դրանցս ի միջին տեղին, վեցեքին մեծամեծ լուսամուտս զետեղէին հանդէպ կրկնափեղկ դրանն, երկու չափաւոր սենեակս և առանձին հարկաւորութեան տեղիս շինէին:

Ի վերայ սեղանատանս ի մի կարգ երեք սենեակս առնէին, որոց մինն կարի մեծ և զեղեցիկս քանդակեալ առաստաղաւ, շորեքին նստարան մեծ լուսամտիւր կամարազարդ վանդակապատիւր և վառարանս պաճուճէին:

5 Կից զրան մեծի սենեկիս վանդակաւոր զեղեցիկ հովանոց նստարանս յօրինէին, հանդէպ սոցին երիս սենեակս ևս ի մի կարգ պատշաճաւոր և վայելուչ կանգնէին: Այս սրահ կարծրակոփ սրբատաշ քարամբ սալայատակս ըստ առաջնոյն առնէին:

10 Ի ծայրն վերին մեծի սրահին, կից փոքր զրան դաթի եկեղեցւոյն, զդուռն ինչ կանգնէին, որոց առաջի գալայատակ ճանապարհս յարդարէին, որոյ յարեւից կուտէ զհասարակաց տնտեսատունն հացանոցան կառուցանէին. այս է զհամբարն ալեր, հուպ նմին զգործարանսն խմորոյ զտաշտըն, զտրասպիտն, այսինքն զտէգկեահն, և զեփարան փուռըն, զորս որմով և զրամբ փակէին, ի տնտեսատանն և զխահանոց վառարանն ամարան, զթոնիրն ձմերան, մշտահոս աղբերք և այլ կարևոր պատշաճ պիտոյիւր ի միում յարկի պարունակէին:

20 Ի կողմն յարեւմտից ճանապարհիս, ի միջին տեղւոջ բոլոր մենաստանիս, զառաջնորդարանն կառուցանէին: Առաջին զրան ի ներքին կողմն գաւթս ինչ արարեալ, զերիս զրունս անդր կանգնէին, յորոց մինն տանի ներքնալարկ սենեակն լայն և ընդարձակ կրկնադահլիճ, որոյ շորեքին լուսամուտք հային առաջին սրահն և մինն հայի երկրորդ սրահ սեղանատանն, զոր զեղեցիկ տախտակամած քանդակութոյ առաստաղաւ, կամարազարդ վանդակապատիւր, վայելուչ վառարանաւ, պատշաճաւոր պատուհանիւր, ապակեփեղկ զրատամբք փառազարդեալ պաճուճէին:

30 Ի դահլիճի անդ կայ դուռն սենեկի ներքին միաբանից, այս է փոքրատըաց, և է պատշաճաւոր սենեակ ինչ լուսամտիւր, վառարանաւ և կարևոր պիտոյիւր զարդարեալ:

Եւ ի դահլիճի սորին է դուռն շափաւոր սենեկի քորատան, մանաւանդ թէ զրատան մեծի մենաստանիս:

35 Երկրորդ դուռն գաւթին հանէ ի վերնայարկ առաջնորդարան ամարայնոց սենեակն, քան զներքինն առաւել լայն և ընդարձակ կրկնադահլիճ, զոր շորեքին երկաթեայ վանդակապատ մեծամեծ նստարան ապակեալ լուսանցոյցս թո-

դուին դէպ ի հիւսիս, նոյնպէս և շորերին՝ դէպ ի հարաւ և
փառացի շքնաղ քանդակեալ առաստաղս սիւնաղարդ կա-
մարահար վանդակապատս, վայելչագիր շքեղ պատուհանս,
ապակեղարդ գրատունս գեղեցիկ իմն յօրինէին, համայնն
5 դորձած հիւսան ճարտարի, այսինքն տօղրամայ և մառան-
կօզի:

Ի դահլիճի անդ, ի շարս անկողնարանի և պատուհանից,
կրկին դրունս իբր ի ծածուկ կերտէին, յորոց մինն ունի է
միջի առաւել գեղեցիկ առանձին սենեակ, ըստ ամենայն
10 էութեանցն, որոյ լուսամուտք հային առաջին սրահ մենաս-
տանին և դիտեն գերթեկս, ի միւսն՝ չափաւոր սենեակ ինչ
տեղի փոքրաւոր միաբանից:

Յօրինէին ըստ տեղւոյն և երկու սենեակս, որք են իբր
շորատուն, մառան և քորատուն առաջնորդարանին:

15 Երրորդ դուռն գաւթին ի ստորև իջուցանէ ի գետնա-
փոր կամ ի խճափոր տունն զինւոյ, որ է կրկնալարի. ա-
ռաջինն ի ներքոյ վէքիլարանին, ըստ տարածութեան նորին,
զոր իբրև քորատունս առնէին, մանաւանդ թէ սենեակս ինչ
հողելի է, որոյ կրկին լուսանցոյցքն հային դէպ ի հիւսիս:

20 Իսկ երկրորդն որոշէին կրկին յատուկ դրամբք յառաջ-
նոյն, որ է բուն իսկ գինետունն, ի ներքոյ հասարակաց
մառանին, ըստ չափոյ դրութեան նորին լայն և ընդարձակ,
զոր եւրիս լուսամուտս դէպ ի հիւսիս թողուին և կարծր մի-
աստանի քարէ փորեալ հնձան կոխարանս անդ գետեղէին և
25 ի ստորև նմին ժողովարան արեանն խաղողոյ ի միակտոր
քարէ շինէին և զամենայն կարևոր պիտոյսն յարդարէին:

Մօտ դրան առաջնորդարանին զդուռն վէքիլարանին
կանգնէին և ի կողմն ներքին գաւթիս երկարածիզս առնէին
և ի դուռս անդր զդուռն սենեկին կերտէին, որոյ ի կողմն
30 յարեկից զահլճին սենեակն փառացի և շքնաղս յօրինէին.
տախտակամած քանդակեալ առաստաղս ահեղատես կճեայ-
ղարդ վառարանաւ, շորերին ապակեայ նստարան լուսա-
մըտիւք դէպ ի հիւսիս, որ և հային յերրորդ սրահն ի դիտել
զել և զմուտ միաբանութեան, և այլ պատշաճաւոր պիտոյ-
35 իւք զարդարէին: Յարեմտից կուսէ զահլճին է դուռն փոքր ինչ
խցի, որ իբր քորատուն կամ շորատուն վէքիլարանին և տե-
ղի նստելոյ փոքրաւորաց լինէին:

Ասորնթեր դրան վէքիւարանին կայ դուռն երրորդ սրահին, որոյ ի կողմն սրահին զմածնատունս, մանաւանդ յատուկ առանձին խահանոց տնտեսատուն առաջնորդին և միաբանիցն կազմէին:

- 5 Առաջի դրան սրահին է ելարան սանտուխ փառաւոր որոշեալ դրամբ, որ հանէ ի կրկին մեծամեծ սենեակս, զոր կանգնէին զդուռն ի կառար սանդխոյն, և ներքին կողմն գաւթս շինէին, և դրունք սենեկացն հանդէպ միմեանց առնէին, որոց միին երեք նստարան լուսամտիւր ի հարաւ և
10 երկու լուսամտիւր դէպ ի հիւսիս, շքնաղ վառարանաւ, շքեղ և յովով պատուհանօք և այլ պիտոյիւր զարդարէին:

- Եւ միւսն շորեքին լուսամտիւր դէպ յարեմուտս, որոց առաջի վանդակապատ զեղեցիկ հովանոցս յօրինէին. այս կրկին փառաւոր սենեակքս վասն վարժատան առնէին, այլ այժմ
15 նուիրակարան կոչէին՝ սպասելով յաջողելոյ վերին խնամոցն:

- Ի ներքոյ առաջին սենեկին սեղանատուն միաբանից թէպէտ փոքր, բայց կարի զեղեցիկս առնէին, ուր և տեղի սեղանապետին կերտէին, միանգամայն և տեղի բնթեռնելոյ զճառընտիրս: Ի ներքոյ սանդխոցն տեղի ածխոյ յարմարէին:

- 20 Ի յերրորդ սրահի աստ, բացի այլոց, են շորեքին դրունք մերձ իրերաց ի մի կարգ, որոց առաջինն է հասարակաց մասն ի մենաստանիս, զորս եռալարկս առնէին և իրաբանշիրսն որմով և դրամբ որոշէին ի միմեանց. առաջինն իրր մածնատուն, ուր զնէ մածուն և հանի կոզի և գործի

- 25 պանիր բնդ այլ և այլ էութեանց և զետեղին այլ և այլ իրք: Երկրորդն է տեղի ուտելեաց, ուր շինէին զհամբարս բակլայի, պլորոյ, եարմայի, ոսպի և այսպիսեաց և տեղիք իւղի, պանրոյ, ձուոյ և պատշաճաւոր իրաց: Երրորդն է զետնափոր վայր ինչ սալայատակ, զոր կրկնակարգ քարաշար

- 30 որմով և բաժնեփս գործէին, ուր արկանեն զաղս և զայլ կարասիս սալորդաց: Երից յարկացս լուսամուտք են դէպ ի հիւսիս և հային ի շորրորդ սրահ ի ներքին պարտէզն: Երկրորդ դուռն փառաւոր ելարան սանդխօք հանէ ի թաղն միաբանից, զոր դէպ յարեմուտս, յօրինէին գաւթ ինչ երկար

- 35 տախտակամած առաստաղաւ, յորում ի մի կարգ շորեքին մեծամեծ ամարայնոց սենեակս առնէին քանդակուածոյ առաստաղաւ նստարան զեղեցիկ լուսամտիւր դէպ ի հիւսիս,

որը հային ի շորրորդ սրահն ի պարտէզ մենաստանի: Ի ներքոյ սոցին կայ հասարակաց մառանն: Ի ներքոյ մառանին է գինեւորանն, որոյ լուսացոյց ամենեցուն հանդէպ հիւսիսային հողմոյ կան և հային ի պարտէզն:

- 5 Ի գլխոյ անտի սանդխոյն, խոտորելով դէպ ի հիւսիս, կանգնէին վանդակապատ գաւիթս, յորում են շորերին դրուոնք սենեկաց միաբանից, զորս կարի իմն գեղեցիկս յօրինէին, քանդակեալ առաստաղաւ, վայելուչ պատուհանօք, փառացի նստարան լուսամտիւք, որոց երկուց սենեկացն
- 10 դիտեն երրորդ սրահն և երկոցունց ի շորրորդ սրահ պարտիզին: Երկուք ի սոցանէ ունին լուսանցոյցս դէպ ի հիւսիս, որ հային ընդ մեծ պարիսպն յարտորայս և ի կալատեղին: Երրորդ դուռն տանի ի շորրորդ սրահ պարտիզին, զոր սալայատակ վանդակապատ ճանապարհաւ իւրք ցամաք ոտիւք
- 15 ածէ ի մշտահոս աղբիւրն, որոյ ի կողմն հարաւոյ կայ տեղի հարկատրութեան՝ ողողեալ ի ջրոյ աղբերն, և ի կողմն հիւսիսոյ վառարան մեծ ի պէտս քարշելոյ զցքի, լուսցարան զգնատուց և ալ կարևոր պիտոյից:

- Առընթեր նմին կազմէին զդուռն ինչ սենեկաց, որոց
- 20 զմինն վայելուչ իմն ըստ ամենայն էութեանցն իրր զհովանոց յօրինէին և զմիւսն իրր խուցն տեղի փորքաւորի առնէին, որոց լուսամուտք հային ի պարտիզին:

- Չորրորդ դուռն պարունակէ յինքեան փոքր սրահիւ զշորեսին դրունս ներքնայարկ սենեկաց միաբան վարդապետաց,
- 25 որոց լուսամուտք երկուցն հային յերրորդ սրահն և երկուցն ի շորրորդ սրահ պարտիզին: Այս շորերին սենեակքս և ութեքին վերնայարկ սենեակք միաբան վարդապետաց մի առաւել քան զմիւսն կարի յոյժ գեղեցիկ և վայելուչս յօրինէին, որոց թէպէտ ծախք նիւթոց և վարձուց զործատրացն
- 30 ի սուրբ մենաստանէն հոգացեալ լինիւք, բայց սրբազան դէտըն և գերապատիւ տեղապահն առատաստութեամբ հրաման հանէին առ իւրաքանչիւրսն ըստ հաճութեանց իւրեանց շքեղս և շքնադատեսիլս տալ յարգարել, ուստի ըստ իմիք՝ մի սենեակն և ըստ իմիք՝ միւսն. ամենեքեան առաւելեալ են
- 35 ի վայելչութիւն:

Յեկանելն յերրորդ սրահէ, հանդէպ դրան վէքիլարտնին, է աղբիւր մշտահոս ջրոյ և ճանապարհ դէպ յարևելս, զոր

սակաւ մի խոտորեալ ի դուռն մեծ գոմին չորս մեծամեծ
զերանօք, ամրակառուցս յօրինէին և ի մի կողմն վերնա-
յարկ դալթաձև տեղիս ծայրէ ի ծայր կերտէին ելարան սան-
գրխաւ հանգչարան մշակաց և երթեկեկաց ի ձմերան և կից
5 նմին մարագ յարդի, որոյ դուռն ի մէջ գոմին գոլով, գոր-
ծաւորք ցամաք ոտիւք բաժանեն կերակուր անասնոցն:

Մօտ դրան գոմիս կայ դուռն մեծ, որ հանէ հինգերորդ
սրահն սալլորդաց, ուր ի կողմն հարաւոյ, հանդէպ հիւսի-
սային հողմոց, ի մի կարգ մեծամեծ և բարձրադիր վեցեկին
10 համբարս ցորենոյ կանգնէին և ի միում դրան ներփակէին,
զորոց գտեղիսն արկանելոյ զցորեան ի տանեաց անտի առ-
նէին, իբրև երկանաքարս ծակեալ կրով զետեղէին և ի վե-
րայ իւրաքանչիւրոցն քարեայ կափարիչ խուփս բարութ յօ-
րինէին, զի լաւ ևս պահպանեսցին ի ձեան և յանձրելոյ: Եւ
15 կից նմին տեղի ինչ յատուկ վասն կալութեանց և կահուց
սալլավարացն առնէին և ի վերայ նորա սենեկաշափ վերնա-
յարկ տեղի աղանեաց թելահիւս լուսամտիւք, դրամբ և
բազմաթիւ բունովք յօրինէին:

Հուպ սմին և վասն լծական գոմշոց և եզանց մեծի մե-
20 նաստանիս հաստապինդ զերանօք ամրակառուց լայն և ըն-
դարձակ, քառակուսի դոմ իմն վայելուչ յօրինէին. նոյնպէս
և զտեղի կերակրոց նոցին: Զմարագն առննթեր նմին առ-
նէին, զորոյ զդուռն ի մէջ գոմին հաստատէին և կից մա-
րագին ախոռ ինչ երիվարաց շինէին, որ կայ յարեկելից կու-
25 սէ երկաթի կրկնափեղկ արտաքին մեծ դրան սուրբ մենաս-
տանիս, որոյ արեւմտից կողմն ի ներքոյ սալեղենին ախոռ
ինչ փոքր վասն կովուց և բուծանելի մաքեաց ի ձմերան
յատուկս առնէին:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ
ՎԱՆԵՑՍ, ՈՐ Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՍ ՍԵՐԱՍՏԻԱ

Վայելչատիպ և մեծահոշակ մենաստանս այս, որ կա-
ռուցեալ է յանուն արփիափայլ սրբոյ նշանի տեառն, կէս
5 ժամու հեռի է ի մայրաքաղաքէս Սեբաստիոյ՝ յարեւելս հիւ-
սիսոյ սորին: Աթոռ արքեպիսկոպոսի նահանգին ի գեղեցիկ և
ի դուարճալի ետեղ ի քաղցրասիկ յառողջաօդ կայանի, ի
ջրաբուխ և յաղբերաշատ տեղուջ, ի մարգաւէտ և զալարալիբ
վայրի՝ զեռեղեալ ի վերայ բլրակի:

10 Եւ բուն ինք մենաստանն շուրջանակի պատեալ է ցե-
խամած քարաշէն քառակուսի պարսպաւ, որոյ բարձրութիւն
է 108 ուղուկ, և երկայնութիւն նորին յարեւելից զէպ յարեւմու-
տեա՝ 1061 ուղուկ, և լայնութիւն ի հիւսիսոյ հարաւ՝ 810 ու-
ղուկ. երեք ուղուկն մէկ թիզ է:

15 Մեծ եկեղեցի սրբոյ նշանին, որ կառուցեալ է ի Սենե-
քարիմ բարեպաշտ արքայէն Արծրունեաց, է հաստարմատ և
ամրակուռ շինուած, քառանկիւնի և խաչաձև վայելուչ յօ-
րինուած, լայնաձիգ և ընդարձակատար մեծ կերտուած, և է
քառեակ զոյգ սեանցն ի կարծրակոփ քարանց քերելոց կա-
մար հարեալ, և ի վերայ կամարացն՝ բարձրաբերձ և վե-
20 րամբարձ կաթողիկէ՝ բարեկազմութեամբ զաբղարեալ՝ հա-
մակ սրբատաշ վիմօք և կղմնդերք պանծալիս կանգնեալ,
որոյ երկայնութիւն յարեւելից յարեւմտոս 294 ուղուկ, լայ-
նութիւն 170 ուղուկ, բարձրութիւն կաթողիկէին 170 ուղուկ:

25 Աւագ սեղանն, որ է յանուն աստուածընկալ նշանի կենաց
փայտի սուրբ խաչին, որոյ յանուն եկեղեցին և մենաստանն
յորջորջի, է կիսագունդ խորան մեծ և ահեղատեսիլ, որոյ
խաչակալն զրուսգաւ քանդակուածոյ շքնադափայլս յօրին-
եալ և լուսաճաճանշ ոսկեղօծութեամբ բաղմերփին երանգօք
30 զեղգեղափայլս զարմանադործեալ, ի միջի անդ և պատկեր
Աստուածածնին կուսին, հօր և հոգւոյ հովանաւորութեամբ

զաստուած որդին ի գիրկս իւր բարձեալ, պար առեալ երկնային անմարմին զօրացն՝ ունելով ի դիմաց զսուրբ Մկրտիչն Յոհաննէս և յաջմէ և յահեկէ զառաջին Լուսաւորիչն մեր զԹաղղէոս և զԲարդուղիմէոս սուրբ առաքեալսն ճարտարագործ և հրաշագեղս նորոգ նկարեալ և գետեղեալ և խաչակիր աստիճանին, որք են եօթն 17 ուղուկ բարձրութեամբ, ոսկեզօծութեամբ վայելուչ շինեալ և զարդարեալ գեղեցիկ խաչիւք արծաթապատ աւետարանօք, ոսկեզօծեալ սկիհօք, արծաթի փոքր տապանակօք և պնակօք և բազում արուեստայօրէն մոմակալիւք:

Եւ ապարօշ, այսինքն զոգնոց սուրբ սեղանոյն, որ է 42 ուղուկ տարածութեամբ, է գեղեցիկ ոսկեզօծութեամբ պէսեալ և ի միջի զնկար սրբոց երից եկեղեցեացն, որ ի մենաստանիս ստուերագրեալ, յորս են և պատկեր ծննդեան, մկրտութեան և խաչելութեան տեառն: Եւ ի վերայ դրանց խաչակալիւ յաջմէ պատկեր սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորիչին մերոյ և յահեկէ սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին նկարեալ և գետեղեալ: Յետ կոյս սրբոյ սեղանոյս կախեալ կան մեծամեծ զանգք, որք յաւուրս տէրունական տօնից և յամենայն կիրակէի ի ժամ սրբոյ պատարագին հարկանին, որ զամենայն եկեղեցին առհասարակ զղրղեն: Եւ ճակատ սրբոյ բեմին քերուպ և քանդակեալ քարամբք կերտեալ և զաստիճանսն զոյգ առ զոյգ աստի և անտի բարեշինութեամբ արուեստահիւսեալ և գեղեցկափայլ ոսկենշուլ փաղփաղիւնս ծաղկեցուցեալ:

Յաջմէ սրբոյ սեղանոյս է փոքրիկ մատուռ իմն, որ է սրբատուն կամ աւանդատուն, յորոյ միջի կանգնեալ է սեղան յանուն սուրբ առաքելոյն Պետրոսի և ձախմէ նոյնպէս մատուռ և պահարան, յորում է սեղան յանուն սրբոյն Պօղոսի առաքելոյն, ուր պահին սրբութիւնք և զարդք եկեղեցւոյն, արտաքուստ այս կրկին մատրանցս ի վերայ դրանցն են քանդակեալ ոսկէզօծ վայելուչ թագազարդ պսակակալս յօրինեալ և զպատկերս սրբոցն ի միջի անդ ի վերայ դրանցն գեղեցկատեսիլս նկարեալ:

Այս երկակի մատրանցս վերայ են տեղիք կամարաշէնք, որք էին ի հնումն եղեալ աթոռք արքայիցն մերոց, հուպ առ սուրբ սեղանն, վալ անդր ի ժամու աղօթից որոշեալ սանդղով ի ժողովրդենէ, այլ այժմ որմով փակեալ կայ:

9 Ա. պատկերօք Վիս տապանակօք: 21 ՝ բեմին:

Գոլով յետ կոյս ի մէջ ժողովրդեանն, ի թիկանց դասուցն, կանգնեալ կան կրկին զեղեցկագիր փոքրիկ սեղանք, յաջմէ յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային և յահեկէ՝ յանուն որդոցն որոտման Յակոբայ առաքելոյն և Յոհաննու աւետարանչին: Խաչակալք սոցա փորութեամբ յարմարատիպս կազմեալ և յոգնեալն չնկարուք շքեղատես ոսկէ-
 5 ղօծութեամբ զարդարեալ և զտէրունական պատկերս հանդերձ խորհրդաւոր պատկերօք սրբոցս նորոգ նկարեալ և ի ծաղկեալ սեղանսն անդր զետեղեալ: Այս կրկին խորանացս առաջի
 10 կախեալ կան խորհրդով կանթեղք արծաթի, որոց առաջի կացեալ միաբանք սուրբ ուխտիս՝ կատարեն զպաշտօնն սաղմոսերգութեան:

Եւ բոլոր շրջապատս եկեղեցւոյն պատկերօք տնօրէնութեան տեառն և սրբոց նորա ոսկեղօծեալ զեղեցիկ պսակօք և յարմարաւոր թագաբարձիք վայելուչս յարդարեալ:

Եւ երկփեղկեան դուռն սրբոյ տաճարիս համակ կարծրանիւթ յերկաթոյ, ատաղձի գործածս արուեստայօրէն կերտեալ և կանգնեալ:

Այս երկից խորանաց և երկուց ամանդատանց խաչակալքն և բեմի ճակատի և աստիճանաց յօրինուածքն և երկփեղկեան երկաթի դուռն ետ կերտել տեսուչ սուրբ ուխտիս Սեբաստացի Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն, գործակցութեամբ եղբօր իւրոյ, տեղապահ Կարապետ վարդապետի, յամի տեառն 1816 (ՌՄԿԵ):

25 Արտաքոյ գրան մեծի եկեղեցւոյս, ի կողմն արեւմտից և գաւիթ վայելուչ՝ քառակուսի, սալաշատակ, որոյ տարածութիւն յարեւելից յարեւմուտս 144 ուղուկ, ի հիւսիսոյ հարաւ 183 ուղուկ, յորում են գերեզմանք առաջնորդաց, այլ տոհասարակ անդիր, բաց ի շորից վերջնոց՝ Առաքել, Եղիազար, Կարապետ և Յակոբ արքեպիսկոպոսաց, որոց շիրիմքն բարձր են և զրիւք: Ի գաւթէ աստէ (ասէ Յարութիւն վարդապետ Եղեկացին)* զամբարան սրբոյն Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ, որ վկայեաց վասն հաւատոց և նահատակեցաւ Սեղբնատրոս և Թէօդորոս արեղայիւր իւրովր
 30 (ՊԼԶ—1387), հաւասար յատակի գաւթին շիրիմ նոցին և ա-
 35

* Յարութիւն վարդապետ:

14—15 Ա չիք զեղեցիկ... թագաբարձիւք: 20 Բ բեմքի:

ւանդի ևս վասն երից քարանցն տապանի, որք են ի գաւթիս,
թէ ի ներքոյ սոցին զետեղեալք են մարմինք սրբոց նահա-
տակացս:

- Աստ է տապան Դաթի եպիսկոպոսի Պօլսեցոյ, միա-
5 բանի սուրբ ուխտիս, որ հանգեաւ յամի տեառն 1786 (ՌՄԽն)
նոյեմբերի 1:

Աստ է և տապան Սեբաստացի կարճահասակ Սահակ
վարդապետին, Կոտուկ կոչեցելոյ, որ հանգեաւ յամի տեառն
1801 (ՌՄԾ):

- 10 Աստ է և շիրիմ լուսարար Յովակիմ վարդապետի Սե-
բաստացոյ, որ հանգեաւ յամի տեառն 1811 (ՌՄԿ):

Աստ է և փորրիկ խցնակ անուանեալ մասնատուն և քա-
նի մի համբարք ցորենոյ:

- Եկեղեցի սուրբ Կարապետիս է կարծրանիւթ կոփուածոյ
15 քարամբք կամարազարդ յորմունս յօրինեալ և ի զլիտոց ան-
տի որմանց յերկարագոյն կամարս հարեալ և օրորոցածե
զեկեղեցին կերտեալ և կացուցեալ, որոյ երկարութիւն յարեւ-
լից յարեմուտս 258 ուղուկ և լայնութիւն՝ 159:

- Ասագ սեղանն, որ է յանուն սրբոյ Կարապետին, որոյ
20 յանուն և եկեղեցին յորջորջի, է կիսագունդ գեղեցիկ խորան
կառուցեալ (որպէս և աւանդի ի նախնեաց մերոց) ի սրբոյն
Գրիգորէ Լուսաւորչէն մերմէ, զկնի գառնալոյն ի Կեսարիոյ
պատուական նշխարաւ սրբոյ Կարապետին, զոր մասն ինչ ի

- 25 շնորհաբաշխ նշխարացն աստ ամփոփեալ և զխորանն հիմ-
նեալ և զառաջին պատարագն և զձեռնադրութիւն աստ ի
Սեբաստիա արարեալ: Զգալն ի Սեբաստիա յիշեն պատմիչք
և գրեն, թէ Յուդի անկեալ սրբոյ Լուսաւորչին՝ եկն էհաս ի

- 30 Սեբաստիա և անդ զտեղի կալաւ զաւուրս բազումս և տե-
սեալ զյոյովս յարժանաւոր անձանց վարժելոց յաստուածա-
պաշտութեան և իմաստութեան՝ հաւանեցոյց զնոսա երթալ
ընդ իւր ի Հայաստան, զի տացէ նոցա զաստիճան քահա-
նայութեան առ ի օգնական լինիլ նմա ի քարոզութիւն աւե-

- 35 տարանին և ի մկրտութիւն խորհրդոյ եկեղեցոյ և ի գործ
պաշտաման տեառն. և այնպէս բազում գունդս ի գունդս յա-

4 Ա չիք եպիսկոպոսի: 6 Ա չիք նոյեմբերի 1: 9 Ա 1811, իսկ լուսանց-
քում—ՌՄԾ: 11 Ա 1801, իսկ լուսանցքում՝ ՌՄԿ: 12 Ա չիք անուանեալ

յնպիսկ ունոսաց և իշխանաց աշխարհին և ի ժողովրդոց, մեկ-
նեալ անտի՝ ելանէր ի ճանապարհ*², յորս թէպէտ ոչ յիշէ,
թէ շինեաց եկեղեցի և կամ եթող մասն ինչ ի նշխարաց
սուրբ Կարապետին և ոչ ևս թէ մատուց պատարագ և կամ
5 արար զձեռնադրութիւն, բայց որովհետեւ զընտիր անձինս աշ-
խարհին առեալ ընդ իւր տարաւ, ապա փոխան աչնր ձիւ-
ինչ և պարզեալ առնել վիճակին արժան էր, որպէս և արարն
իսկ:

Եւ զի եպիսկոպոսք և իշխանք աշխարհին ի վաղուց հե-
10 տէ լուեալ էին զխտամբեր շարշարանս և զմեծամեծ գործ
նահատակութեանս սրբոյն և ցանկային տեսանել զնա և վա-
յելել զձիրս ի շնորհաց նորին, վասն որոյ մեծագոյն անձ-
կանօք պաղատէին առնել ինչ ինչ շնորհաբաշխութիւն, այ-
սինքն մատուցանել զպատարագս, առնել ձեռնադրութիւնս և
15 հիմնել զեկեղեցիս, զոր ականածեալ յոգնադիմի մեծարանաց
նոցին՝ արար զայնս ընդ որս ետ նոցա և պոռչոս ի նշխա-
րաց սրբոցն, ուրեմն հաւանական է աւանդեալն ի նախ-
նեաց մերոց, թէ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն իցէ կառու-
ցեալ սուրբ եկեղեցիս, որ յանուն սուրբ Կարապետին:

20 Յաւագ սեղանոյն, յետ կոյս գալով յաջակողմն նորին, է
խորան վայելուչ յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մե-
րոյ՝ կանգնեալ ի յետին ժամանակս յԱռաքել արքեպիսկո-
պոսէ Սեբաստիոյ՝ յամի 1728 (ՌՃՀէ): Ի կողմն հարաւոյ,
հանդէպ սեղանոյ սուրբ Լուսաւորչին, առաջի որմոյն է գե-
25 րեզման սրբոյն Թէոդորոսի արեղային՝ միաբանի սրբոյ
ուխտիս, որ վկայեաց վասն հաւատոց և նահատակեցաւ,
զոր ի վերայ տապանին գրեալ կայ. «Այս է տապան հան-
գըստեան սրբոյն Գոհարինեայ, որդւոյն Թէոդորոս նահա-
տակին, ի թուին ՊԼԶ (1387) վասն նահատակութեան, որ
30 ունիս տեսանել Յայմատուրս յունիսի 22»:

Եկեղեցի սուրբ Աստուածածնին ունի փոքրիկ և գեղե-
ցիկ տաճարս՝ կառուցեալ ի կոփածոյ կակուղ քարանց, յօ-
րինեալ ի վերայ ութն բոլորչի քարեայ սեանց, որ զեկեղե-

* Աղաթանգեղոս, 363:

Չենոր, 47:

Մատթէոս, 199:

Միքայէլ, 391:

ցին դորձեն քառանկին և խաշակերպ, որոյ ի կատար սեանցն ի զլուխ անդր կամար հարեալ և ի վերայ կամարացն վայելուչ կաթողիկէ կերտեալ և կանգնեալ, որոյ ի ներքուստ բազմազան նկարուք զեղազարդեալ և պճնեալ:

- 5 Ասագ խորանն, որ է կանգնեալ յանուն սուրբ Աստուածածնի, որոյ յանուն և եկեղեցին կոչի, կառուցեալ (որպէս և աւանդի ի նախնեաց մերոց) ի սրբոց առաքելոց անտի, մանաւանդ յատկապէս ի սրբոյն Թադդէոսէ, առաջին լուսաւորչէն մերմէ, հիմնեալ և է յոյժ վայելչադիր և շքնաղ շինուած. խաշակալ նորին ոսկեղօծ և բազմերփն գունով շքեղացեալ ի վերայ քանդակուած լանջոյ, որոյ յաջմէ և յահեկէ են փոքրիկ մատրունք աւանդատուն անուանեալք:

- 15 Երկփեղկեան դրանէ տաճարիս արտաքոյ զալով դէպ յարեմուտս եկեղեցին է ի վերայ չորից քառակուսի քարեայ սեանց, և ի վերայ սեանցն կամարազարդ ի կակուղ քարանց ձեղուն յօրինեալ և բռով սպիտակացուցեալ և զանազան նրկարուք ի զուարճութիւն տեսողաց շքեղափայլեալ: Այս երկփեղկեան դրան, արտաքոյ կողմանէ տաճարիս, ի մէջ կամարաց եկեղեցւոյն, յաջմէ և յահեկէ են փոքրիկ և ծաղկեալ սեղանք, յանուն նախկին լուսաւորչացն, մերոց Թադդէոսի և Բարդուղիմեոսի սրբոց առաքելոցն, կանգնեալ ի յետին ժամանակս ի Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսէ յամի տեառն 1790 (ՌՄԽԹ):

- 25 Տարածութիւն տաճարիս և եկեղեցւոյս յարեւից յարեմուտս է 220 ուղուկ, ի հիւսիսոյ դէպ հարաւ՝ 166, և բարձրութիւն կաթողիկէին, մինչև ցունջն է 143 ուղուկ:

- Այս երկուց եկեղեցեաց՝ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Կարապետի զաւթն մի է, որոյ երկարութիւն յարեւից յարեմուտս է 101 ուղուկ, ի հիւսիսոյ հարաւ 146 ուղուկ: Ի 30 զաւթի աստ է ժամահար կրկին՝ մի երկաթեայ և մի ընկուզի փայտեայ, զոր անխափան ի ժամու աղօթից հարկանի յաւուրն եօթնիցս: Աստ է և վայելուչ սենեակ մի չափաւոր, յորում երբեմն նստի լուսարար սրբոց տաճարացս: Աստ է և զերեզման Պետրոսցի Սահակ վարդապետին, որ հանգեցաւ յամի տեառն 1800 (ՌՄՄԸ): Են աստ և քանի մի համարք ցորենոյ և ալ տեղիք պիտոյից:

Յեկանենն ընդ դուռն գաւթիւս, դէպ յարեմուտս ուղիղ, է սալահատակ սրահ մեծ և երևելի, յորում է միափեղկ երկաթի մեծ դուռն պարսպին, որ հալի հարաւ, սրոյ առաջի է արտաքին կողմն լալն և ընդարձակ ճեմարան, զոր հարուստ մի ի հետուստ պատեալ է խոնարհ պարսպաւ, որոյ մի ծայրին պտոյտս առեալ կացուցանէր զպարտէզն բանջարոյ, որ կայ առաջի սրբոյ մենաստանիս, և միս ծայր պարսպին շրջապատեալ զբոլոր գերեզմանատունն և զնացեալ միանայ ընդ պարսպի միս ալ պարտիզին, որ կայ յետուստ կուսէ սրբոյ վանիցս. և այսպէս խոնարհ պարիսպս ալս, հանգերձ պարսպօր պարտիզացն, ի մէջ առեալ և շրջապատեալ տանի զմեծ պարիսպն սրբոյ մենաստանիս ընդ երեք կողմն՝ յարեւելս, յարեմուտս և հարաւ, որ և առնէ զսուրբ վանս կրկնապարիսպ:

15 Ի ճեմարանէ աստի, խոտորելով սակաւ մի դէպ յարեւելս, է արքայական դուռն սրբոյ Նշանի մեծի եկեղեցուս, որ հալի ուղիղ դէպ ի հարաւ, ընդ որ երբեմն մուտ և ելս առնէին մեծագոր թագաւորք և պերճափառ իշխանքն մեր, ալս այժմ քարաշար յորմեալ և բռնեալ կայ: Առաջի ալս փակեալ դրանս, հուպ ի պարիսպս մեծ եկեղեցուս, է գերեզման Անանիա կաթողիկոսին, ազգականի Գետաղարձին, որ օծաւ և նստաւ (ՈՅԲ—1203) կաթողիկոս ի սուրբ մենաստանս իբրեւ ամս 4 և փոխեցաւ առ Քրիստոս (ՈՅԶ—1207) և թաղեցաւ աստ, և պատուի շիրիմ նորին եկաց և բնակեաց մինչև 25 ցայսօր:

Աստի սակաւ ինչ յառաջ, գնալով դէպ յարեւելս, է հասարակաց գերեզմանատունն սրբոյ ուխտիս, որ ի բոլոր բռնակչաց վիճակին կոչի Գետարզել, ի սակս անդր զոլոյ դամբարանի սրբոյն Պետրոսի Գետաղարձին, ուր և թաղեալ կան մարմինք առաջնորդաց, միաբան կարգաւորաց և աշխարհարկանաց ի գերեզմանատան: Աստ է յետ կոյս եկեղեցեացն, ի կողմն յարեւելից, դամբարան սրբոյն Պետրոսի կաթողիկոսի Գետաղարձին՝ պատեալ խոնարհ պարսպաւ, և ի միջի պատան նորա կա անգիր: Սա եկն ի սուրբ մենաստանս յաւուր 35 րլս Ատովմայ արքայի Արծրունոյ (Շ—1051) և եկաց ամս 7 և փոխեցաւ առ Քրիստոս (Շէ—1058) և թաղեցաւ աստ: Եւ

պատուի գերեզման նորին յաճախեալ ի ջերմեռանդ ուխտաւորաց մինչև ցայսօր ժամանակի:

Ի վերայ միափեղկ երկաթի դրանս, ի ներքին կողմն, ի մի կարգ են Գ (3) սենեակը, որոց լուսամուտը հաշին ի սը-
5 րահ անդր երթեկեաց և ուխտաւորաց: Եւ ի ներքոյ սենեկացս յարեկից դրանս է շորատուն և սենեակ դռնապանին և յարեմտից՝ փոքր գոմ երիվարաց: Հանդէպ սոցա են ի հիւսիսակողմն հնդեակ սենեակը և ի միջի նոցա հասարակաց սեղանատուն մեծ, զոր բնդ բազմութեանց ուխտաւորացն
10 ճաշեն անդր, երբեմն առաջնորդն՝ միաբանիւք ուխտիս: Ի ներքոյ սենեակացս է գոմ երիվարաց երթեկեակց: Հուլ նմին է ներքնատուն սենեակ մի և կից նմին աղբիւր բարեհամ ջրոյ կարկաջահոս մշտահեղ և առատաղեղ: Զայսոսիկ սենեակքս և զսեղանատունն և զերկաթեայ դուռն և ոմանս տե-
15 ղիս պարսպին նորոգեալ շինեաց (ՌՄԼէ—1788) երանաշրնորհ տեսուն սուրբ ուխտիս Յակոբ արքեպիսկոպոսն, որ ի վերայ դրանն և ի ճակատ սեղանատանն գրեալ կայ:

Ի դրանէ գաթիս զնալով դէպ ի հիւսիս քայլս իբրև 20[»] է դուռն առաջնորդարանին, յորում են երկեակ վայելուչ սենեակը՝ զարդարեալ պատկանաւոր և յարմար յօրինումսմբք, որոց լուսամուտքն հաշին ընդ երկաթի միափեղկ դուռն պարսպին առաջին սրահին, որ զամենայն երթեկեկս դիտէ և իմանայ: Եւ անդր և սենեակը փոքրատրաց և մառանք զանազան իրաց և զինետուն մեծ, յորում է հնձան շինեալ մի-
25 աստանի կարծր քարէ՝ մեծ և արուեստաւոր: Է անդ և գրատուն փոքրիկ, յորում որչափ ինչ հնար է հաւաքեալ կանգրեանք և հաւաքին: Է անդ և զաւթ փոքրիկ, յորում է վառարան փոքր ի պէտս սրճոյ, թէյի և այլ կարեւոր հարկաւորաց: Եւ մօտ այսմ է առանձին տնտեսատուն առաջնորդարանի և միաբանից, յորում է մածնատուն և այլ հարեկեւոր իրաց տեղի:

Հանդէպ դրան առաջնորդարանին է հասարակաց տնտեսատուն մեծ, յորում է հացարան, այն է՝ փոստուն, ալիւրանոց, փայտարան և համբարք փոքրիկը հարկաւոր իրաց
35 և վառարան քառայարկ և թոնիր մեծ ի պէտս կերակրոց շինեալք: Աստի յառաջ զնացեալ սակաւ ինչ՝ խոտորի

- դէպ յարեմուտս և. ընդ դուռն ինչ մտեալ, էլանէ ի բնակութիւն միաբանից, որ որոշեալ է յայլոց շինուածոց, յորում ևս է առաջնորդարան մեծ և վայելուչ, բարձր և ահեղ, կըրկնայարկ, զոր ի կողմն վերին են 3 մեծամեծք սենեակք, իսկ
- 5 ներքին՝ շորս սենեակք, որոց մինն է այժմ սեղանատուն փոքր առանձին միաբանից, որք հաւաքեալ անդր ճաշին ի միասին: Այս կրկնայարկ սենեակք ունին մեծամեծ լուսնամուտս, որք առ հասարակ հային դէպ ի հիւսիս, որոց առաջի է պարտէզ ոսկենշուլ անուշահոտ ծաղկանց զուարճալի և խա-
- 10 իղ քաղցրահամ և խորժ խաւարտից զուարթառիթ. այլ այժմ այս առաջնորդարան լքեալ կայ և այլ պէտս կիր արկանի. մասան իւղոյ, ձուոյ, պանրի և այլ զանազան իրաց եղեալ է:
- Յարեւից կուտէ այս բուրաստանիս է թաղ միաբանից՝ երկու կարգ հանդէպ միմեանց, և ի միջի անդ՝ ճանապարհ.
- 15 ի մի կողմն են 6 սենեակք, յորոց միջի երկուքն են յոյժ գեղեցիկք, և միւսն կողմն են 4 սենեակք, որոց մինն է առաւել մեծ և յամարաչնոց և երբեմն առաջնորդարան: Ի ներքոյ սոցին են 3 ներքնայարկ սենեակք միաբան վարդապետաց, որոց լուսամուտքն հային ի դարաստան դիտարանին:
- 20 Յարեմտից կուտէ դրախտիս է աղբիւր քաղցրահամ ի վճիտ յորդժոր ջրոյ, զոր հոսեալ պտոյտս առնելով ռոողանէ զպարտէզս: Հուպ աղբերս է հովանոց փոքր՝ նստարան իրրև երկոտասան անձանց: Մօտ նմին է վառարան մեծ և այլ տեղիք պիտանիք: Ի դրան հասարակաց տնտեստանն զնայ ի
- 25 մեծ գոմն, որ է քառակուսի շինուած մեծ, որոյ շրջապատն կապին զոյգ առ զոյգ գոմէշք, եզինք, կսվք և ձիանք, և ի վերայ նոցա է վերնատուն, յորում բնակին ձմեռայնի գործաւոր մշակք. միանգամայն է և աղքատանոց և հիւանդանոց մենաստանիս, յորս անտէրուչ հիւանդք և աղքատք բերեալ
- 30 բնակեցուցանեն այսր և հոգան զամենայն պիտոյսն ի սուրբ ուխտէս: Ի միջի անդ գոմին է և դուռն յարդանոցին, այն է՝ տեղի կերակրոց անբանից, և է շինուած մեծ: Զայս գոմս և յարդանոցն և զմի կարգ միաբանից սենեակքն հիմանէ նորոգեաց Յակոբ արքեպիսկոպոս, ալցելուն սրբոյ վանիցս,
- 35 յամի տեառն 1797 (ՌՄԽԶ):

Ունի գոմս այս և դուռն մի մեծ դէպ յարեւելս, որ հանէ

ի սրահ մեծ լայն և ընդարձակ, յորում են 3 տունք ի մի կարտ և մի ևս հանդէպ նոցա, զորս ի կիր առնուն ի զանազան պէտս, զոմն արկանեն զփայտ հրոյ, զոմն շինուածոյ, զոմն՝ զգառինս, զհորթս և զոմն զհաւս և այլն:

- 5 Անդ է և երկփեղկեան մեծ և ահեղ երկաթեայ դուռն, ընդ որ մուտ և ելս առնեն գոմէջք և եզինք հանդերձ սալ-լիւք՝ վարեալք ի գործաւոր մշակաց:

- 10 Այս երկփեղկեան երկաթեայ դրան մենաստանիս (որ հայի ուղիղ դէպ ի հիւսիս) հուպ է անուշահամ աղբիւր՝ պարզ և մշտահոս ջրոյ, որոյ առաջի ընդ տարածութեանս պարսպին երկիցս և հարուստ մի երկար է լայն և ընդար-
ձակ մարգաւէտ վայր տափարակ, յորում միաբանք սուրբ ուխտիս յամարայնի ճեմս առեալ՝ զբօսնուն այսր զկնի ճա-
շուն:

- 15 Եւ յատորտից սրբոյ մենաստանիս, ի դիմաց և ի թի-
կանց, են յոլով սառնատեսակ և վճիտ, ականակիտ աղբիւրք
ինքնաբոխք, յորոց միջի երկուքն են յոյժ յորդառառք, որք
լուսաղբիւրք անուանին, յորոց հուպ են մարգաւէտ տեղիք, և
ջուրք այս աղբերցս հոսեալ միանան և զնացեալ խառնին
20 ի վտական, որ անցանէ առաջի սրբոյ մենաստանիս՝ իբրեւ
քարընկէց մի հեռի ի սմանէ:

Եւ մօտ այսց աղբերց և կից պարսպի վանիցս են կրք-
կին պարտէզք բանջարաց:

- 25 Եւ շուրջ զմենաստանաւս են իբրեւ քառեակ մղոնաչափ
տարածութեամբ անդաստանք արօրադրեալք և քաջ մշա-
կեալք, որք են ի կալուածք սուրբ ուխտիս:

ՅԱՍԻ 1827 ԵՒ ՀԱՅՈՅ ՌՄՀԶ ՍԵՔԱՍՏԻՈՅ
ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԱՒԱԳ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՔ
ԱՅՍՈՔԻԿ ԵՆ⁵²

Աւագ Երեց Տէր Գարրիէլ*	Մահտեսի Յարութիւն Պէզիրճի Դարբին Յակոբ Եղբոր որդին՝ Մկրտիչ Դարբին Պօղոս Պատկերահան Գալուստ Լաֆազանենց Կարապետ Ղալայճի Ստեփան Ղօռղօռ Եղբայրն՝ Յէսէ Եղբոր որդին՝ Յակոբ Ղալայճի Մանուկ Զօթենց Ղալայճի Մկրտիչ Փօլատ Ղալայճի Գէորգ Եղբայրն՝ Յակոբ Մահտեսի Սարգիս Կոունկենց Եղբայրն՝ Յօհան Մահտեսի Գարրիէլ Մէլիքենց որդին՝ Մահտեսի Փայէլ Մէլիքենց Միքայէլ Ղասապ Կարապետ Մահտեսի Յովնանեան Ղասապ Կարապետ Սամէլենց Ղալայէնց Պետրոս Քիրիշճի Խաչաբ Տօլմայենց Ստէփան Եղբայրն՝ Յօհան Տօլմայենց Գրիգոր
Մահտեսի Յոհան Էթտար	
Մահտեսի Յարութիւն Թիւթիւնճի	
Գերձակ Յովսէփ	
Մահտեսի Յօհաննէս	
որդին՝ Ռափայէլ	
Մահտեսի Մըկըր Զրիկեան	
Սիմոն Զրիկեան	
Մահտեսի Ալիքսան Քիրքճի	
Մահտեսի Սարգիս Օտապաշի	
որդին՝ Մարտիրոս	
որդին՝ Մահտեսի Յօհաննէս	
որդին՝ Մահտեսի Յակոբ	
Ոսկէգործ Յարութիւն	
Մահտեսի Մովսէս Զիլինկեր	
Մահտեսի Յօհաննէս Զօթենց	
Մահտեսի Յօհաննէս Շիրզէճի	
Մահտեսի Աստուածատուր	
Մահտեսի Պետրոս Եարտումենց	
Եղբոր կիւն	
Մահտեսի Մկրտիչ Սէմէրճի	
Օմճի Սիմոն	
Օմճի Եղիայ	
Մահտեսի Յովսէփ Տիրկրենց	

* Ձեռագրի ուղագրւոյունը պահված է Լույնուրյամբ՝ անճանաչման եւ ժամանակի ձեւերը չստիպելու նպատակով — Բ. Չ.

Սափրիչ Կարապետ
 էթտար Մկր Ստէփանենց
 Փապուճճի Սահակ
 Դերձակ Կարճ Օվէս
 Դերձակ Թօփալ Գէորգ
 Ղազանճոնց Եղիայ
 Նահապետենց Նահապետ
 Նահապետենց Ստէփան
 Եղբայրն՝ Դաւիթ
 Նահապետենց Թադւոր
 Սէմէրճի Փանիկ
 Եղբայրն՝ Խօրիկ
 Դերձակ Մկրտիչ Ակօճիկենց
 Պէյլէրենց Առաքել
 Քեօրօղլենց Մէսիկ
 Քեօրօղլենց Պօղոս
 Օտապաշի Գալուստ
 Մահտեսի Բարսեղ Պէզիրճի
 Նաթուր Մովսէս
 Զորթանենց Փանիկ
 Դերձակ Դաւիթ Սողոմօնենց
 Մարնոս Քէշէճոնց
 Լաֆազանենց Խաչար
 Եղբայրն՝ Սիմոն
 Լաֆազանենց Փայէլ
 Ոսկեգործ Սիմոն
 Փապուճճի Ազար
 Դերձակ Յարութիւն Քէշիշօղլի
 Ղըլըթճի Ղազար
 Եղբայրն՝ Յօհաննէս
 Եղբոր որդին՝ Միքայէլ
 Եաղուպենց Գրիգոր
 Թէլլալ Գրիգոր
 Տիւրկէր Յօհաննէս
 Ճիզմէճի Թօփալ Մկրտիչ
 Զիլինկեր Յակոբ
 Թէլլալ Պօղոս
 Քիւրքճի Պապիկ Յէսէենց

Եղբայրն՝ Կարապետ
 Եղբայրն՝ Ստէփան
 Քիւրիշճի Մաթոս
 Պալճոնց Յօհաննէս
 Ղարէկեօզենց Գէորգ
 Եղբոր որդին՝ Պօղոս
 Եղբոր որդին՝ Ալիքսան
 Տէյիրմէնճի Սարգիս
 Ճիւզէլիենց Մէրկէո
 Թէլլալ Թումաս
 Մեծայրենց Աւետ
 Դերձակ Մկրտիչ Եղիայենց
 Բապուճի Մէսիկ
 Զօղենց Պետիկի կին
 Դերձակ Ալիքսանի կին
 Եղբոր որդին՝ Պալիկ
 Խաթունիկ կին
 Ղալանց պառաւ
 Խուլ Պետրոսի որդի
 Սէմէ Սիմոնի հարսն
 Պուլախճի խենթ Պօղոս
 Խարմանտար Սահակ
 Տիւրկէր Դաւիթ
 Ճիւլիճենց Ազապապ
 Քեօրօղլենց Մըկըր
 Զըրիկենց Օհան
 Փապուճճի Օհան

Տէր Խաչար փոքր
 Տէր Մահմետի Յարութիւն

Մահտեսի Յակոբ Ղէզազենց
 Մահտեսի Յակոբ Էնֆիէճոնց
 Տազէսենց Յակոբ
 Մահտեսի Վարդէրես Պէղադ
 Եղբոր որդի՝ Գեղեհօն
 Դաբրիէլ Թէրզոնց
 Փայէլ Թէրզոնց
 Եղբոր որդի՝ Միքայէլ

Զողբօր որդի՝ Գրիգոր
 Բէնիկենց էղիկ
 Ճօռճօռենց Հաշար
 Ճօռճօռենց Խաշար
 Եղբայրն՝ Յարութիւն
 Ճօռճօռենց Մէսիկ
 Եղբայրն՝ Տէրպապ
 Էսկիճի Կարապետի կին
 Ղասապ Յարութիւն Հէպէշենց
 Եղբօր որդի՝ Սահակ
 Ղալալճի Օհան Հէպէշենց
 Եղբօր որդի՝ Անդրէաս
 Եղիա Հէպէշենց
 Մահտեսի Ուլէս տիրացու
 Պալիւճի Մարկոս
 Քղբայրն՝ Յակոբ
 Պիգուրենց Դէրձակ Յարութիւն
 Քանտուրճոնց Դէրձակ Յարութիւն
 Քանտուրճոնց Միքայէլ
 Ֆնտուխենց Տաշճի Ստէփան
 Ֆնտուխենց Յակոբ
 Ֆնտուխենց Աղապապ Էսկիճի
 Մահտեսի Փանիկ Կէզուրենց
 Դարբին Յովակ
 Եղբայրն՝ Մահտեսի Պապիկ
 Քէպապճի Խաշիկ
 Մահտեսի Մելքոն Ղասապ
 Ղասապ Յարութիւն Զօփապու-
 ռուն
 Ղասապ Պապաղայ
 Եղբայրն՝ Ղասապ Պօղոս
 Դերձակ Կիրակոս
 Մահտեսի Ստեփան Օտապաշի
 Էլէկճի Կարապետ
 Դերձակ Գաբրիէլ
 Ղասարճի Միքայէլ
 Ոսկէգործ Մահտեսի Կարապետ
 Լերդօղենց

Պապիկի մայրն
 Ղէյֆէճի Յարութիւն
 Եղբայրն՝ Նիկողայոս
 Ղըլըթճի Եղիա Փօթուխեան
 Ղըլըթճի Պետրոս
 Իշխանցի Պետիկ
 Դիրկէր Խաշիկ Զաքարզի
 Դարբին Յօհան
 Զիլինկիր Մահտեսի Եղիա
 Զիլինկիր Մըկըրտիշ
 Ղալալճի Մահտեսի Միքայէլ
 Սէրալտար Զաքար
 Եէմէնցոց Փանփանի դստերքն
 Խարմանտար Պետրոս
 Զէքէմ Սարգիս
 Քիւհանճի Մելքոնի կին
 Դարբին Կարապետ
 Զիլմէճի Յօհաննէս
 Ըողատ Կօստօյ
 Համալ Յօհան
 Պէզազ Մահտեսի Յօհան
 Պէզազ Քէլ Սարգիս
 Ժամկոշ Գալուստ
 Էշկէրենց Մահտեսի Մարգար
 Եղբայրն՝ Աւետ
 Պըծղայենց Մարտիրոս
 Նաթուր Մարիամ

Տէր Կարապետ Ղասարճի

Մահտեսի Յակոբ Պօյաճի
 Մահտեսի Կարապետ էթտար
 Մահտեսի Թօրոս Տիւրկէր
 Տիւրկէր Խաշիկ
 Մահտեսի Խաշատուր Սանտուրճի
 Դէրձակ Մինաս
 Մահտեսի Պաղտասար Սէռաֆեան

Դարբին Սարգիս
 Դարբին Մատօս
 Էղբայրն՝ Մըկըր
 Ղասապ Գարրիէլի Յօհան
 Ղասապ Փայէլ
 Քէշէճի Մկրտիչի կին
 Պուշախճի Մանուկ
 Սէմէրճի Յօհաննէս Շէլէլէնկենց
 Սէմէրճի Մահտեսի Յակոբ Շէլէլէնկենց
 Սէմէրճի Սարգսի կին
 Քիպարենց Սէրատայր Յօհաննէս
 Ղալայճի Յակոբ
 Էղբայրն՝ Յարութիւն
 Ղալայճի Խաչար Ճինպաշենց
 Ղալայճի Մահտեսի Խաչատուր
 Էղբայրն՝ Մահտեսի Յօհաննէս
 Տէլտար Պօղոս
 որդին՝ Թօրոս
 Դարբին Մահտեսի Ուլէս
 Ըղատ Գասպար
 Ղալայճի Նազար
 Թէ[ւաբ] Սաղաթիէլի կինն
 Շէկ Կարապետի Յօհաննէս
 Էղբօր կինն
 Ճիզմէճի Յօհաննէս
 Ոսկէզործ Յօհաննէս Զուխասուզենց
 Աբամենց Յարութիւն
 Գնտեժենց Յօհան
 Էղբայրն՝ Յօհաննէս
 Տէր Ղազարեան Պօյաճի Մկրտիչ
 Էղբայրն՝ Համբարձում
 միւս Էղբայրն՝ Մանուկ
 Զուհալակ Մահտեսի Մելքոնի կին
 Էլէկճի Յարութիւն

Էլօղլի Մանուկ
 Թէւաբ Յօհաննէս Շօղզամենց
 որդին՝ Աղապապ
 Դերձակ Յարութիւն Ղըոխապապալու
 Նաթուր Մահտեսի Տալիկ
 որդին՝ Մահտեսի Պօղոս
 Պուշախճի Պասախ
 Ղաուլաճի Երեմիայի Յարութիւն
 Ղաուլաճի Մահտեսի Գարրիէլ
 Տաշճոնց Գէորգ
 Էղբօր որդին՝ Պալիկ
 որդին՝ Թիթիւնճի Կարապետ
 Զըլըլաճի Կարապետ
 Ըղատ խենթ Պօղոս
 Ժամկոչի Յովակ
 Տաշճի Պօղոսի Պետրոս
 Թէւաբ Կարապետ Ղէֆէսճոնց
 Փապուճի Ղարէկեօղլի Օհան
 Ըղատ Սիմոն
 Ղասապ Մաթօ
 Ղասապ Բարսեղ
 Ղասապ Սահակի Օհան
 Պախալ Յօհաննէս
 Ղասապ Յակոբ
 Տազէսէնց Մահտեսի Կարապետի կին
 Ղասապ Սիմոն Թօփալ
 Զալտէցի Բարեկ
 Մանթուրճու թոռ Փայէլ
 Տէր Յօհանի քուր
 Ոսկէզործ Մահտեսի Մանուկ
 Դարբին Հարիկ
 Պեօյաճի քօր Գրիգորի կին
 Թէւաբ Մկրտիչ

Տէր Մահտեսի Յակոբ

Խօճայ Յօհաննէս Քիւլէքճեան
 Մահտեսի Գաբրիէլ Չատրճոնց
 Մահտեսի Աղայէկ
 Տիրացու Յօհան
 Գէորգ Չատրճոնց
 Մահտեսի Պետրոս էթտար
 Եղբայրն՝ Միքայէլ
 Եղբայրն՝ Գաբրիէլ
 Եղբայրն՝ Փայէլ
 Մահտեսի Թօրիկ
 Եղբոր կիներ
 Անդրէասենց Աղաստայ
 Մահտեսի Յակոբ Կօտօլենց
 որդիին՝ Մահտեսի Սիմոն
 Արդիներ
 Միքայէլն
 Մահտեսի Օնիկ Քիւպարենց
 Ղէզազ Յօհաննէս
 Էթտար Օճնիկ
 Պասմաճի Նազար
 Պասմաճի Յօհաննէս
 Դերձակ Յարութիւն
 Դարբին Մանուէլ
 Եղբայրն՝ Յօհաննէս
 Եղբայրն՝ Միքայէլ
 Փապուճի Պօղոս
 Փապուճի Յակոբ
 Եղբայրն՝ Կարապետ
 Էսկիճի Յարութիւն
 Եղբոր կիներ
 Տիրկէր Կարապետ
 Տաշճի Մէռկէն
 Տաշճի Ալօճ
 Էսկիճի Սիմոն
 Եղբայրն՝ Յարութիւն
 Պէքմէզենց Պապիկ

Ղասարճի Յակոբ
 Թօփալ Յօհան
 Պուտախենց Յարութիւն
 Եղբայրն՝ Ստէփան
 Ղազանճի Նաննախի կիներ
 Կօփիկենց Պօղոս
 Եղբոր որդին
 Մօզենց Մէլքօն
 Եղբայրն՝ Յակոբ
 Եղբոր որդին
 Ղասապ Մուրատ
 Ոսկէգործ Նիկողայոս
 Պեօլաճի Ստէփան
 Ղասապ Յարութիւն
 Դերձակ Եղիա
 Դերձակ Յակոբ
 Ստէփան
 Պէտիկենց Յակոբ
 Աննա կիներ
 Ղասարճի Աբրահամ
 Փապուճի Յովսէփ
 Զուճալակ Սիմոնի տղայ
 Խամուրճի Զաքար
 Հէքիմ Կարապետ
 Նախաշճի Աննայ
 Տիրկէր Կիրակոս
 Ատանացի Մըկըր
 Եղբայրն՝ Յակոբ
 Եղբոր կիներ
 Պասմաճի Յունան
 Մահտեսի Սէթ
 Եղբոր կիներ
 Չաւտարի որդի
 Մահտեսի Մարգար Դերձակ
 Դերձակ Պօղոս
 Տալտալ կիներ
 Մանիայ
 Ճիզմէճի Սերօփ

Նաթուր Մովսէս
Տիւրկէր Ստէփան
Դոստենց Աղապաս
Էսկիճի Վարդան
Աղքատ Պաղտասար
Արապաճի Գրիգոր
Նոցանէ Գրիգոր
Ղուցցիկ կիին
Էշկէրենց Առաքել
Թէլլաք Գրիգոր

Տէր Յօնան Արոռակալ

Մահտեսի Մովսէս Ղարէկեօղեան
Մահտեսի Գարրիէլ Սանոսեան
Մահտեսի Յօնան Թումայեան
Մահտեսի Միքայէլ Փօլտենց
Մահտեսի Ուլակիմ Ծաղիկեան
Մահտեսի Պօղոս Ծաղիկեան
Մահտեսի Մանուկ Նօճրատենց
Մահտեսի Փանիկ զարրին
Մահտեսի Պետրոս զերձակ
Մահտեսի Սիմոն Սէմէրճի
Մահտեսի Զօրայ Տաշճի Յարութիւն
Մահտեսի Խաչատուր Աղնամալ
Մահտեսի Միքայէլ Շէնկիւլենց
Մահտեսի Սարգիս Օտապաշի
Մահտեսի Թաթոս Բարդող
Կարապետ Պալեօղեան
Եղբայրն՝ Սարգիս
միւս եղբայրն՝ Խաչար
Ապաճոնց Գէորգ
Անդրէասենց Օւլէս
Պասմաճի Կարօյ
Խիլիկենց Պօղոս
Ոսկէգործ Գրիգոր
Ժամկոչենց Գէորգի Գաբրիէլ

Բժիշկ Գէորգ
Պէզազ Գրիգոր Ընկուզենց
Ղալայճի Միքայէլ
Ղալայճի Թօրիկ
որդին՝ Կարապետ
Պալեօղենց Սաղաթիէլ
Պուտախենց Գրիգորի Յօնան
Աբէթէնց Փայէլ
Պէզազ Քէլ Յօվանէս
Նաթուրենց Մահտեսի Մովսէս
Մնպաշի Սաղիկ
Սէմէրճի Մկրտչի Միքայէլ
Փօլտենց Փայէլ

Փօլտենց Սարգիս
Ղուշճոնց Խաչատուր
Տաշճի Ստէփան
Ղարէկեօղենց Սիմոնի կին
Նալչաճի Դաւիթ
Զիլինկիր Պետրոս Աւագենց
Պախալ Տիրացու Խաչար
Ղալայճի Կանանոս
Ծաղիկենց Գաբրիէլ
Ծաղիկենց Մահտեսի Գրիգոր
Ղաղանճոնց Պօղոս
Խալամենց Միքայէլ
Խալամենց Մինաս
Օթուրախճի Յօնան
Ղարդայենց Սափրիչ Յօնան
Սափրիչ Յակոբ Տէր Ստեփան-
եան
Ղասապ Սարգիս Թլխթլիս
Ղասապ Միքայէլ
Ղասապ Թօրոս Շիրենեան
Մէհտէր Պօղոս
Էլէկճի Պետրոս
Եղբայրն՝ Վարդան
միւս եղբայրն՝ Ստէփան
Սիմոնի Յարութիւն Դերձակ

Ընկուզենց Համբարձում
 Ընկուզենց Աւետ
 Ղալայճի Կիրեղ
 Թէլլաք Մելքոն
 Տիրկէր Յօհան
 Մատեհի Կարօյի Մեսրօպ
 Չամաշուրճի Մանկասար
 Միս կրօղ Քեօւէ
 Քօր Օհանի եղբայր Մկրտիչ
 Օսմանցի Աթան
 եղբայրն՝ Մատօս
 Իշխանցի Մէնկէն
 Իշխանցի Պապօյ
 Կեօնճոնց Յարութիւն
 Ղասապ Թօրամանի որդի Աւէտ
 Դաւուոցի Բարթող
 Թօլօլենց Ստէփան
 Թօլօլենց Պապիկ
 Աբէթենց Պապիկ
 Աբէթենց Ստէփան
 Անդրէասենց Մովսէս
 Ժամկոչենց Տիրացու Յովանէս
 Ակիւնի Կարապետ
 Տիրացու Գարրիէլի Օհան
 Պատկերահան Յօհաննէս
 Ոսկէգործ Ահարօնի որդի Եղիա
 Մթիկենց Էսկիճի Գէորգ
 Տաշճի Պապօյի եղբօր որդի
 Մօմճոնց դերձակ Աղապապ
 Մարտիրոս Տէր Գրիգորի թոռ
 Զիբ Ոսկէգործ Եղիա

Տէր Պօղոս

Տիրկէր Մուրատ
 Դարբին մահտեսի Պօղոս
 Դարբին Յակոբ
 Ոսկէգործ Յակոբ

եղբայրն՝ Երանոս
 միս եղբայրն՝ Բաբել
 Թէլլաք Մկրտիչ
 եղբայրն՝ Ղազար
 Թէլլաք Ճիվէլէկ
 Թէլլաք Մէսիկ
 Պալթաճու որդի Յօհան
 Դերձակ Միքայէլ
 Ըղաւտ Յունան
 Էշէկճի Յովանէս
 Տէլու Աւետիք
 Տաշճի Բարսեղ
 եղբայրն՝ Սահակ
 եղբօր որդի՝ Յօհաննէս
 Տաշճի Սողօմոն
 Տաշճի Ստէփան
 Չօլախ Գրիգոր
 եղբայրն Կօստօյ
 Ըղաւտ Խաչատուր
 Ղալայճի Խաչար
 եղբայրն՝ Մատեհի Մանուկ
 Պեօյաճի Աբրահամ
 Քէլ Արդինի կիներ
 Սափրիչ Աստուածատուրի Ստէ-
 փան
 Քօր Յակոբ
 եղբայրն՝ Քօր Թօթօյ

Տէր Յօհան փոքր

Թօթիկենց Աստուածատուր
 Էմմուն որդին՝ Յարութիւն
 Պուլախճի Մահտեսի Պօղոս
 եղբայրն՝ Եաղուպ
 Ճիզմէճի Տէրպապ
 Դարբին Մահտեսի Աղայ
 Դարբին Մահտեսի Ենուլք
 Դարբին Տէրպապ

Դարբին Մակար
 եղբայրն՝ Գրիգոր
 Սահէթճի Ստէփան
 Պասամաճի Աղապապ
 Խթիկենց Յարութիւն
 Ղասապ Մահտեսի Մարտիրոս
 Ղասապ Գէորգ Փնտլենց
 եղբայրն՝ Կարապետ
 Համալ Փանոս
 եղբոր որդի՝ Պօղոս
 Խօրսանացի Պապօյի կին
 Եղիա Ղըռխապապու
 Զամաշտորճի Յարութիւն
 Ղալայճի Պետիկ Յարութիւն
 Դիրկէր Գէորգ
 Նաթուր Խաչատուր
 Սափրիչ Մահտեսի Յօհաննէս
 Բօշենց Ղալայճի Յօհաննէս
 Ըռղատ Մնացական
 Պղտլիկենց Նիկողայոսի կին
 եղբոր որդի՝ Կարապետ
 Պղտլիկենց Աստուածատուր
 Թումայի Պետրոս
 Հալէճոնց Պետրոս
 Զուհալակ Ղաղարի կին

Տէր Յակոբ Ոսկէգործ

Անսուրցոնց Մինաս
 Էմմուն որդին՝ Մուրատ
 Մահտեսի Փայլէ Պախալ
 Մահտեսի Պաղտասար Աղնամա-
 զեան
 Մահտեսի Նաղար Ղաթրանճի
 Մահտեսի Մարտիրոս
 Պէղազ Ակօճ
 Ոսկէգործ Ահարոն
 Թիթիւնճի Նահապետ

Բալուցի Տիրկէր Պօղոս
 Մահտեսի Յօհաննէս Պասամաճի
 Ոսկէգործ Նաղար
 Ոսկէգործ Յօհաննէս Մօմճոնց
 Զիլինկիր Աղարիկ
 Դէրձակ Մաթոս
 Ղաթրճի Մահտեսի Սարգիս
 Էթտար Յաբրահամի Յարութիւն
 Ղաթրճի Մահտեսի Սահակ
 Ղաթրճի Մահտեսի Գրիգոր
 Պէռպէն Մկրտիչ
 Ժամկոչ Մանուկ
 Դարբին Կարապետ Կէնճօ
 եղբայրն՝ Յարութիւն
 Ժամկոչ Կիրակոս
 եղբայրն՝ Յակոբ
 Փապուճի Կարապետ
 Մըլըլիկենց Խաչար
 Զիլինկիր Յօհաննէս
 Պղտլիկենց Պաղիկ
 Ղարէկեօզենց Յակոբ
 Խարմանտար Մահտեսի Նիկողա-
 յոս
 Ղալայճի Ղաղար
 Զաթրճի Յունան
 Տաշճի Պալախ
 Տաշճի Գարրիէլ
 Միս կրօղ Վահան
 Էսկիճի մահտեսի Յօհաննէս
 Ղասապ Աղապապ
 Օնպաշի Զօրայի կին
 Ոսկէգործ Յօհան
 Նալպանտենց Պալիկ
 Նաթուր Գէորգ
 Տիրկէր Պաղտիկ
 Տիրկէր Մինաս
 Ղալայճի Յարութիւն
 Տիրկէր Մահտեսի Յակոբ

Ճիզմէճի նիկողայոս
Քէշէճի Մահտեսի Գրիգոր
Աշճի Ստէփան
Աղբատ Միքայէլ

Տէր Կարապետ փոքր

Սէրայտարենց Պետրոս
Դէրձակ Մըկըր
Դէրձակ Յարութիւն
Դէրձակ Սեօթ
Էղբօր որդին՝ Կարապետ
Դերձակ Գաբրիէլ
էթտար Մկրտիչ
Տիրացու Դաւիթ Էլէկճոնց
Պեօյաճի Ահարոն
Մահտեսի Յարութիւն Պեօյաճի
Դերձակ Խաչար
Տիրկէր Սարգիս
Թիւթիւնճի Պօղոս
Չիլինկիր Պետրոս
Դարբին Գրիգորի կին
Դավուոցի Յովսէփ
Պօշնախենց Աղապապ
Դերձակ Յակոբ
Տիրկէր Պապօյ

Տէր Յարութիւն փոքր

Մահտեսի Յակոբ Ղասապպաշի
Մահտեսի Յօհաննէս Ղլիանոս-
սենց
Էղբայրն՝ Սարգիս
Էղբօր որդի՝ Փայէլ
Մահտեսի Սիմոն Տեօքմէճի
Մաքրճոնց Մանուկ
Հալաճ Մակար
Էղբօր որդի՝ Յակոբ

Սափրիչ Մէսիկ
Փանպուխճի Կարապետ
Դերձակ մահտեսի Մատօս
Ոսկէգործ Կարապետ
Էղբայրն՝ Մովսէս
Ճիզմէճի Յակոբ
Ճիզմէճի Մըկըր
Ճիզմէճի Պապօ
Ճիզմէճի Վարդան
Մահտեսի Կարապետ Տիրկէր
Տիրկէր Էդիկ
Տիրկէր Կարապետ Սարու
Տիրկէր Սահակ
Տիրկէր Ստեփան
Տիրկէր Ղազար
Էղբայրն՝ Գէորգ
Դարբին Աօճան
Դարբին Գաբրիէլ
Դարբին Մաղաբ
Դարբին Աստուածատուր
Դարբին Յովակ
Դարբին Կարապետ
Դարբին Առաքել
Դարբին նիկողայոս
Դարբին Յովսէփ
Էղբայրն՝ նիկողայոս
Ղալայճի Էթիզենց Միքայէլ
Էղբայրն՝ Յարութիւն
Տաշճի Գէորգ
Տաշճի Մանուկ
Բոաբերդցի Յակոբ
Բոաբերդցի Գրիգոր
Տաւշանլուցի Գրիգոր
Պէղազ Յակոբ
Դէրձակ Յաբէլ
Պասմաճի Խաչատուր
Պէննէ Խաչատուր
Թէլլաբ Առաքել

Թէլլաք Յօճաննէս
 Նաթուր Վարդան
 Էսկիճի Յօճաննէս
 Եղբայրն՝ Կարապետ
 Ըողատ Մարտիրոս
 Պիկեօլցի Երկայն Յարութիւն:
 Երէս կիսն
 Քէլօի Թոռ Յարութիւն
 Եղբայրն՝ Պետրոս
 Պղտլիկենց Մարիամ
 Տէյիրմէնճի Մէռկէն
 Մօմճի Մառմանի Հարս
 Նաթուր Մարոնս
 Ղէզէր օղլէ Աղթէկ
 Աննա կիսն
 Տալիկ կիսն
 Օղիկ կիսն
 Տէյիրմէնճի Յակոբ

Տէր Պօղոս
 Տէր Մարտիրոս

Մահտեսի Գաբրիէլ Պեօյաճի
 Քիլիթճոնց Պետրոս
 Եղբօր որդի՝ Մահտեսի Յարութիւն
 միւս Եղբօր որդի՝ Յովսէփ
 Դարբին Աղապապ
 Օնպաշի Գաբրիէլ
 Պօնապէտենց Ակօյ
 Ղաթըրճի Մահտեսի Քէնառ:
 Էսկիճի Յակոբ
 Չիլինկիր Գէորգ
 Բրդոտենց Յարութիւն
 որդին՝ Կարապետ
 Էշէկճի Բարունակ
 Չէքէմ Յակոբի Աղապապ
 Դերձակ Մահտեսի Աղապապ

Չիլինկիր Յարութիւն Չէքէզ
 Եղբայրն՝ Յօճաննէս
 Լաֆազանենց Յօճաննէս
 Թէլլաք մահտեսի Մկրտիչ
 Եղբայրն՝ մահտեսի Յօճաննէս
 Էճիմէճէլցի Յարութիւն
 Տիրացու Ալիքսան
 Եղբայրն՝ Իսրայէլ
 Տաշճի Աղապապ
 Տիրիկէր Սահակ
 Սէմէրճի Մահտեսի Յօճաննէս
 Ղասապ Մահտեսի Ղաղար
 Ղասապ Քէլէքճի Սահակ
 որդին՝ Յօճաննէս
 Սըլիկենց Տաշճի Բարսեղ
 Եղբայրն՝ Նիկողայոս
 Եղբայրն՝ Ստէփան
 Եղբայրն՝ Գաբրիէլ
 Մոիկ Դերձակ Յակոբ
 Էշէկճի Կարապետ
 Վանքին Գասպար
 Տէր Սիմոնի Տէրպապ
 Տէր Մովսէսի Յակոբ
 Եղբայրն՝ Յօճաննէս
 Դարբին Գաբրիէլի կիսն
 Խէնտէնենց Յօճան
 Եղբայրն՝ Մովսէս
 Թիւֆէնկճի Մահտեսի Յակոբ
 Լանչաճի Գրիգոր
 Բղուկենց Յօճաննէս
 Օնպաշի Սահակ
 Եղբօր որդի՝ Յակոբ
 Ղալաճի Սիմոն
 որդին՝ Կարապետ
 Ըողատ Յենովք
 Մահտեսի Մարիամ կիսն
 Տիրացու Յովսէփ Կարապետ
 Տազէս Յօճան

Ղաւութնոնց Յօճաննէս
Զառացի Գէորգ

Տէր Մեսրոպ

Ղաթրճի Համբարձում
Մեծօրութենց Զաքար
Եղբայրն՝ Կարապետ
Մահտեսի Յարութիւն Տարախճի
Էմմին Յօճաննէս
Մումճի Յարութիւն
Ճիզմէճի Գաբրիէլ Ճօպուկենց
Ճիզմէճի Սարգիս
Եղբայրն՝ Կարապետ
Տիրկէր Յարութիւն Պէտրիկեան
Մառտիկենց Միքայէլ
Սափրիչ Զօրայի Գէորգ
Էմմուն որդին՝ Բաբէլ
Զըյրըխճի Թօփալ Մկրտիչ
Շէքէրճոնց Սիմոն
Դարբին Մահտեսի Փայէլ
Եղբօր որդին՝ Կարապետ
Զիլինկիր Մահտեսի Ղազար
Պարսամենց Մահտեսի Սանդրոս
Դարբին Միքայէլ Թուամենց
Նալղաւն Գաբրիէլ
Եղբայրն՝ Զըյրըխճի Յարութիւն
Թիւթիւնճի Վարդան
Թէլլաք Աստուածատուր
Եղբայրն՝ Թէլլաք Յօճաննէս
Նորարեւնց Կարապետ
Դարբին Անանի
Սափրիչ Կարապետ
Եղբայրն՝ Դարբին Փանոս
Միւս Եղբայրն՝ Սարգիս
Տիրիկցոց Խաչարի Յօճաննէս
Եղբայրն՝ Մըկըր
Իշխանցի Դարբին Մէսիկ

Տաշճի Մարկոս
Եղբօր կին՝ Շուշան
Զըյրըխճի Մանուկեան Գրիգոր
Եւմէնիճի Յովակիմ
Զամաշուրճի Մահտեսի Գրիգոր
Թօխմըխենց Մահտեսի Յօճան-
նէս
Զէրքէզ Թէլլաք Յօճան
Սէրայտար Թօրոս
Ղալայճի էսէ
Թումայենց Նիկողայոսի կին
Պասմաճի Մահտեսի Յօճաննէսի
Յովակիմ
Դարբին Արուք
Ղարէկեօղ Էլէկճի Յարութիւն
Եղբայրն՝ Խարմանտար Պապիկ
Իշխանցի Տիրկէր Աղապապ
Տուղաճոնց Սուքիաս
Եղբայրն՝ Տիրկէր Գրիգոր
Զատրճոնց մահտեսի Մըկըրի
թոռ՝ Պալիկ
Աղբատ Մինասի Մարտիրոս
Թէլլաք Տօնպաշի կին
Աշճի Փիլիպոս
Տէստէ կին
Ակրնցոց Սառայն
Մառտիկենց Յօճաննէսի կին
Կէշոնց Թէլլաք Խաչարն
Զառազցի Աստուածատուրն
Եղբայրն
Միւս Եղբայրն՝ Յակոբ
Զառազցոնց Զօպան Յարութիւն
Բաղբերզցի Սիմոն
Խօրթաօնցի Տօնիկ
Աղտեցի Մեկրոն
Պինկօլցի Ղուկաս
Եղբայրն
Պինկօլցի Բաղդասոս

Զառացի թէլլաք Յօհաննէս
 Բալուցի Մովսէսի կին
 Իսանլուցի Առաքել
 Նաթուր Մանուկ
 Խարմանտար Մարտիրոս
 Եղբայրն՝ Արուիթ
 Խոխաճի Սահակ
 Պինկօլցի Ղուկաս
 Մանճըլիցի Մշակ Գրիգոր
 Մանճըլիցի Խաչիկ
 Մանճըլիցի Թելրաքի
 Թօտօրկցի Ղէլեօնճին
 Կեսայն՝ Գէվիկ
 Մանճըլիցի Նիկողայոս
 Էրզրումցի կիներ

Տէր Գէորգ

Մահտեսի Գաբրիէլ Սէթենց
 Սափրիչ Յօհան
 Զախառնց Կարապետ
 Եղբոր որդին՝ Համբարձում
 Մահտեսի Յակոբ Տիկտապան
 որդին՝ Յօհաննէս
 Լաֆաղանենց Խաչար
 Կօղօշենց Պօղոս
 Տօղոսմաճի Բարսեղ
 Ուզուն Պօղոսենց Ոսկէգործ
 Մահտեսի Յօհաննէս
 Էմին Նիկողայոս
 Քէպապճոնց Գէորգ
 Սափրիչ Պետրոս
 Սանթուրճի Մուսէս
 Դերձակ Մահտեսի Սէրօբ
 Էսկիճի Մէսիկ
 Եղբայրն՝ Բարդղղ
 Ժամկոչենց Մաղաք
 Էմին Միքայէլ
 Զառացի Դարբին Գրիգոր
 Քիւրքճի Աղապապ

Եղբոր որդին՝ Յարութին
 Փապուճի Աղապապ
 Տիւրկէր Գէորգ
 Տիւրկէր Կարապետ
 Եղբայրն Գալուստ
 Իշխանցի Տիւրկէր Էղիկ
 Թօսուն Գէորգ
 Տէլիքմէնճի Աղար
 Դերձակ Յակոբ
 Եղբայրն՝ Դաւիթ
 միւս Եղբայրն՝ Մելքոն
 Քօրէճճի Կարապետ
 Մահտեսի Աբրահամ Աթմաճաջ
 Զիլինկիր Թօրոս
 Եղբայրն՝ Ստեփան
 միւս Եղբայրն՝ Խաչար
 Սէմէրճի Պօղոս
 Կէնճ Արդինենց Պօղոս
 Էմին Աբրահամ
 Դաւուռցի Առաքելի Օհաննէս
 Էմին Տիւրկէր Մառման
 Դերձակ Մկրտիչ
 Դարբին Յովսէփ
 Եղբայրն
 Ղաւուխճի Մահտեսի Կարապետ
 Սափրիչ Մելքոն
 Դարբին Պապօյ
 Ճիզմէճի Երկաչն Մըկըր
 Եղբոր որդին՝ Գասպար
 Շօղոտենց Դերձակ Պօղոս
 Եղբոր որդին՝ Ստեփան
 Գմբէթենց Միքայէլ
 Պինկօլցի Տիւրկէր Աթանաս
 Էմին Տազէս
 Դարբին Մանուկ
 որդին՝ Կարապետ
 Ժամկոչի Նաթուր Օհան
 Պասմաճի Միքայէլ
 Տաշճի Գասպար

Դարբին Ղազար
 Ըողատ Մօքոս
 Պասմաճի Սիմոն
 Եղբոր կինն
 Փապուճի Խաչիկ
 Ղըլըթճի Յարութիւն
 Թէլլաք Սարգիս
 Աղքատ Մըսըր
 Ղաւուխճի Սիմոնի Խօրիկ
 Ղարակիւլեի կին
 Խարմանտար Քէլէշ
 Փապուճի Մանուկ
 Քէշօյի կին
 Դերձակ Նիկողայոս
 Ըողատ Նիկողայոս
 Ըողատ Յօհան
 Խօրօխօնցի Ղումբիկ
 Խանձառցի Յարութիւն
 Քօր էբէս
 Քօր Գէորք
 Պառղօզցի Մանուկ
 Դարբին Թաթէոս

Տէր Յօհաննէս Հողարցի

Մահտեսի Սողոմօն Պօյաճի
 Մահտեսի Ստէփան Պալպալենց
 Եղբոր կինն
 Մահտեսի Դանէլ Տէլուղազարենց եղբայրն՝ Մահտեսի Յովակիմ
 Էմմուն որդին՝ Սարգիս
 Մահտեսի Մըկըր Ոսկէգործ
 Մահտեսի Մկրտիչ Տէր Մանուէլի եղբայրն՝ Մահտեսի Թօրոս
 Դարբին Տօնիկ
 Ղասարճի Նիկողայոս
 Էթտար Մըկըր
 Եղբայրն՝ Առաքել
 Սէթիկ
 Տաշճի Տիրացու Յակոբ

Տաշճի Յակոբ
 Փապուճի Մէսիկ
 Եղբոր որդի՝ Գրիգոր
 Օնպաշի Գալուստ
 որդին՝ Յօհան
 Ղասապ Մօսկօֆ
 որդին՝ Միքայէլ
 Պեօյաճի Գրիգոր
 Եղբայրն՝ Յակոբ
 Մահտեսի Մանուկ Պօյաճի
 Մըկըր Պօյաճի
 Յովակ Պօյաճի
 Մանուկ Պօյաճի Ալօճեան
 Եղբայրն՝ մահտեսի Յօհան
 միւս եղբայրն՝ Աղապապ
 Սէրայտարենց Միքայէլ
 Եղբայրն՝ Մահտեսի Կարապետ
 Ըրզնէճի Առաքել
 Զիլինկիր Գրիգոր
 Տաշճի Յօհաննէս
 Մուճի Յակոբ
 Եղբայրն՝ Մանուկ
 Կիւսայն՝ Մահտեսի Ստէփան
 Տիրկէր Համբար
 Ղէֆէոճոնց Յօհան
 Էմմին Միքայէլ
 Դէրձակ Ստէփան
 Ղալպաճի Աստուածատուր
 Ղալպաճի Մահտեսի Յովհաննէս
 Կիւսայն՝ Մանուկ
 Ոսկէգործ Գրիգոր
 Էթտար Գրիգոր
 Թէլլաք Մկրտիչ
 Սէմէրճի Յովակ
 Էթտար Պօղոս
 Դերձակ Յօհաննէ Ըան

Գերձակ Գրիգոր
 Դարբին Պօղոս
 Թէլլաք Կարապետ
 Ըռղատ Կարապետ
 Եղբայրն՝ Մըկըր
 Ղասապ Օվէս
 Ղասապ Սերօբ
 Տաշճի Գրիգոր
 Պինկօլցի Ալիքսան
 Թզուկ Յօհաննէս
 Խանժաոցի Պօղոս
 Զուհալակ Յարութին
 Ղեյսէրցի Ղուկաս
 Եէնիճէցի Յովսէփ
 Տիւրկէր Աստուածատուր
 Իստանօսցի Աբգար
 Կառվացի Վարդեր
 Պինկօլցի Տօնիկ
 Ըստամպօլցի Մուրատ
 Կուռունցի Մանուկ
 Ղալտեցի Գրիգոր
 Եղբայրն՝ Սարգիս
 Հօմօս կին
 Մէլէք կին
 Նոյեմ կին
 Աշճի Խաչիկ

ՅԱՄԻ 1827 ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՌՄՀԶ
 ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ
 ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
 ԺՈՂՈՎՈՐԴՔ ՍՈՔԱ ԵՆ՝

Տէր Սարգիս արքունակալ

Մահտեսի Յօհաննէս Սախալ-
 տէլիսի
 Բժիշկ Մկրտիչ Մէսիայեան
 Էմին Տիրացու Միքայէլ

Էմմուն որդին՝ Բազար
 Ճինտոնց Պապիկ
 Դերձակ Յօհնիկ
 Սրագործ Մահտեսի Գրիգոր
 որդին՝ Թօրոս
 Սահաթճի Մարտիրոս
 Տօտախենց Մարտիրոս
 Թիւթինճի Համբարձում
 Տիւլիկենց Պետրոս
 Ճուլայենց Մըկըր
 Եղբայրն՝ Յօհաննէս
 Պէգիբճի Աստուածատուր
 Պապուճի Ենօբ
 որդին՝ Պետրոս
 Պուշխմի Յակոբ
 Զախառենց Տիւրկէր Ստէփան
 Եղբայրն՝ Սարգիս
 Յէսէենց Ստէփան
 Յէսէենց Մարտիրոս
 Յէսէենց Մէսիկ
 Յէսէենց Յօհան
 Կովտունցի Խաչարի որդի Սարգիս
 միւս որդին՝ Յարութին
 որդէգիրն՝ Գէորք
 Պօստանճի Աստուածատուր
 Թիւթինճի Քէնան
 Զաքենց Յակոբ
 Համալ Յօհան
 Քիլիթճի Մկրտիչ
 Քիւհանճի Մելքոն
 որդին Աղապապ
 Աշուխալաշ Մանուկ
 որդին՝ Սարգիս
 Սրագործ Յակոբի որդի Կարա-
 պետ
 Եղբայրն՝ Յարութին
 Օնպաշի Փալէլէնց Աղապապ
 Զուռնաճի Մկրտիչ

Մարդուանցի Մկրաշի որդի

Սարգիս

Ղարաղզենց Սափրիշ Մովսէս

Խէնտէկճի Սիմոնի որդի Յօհան

Խոչօյենց Յակոբ

Զաքենց Յովսէփի կին էբէս

Համալ Յակոբի կին Մարիամ

Յէսէենց Յօհաննէսի կին Սրբուկ

Տէրունի ժողովուրդ

Պախալ Մահտեսի Յակոբ

Տէր Ստեփան

Մահտեսի Կարապետ Պօյաճի

Մահտեսի Մէսիկ Ոսկէգործ

Մահտեսի Սահակ Հէօտէմենց

Համալ Միքայէլի որդի Գաբրիէլ

Եղբայրն՝ Յօհաննէս

Մուշիկենց Մէսիայ

Եղբայրն՝ Յակոբ

Մուշիկենց Դերձակ Միքայէլ

Մահտեսի Ստէփան Ոսկէգործ

Մնացականենց Տիրացու Մովսէս

Մնացականենց Ոսկերիշ Գրիգոր

Դերձակ Մահտեսի Մսրր

Շիրինենց մահտեսի Սիմոն

Հէօտէմենց Ոսկերիշ Յօհան

Գրագիր Կարապետ Շիրինենց

Ճինտոնց Տիրացու Մանուկ

Ճինտոնց Քիւրքճի Աբրահամ

Քիւրքճի Գէորք Մսրենց

Ղլճճի Գաբրիէլ Թօփալենց

Ղլճճի Յօհաննէս Թօփալենց

Զալուխի որդի Մահտեսի Յակոբ

Ղալայճի Պօղոս Զառացի

Թէլլաք Մկրր Գօնտօլենց

Եղբայրն՝ Գրիգոր

Թէլլաք Ստէփան

Սափրիշ Յօհաննէս

Քօր Գաբրիկենց Փապուճի Գրիգոր

Տկղարճի Նազար Ղալայճի

Աճիմէհէլցի Վարդէրես

Եղբայրն՝ Ստէփան

Խուլ Սաղաթիէլ Տիրկէր

Տաշճի Աղասիկ

Զիլինկիր Անտօն

Խզարճի Ղազար

Քացախենց Աբրահամ

Ինճէճիւկենց դերձակ Խաշիկ

Թէլլալ Միքայէլ

Մահտեսի Ներսեսի թոռ Մեսիայ

Ղալայճի Կարապետ

Թօփալենց դերձակ Ալիքսան

Մուուզենց Ղալայճի Սարգիս

Տաշճի Մլկրր

Ուճուզենց Թիւթիւնճի Գաբրիէլ

Աճի մէհէլցի Դաւթի կին Բագու-

հի

Գօնտոյի կին

Ինճէճիւկենց Թագուհի

Սերօբի կինն Հօմօս

Պօյաճի Տիրացու Միքայէլի կին

Փանպուխճի Գալուկի կին

Տէր Գրիգոր

Մահտեսի Կարապետ Վառեկենց

Մահտեսի Մարտիրոս Սարկաւազ

Մահտեսի Համբարձում Ոսկերիշ

Մահտեսի Սարգիս Նալպանտենց

Մահտեսի Մկրտիշ Պապակենց

Դերձակ Գաբրիէլ Մնճուկենց

Մահտեսի Կիրակոս Օթուրախճի

Յէսէէնց Պօղոս

Մահտեսի Յարութիւն Սէմէրճի

Պօյաճի Սահակ
 Մահտեսի Աբրահամ Պիրեան-
 ճոնց
 Տիրացու Յարութիւն Պիրեան-
 ճոնց
 Իսրայէլ Պիրեանճոնց
 Մարգար Պիրեանճոնց
 Պախալ Յօհան Պիրեանճոնց
 Մահտեսի Ալիքսան Սախալ-
 տէլիսի
 Մահտեսի Աստուածատուր
 Թույսուզ
 Մահտեսի Յակոբ Ղալայճի
 Յոէնկիւկնց Կարապետ
 Պապականց Աղան
 Զիլինկիր Պալպալ
 Հալաճ Մանուկ
 Տաշճի Թաթոս
 Մահտեսի Յակոբ Ղլճճի
 Մահտեսի Մելքոն Գեղեհօնենց
 Տաշճի Խաչար
 Աշճի Տէրպապ
 Եղբայրն՝ Կարապետ
 միւս Եղբայրն՝ Յակոբ
 Ղալայճի Մանման
 Փապուճճի Վարդէրես
 Մայրն՝ Փիր
 Զօբանչն
 Մումճի Յօհաննէս
 Սամէլնց Պետրոս
 Սամէլնց Սարգիս
 Ղասապ Նիկողոս Թօփուզենց
 Մալմնց Յակոբ
 Էմմին Խաչար
 Խօրօզնց Կարապետ
 Եղբայրն՝ Յակոբ
 Ոսկերիչ Կարապետ Լերդօղենց
 Պօյաճի Աղապապ Հէքիմենց

Տէվէրիւղիւնց Սարգիս
 Էթտար Յակոբ Դեղնածենց
 Թիւթիւնճի Գալուկ
 Ղալայճի Յօհաննէս
 Աճի մէհէլլէցի Պապօյ
 Աճի մէհէլլէցի Մանուկ
 Դաւիթնց Աղապապ
 Դերձակ Յարութիւն Ճնճղուկ
 Էսկիճի Մամբրէ
 Եղբայրն՝ Յովսէփ
 Մաղման Քօր Գրիգօր
 Գօրտենց Միքայէլ
 Տաշճի Աղապապ
 Յովաշօյի Համալ Յօհաննէս
 Դերձակ Յօհաննէս Զայնր դէշ
 Եղբօր կին
 Մաղմնենց Տօնիկ
 Եղբայրն՝ Յակօբ
 Էմմուն որդին՝ Ղաղար
 Մաղմնենց Մելքօնի կին Մարի-
 ամ
 Ղլճճի Կիրակոսի կին Յօղիտայ
 Օնպաշի Կարապետի որդի Յօ-
 հաննէս
 Մահտեսի Յակոբ Աւետիբենց
 Տիրկէր Յակոբ
 Տէր Պարսամենց Գաբրիէլ
 Տէր Սահակնց Կարապետ
 Եղբայրն՝ Յօհան
 Տիրացու Մարտիրոս Մաղմնենց
 Կէմէրէկցոց Սարգիս
 Ոսկէրիչ Պապիկ
 Եղբօր որդին՝ Ռափայէլ
 Ատանացի Գասպար
 Ղալայճի Աստուածատուրի կին
 Կատարինէ
 Շիլէճոնց Աննայ կին
 Վառէկենց Դաւիթի կին Սօղիկ

Կարապետի կին
որդին՝ Ղազար
Մազմենեցի Գաբրիէլի կին
Քէպապենց Կարապետի կին
էրան
Պալիւճի Գրիգորի կին
Իսպիրի Հարսն

Տէր Յօհաննէս

Մահտեսի Յարութիւն Իլպապեան
եղբոր որդին՝ Գրիգոր
Մահտեսի Փայէլ՝ Ծուռ ոտք
Սխտորենց Աբրահամ
Ղլճճի Յարութիւն
Ասլանենց Խաչիկ
Եւմէնիճի Աղապապ
Սխտորենց Յարութիւն
Չաղայ Յօհաննէս
Սալօրենց Մովսէս
էսկիճի Գրիգոր
Պօրօղոտցի Թօրոս
եղբայրն՝ Խաչիկ
Հայապթենց Անդրէաս
Հայապթենց Մուրատ
Զօլախ Յակոբենց Ստէփան
Մեկքոնի որդին
Զիլինկիր Մանուկ
Մահտեսի Պաղտատար Քիւրքճի
Դարբին Աղապապ՝ տէրտերի
փեսայ
Նալչաճի Պապօյ
Տաշճի Յովակիմ
էշպապոնց Միքայէլ

էշպապոնց Խազարի որդին
Սուշաճի Գէորգ
որդին՝ Մարտիրոս
միւս որդին՝ Յակոբ
էրզրումցի Յօհաննէս
էրզրումցի Խաչիկ
Ումէտէնց Սարգիս
Իշխանցի Մարթայ
Ումէտէնց Գրիգորի կին
Քիւրքճի Պետրոս
եղբոր Հարսն
Փապուճի Ստէփան
Տիրկէր Գրիգոր
Տիրկէր Կարապետ
Դարբին Մահակ
Զէքէմ Յակոբ
Ուրուրցոնց Մեկքոն
եղբոր որդին՝ Սաղաթիէլ
Դերձակ Գրիգոր
եղբայրն՝ Յարութիւն
միւս եղբայրն՝ Անտօն
Պէքմէղենց Նղսիկի փեսայ Բարէլ
Մանուկ
Նիկողոս
Աշճի Գասպար
Սալուկենց Ստէփան
փեսան Ղազար
Աճմենց Բաբելի կին
Թիւթիւնճի Յօհան
Թախտուտցի Անանիայ
Աղբատ Դարբիէլի որդի Մանուկ
Պօրօղոտցի Յօհան
Պօրօղոտցի Ստէփան
Զատացի Համբարձում

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԵՎ
ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

ՅՈՒՅԱԿ ՍԵՐԱՍՏԻՈ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ
ԸՍՏ ՀՈՎՀ. ՍԵՐԱՍՏԱՅՈՒ «ՊԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ»

Սիրոն	մահ՝ 1029 թ.
Եղիսե	1029—1064
Խաչատուր	1064—1095
Հովսեփ	1095—1117
Դավիթ	1117—1138 ¹
Գրիգոր	1138 ¹ —1169
Սահակ կամ Պսակ	1169—1186
Անանիա	1187 ² —1207

Տվյալներ չիք

Նիկողայոս	1288—1305
Ստեփաննոս	1305—1338 ³
Շմավոն կամ Սիմեոն	1338 ³ —1369
Ստեփաննոս	1369—1387

Տվյալներ չիք

Հովհաննես	1482—1513
Ղազար	1513—1536
Մինաս	1536—1560 ⁴
Հակոբ	1560—1578 ⁵
Մինաս Սերաստացի	1578—1589 ⁶
Պետրոս	1589—1600

* Համանման ցուցակ է կազմել նաև Ա. Աղեքսանդրյանը («Պատմություն ա-
կանաւոր քաղաքին, Սերաստիոյ», էջ 168—169), որտեղ կան մի քանի վրիպում-
ներ, որոնք նշում ենք ստորև.

1. 1136, 2. 1186, 3. 1328, 4. 1550, 5. 1576, 6. 1582:

Մելքիսեթ Ա.	1600—1618 ⁷
Անդրեաս Ա.	1618—1637
Ներսես Սեբաստաբուրճի	1637—1648
Անդրեաս Բ.	1648—1654
Մելքիսեթ Բ Պոլսեցի	1654—1663
Իսահակ	1663—1666
Մելքիսեթ Գ.	1666—1680
Անանիա Սեբաստացի	1680—1692
Սահակ Կեսարացի	1692—1700
Աստուածատուր Սեբաստացի ⁸	
Թմարուկ	1701—1722
Առաքել Ակնցի	1722—1747
Եղիազար Սեբաստացի	1747—1754
Կարապետ Ակնցի	1754—1774
Հակոբ Արմտանցի	1774—1799
Գրիգոր Գաղատացի	1799—1807
Կարապետ վրդ.	տեղապահ- 1807—1809 ⁸
Հովհ. Սեբաստ. վրդ.	
Թադևոս (Երեք ամիս)	1809
Հովհաննես Սեբաստացի	1809—

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2

ՅԱՆԿ ՍԵԲԱՍՏԱՅԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԻ
ԸՍՏ ՀՈՎՀ. ՍԵԲԱՍՏԱՅՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»

1. Գոհարինե, Ռատիկոս 1136 թ. ? [1155]
2. Թեոդորոս 1139 թ. ? [1156]
3. Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս 1387 թ.
4. Հայրապետ արքեպիսկոպոս 1533 թ.
5. Թադևոս Երեց 1534 թ.
6. Շնքունկցի Երեց 1535 թ.
7. Կեոկճե Երիտասարդ 1536 թ.
8. Մեծատուր մանուկ 1595 թ.
9. Դավիթ մանուկ 1677 թ.
10. Դասպար Կուլան 1677 թ.

7. 1612:

8 Միայն՝ 1803

11. Աստվածատուր Սեբաստացի	1710 թ.
12. Պոնտի որդի Հովսեփ	1749 թ.
13. Մոխ տղա Հարություն	1769 թ.
14. Աբրահամ	1825 թ.

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ Յ:

Ստորև բերվում է Մատենադարանի № 10185 ձեռագրում պահպանված Հովհ. Սեբաստացու տապանագիրը, տողատակում տրբվում են «Դիվանի» օրինակի տարբերությունները:

Տապանագիր Յօհաննու արհեպիսկոպոսի, որ հանգեալ
ի տէր 1829-ի, նոյեմբեր 26¹

Արփի լուսափալ պարծանք Սեբաստեան,
Ահա մթազնի սեառ ամպով մաշուան,
Հոգւոյն պատգամաց փող ազդողական,
Կոչել² յերկնային փողել հարսնարան:
Հովիւն արթուն հօտին բանական
Այժմ ի քուն մաշու ննջէ յայս տապան,
Վեհա Յօհաննէս մտօր խոհական,
Ի մանուկ տիոյ տենչացող ուսման:
Տեառն Յակոբայ՝ երկրին³ Արմըտան,
Տիրել⁴ սուրբ ուխտիս տեսուչ ընտրական,
Նմա աշակերտ եղև զիտնական
Ապա և յաջորդ նորին տեսչութեան,
Տունալ զանձն իւր անխոնջ տքնութեան,
Յօրինեաց բազում հոգելից մատեան
Նորոգեալ հիմնեաց⁵ զայս սուրբ մենաստան,
Գերադանց ցուցեալ վարուր սրբութեան
Կացեալ առաջնորդ քսաներեք ամ.
Փոխեցաւ առ տէր արդեամբ բարութեան⁶:

1 «Դիվան հայոց պատմութեան» շունի այս խորագիրը: 2 կոչի:

3 յերկրէն:

4 որ էր:

5 հիմանց:

6 Վերջում՝ ԹՄՀԹ՝ 1830:

Հովհ. Սերաստացու «Պատմության» Մաշտոցյան Մատենադարանի տարբերակի (N 10578) ընդօրինակողը տվել է 1830 թվականից հետո ընկած ժամանակաշրջանի դեպքերի համառոտ շարադրանք, որը ընդհատվում է 1857 թվականով:

Ստորև բերվում է այդ հատվածը նույնությամբ.

* * *

Կեցեալ յաթոռ տեսչութեան նահանգիս Սերաստիոյ տեառն Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի զամս իրրե քսաններեք և հասեալ ժամանեալ յաւուրս ծերութեան՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ մեծաւ պատուով ի զաւթի անդ ս. մենաստանիս, հուպ շիրմին Յակոբայ արքեպիսկոպոսի Արմտանցւոյ, յամի տեառն (1830—ՌՄԸԹ):

Գ լ ո լ ս ժ է

Յաղագս առաջնորդութեան տ. Կարապետ Բ. սրբազան եպիսկոպոսի Սերաստացւոյ և վասն անցիցն, որ
յաւուրս նորա

Քրտնաշատ և հաւատարիմ պաշտօնեայն ս. Նշանի մենաստանիս և անձնուէր հովին Սերաստիան զաւառիս տէր Կարապետ վարդապետս այս, որպէս յիշատակեցաք ի վեր անդր, վարեալ և զարգացեալ յորս [=յաւուրս] զերամեծար տ. տ. Յակոբայ սրբազան արքեպիսկոպոսի և սրբազան օծմամբ ի նմանէ յամի տեառն (1798—ՌՄԽէ), ընդ շնորհափայլ տեառն Յովհաննու ընկերակցին իւրոյ ի վարդապետական նախընծայ կեանս իւր, հանդիսանայ մեղուաջան գործակից և լծակից Յովհաննու օծակցին իւրոյ. և տունս ս. Նշանեան իրաւամբ պարծի ընդ հոգէզզօն սնուցեալսն ի ծոց իւր:

Կարապետ վարդապետ ի յաւուրս առաջնորդութեան տեառն Յովհաննու, անձնուէր և խոհական գործակից գտեալ նմա, տիւ և գիշեր անդադար տքնի ի շինութիւն և ի պայծառութիւն ս. վանուցս և պատուի ի տ. Յովհաննու արքեպիսկոպոսէն աթոռակցութեան, զաւազանակրութեան մեծարանօք, որոց արդարեւ արժանաւոր էր իրաւամբ:

Եւ յետ վաղճանման տեառն Յովհաննու արքեպիսկոպոսի,

միաձայնութեամբ վանական միաբանից ս. Հարց և համօրէն ժողովրդեան աղերսանօք հաստատի առաջնորդ՝ պատրիարքական հրամանաւ և արքունական հրովարտակաւ, և ժամանէ կոնդակ օրհնածիր ի տ. Կարապետ ս. պատրիարքէն Կ. Պոլսոյ յամի տեառն (1830—ՌՄՀԹ), և Կարապետ վարդապետ՝ վայելեաց զարժանահատույց տրիտուրն երախտագիտական զգացմանց աստուածասէլ, ժողովրդեան՝ գուն գործէ ևս քան զևս արդիւնաւորել զստանձնալս իւր զպաշտօն առաջնորդական և հանապազօրդ ի նմին:

Ի սկիզբն պաշտաման նպաստիւք բարեպաշտ Գասապպաշեան մահտեսի Յակոբ աղայի նորոգէ զգաւիթ ս. Աստուածածնի տաճարին ս. մենաստանիս, բանալով զերկուց կողմանց զդրանդեմքն՝ խորանաձև սիւնաբարձ հնացեալ, խարխուլ շէնսն ի գաւթին և հարդեալ վայելչապէս: Փոխադրէ նաև զնշխարս Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի ի մէջ նոյն ս. Աստուածածնայ տաճարին: Յետ այսորիկ աղերս մատուցեալ առ հիւպատոսն ոռոսական՝ յաջողի քար ու կիր որմով շրջապատել զսուրբ լիճն Քառասնիցմանկանց և աչնու պաշտպանել ի գարշ ապականութեանց անօրինացն և (զսուրբ Քարն իջման) փոխադրէ ի վանս ս. Նշանի: Եւ զմերձակայ գետինս ս. վանուցն մասամբ իւր կրկին կցորդեալ պարտիզին, բաւական բնդարձակութեամբ բնդայնլ, բարեպաշտական ձեռնտուութեամբ եօղաւորի Փափազեան Յովհաննու իշխանին: Հաստատուն և մարգաշափ բարձրութեամբ քարաշէն պարսպաւ պատսպարեաց զպարտէզն և ի ննջելն նորին հոգեսէր իշխանին Յովհաննու, հանգուցանէ զմարմին նորայ առաջի արտաքին դրանն ս. Աստուածածնի մատրանն՝ ի քաջալերութիւն բարեացն և ի վարձատրութիւն առատասէր բարեպաշտից:

Ի սմին ժամանակի ի հիմանց կանգնէ նաև տ. Կարապետ վարդապետ զսուրբ վանս Հրեշտակապետի՝ բովանդակ արդեամբ բարելիշատակ Յարութիւն վարդապետի՝ միաբան նոյն վանուց:

Եւ մինչդեռ Կարապետ վարդապետ, նորընտրի առաջնորդն Սեբաստիոյ, խոկայ և անձանձիր տքնի ի բարեզարդութիւն ս. վանուցս և ի շահ հայրենեացն, այլ զի ամենաշարն սատանայ մախայ հանապազ ընդ բարիս, վասն այսորիկ արկեալ զմահացու թոյն իւր ի սիրտս շարակամաց ումանց շարախօսել և զրպարտել տալ զմարտակենցաղ վարուք փայլեալն զտէր Կարապետ վարդապետն և տաբապարտ առնին զրգոմունք և յուզմունք ոչ սակաւք, մինչ հասանել աղմկանն պատրիարքարան Կ. Պոլսոյ, որոյ վասն տ. Կարա-

պետ վարդապետ բնկարեալ զգիր հրաւիրանաց ի տ. Ստեփաննոս Աղաանի պատրիարքէ: Յամի տեառն 1831—ՌՄՁ մեկնի ի Սեբաստիոյ և փութայ ի Կ. Պոլիս, ի քննութիւն առանձին յետոյն զինքենէ: Իսկ ի տեղի իւր պատրիարքական հրամանաւ զայ փոխանորդ աստ ի Սեբաստիա Բարդուղիմէոս վարդապետ ռմն և, անկարող լինելով կառավարել զգաւառն, հազիւ մնացեալ ամիսս ինն՝ մեկնի փութանակի:

Իսկ տ. Կարապետ վարդապետ պահանջէ խիստ քննութիւն ի սրբազան պատրիարքէն, սակա որոյ կողնն զրոյարտիչսն հանդէպ նմին և, առեանն կաղմեալ, սկսանին քննել զասացեալսն: Եւ յետ մանրամասն քննութեանց՝ բացայայտ լինի տնհիմն թշնամանք և ստայօղ բարուրանք, որով բարձրագլուխ պանծայ անմեղութեամբ տ. Կարապետ վարդապետ և արդարացեալ զշնորհոքն աստուծոյ և պարզերես հանդիսացեալ՝ հայրական վեհանձնութեամբ ներումն շնորհէ մոլորեալ ամբաստանելոցն և մեծարեալ յաւագաց և յիշխանաւորաց Կ. Պոլսոյ, վերադառնայ յաթոռն իւր ի բնագաւառն Սեբաստիա, յորում ժողովուրդն համօրէն ակնդէտ սպասէին բերկրապատար զալստեան ս. հօրն իւրեանց և խնդալից սրտիւ և խաղաղական ոգով անցեալ ի զուխս պաշտամանն իւրոյ, կրկնակի փառօք և անսպառ ողորմութեամբ աստուծոյ հովուէ և մխիթարէ զհօտն իւր սիրեցեալ: Եւ քանզի քրտնաշատ վաստակաւոր էր հայրենեացն և արժանի մեծամեծ վարձատրութեանց, ուստի և սիրալոծար խորհրդով միաբանից ս. հարց և սրտեռանդ տենչանօր հոգեւէր ժողովրդեան տ. Կարապետ վարդապետ առաքի ի գերագահ մայր աթոռն ս. էջմիածնի առ ի ստանալ զկարգ և զօծումն եպիսկոպոսութեան նահանգիս: Եւ կամօքն աստուծոյ վայելեալ զեպիսկոպոսական երկնապարզ և պսակն երջանկայիշատակ տ. Յովհաննէս սրբազնագոյն կաթողիկոսէ Կարբբոյ՝ յամի տեառն 1835—ՌՄՁԴ, վերադառնայ ի ծոց աստուածապահ քաղաքիս ի հովանաւորութիւն հրաշապանծ ս. մենաստանիս, և զհոգեւոր զմալմունս միաբնակցաց ս. ուխտիս և յայնչափ հրճուանս համօրէն ժողովրդեան, որք լցեալ արտասուօք և սրտաբուղիս յուղմամբ՝ ողջագուրեն զփառաւորեալ ս. հայրն իւրեանց, զպատուեալսն ի մեծագոյն իշխանութեանց: Եւ շնորհարաշխ օծութիւն տ. Կարապետ արքեպիսպոսկոսի Սեբաստացոյ բազում բարիս և շահեկանութիւնս երբ յերկիրն Սեբաստիան բարձրադիթ զալստեամբն:

Ս. Նշանեան աթոռն մեծապէս պանծայր ի շրջակայ սահմանակից գաւառս հոգեւոր և նիւթական ճոխութեամբ և նահանգս Սե-

բաստիոյ զամ քան զգամ բարեյաջողութեամբ ցանկալի և գովելի հանդիսանալոյ ամենեցուն, խնամօք ամենակալին և ազգանուէր ջանիւք մերատեսչին իւրոյ տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի, որ վայելէ զընդհանրական համակրութիւն և ճշմարիտ մեծարանս ամենայն դասու ժողովրդեան:

Կարապետ եպիսկոպոս, միաբան խորհրդով և գործակցութեամբ իշխանաց և երեւելաց քաղաքիս, ջանահնար լինի նաև ի հիմանէ հոյակապ և վայելչապէս կառուցանել զմալր եկեղեցին քաղաքիս և, յետ բողմադիմի աշխատութեան, յաջողի առնուլ զհրամանագիր արքունական վասն շինութեան՝ ձեռամբ Ռէշիտ փաշայի կուսակալին նահանգիս և նպաստիւք աստուածասէր ժողովրդեանն՝ ձեռն արկանել շինութեան և հանդիսաւորապէս կատարել զարարողութիւն հիմնարկութեան: Եւ հասնալ յաւուրս ծերութեան և անկեալ ի մահի՞ճ՝ աւանդէ զհոգին յետ կարճատև հիւանդութեան յամի տեառն 1842—ՌՄՂԱ, իբրև զամս երկուտասան վարելով զառաջնորդութիւն նահանգիս Սեբաստիոյ, և ամփոփի մարմինն ամենայն հանդիսաւորութեամբ ի գաւթի ս. Նշանի մենաստանին, ի շարս հոգելոյս հովուակից եղբարցն իւրոց:

Գ Լ ո յ ի ժ Ը

Յաղագս տեսչութեան Կարապետ Գ եպիսկոպոսի
Գավաթեան էվերեկցոյ և վասն անցիցն, որ յաւուրս նորա

Յետ վաղճանելոյ տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի Սեբաստացւոյ առաջնորդական աթոռ նահանգիս մնայ թափուր, թէպէտ և միաբանական վարութ Կակին բարութեապէս ս. Նշանի մենաստանս, վասն որոյ և խորհուրդք լինին ընտրել զարժանաւոր ոմն ի նոցանէ յառաջնորդութիւն Սեբաստիոյ: Այլ սակայն երկպառակութիւնք ծագին վասն ընտրութեան միոյն և միւսոյն և մնայ խնդիր ընտրութեան անորոշ և անկերպարան, յոր սակս հարկադրի ժողովուրդն խնդրել ի Աստուածատուր պատրիարքէն Կ. Պօլսոյ արժանաւոր ոմն իբր առաջնորդ ի հոգեւոր խնամս և ի մատակարարութիւն ժողովրդեան: Ուստի և պատրիարքական կոնդակաւ և արքունի հրովարտակաւ կարգի առաջնորդ վիճակիս Կարապետ վարդապետ Գավաթեան, լէվերեկ գեղջէն Կեսարիոյ, միաբան առաքելական աթոռոյ ս. Յակոբեանց, որ յերուսաղէմ, և որ ժամանեալ գալ յիւր պաշտօնատեղին ի Սեբաստիա և սկսանի վարել զա-

ռաջնորդական պաշտօնն և զվերատեսչութիւնն: Եւ Նշանի մենաստանիս:

Եւ միաբանական Եւ Հարք աւետարանական Հեղաբարոյութեամբ ոչ յիշելով բնաւ զանցեալ զժտութիւնս լինարողական գործս վասն ինքեանց, եռանդմամբ պատուին շնորհընտիր առաջնորդն Եւ Կարապետ վարդապետն, եւ ըստ ամենալին գործակից և օգնական զտանին նմա շուրջ բոլորեալ զնովա խնդակից սրտիւ: Եւ բարեպաշտ ժողովուրդն ևս, տեսեալք և օրինակեալք ի Հոգևոր Եւ Հարցն իւրեանց, արժանաւոր և վայելուչ մեծարանօք ընդունին զվերատեսուչն իւրեանց և ժողովին ընդ Հայրական թեօք նորա՝ յամենայն գործս պիտանիս և հրամանաց նորա հլու և հնազանդ կատարիչք, որովք և յանհունս ուրախացեալ Եւ Կարապետ վարդապետն և օր ըստ օրէ տեսեալ զեռանդ և զխանդ բարեպաշտ ժողովրդեանն Սեբաստիոյ՝ գուն գործէր արդիւնատրել զստանծնեալն իւր զպաշտօն:

Որպէս պատմեցաք ի վեր անդր, ջանիւք Կարապետ Եւ Հոգելույս առաջնորդի հիմն մայր Եւ եկեղեցւոյ քաղաքիս արկեալ էր ի վերջին խաւարս իւր, և վաղճանմամբ նորա թերի մնացեալ էր շինութիւնն մինչ ցժամանումն Կարապետ նորընտիր վարդապետի, վասն որոյ ի ժողով գումարին աստուածասէր իշխանք և ժողովուրդք քաղաքիս և տրոց իւրեանց, և ի կատար հանեն զգործ շինութեան Եւ Աստուածածին մայր եկեղեցւոյ՝ համակ քարաշէն, հաստատուն և հռչակապ. և աւարտեալ օգնականութեամբ ամենակարողին աստուծոյ և քրտնակից աշխատութեամբ համօրէն ժողովրդեան, մեծաւ շքով և բերկրապատար խնդութեամբ կատարել տան զօծումն տեառն Կարապետ վարդապետի՝ յամի տեառն 1851:

Ի շինութիւն Եւ եկեղեցւոյս երեւելի հանդիսանան Գասապպաշեան մահտեսի Յակոբ և էթտար Յովսէփ բարեպաշտ իշխանք՝ շնորհելով մեծաքաջ զրամս և որոց շիրիմք կան շքեղապէս եղեալ ի գաւթի:

Յետ այսորիկ Կարապետ վարդապետ ամենայն եռանդեամբ հոգատար լինի արդիւնաշատ երկրագործութեան Եւ Նշանի մենաստանիս և բազմապատկէ զսեփական նախիրս ոչխարաց, եզանց են, և պայծառացուցանէ զսուրբ մենաստանս միաբանական կարողադրութեամբ: Ապա ձեռն արկանէ քակտել ի հիմանէ զհաստահիմն պարիսպ պարտիլի Եւ Նշանի վանուցս և ընդարձակեալ զպարտէղն՝ կանգնէ պարիսպ աղիւսաշէն, ոչ նուազ կարեւոր նո-

բողոքի մեծ առնելով նաև ի խարխլեալ շէնքն ս. Նշանի մենաստանիս, որք հարկաւորի էին:

Եւ քանզի բարեպաշտական ձրիք օծտեալ էր ժողովուրդն, վասն որոյ բաղձային անընդհատ պահել զհայկականոթութիւն առաջնորդական աթոռոյն Սեբաստիոյ, ոյր վասն ի վեր տանին զխնդիր եպիսկոպոսացոյցանելոյ զտէր Կարապետ վարդապետն՝ զառաջնորդ քաղաքիս, և արարեալ իշխանաց, քահանայից և ժողովրդեան զգիր բազմաստորակնիք զարժանաւորութենէ նորին, առաքեն զնա ի մայր աթոռն Արարատեան և նա ժամանեալ ի ս. Էջմիածին՝ առնու զօծութիւն եպիսկոպոսական ի տ. տ. Ներսէս ս. կաթողիկոսէ յԱշտարակեցոյ, յամի տեառն 1849, և վերադառնալ ի պաշտօնատեղին իւր ի Սեբաստիա, ընդ որ ուրախացեալ ժողովուրդն՝ ողջագութէին խնդութեամբ զնորապսակ զէտ իւրեանց և նորին սրբազանութիւնն՝ բոլորեալ զիւրև զհոգեշնորհ խումբ միաբանական ուխտի ս. Նշանի և զիշխանաւորս՝ և խաղաղութեամբ վարի զպաշտօնն և վայելէ զհայկականոթութիւնն:

Յետ ամաց ինչ ազգայինք ոմանք շահախնդիր լինին հետախոյզ մտքով քննել և ճշտել զհաշուական գործողութիւնս երկար ամաց և զարդիւնս ս. Նշանի վանուց, որք մնացեալ էին անյայտ ի ձեռն Կարապետ եպիսկոպոսի: Վասն որոյ յընդարձակ առաջնորդարանիս ս. մենաստանիս ի ժողով գումարին տ. Մեսրոպ և տ. Գէորգ աւագ քահանայք և իշխանք քաղաքիս Գասապպաշեան մահտեսի Յակոբ, էթուար Յովսէփեան, Աշպահեան, բժիշկ Մկրտիչ Մեսիայեան և այլք, և թախանձեն զտէր Կարապետ եպիսկոպոս տալ զհաշիւ ս. վանուց և զոհացոյցանել զբողոքարկուս: Եւ Կարապետ եպիսկոպոս չետ բազում ընդգիմութեանց՝ յորդորանաց բարեկամաց իւրոց, խոհականաց իւրոց՝ զիջանի և յանձն առնու ղերաշինել զտուրք Կարապետի տաճարն, որ հնացեալ էր բոլորովին, բստ պատրաստեալ յատակադժին իւրում: Այսու խոստմամբ և ի ներկայութեամբ հոգևոր և իշխանաւոր ժողովականաց ի ձեռին առնալ զաստուածաբնկալ ս. Կենաց փայտն՝ ուխտէ և վստահացոյցանէ զժողովուրդն:

Յետ ժամանակաց միաբան ս. հարք ս. մենաստանիս և իշխանաւորք խորհուրդ առնեն սրբալոյս օծման և վարդապետական պատուոյ արժանացոյցանել տալ զշնորհաստուն Բարսեղ զպրին Թահմիզեան, որ յառաջագոյն պատուեալ էր ի տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսէ զպրութեան աստիճանաւ և ընծայեալ ս. մենաստանիս, վասն որոյ համահաճ բաղձանօք ժողովրդեան՝ տ. Կարապետ

Եպիսկոպոս Նրաւիրէ զնա ի պաշտօն Քրիստոսի և անհասանելի կամօքն աստուծոյ վայելէ զօծումն սրբալոյս և զվարդապետական աստիճանն տ. Պետրոս անուամբ, յամի տեառն 1851:

Տէր Պետրոս վարդապետ ընդ հովանեաւ հոգեւոր ծնողին իւրոյ փայլի օր քան զօր յազգանուէր գործս և պատուարեր հանդիսանայ հայրենեացն և տ. Կարապետ եպիսկոպոսի և յառաջագիմէ ի վատաակաշատ դժնութիւնս, որոյ վասն Կարապետ եպիսկոպոս և միաբանական ուխտ ս. մենաստանիս արժան և վայելուչ համարին ծայրագոյն աստիճանի վարդապետութեան, որ ժառանգէ և զծայրագոյն պատիւ վարդապետական ի տ. Կարապետ ս. եպիսկոպոսէ:

Յետ այսորիկ (1857) իշխանք քաղաքիս, համահաճ հաւանութեամբ տ. Կարապետ եպիսկոպոսին, մատուցանեն խնդիր յազգային պատրիարքարան, զի շնորհեսցի զառաջնորդական փոխանորդութիւն վիճակիս տ. Պետրոս ծայրագոյն վարդապետի, ընդ որս անյապաղ ժամանէ պատրիարքական կոնդակ օրհնածիր ի հաստատութիւն փոխ-առաջնորդական պաշտօն տ. Պետրոս ծ. վարդապետի, որոյ արժանացեալ դամ քան զգամ մեծագոյն և վայելուչ պատուոյ մտադիր ջանայ յազգանուէր ծառայութիւնս:

Ի ամին ժամանակի տ. Կարապետ եպիսկոպոս ըստ կանխագոյն խօստմանն ձեռն արկանէ ի գործ հիմնարկութեան ս. Կարապետի տաճարին մենաստանիս և, պատրաստեալ զծախսն, գոհացուցանէ զաշխատաւորս և զգործաւորս և, բաւական յառաջացուցեալ զգործ շինութեան, յաղագս տկարութեան ալլոցն՝ մեկնի ի Կ. Պոլիս՝ յանձն արարեալ զշինութիւնս հոգեւոր որդւոյն տ. Պետրոս ծ. վարդապետի, որ խոհական իմաստութեամբ և անվեհեր յառաջէ միշտ զգործն և, օժանդակութեամբ հոգեւոր ազգայնոց, ի կատար հանէ զշինութիւն փառապանծ և հոյակապ ս. Կարապետի տաճարիս և ուրախ առնէ զժողովուրդն:

Եւ Կարապետ եպիսկոպոս գնացեալ ի Կ. Պոլիս և վարեալ անդ նաև զպաշտօն պատրիարքական փոխանորդութեան յաւուրս տ. Յակոբայ սրբազան պատրիարքի փոքր ինչ ժամանակս՝ վերադառնայ ի Սեբաստիա, և աւարտեալ գտանէ զսկսեալս իւր զգործ, ջանիւք հաւատարիմ փոխանորդին իւրոյ տ. Պետրոս ծ. վարդապետի, և ժողովուրդն ընդունի սիրալօծար և ըստ առաջնոցն մեծարէ զանձնուէր առաջնորդն իւր զաէր Կարապետ արքեպիսկոպոս:

Այլ չեաւ ամաց ինչ խռովի բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոյ յերեսաց Անդրանիկ վարդանեան, Կիւրիեցի Ճանոյ Պէկեան և Քրիստոստոր Ղազարեան անձանց, որք առաքեն յազգային պատրիարքարան թուղթ ծանր ամբաստանութեան զԿարապետ եպիսկոպոսէ, որ կոչի ի Կ. Պոլիս հանդերձ բողոքարկու ազգայնովք առ ի տալ զբացատրութիւն զամբաստանութեանցն:

Եւ Կարապետ եպիսկոպոս զնացեալ ի Կ. Պոլիս՝ մնաց անդ ընդ երկար ժամանակս: Եւ փոխանակ նորա առաքի ի Սեբաստիա տէր Երեմիա եպիսկոպոս՝ իբրեւ տեղապահ: Կոչի և տ. Պետրոս Ժ. վարդապետ ի Կ. Պոլիս վասն քննութեան խնդրոցն տ. Կարապետ եպիսկոպոսի: Եւ ի քննին առեալ զմատուցեալ ամբաստանութիւնս՝ ազգային պատրիարքարանն հրաժարեցուցանէ զտէր Կարապետ եպիսկոպոսն յառաջնորդական պաշտօնէ Սեբաստիոյ և հրամայէ տ. Յակոբ եպիսկոպոսին Եւդոկիոյ զնալ ի Սեբաստիա և ձեռն արկանել առաջնորդական նորոգ ընտրութեան:

Ընդ այս վեր ի վայր յուղի, բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոյ քաջածանօթ լինելով անպարտութեան տ. Կարապետ եպիսկոպոսի, ամբաստանութենէ վերագրելոյն զրպարտութիւն էին բովանդակ և արդիւնք անձնական կրից և շահախնդիր ոգւոյ, որոց վասն վերստին խնդրեն զհաստատութիւն տ. Կարապետ եպիսկոպոսի ի յառաջնորդական պաշտօն քաղաքիս:

Ի սմին ժամանակի տ. Կարապետ եպիսկոպոս անձայն, անշրշուկ մեկնի ի Պոլսոյ և հազիւ հասանէ յԱմասիա, արգելոյի թէ և, սակայն դարձեալ զայ ժամանէ յԵւդոկիա: Ընդ խռովութիւնս այստեիկ տ. Երեմիա եպիսկոպոս յընդդիմութենէ ժողովրդեանն Սեբաստիոյ՝ մեկնի անտի և հասանէ ի Կ. Պոլիս: Իսկ տ. Պետրոս Ժ. վարդապետ, որ զնացեալ էր ի Կ. Պոլիս, ներկայանայ յազգային պատրիարքարան և ի ձեռն քննիչ յանձնաժողովոյ քննութեան ենթարկի՝ սակս ամբաստանութեանցն զԿարապետ եպիսկոպոսէ, բայց նա զոչինչ զիտելն յայտ առնէ զասացելոցն և մնա անդ ժամանակս ինչ: Եւ Յակոբ եպիսկոպոս Եւդոկիոյ՝ ըստ պատրիարքական հրամանի եկեալ ի Սեբաստիա՝ դումարէ ի նիստ զգո (°) երեսփոխանական ժողովոյն վիճակիս և ի ներկայութեան երեսուն և երկու երեսփոխանաց կատարէ զառաջնորդական ընտրութիւնն. մի քուէ ստանայ Երեմիա եպիսկոպոս և երեսուն և մէկ քուէ՝ տ. Պետրոս Ժ. վ. Թահմիզեան և ըստ օրինի ընտրի առաջնորդ վիճակիս, և ընտրական արդիւնք տեղեկագրին յազգային պատրիարքարան:

Յետ ալստրիկ տ. Կարապետ եպիսկոպոս, որ կայր յՆւդոկիոյ, վերադառնայ ի Սեբաստիա և, հասեալ ի ս. Նշանի, վայելէ զիւրն հանգիստ: Իսկ ազգային պատրիարքարան՝ ընկալեալ զտեղեկագիր տ. Յակոբայ ս. եպիսկոպոսի Նւդոկիոյ և Երեսփոխանական ժողովոյն Սեբաստիոյ, հաստատէ և վավերացուցանէ զընտրութիւն տ. Պետրոս ծ. վարդապետի յառաջնորդ վիճակիս և տայ զօրհնածիր կոնդակն հաստատութեան յամի տեառն 1872:

Նւ տ. Պետրոս ծ. վարդապետ մեկնեալ ի Կ. Պոլսոյ և ժամանեալ ի Սեբաստիա՝ ողջագուրէ զվերածնողն իւր զտէր Կարապետ եպիսկոպոսն և անցեալ ի զլուխ նուիրական պաշտաման՝ սկսանի վարել զնոյնն ի շահաւէտ ծառայութիւն ս. եկեղեցւոյս և ի խնդրութիւն համօրէն ժողովրդեանն և տ. Կարապետ եպիսկոպոսի]:

[Այստեղ ձեռագրից քերքեր են ընկած. Բ. 2.]

Մ Ա Ն Ո Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

1. (էջ 29) Այս թվականի փոխարեն «Պատմության» ձեռագրի տիտղոսաթերթի վրա կարդում ենք. «Յամի տեառն 1811 և ի թուին հայոց ՌՄԿ», որ հավանաբար «Պատմության» շարադրանքը սկսելու թվականն է: Իսկ քանի որ Մեսրոպ քահանայի ընդօրինակության վրա պահպանված է 1830 թվականը և «Պատմություն» էլ ընդգրկում է մինչև 1830 թ. դեպքերը (հեղինակ Հով. Սեբաստացին մահացել է նույն թվականին), ապա կարելի է վստահաբար ասել, որ 1830-ը «Պատմության» ավարտման թվականն է:

2. (էջ 31) «Պատմության» հավելվածների մեջ է XIX դարի սկզբներին Սեբաստիայի ս. Նշան վանքում պահվող մասունքների մանրամասն նկարազերությունը (ըստ Ներսիսյանի № 3246 ձեռագրի 27, իսկ ըստ № 3250 ձեռագրի 29 մասունք): Այս տեղեկությունները հետաքրքիր են հայ ժողովրդական հավատալիքների ու ավանդությունների ուսումնասիրման համար: Բաժինը վերնազերված է «Յաղազս աստուածընկալ և շնորհածալ սուրբ նշանացն և վասն աստուածարևակ մասանցն ի նշխարաց սրբոցն, որք ղետեղեալ կան ի շքեղատիպ վանս սուրբ Նշանի, որ ի Սեբաստիա, և թև ուտի», որպէս և զիա՞րդ բերեալ եղեն այս»:

3. (էջ 31) Հով. Սեբաստացու բանաստեղծությունների մի փոքրիկ ժողովածուն 1825 թվականին տպագրվել է Քիֆլիսում «Ներբողական նուագրգութիւնք...» վերնագրով: Նկատի ունենալով, որ այս ոտանավորները առանձնապես զեղարվեստական մեծ արժեք չեն ներկայացնում, նպատակահարմար չենք գտնել դրանք նորից հրատարակել այս հատորում:

Ժողովածուի մեջ հրապարակված են Հովհ. Սեբաստացու հետևյալ բանաստեղծությունները.

Ա. Համառօտ ներբող ի սուրբ էջմիածին.

Բ. Նորին ներբող առ եփեմ սրբազան կաթողիկոսն, որ ի սուրբ աթոռն էջմիածին.

Գ. Նորին ներբող առ սուրբ աթոռն Երուսաղէմ.

Դ. Նորին դրուատ ստորագրական և մաղթանք առ վանս սրբոյ Նշանի՝ որ ի Սեբաստիա քաղաքի.

Ե. Նորին ի սակա աւետեաց և յգովեանս սուրբ կուսին Մարիամու Աստուածածնին.

Զ. Նորին՝ զանգատ զանձին՝ առ փրկիչն Յիսուս և հայցուած առ ի օղնել.

Է. Նորին՝ Յաղազս հոգեոր կուրութեան մեղաց և աղբոս առ փրկիչն Յիսուս՝ օղնել՝ ներհեղիով զշնորհս ի փրկութիւն:

Դ. Նորին սուլտանը մեղադրանաց առ իղձ և յօժարութիւնն յոգոյ:

Թ. Նորին՝ յաղաքս զիտրի հայկական տառից և գովեստ նմին ի յորդոր առ համբակս՝ առ ի ուսանիլ զայն:

Ժ. Նորին՝ բան խրատու՝ առ նորահաստատ զպրատան մանկունսն, որ ի քաղաքս Սեբաստիա:

ԺԱ. Մակագրեժ տպի՝ սուրբ Աստուածածնին, ուր Յիսուս ննչէր ի զերկա զուսին:

Ա, Բ, Դ, Ե, Զ, Ժ բանաստեղծութիւններն ընդօրինակութիւնները կան Երուսաղեմի № 3246 և № 3250 ձեռագրերում:

4. (էջ 32) Հովհ. Սեբաստացին իր «Պատմութիւն» սկզբի հատվածներում Սեբաստիայի քաղաքական պատմության տեղեկությունները հաճախ էջերով բառացի բաղում է Մ. Չամչյանի «Պատմութիւն հայոցից» և համադրելով երբեմն ձկզբնաղբյուրների հետ՝ ազդեցում է քաղաքի առաջնորդ նպիսկոպոսների պատմությանը: Վերջինիս համար հիմք են հանդիսացել գավազանագրքերը, որոնց մասին պատմիչը ակնարկում է գրքի տիպոդոսաթիւրում:

5. (էջ 32) «Դիվան», էջ 383՝ նկն—1016 թ.:

6. (էջ 33) «Դիվան», էջ 383՝ Սիրոն արքեպիսկոպոսի մահվան իվականը նշեն—1026 է նշված:

7. (էջ 40) Պ. Նաթանյանը («Տեղեկագրութիւն», էջ 47), վկայում է, որ Հովհ. Սեբաստացու օրով 1827 թ. Պետրոս Գետադարձի աճյունները փոխադրվել են վանքի ներսը. «Մարմարինյա շիրիմը խիստ փառավոր է և պատվազան, որուն վրա փայտաշեն երեք գմբեթներով չորս սյունի վրա կանգնալ կաթոլիկն մը զետեղված է համակ ոսկեզօծ և շքեղ: Հոգևոլուս հայրապետի նկարեն պատկերը աչն կաթոլիկին տակը ամփոփված է, սև տախտակի մը վրա զամբանականը գրված»: Այնուհետև բերված է հետևյալ չափածո դամբանականը, որի հեղինակը հավանաբար ինքը Հովհ. Սեբաստացին պետք է լինի.

ՆԵՐՐՈՂ ԳԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՐՈՍ ԳԵՏԱԳԱՐԶ ԼԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Պանծալի պսակ ազգիս Արամեան
Գետադարձ Պետրոս վնհա Աստուածաշան
Երկունս ճգանց և վիշտս անձանց
Եռանդեամբ կրէ յանձին գերազանց
Տառանալ շրջիւր տեղի ի տեղեաց
Տայր արզնլ գետոց ջուրցն հոսանաց
Բենային ջրիւր զազգ մեր զարդարէր
Ազնիւ պերճ երգովք զբան մեծարէր
Ուղիվեմ հրաշիւք զինքն շողշողէր
Գրուող ճոխ բանից տալ սմա ճարէր
Սխալի զկեանս աստէն վճարէր
Աճապար յերկնից կայարան չուէր
Սահէր քառավտակ առանց պետութեան
Բամիւր ս. մարմնով ի վայրս հանգստեան
Արդ փոխադրի քաջ շքնաղ դամբան

Ձեզ լինի միջնորդ առ Տէր անխափան:

Վախճանի լամի Տեառն 1058:

Փոխադրեն զս. Նշխարս նորին լամի 1827:

Պետրոս Գետադարձի մահը ըստ Մատթեոս Ուռհայեցոյ «Ժամանակագրութեան» վաղարշապատյան հրատարակութեան (1898, էջ 127) 1056 թվականին է, իսկ ըստ երուսաղեմյան հրատարակութեան (1869, էջ 152)՝ 1058 թ.: Կ. Կոստանյանը («Տեր Պետրոս Ա Գետադարձ», Վաղարշապատ, 1897, էջ 41) Գետադարձի մահը զնում է 1059 թ., Մ. Օրմանյանը («Ազգապատում», էջ 1251) նույնպես 1058 թ., իսկ Վ. Հակոբյանի հրատարակած «Անանուն ժամանակագրութեան» մեջ («Մանր ժամանակագր.», հ. 1, էջ 203)՝ 1057 թվականին:

8. (էջ 40) Հիմք ձեռագրերի այս հատվածում բերված է Գրիգոր Մազիստրոսի երկու բանաստեղծությունը՝ «Ներբրողեան ի սուրբ խաչին» և «Յաղագախաչանշան զաւաղանին, զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսի», որոնք անմիջականորեն կապ չունենալով սույն պատմության հետ և ամբողջական հրապարակված լինելով Մազիստրոսի ժողովածուի մեջ («Տաղասութիւնք Գրիգոր Մազիստրոսի Պաշտօնունոյ, Վենետիկ, 1868, էջ 80—88»), դուրս ենք թողնում այս հատորին:

9. (էջ 41) Ուռհայեցոյ վաղարշապատյան հրատարակութեան համար հիմք հանդիսացած ձեռագրերում ամենուրեք Սլար-խորասան, Սլար-խորան է հաղորդված: Մ. Չամչյանը (հ. Գ, էջ 973) նույնպես սլար-խորասան է տալիս: Հովհ. Սեբաստացին հավանաբար իր ձեռքի տակ եղած Ուռհայեցոյ ձեռագրից բաղելով, խորասանը սեռական հոլովով է տալիս, որով սլար կարելի է դիտել ոչ հատուկ անուն, որովհետև պարսկերեն սլար (sālār) նշանակում է «հրամանատար, պետ, առաջնորդ, փախարբա»։ Հետևաբար սլար խորասանայ պետք է հասկանալ որպես խորասանի (նահանգ հյուսիս-արեւելյան Իրանում) հրամանատար, առաջնորդ:

10. (էջ 41) Ուռհայեցոյ «Ժամանակագրութեան» մեջ (էջ 133—134) հույների «տկարացման» մասին տեղեկություններ չկան:

11. (էջ 41) Ուռհայեցոյ («Ժամանակագրութիւն», էջ 133) ունի՝ Սամուկ, Ամրեփիր և Գինանիքի:

12. (էջ 41) Ուռհայեցոյ որոշ ձեռագրերում՝ խաւանէֆ («Ժամանակագրութիւն», էջ 133)։ Սմբատ Գունդատարը («Պատմութիւն», 1856, էջ 57) հիշում է խաւատանէֆ, Ա. Ալպոյաճյանը («Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ», էջ 423) ենթադրում է, որ Կեսարիայի հարավ-արևմուտքում գտնվող ամրոց էր, իսկ Ա. Աղեբսանդը («Պատմութիւն Սեբաստիոյ», էջ 155) այն նույնացնում է Կլոպրինի հետ:

13. (էջ 42) Ուռհայեցոյ որոշ ձեռագրերում («Ժամանակագրութիւն», էջ 135) եկեղեցիների թիվը 600 է նշված, որ չափազանցություն է:

14. (էջ 42) Ուռհայեցին («Ժամանակագրութիւն», էջ 192) Խորան անուն չի հիշատակում: Այս հատվածը Սեբաստացին բաղել է Չամչյանից (հ. Գ, էջ 990), որը իր հերթին օգտվել է բյուզանդական աղբյուրներից: Խորուջ պարսկերեն (xoruj) նշանակում է «ապստամբություն, ապստամբում»։ այստեղից էլ այդ մականունը՝ ապստամբ-խուջ:

15. (էջ 44) Հովհ. Սեբաստացին Դանիլմանի մասին տեղեկությունները քա-

տում է Չամչյանից (հ. Գ., էջ 24), մինչդեռ Ուսնայեցին նրա մասին գրում է. «Յայսմ ամի մեռա Դամիշմանն (իմա՝ Գանիշմանը— Բ. Զ.), մեծ ամիրայն Հոսոսոց աշխարհին, որ լեւա էր յազգէն Հայոց, այր բարի և շինող աշխարհի և էր յոյժ ողորմած ի վերայ հաւատացելոցն Քրիստոսի...» («Ժամանակագրութիւն», էջ 297):

16. (էջ 45) Գոհարինյաց ամբողջ վկայարանությունը ձեռագրերի մանրամասն համեմատությունը տե՛ս Հ. Մանանդյան և Հ. Աճառյան, Հայոց նոր վկաները, գիտ հրատ., Վաղարշապատ, 1903, էջ 12—22:

Վկայարանության Սեբաստացու տված ՇՁն—1136 թվականը կանգնեցի է: Չամչյանը (հ. Գ., էջ 49) այն շարադրել է 1136 թ. զեպքերից հետո, այն հատվածում, որտեղ խոսում է ուրացող Գանիշմանի ու նրա ժառանգների մասին, խոս Ալիբաբը ևս նրա շատավիզներից էր: Ըստ բոլոր ձեռագրերի (տե՛ս «Հայոց նոր վկանները», էջ 21) թվականը ՈԳ—1155 է:

17. (էջ 45) Թեոդորոսի նահատակության ճշգրիտ ժամանակը Հայսմավուրք-Ներում չի նշված. «Հայոց նոր վկաններում» (էջ 11) կազմողները ենթադրաբար 1156 կամ 1157 թ. հունիսի 22 են դնում: Չամչյանը (հ. Գ., էջ 178), որից և ամբողջությամբ օգտվել է Հովհ. Սեբաստացին, նույնպես չի նշում Թեոդորոսի նահատակության թվականը: Այս վկայի մասին Չամչյանը խոսում է 1204 թվականի զեպքերը շարադրելուց հետո և ինչ-որ անձանոթ աղբյուրի հիման վրա, լսում է, որ նահատակությունը տեղի է ունեցել քառասուն-հիսուն տարի առաջ, Գրիգոր Տղայի կաթողիկոսության տարիներին: Ըստ առաջին տվյալի (1204-ից 40—50 տարի առաջ) Թեոդորոսը պետք է նահատակված լինի մոտավորապես 1155—1165 թվականների միջև. սա համընկնում է «Հայոց նոր վկանների» նշած թվականին՝ 1156—57-ին, իսկ երկրորդ տվյալը (Գրիգորի կաթողիկոսության տարիները) ալիկի ու էլ՝ 1173—1193 թվականներ:

Հովհ. Սեբաստացին Թեոդորոսի նահատակության մի քանի թվական է տալիս. նախ՝ 1139, ապա՝ 1149 և ի վերջո Գրիգորի կաթողիկոսության տարիները՝ 1173—1193, իսկ Սեբաստիայում պահվող մատուցների նկարագրության բաժնում (Երուսաղեմի ձեռ. № 3246, էջ 143 (141), նաև՝ ՊԼԶ—1387):

Ս. Օրմանյանը («Ազգապատում», էջ 1396—1397) Գոհարինյաց և Թեոդորոսի նահատակության թվականների համար ընդունում է «Հայոց նոր վկանների» տվյալները:

Պ. Նաթանյանը («Տեղեկագրություն», էջ 49—50) հրատարակել է Թեոդորոսի հետևյալ չափածո տապանագիրը, որը նրա աճյունների տեղափոխության ատիթով 1827 թ. հավանաբար գրել է ինքը՝ Սեբաստացին. այստեղ արդեն նահատակության թվականը 1150 է նշված:

ՆԵՐՔՈՂ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ԹԷՈԴՈՐՈՍԻ ՎԱՍԵՆ

Թէոդորոս այս սուրբ Գոհարինեայ վկայի որդի էր տեսնելամբ չքնաղ անձամբ փառացի քաջ առաքինի Որ բաղմօք ամօք աղօթիւր պահօք խաչակցիւր Փրկչին Դառնաշխատ ճգամբ կայր ի մենաստան սրբոյ Նշանին

Որոշ լըմբոնել ի սակս հաւատոյ պիղծ Ափային,
 Բամիր արութեամբ ճշմարիտ վկայ Աստուծոյ բանին
 Որ մատնիր քանիցս դժնեայ կտտանաց կարի սաստկալին
 Սրով յօշատիր ի մասունս յերիս սուրբ անձն նորին
 Անապար շունէր սրբակրօն հոգին կայանս յերկնային
 Բա՛ անդէն փարին ազգային նովա վկային
 Առաջին եղեալ դամբանի ի յեկեղեցւոջ ա. Կարապետին
 Ղամբարաճաճանշ շնորհք հրաշից միշտ արտափայլին
 Արդ փոխադրի ի շքեղ շիրիմ ի տաճար կուսին
 Յովհաննէս դիտէ Կարապետ պետէ զործակից նորին
 Նահատակեալ յամի տեանն 1150-ին
 Փոխադրութիւն ա. Նշխարացն յամի տեանն 1827-ին:

18. (էջ 46) «Գիւմանում», էջ 386, Գրիգոր արք-ի մահը նշված է 1167 թ., որ ճիշտ չէ: Նա առաջնորդութւյան է կոչվել 1138 թ., 31 տարի անընդմեջ նստել է ա. Նշանում և մահացել 1169 թվականին:

19. (էջ 47) Սմբատ Սպարապետի և այլ ցուցակներում «հիշվածներուն ա-մենն ալ Կիլիկիա և անոր հարակից վիճակներու եպիսկոպոսներ են, իսկ Հայաստանն և Իկոնիո սահմաններն բնավ մեկը հիշված չէ և ոչ իսկ Անանիա Սեբաստացին» («Ազգապատում», էջ 1547—1548):

Անանիա անվան բացակայութիւնը այս ցուցակներում հավանաբար հետևանք է եղել այն տարածայնութիւնների, որ երևան են եկել Հովհաննեսին կաթողիկոս ընտրելու կապակցութիւնում, որից հետո Անանիան դարձել է հակաթոռ կաթողիկոս:

20. (էջ 50) Հովհ. Սեբաստացու այստեղ հիշած «Ձեռագիր պատմութիւնը» վ. Ա. Հակոբյանի կողմից «Մանր ժամանակագրութիւններում», (հ. II, Երևան, 1956, էջ 118—150) հրապարակված «Անանուն Սեբաստացու տարեգրութիւնն» է (13-րդ դ.), որը պահպանվել է Մատենադարանի № Ա՝ 2174 և 3425 ձեռագիր ժողովածուներում. երկուսն էլ պակասող էջերով:

1292—1299 թթ. դեպքերը Հովհ. Սեբաստացին քաղել է վերոհիշյալ աղբյուրից: Մի քանի լրացուցիչ տվյալներից պետք է ենթադրել, որ նա իր ձեռքի տակ ունեցել է այս տարեգրութւյան ավելի լրիվ օրինակ:

21. (էջ 50) «Անանուն Սեբաստացու տարեգրութիւն» մեջ («Մանր ժամանակագր.», հ. II, էջ 150) այս տեղում տրված է Փաղաշար ձևով, որ ավելի ճիշտ է:

«Տարեգրութիւն» մեջ (անդ) այս երեքի մասին միայն ասված է. «Ի սոյն ամի սպանին զԱսլան Քայուն [և] զՄուրայն և զԲաղաշարն ի Սևաստ», մինչդեռ Հովհ. Սեբաստացու հաղորդումից իմանում ենք, որ նրանք ապստամբներ էին և արշավել էին Սեբաստիայի վրա, որով պատճառաբանվում է նրանց մահապատիժը:

22. (էջ 51) «Անանուն Սեբաստացու տարեգրութիւն» մեջ («Մանր ժամանակագրութիւններ», հ. II, էջ 151)՝ Քաշիկեւո:

23. (էջ 51) Այս ժողովը տեղի է ունեցել 1307 թ. մարտի 19-ին Սսի ս. Սոփիա եկեղեցում («Ազգապատում», էջ 1787): Մասնակիցների թվական քանակը տարբերվում է Կլեմէս Կալանոսի հաղորդած տվյալներից:

24. (էջ 51) Ըստ Օրմանյանի («Ազգապատում», էջ 1699, 1803) նոր պատմագիրները բոլորը շփոթում են Կոստանդին Բ և Կոստանդին Գ կաթողիկոսներ:

լին. առաջինը Կոստանդին Կատուկեցի Պրոնազործն է, իսկ երկրորդը Կոստանդին Կեսարացին: Վերջինս կաթողիկոս ընտրվեց Սսի 1307 թ. մարտի 19-ի ժողովից չորս օր հետո և կողմնակից էր հռոմագավանության:

Չնայած Սսի ժողովին մասնակցում է նաև Սեբաստիոն առաջնորդ Սաեփանոս արքեպիսկոպոսը, բայց նա և ուրիշները չեն ընդունում ժողովի որոշումները:

25. (էջ 52) Օրմանյանը Սսի ժողովը դնում է 1343 թ. սկզբներին («Աղգապատում», էջ 1869—1902), «...Մխիթար կաթողիկոսի և իրեն հետ եղողներուն բռնած ձեռք եղած է հեռանալ հայոց եկեղեցվո զավանութենեն ու արարողութեններեն» (անդ, էջ 1869):

26. (էջ 55) «Հայամառվորք» (Կ. Պոլիս, 1706) և «Հայոց նոր վկաները» (էջ 145) սուրբան Պայպեղի փոխարեն Օրման են նշում:

27. (էջ 56) Թովմա Մեծոփեցի (էջ 64) «Մի՛ երկնչիք, զի ո՛վ զքեզ սրով սպանեն, սուր նոցա ի սիրտս նոցա մտան!»:

28. (էջ 57) Առաքել Դավրիժեցին միայն Մատթեոս վարդապետի անունն է հիշատակում:

29. (էջ 57). Այս «Ճաշոցը» մինչև 1914 թ. պահվել է ս. նշան վանքում: Թորոքոմ արք. Գուշակյանը այն նկարագրել է իր «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ա. նշանի վանուց ի Սեբաստիա» (Վիեննա, 1961, էջ 55—56), որտեղ բերված է ողջ հիշատակարանը: «Ճաշոցը», որը գրված է ՋԼԸ (938+551=1489) թվականին, «Ցուցակում» թյուրիմացաբար գրված է 1389 թվականի տակ: Գուշակյանը ձեռագրի վերաբերյալ հետևյալ ծանոթագրություն է տալիս. ս. նշանի պատմա-գիր Լովհաննես արքեպիսկոպոսի «հիշած Ճաշոցն այս է անշուշտ, բայց մեծ գծերակալություն մ'է, որ ակնարկված պատկերն, որ անշուշտ գրքին սկիզբը դրված էր, վերջված է» (անդ, էջ 56): Պրոֆ. ի. Խաչիկյանը («Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ, էջ 99) այս նույն հիշատակարանը բերել է Ղ. Փիրզալեմյանի ընդօրինակությամբ, որտեղ թվականը ՋԼԸ (1487) է նշանակված:

30. (էջ 59) Ն. Ակիկյանը իր «1531 թ. մանկածողովը հայկական գավառներու մեջ և Մաղաթիա Կերջանցի» խորագրով հղովածում («Հանդես ամսօրյա», 1952, էջ 592—595) երկու ձեռագրերի հիման վրա հրատարակել է անանուն մի ողբ, որը համարվում է Թադեոս Սեբաստացու հեղինակությունը:

31. (էջ 59) Այս գլուղը գոյություն է ունեցել մինչև 1915 թ.: Կ. Գարիկյանը («Նդեռնապատում», էջ 600) նրա Եղիզ-Եղիզ գավառակի մեջ հիշատակում է «Շուն-Բուռակ», որ ուներ 30 տուն հայություն՝ 240 շնչով:

32. (էջ 60) Առաքել Դավրիժեցին (էջ 600) միայն նահատակի անունն ու նահատակության վայրն է հիշում. «...Թուին ԶԶԵ (1536) զխօջա Օղջայն նահատակեցին ի Սեբաստիա»:

33. (էջ 62) Լովհ. Սեբաստացին Թադեոսի այս մեջբերումը քաղում է Չամչյանից (հ. Գ, էջ 514), որի մոտ հատվածը փոքր-ինչ ավելի ընդարձակ է:

34. (էջ 65) Այս վկայաբանության մասին Չամչյանի և Օրմանյանի մոտ, ինչպես նաև «Հայոց նոր վկաներում» տեղեկություններ չկան:

35. (էջ 67) «Սկզբնական շրջանում ջալալիներ կամ ջեկալիներ էին կոչվում 1519 թվականին Թոխատի շրջակայքում բռնկված կրոնական երանգ ունեցող ուսման Զեկալի ղեկավարությամբ պետության դեմ ապստամբողները: Հետագայում սուլթանական պետության դեմ թեղղված բոլոր տեսակի շարժումները Շեղղա-

ցիական, քաղաքային ազգաբնակչության կամ առանձին ֆեոդալների) սկսեցին անվանել չեխալիների շարժում» (Մ. Կ. Զուլայան, Զալայիների շարժումը և հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրության մեջ, Նրեան 1966, էջ 5, ծանոթագր.):

36. (էջ 71) Օրմանյանը («Ազգապատում», էջ 2455) Փիլիպպոս կաթողիկոսի 1651 թվականին Նրուսագեմ ուղեորվելու մոտավոր ժամանակը դնում է Նույն տարվա ապրիլին: Բացի Կարինից, նրան որոշակի հայտնի չեն Փիլիպպոսի հանդիպած մյուս քաղաքները: Այս առումով չուղի. Սկրաստացու հաղորդումը մայիսի 28-ին Փիլիպպոսի Սկրաստիա ժամանելու մասին՝ հավաստում է Օրմանյանի կոաշումը Փիլիպպոսի հանապարհորդության դուրս գալու ամսի վերաբերյալ:

37. (էջ 73) «Հայոց նոր վկաներում» (էջ 504—516) տպագրված է վարքի չափածո պատումը, որի հեղինակն է Միրայել որդի Բարեղամ գրչի: Այս պատումի անմիջական շարունակությունն է նաև Կասպար Կովանի վարքը (անդ, էջ 518—519):

Չափածո այս վկայարանությունները պետք է հորինված լինեն դեպքերի անմիջական տպավորության ներքո 1677—1682 թթ. միջև: Դրանք պահված են 1682 թ. Միրայելի գրչությանը մեզ հասած Մատենադարանի 1522 ձեռագրում:

38. (էջ 78) Այս վկայարանությունը չկա «Հայոց նոր վկաներում». ըստ Հ. Պերպերյանի (տե՛ս «Պատմագիրք-հուշամատյան Սեբաստիոն», կազմեց Ա. Պատրիկ, անտիպ) կա Բրիտանական թանգարանի Օր 6988 «Հայսմալուրբում»:

39. (էջ 84) Համարվեստների օգնության վերաբերյալ այս հատվածը կրկնված է էջ 75-ում:

40. (էջ 87) տե՛ս նախորդ ծանոթագրությունը:

41. (էջ 88) Հստ Իսլամական հանրագիտարանի թուրքերեն հրատարակության (İslam Ansiklopedisi, 5. 7, էջ 46—48) ենթազգրվում է, որ լեևնո ծագել է իտալերեն lavantino «արևելցի» և կամ levée «զինվորապետ» բառից: Լեևնոներ են կոչվել XVI դարում օսմանյան ռազմանավերում, հետագայում նաև բանակում բռնի ծառայության վերցված հույները, որոնք ժամանակի ընթացքում կրոնափոխ են եղել և, ավագակարար խմբերի վերածվելով, պատուհաս են դարձել թե՛ բանակի և թե՛ աշխատավոր բնակչության համար: Արդեն XVIII դարի կեսերից, նրք նրանք մասնաշարք դասալուծ են Պարսկաստանի դեմ պատերազմող թուրքական բանակները, սկսվում է նրանց ոչնչացումը, իսկ 1776 թ. լեևնաներին զիսովին կոտորելու հրաման է տրվում:

42. (էջ 88) «Դիվանում», էջ 416, սրան հաջորդում է Առաքել եպիսկոպոսի տապանաբարի հետևյալ արձանագրությունը, որը թերևս «Պատմության» ընդօրինակող Ղ. Փիրզալմյանի օգտագործած ձեռագրից է գալիս:

«Այս է տապան հանգստեան Առաքել վարդապետին, որ էր Ակնայ գյուղէն Կամըրկապու, և եղև առաջնորդ սրբոյ Աթոռոյս, որոյ ատուրս եղև նորոգումն սրբոյ տանս այս վերտին. և յաջորդեալ ամս. 26. և հանգեալ առ Քրիստոս ի թուականին մերոյ ՌՃՂԶ 1747»:

43. (էջ 90) «Եաղուպ ամիրա, արքունի վահառապետ, որ է պազիրկյան-պաշը, յուր հայրական անունով Հակոբ Հովհաննիսյան Ակնցի, ժամանակի Պուլսի ազգեցիկ մարդկանցից, արքունական հրամանով զխառնել է 1752 թ. հուլիսի 9-ին»: «Ոմանք նահատակության գույն տված են Եաղուպի զխապարտության», սակայն Օրմանյանը նրա մահապատիժը կապում է ներքինապետ Պէրիբի անկումի հետ, որ ամբաստանվել է բաղմամբիվ զեղծումների ու ոճիրների համար և զխառնվել (տե՛ս «Ազգապատում», էջ 2979—2980):

44. (էջ 90). «Գիւմանում», էջ 418, այս հատվածին հաջորդում է եղիազար արքեպիսկոպոսի հետևյալ շափածո տապանագիրը, որը նույնպես պետք է ենթադրել Ղ. Փիրղալեմյանի օգտագործած ձևագրից է գալիս:

«Այս է տապան մարմնոյ տեղի, ձերունտփայլ դիտապետի. եղիազար բաջ հոստորի, որ է տեղեալ Սերաստացի. հովիւ ընտրեալ սոյն նահանգի, արքոյ ուխտիս տնտես բարի, որ և հանգեալ մերոյ թվի. ՌՄԳ 18 փետրվարի»:

45. (էջ 92) Հարություն վարդապետը եղել է նաև գրիչ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 9603 (Գրիգոր Տաթևացու «Մեկնութիւն Մատթէի»), № 3010 (Գրիգոր Տաթևացու «Մեկնութիւն Յովհաննոս») և № 1953 («Ժողովածո») ձեռագրերը, որոնք համապատասխանաբար կրում են 1728, 1734 և 1738 թվականները, Հարություն վարդապետի ընդօրինակութիւններն են:

46. (էջ 106) «Գիւմանում», էջ 424, վերջին 5 տողերը պակասում են. դրանց փոխարեն կա մի տող՝ «ի ՌՄՍ թուականի, մարտ 19» որին հաջորդում է փակագծերում բերված, հետևյալ ծանոթագրութիւնը.

«Հեղինակ ոտանաւորիս է Սերաստացի Յօհաննէս արքեպիսկոպոսն, ձեռնատուն աշակերտ Յակոբայ արհույն»:

47. (էջ 111) Հովհ. Սերաստացու այս ոտանավորը տե՛ս նրա «Ներբողական նուագերգութիւնը...», Թիֆլիս, 1825, էջ 9:

48. (էջ 116) Կարապետ վարդապետը, որ Հովհ. Սերաստացու մտերիմն ու զործակիցն էր, տեղապահն ու փոխանորդը, նրա մահից (1829 թ.) հետո գնում է էջմիածին, ձեռնադրվում է եպիսկոպոս և ընտրվում Սերաստիո առաջնորդ. մահը՝ 1842 թ. («Գիւման», էջ 435—436):

49. (էջ 131) «Պատմութիւն» Փիրղալեմյանի ընդօրինակած հատվածները ավարտվում են 1816, 1821, 1822, 1823, 1826 և 1827 թվականների ղեպերի համառոտ նկարագրութեամբ («Գիւման», էջ 432—434): Փիրղալեմյանի ընդօրինակութեան հրատարակիչ Գլուտ Աղանյանը «Գիւմանի» էջ 556-ում այս կապակցութեամբ, հետևյալ ուշադրաւ ծանոթագրութիւնն է տալիս. «Այս հատվածը անշուշտ, ավելացրել մի ուրիշ անձ»:

Պետք է արձանագրել, որ համեմատութիւնը ցույց տվեց, որ վերոհիշյալ թվականների ղեպերը նույնութեամբ կան Երեսաղեմի № 3250 ձեռագրում: Փիրղալեմյանը, ըստ երևույթին, օգտվել է Հովհ. Սերաստացու «Պատմութիւն» Մեսրոպ քահանայի տարբերակից:

50. (էջ 131) Ժէ՛, ԺԼ՛ և ԺԺ՛ գլուխները պակասում են Երեսաղեմի № 3246 ձեռագրում:

51. (էջ 132) Մառշիլ դրամի միավոր է. ըստ Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ և զբաժից բոլոր աշխարհի» (Ամստերդամ, 1699, էջ 26) զործածութեան մեջ է եղել մի շարք եվրոպական և ասիական երկրներում և ունեցել է տարբեր արժեքներ. Բասրայում մեկ մառշիլը 3 արասի է եղել, Բաղդադում՝ 8 բաղդադի, իսկ Հոսմացոսներ 15 մառշիլը հավասար է եղել 1 թումանի 500 մառշիլը 1 քիսա է հաշվվել (անդ. էջ 30):

52. (էջ 168) Հրապարակվում է ըստ Երեսաղեմի № 3246 ձեռագրի մանրածապակների վերջին կցված ցուցակի, որ ունի «թիւ 272» նշումը. սա, թերևս, ս. Նշան վանքում ձեռագրի գույքահամարն է եղել:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր

Ստորև ներկայացվում է երկու բառարան. առաջինում բերված են Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» մեջ օգտագործված օտար բառերը, իսկ երկրորդում՝ Սեբաստիայի աղգարնակչության ցուցակում հիշատակված մականունները, որոնք արհեստների թուրքերեն անվանումներ են:

Օտար բառերը ճնշող մեծամասնությամբ ծագումով արաբական են. սրանց մի մասը հին արաբական փոխառություններ են, սակայն ժամանակի ընթացքում, թուրքերենի ազդեցության հետևանքով, սկսել են արտասանվել թուրքական ձևով, իսկ մյուս մասը, արաբերեն լինելով հանդերձ, հայերենը փոխ է առել թուրքերենի կամ պարսկերենի միջնորդությամբ և ունի այդ լեզուների արտասանական ձևը:

Օտար բառերի ծագումը ցուցադրելու նպատակով նախ նշվում է բառի հիմնական լեզուն, ապա այն լեզուն, որի արտասանական ձևն է կրում տվյալ բառը, այսպես. արաբ.-թուրք., արաբ.-պարսկ. կամ պարսկ.-թուրք.:

Բառի արաբատառ պատկերի հետ միաժամանակ փակագծերում տրվում է դրա լատինատառ տառադարձությունը, որը կղյուրացնի մասնագետների աշխատանքը համեմատությունների ժամանակ: Այնուհետև տրվում են բառիմաստները, որոնցից առաջինը հիմնականում հրապարակվող բնագրի մեջ ունեցած նշանակությունն է: Վերջում, ըստ անհրաժեշտության, վկայակոչվում է այն նախադասությունը, որտեղ օգտագործված է բառը՝ սույն դրոշմի համապատասխան էջի նշումով:

Աստղանիշով (*) բերված օտար բառերը բացակայում են Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում» և Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանում»: Եթե տվյալ բառը այս բառարաններում հաղորդված է այլ տառադարձությամբ, ապա բերվում է և այդ ձևը:

«Արհեստների օտար անվանումների բառարանում» բերված են Սեբաստիայի ազգաբնակչության ցանկում (էջ 168—184) հիշատակված այն մականունները, որոնք բնորոշում են Սեբաստիայի հայ բնակիչների զբաղմունքը և արհեստները:

Պատմաբան Վ. Աբրահամյանը իր «Համաթրությունները Անդրկովկասի քաղաքներում» (Երևան, 1971) աշխատության մեջ բերել է հիմնականում Արևելյան Հայաստանի հայ ազգաբնակչության զբաղմունքի ու արհեստների մի շարք արժեքավոր ցանկեր: Այս աղումով հետաքրքիր է նաև Սեբաստիայի ցանկը, որը հրապարակվածներից ամենահարուստն է. այստեղ հիշատակված են մոտ 110 մասնագիտություն, որի ճնշող մասը թուրքերեն անվանում ունի: Արհեստների այս անվանումները հետագայում վերածվել են հայկական գերդաստանների ազգանունների և պահպանվել մինչև այսօր:

Ժամանակակից հայ ընթերցողներին այդ մականունները հասկանալի դարձնելու, դրանց ծագումը ցուցադրելու, ինչպես նաև 18—19-րդ դարերում Արևմտահայաստանում տարածված զբաղմունքների և արհեստների մասին պատկերացում տալու նպատակով այլբենական կարգով տրվում են դրանց անվանումները՝ հայերեն թարգմանությամբ հանդերձ:

Մականունները հիմնականում համընկնում են թրքական գրական արտասանությանը, սակայն երբեմն հանդիպում են բարբառային ու աղավաղված ձևեր, ուստի յուրաքանչյուր արհեստի անվանման դիմաց տրվում է դրա արաբատառ տառադարձումը, իսկ եթե խոտորում է գրական ձևից՝ նաև գրական տառադարձումը ըստ Պողաճյանի բառարանի:

Սույն բառարանները կազմելու համար օգտագործվել են՝

1. Անաոեան Հր., Հայերէն արմատական բառարան, հ. Ա—Է, Երևան, 1927—1935:

2. Անաոեան Հր., Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», հ. Գ, Մասկոտա-Վաղարշապատ, 1902:

3. Գէորգ Դպիր, Բառարան պարսկերէն ըստ կարգի հայկական այբուբենից... Կոստանդնուպօլիս, 1826:

4. Կարապետեան Պ. Զ., Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն, Կ. Պօլիս, 1912:

5. Կիրակոսեան Գ., Բառարան պարսկերէն-հայերէն, Թեհրան, 1933:

6. Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հ. Ա—Դ, Երևան, 1944—1945:

7. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. Ա, և Բ, Վենետիկ, 1836—1837:

8. Պօզանեան Յակովբոս Վ., Համառոտ բառարան ի տաճկականէ ի հայ, Վիեննա, 1841:

9. Alderson A. D., *Fahir Is*, The Concise, Oxford Turkish Dictionary. Oxford, 1959.

10. Kieffer J. D. Bianchi T. X., Dictionaire Turc-Français, t. I, II, Paris, 1835—1837.

11. *Магазаник А. Д.*, Турецко-русский словарь, Москва, 1945.

12. Steingass F., Persian-English dictionary, London.

13. فرنودسار یا فر هنگ نفیسی (Հանրագիտարան կամ Նաֆիսու բառարան), հ. 1—5, Թեհրան, 1317—1334 (1938—1955):

14. تهر ان دهخدا، لغت نامه، (Դենխադա, Բառարան, Թեհրան, 1325/1946):

1. ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Աթլազ — արաբ.-թուրք. **اطلس** (atlas) — սնդուս՝ մետաքսյա կտոր. սատին:

Աճառյանը ունի ատլաս:

Աղայ օտասի — թուրք. **آغا اوداسی** (aga odası) — աղայի, պետի հյուրասենյակ կամ գրասենյակ:

Մալխասյանը ունի որպես առանձին բառեր՝ աղայ և օղայ:

*Այեան — արաբ.-թուրք. **آيان** (âyan) — ավագանի, ազնվականներ, ականավոր մարդիկ:

Արաբերեն **عين** (ʿain) «ակն, աչք» բառի հոգնակին է:

ԶԲէնանօղլին արաբ ունի (իմա՝ գլխավոր) այեան քաղաքիս (էջ 126):

*Արզ — արաբ.-թուրք. **عرض** (arz) — խնդրագիր, խնդրանք:

էառ զարզն և զրեալ աղերսական զրեանս (էջ 83):

Դանիշման — թուրք. **danişman** — իսլամական դատարանի խորհրդատու. գիտուն, իմաստուն:

Պարսկ. **دانیشمند** (dānişmand) բառն է վերջին d-ի անկումով:

Դէն — կրոն, հավատք:

Հին իրանական փոխառություն է: Աճառյանը ունի դէն:

Դուղ — արաբ.-թուրք. **توغ، طوغ** (tug) — զարգմանակ. սաղափարտի, գլխարկի զարդ. ձարի փունջ՝ ձիան պուշի կամ բաշի մազափունջ ունեցող գնդաձայր մական՝ հերմանների, փաշաների իշխանության խորհրդանշան. փաշաները, բոտ աստիճանի, զնում էին իրենց գլխի վրա:

Մալխասյանը ունի դուղայ:

Եւ տեսեալ արքայի զքաջութիւն նորին՝ դուղ մի ևս շնոր-
հեաց նմա (էջ 91):

*Եարմայ — թուրք. یارما (yarma) — ջարդած ցորեն:

Ուր շինէին զհամբարս բակլալի, պլըրոյ, Եարմայի (էջ 155):

Եւնիշլըի — թուրք. یکنیچری (yeniçeri) — յանիշարի, քրիստոն-
յա ծագում ունեցող օսմանյան զինվոր:

Երկդուղան — Երկու դուղ ունեցող: Տե՛ս Դուղ:

*Զիլիֆ — համանաբար արար. ظلیف (zalif) — դժվարագործ,
դժվար պատրաստվող:

Ունէին սոքա ի սուրբ վանս և 40 արծաթի կանթեղ՝ զի-
լիֆ անուանեալ (էջ 79):

Թերեւ կանթեղը զիլիֆ է անվանվել ձեռքի դժվարին աշ-
խատանքի արդյունք լինելու համար: Զի բացատվում
նաև, որ պարսկ. زلی (zulī, zilī) «ծամ, խոպոպ»
բառը լինի. նույնպէս կանթեղի պատրաստման եղա-
նակը բնութագրող:

*Էլմասլեռ — աղամանդակուռ, աղամանդներով ընդելուզված:

Կազմված է պարսկ.-թուրք. الماس (elmas) «աղա-
մանդ» և հայ. լեռ «կողք-կողքի շարված, ընդելուզ-
ված» բառերի բարդութիւնից:

*Էսնաֆ — արար.-թուրք. اصف (esnaf) — արհեստավորների
դաս:

Արար. صنف (senf) «դաս» բառի հոգնակին է:

Հովհ. Սեբաստացին սրան հոմանիշ է դնում հայ. համ-
արուեստ (էջ 84):

Թէլլաֆ — արար.-թուրք. تella (tellāk) — բազնեպան, բազնի-
քի լվացարար. սափրիչ:

Մալխասյանը ունի դալլաֆ:

Քէսկիրէ — արաբ.-թուրք. *تەزکەرە* (tezkerə) — արտոնագիր, վկայական

*Թէֆթիշ, քէֆթիշ — արաբ.-թուրք. *تفتیش* (teftiş) — քննություն, խուզարկություն: Տե՛ս ֆիլիսէ քէֆթիշի:

Թիքիմննոց — արեւելյան շուկաների այն մասը, որտեղ կենտրոնացված են ծխախոտավաճառ խանութները:

Բառս կազմված է թուրք. *توتونجی* (tütüncü) «ծխախոտավաճառ» և *հայ. -ոց* վերջածանցով:

Մալխասյանը ունի քուրունշի:

Թուլ — տե՛ս Դուլ:

*Իլամ — արաբ.-թուրք. *إلام* (ilâm) — դատավճիռ, ժանուցում, հուշագիր, ահազանգում:

Ապա տոեալ իլամ ի դատաւորէն (էջ 110)

*Ինթիգալ — արաբ.-թուրք. *انتقال* (intikal) — փոխադրում, տեղափոխում:

Այստեղից՝ ինթիգալիէ *انتقالیة* (intikalye) «փոխադրական» և ինթիգալ քէսկիրէսի *انتقال تذکره‌سی* (intikal tezkeresi) «սեփականության փոխանցման վկայական»:

Ինթիգալիէ այն քէսկիրէֆն ի միասին են (էջ 132):

*Իպրա — արաբ.-թուրք. *إبرا* (ibra) — պարտքից ազատում:

Գիր իպրայի — հաշիվների մաքրման գիր:

Լրացուցին զմի դուռուշն և առին զիր իպրայի (էջ 95):

*Լէվէնտ — տե՛ս ծանոթագր. 41:

Լիլէ — պարսկ.թուրք. *لوله* (lüle) — խողովակ, ջուր շափելու միավոր:

Խարն. — արաբ. *خرج* (xarj) — ծախք:

Խարնագնացութիւն — ծախսեր, որոնք վճարվում են ոչ թե դրամով, այլ ուտելիքով:

Վազմված է արաբ. խառն «ծախք» և հայ. զնացութիւն
բառերից:

Սախելով ի նմա աւելի քան զտասն քսակ դրամս, բացի
առանց դրամոյ եղեալ խառնազնացութեանց, այս է
ուտեղեաց զործաւորացն (էջ 132):

Խիլայել — պարզեւտրել պատմութեանով:

Արաբ. خِلْء (xil'at) «պատվո պատմութեան» և հայ. ել
լծորդությամբ կազմված բառ:

Մալխասյանցը ունի խլայել:

*Խօրասան — թուրք. خراسان (x(h)orasan) — կղմինդրի կամ
աղլուաի ծեծվածք:

Այլ է խորասանի բույսը. վերջինս ունի Աճառյանը (Ար-
մատ. բառ. հ. Գ, էջ 164):

Մեծածք կղմինդրոյ, որ է Խօրասան, խառնեալ ի կիր (էջ
145):

Կեւալուռ — արաբ.-թուրք. كافور (gâvur) — անհավատ, անաստ-
ված, ուրացող:

Մալխասյանցը ունի գեւաուռ:

Կուռուշ — տե՛ս Դուռուշ:

*Կերլի — եկամուտ, հասույթ:

Թերեւս թուրք. كَلِير (gelir) բառն է վերջին լիբ հնչյուն-
ների գրափոխությամբ:

Որոյ առթիւ առնոյր կերլի ինչ (էջ 64):

Հախ — արաբ.-թուրք. حَق (hak) — իրավունք:

*Հայրա — թուրք. حایط (hayta) — ապստամբ, շրջմուլիկ, սրիկա:
Ետուն և սրբոյ վանիցս իբրեւ 150 զօրս հայրա կոչե-
ցեալ (էջ 123):

*Ղարբուսուզ — թուրք. قاپوسوز (kapısız) — անտուն, անգործ:

Ղարբուսուզ կոչեցեալ պիղծ լեվէնտքն (էջ 38):

Ղազի — արաբ.-պարսկ.-թուրք. قازى (gazi) — իսլամի համար մարտնչող. դատավոր:

Մալխասյանցը ունի կադի:

*Ղաթլամալ — թուրք. قاتلامه (katlama) — պահանգակապ՝ պատը հերսից բռնող կապ:

Զպահանգակապս պարսպին, զոր կոչեն ղաթլամալ, բուրն յերկարաձիգ գերանաց տաշեալ յօրինէին (էջ 150):

*Ղալանինոց — անագագործների, կլայեկողների արհեստանոց. արեւելյան շուկաների այն հաստվածք, ուր տեղավորված են կլայեկողների արհեստանոցները:

Կաղմված է թուրք. کالایچی (kalaycı) «անագագործ, կլայեկող» և հայ. -ոց վերջածանցով:

*Ղայտ — արաբ.-թուրք. قیّد (kayd) — գրանցում. համաձայնութուն, պայմանավորվածություն:

Անցուցանել ի ղայտն (էջ 83) — արձանագրել:

Ղայիք — տե՛ս Ղայտ:

*Ղասէմ — արաբ.-թուրք. قاسم (kasım) — բաժանող, բաժանարար:

Զի մի մտցէ դատաւորական բաժանարարութիւն ի ժառանգութիւնս ննչեցելոցն հայոց, այն է ղասէմ (էջ 122):

*Ղատլսնի պաշի — թուրք. قاقوشچى باشى (kavukçubaşı) — հին ժամանակներում լայնեզր գլխարկ, խույր կարող արհեստավորների պետ:

*Ղատուզ — թուրք. قلاوуз (kilavuz) — գլխավոր, նաև՝ ուղեցույց, առաջամարտիկ:

Ղուրուշ — արաբ.-թուրք. کروش (kuruş) — դահեկան. օսմանյան դրամ հավասար 40 փարայի, 0,227 ոսկի ֆրանկի:

Մախքի — արաբ.-թուրք. *مقطوع* (maktu) — որոշակի. որոշված մի քանակ:

Մալխասյանցը բառս դնում է արաբերեն *مقطع* (mu-kata) «վարձակալություն արքունի հարկերի» բառի զիմաց, որ է «հին պետական տուրք Պարսկաստանում» (Բացատր. բառ., հ. Գ, էջ 295):

Միլեթլեյլին կէս քիլէ ցորեն ունի մախքի տալոյ վանքէն (էջ 132):

*Մահսէր — արաբ.-թուրք *محضر* (mahser) — հանրագիր, համախոսական, ծանարտակ:

Արարեալ բազմակնիք մահսէր (էջ 81):

Եւ ապա յանձնեցին ի նա զրեւ ծանարտական, այսինքն մահսէրն (էջ 116):

*Մառանկոզ իշի — թուրք. *مارانغوز ایشی* (marangoz işi) — կահազործի, ատաղձագործի աշխատանք:

*Մառչիլ — զրամի միավոր. տե՛ս ծանոթագր. 51:

*Մինալու — թուրք. *مینالو* (mineli) — կապույտ հուլունքներով, ականքով կերտված որեւէ բան:

Պարսկ. *مینا* (mina) և թուրք. *لو* (li) վերջածանցով կազմված բառ:

Մալխասյանցը ունի պարսկ. փոխառություն մինա «ապակեղեն, գույնզգույն ջնարակ, որով նկարում են հալւահալակա և կավե անոթներ, ոսկեղեն և արծաթեղեն իրեր. կիտված»:

*Միլթէյլլիմ — արաբ.-թուրք. *میتسليم* (mütesellim) — զավտ-նապետ:

Միլթէյլլի — արաբ.-թուրք. *میتولی* (mütevelli) — հոգաբարձու. վակուֆի կառավարիչ, որեւէ կրոնական հաստատություն վերահսկիչ:

Մալխասյանցը ունի մուքավէլի և համարում է վրացերեն-
նից փոխառյալ՝ mat'avē «զլխավոր, ավագ, երեց-
փոխ» իմաստով:

*Միսէլիմ — արաբ.-թուրք. مسلم (müsellem) — հնում երկրա-
մասի փոխ-կառավարի:

Գնաց առ Զառաթողլու Օսման աղան, որ էր միսէլիմ
(էջ 83)

Միֆտի — տե՛ս Սարը միֆտի:

Մոմնի — պարսկ.-թուրք. مومنی (mumcu) — մոմ պատրաստող
կամ վաճառող:

*Մուղաւայ — արաբ.-թուրք. مقوا (mukavva) — խավաքարտ:

*Նազիրայ — արաբ.-թուրք. نذر (nezr, nezir) — ուխտ, խոստում:

Կապելու՛ն նազիրայս սրբոյ աթոռոյն Ռ դահեկան (էջ 95):

*Նաթուր — արաբ.-թուրք. ناتور (natur, natir) — բաղնիստան:
եկեալ նաթուրն Սարրա (էջ 65):

Նալեթ — արաբ.-թուրք. لعنت (lânet) — անեծք, նզովք:

Արաբ. լանեթ բառի ժողովրդական ձևն է՝ լան հնչյուննե-
րի դրափոխությամբ:

Շէրիֆ — արաբ.-թուրք. شريف (şerif) — ազնվական. Մու-
համեդի զերդաստանից սերած անձ:

*Չառխանի — թուրք. چارقچی (çarkacı) — թերամաքտիկ:

Աճառյանը ունի չարխաուր. կազմված պարսկ. չարխ
(չառխ) «անիվ. աղեղ կամ նեալ արձակելու գործիք»
բառից և հայ. ամուր վերջածանցից:

*Չէֆիրէ — թուրք. چکیر (çekirge) — մորեխ:

եկն յուրմ մարախ, այն է չէֆիրէ (էջ 104):

Չինի — պարսկ.-թուրք. چینی (çini) — հախճապակի:

*Պէյլիկսարայ — թուրք. بىلىك ساراي (beylik sarayı) — կառավարական պալատ, տուն, ապարանք:

Ձեռն էարկ և շինեաց մեծ և վայելուչ պալատ, այն է՝ պէյլիկսարայ (էջ 125):

*Պէննէ — պարսկ.-թուրք. بناء (benna) — ճարտարապետ, որմնադիր:

Պէրաթ — արաբ.-թուրք. برات (berat) — հրովարտակ, մուրհակ:

Պլղուր — թուրք. بولغور (bulgur) — ձավար, խաշած ու շոքացրած և ապա մանրած ցորեն:

Մալխասյանցը ունի բլղուր:

Ռաֆ — ճանապարհ:

Հին իրանական փոխառութիւն է:

Ռաֆ արարեալ՝ եկն և ժամանեաց ի վիճակն իւր (էջ 122):

Ռէիզ — արաբ.-թուրք. ريس (reis) — տեսուչ, պետ, գլխավոր: Աճառյանը ունի ռայիս:

Ռեիզուրիւն — տեսութիւն, ղեկավարութիւն: Տէս Ռէիզ:

*Սալեան — պարսկ. ساليان (saliān) — տարեկան, թոշակ:

560 քսակ դրամ հարկս էճան, այսինքն՝ սալեան արար (էջ 126)

*Սախայ — արաբ.-թուրք. سقا (saka) — ջրկիր:

Յորոց միջի գերագոյն հանդիսացան ջրկիր, այն է՝ սախայ համարուեստի վարպետայքն (էջ 79):

*Սահան — արաբ.-թուրք. صحن (sahn, sahan) — պղնձե մեծ կաթսա, սան:

1 ջահ, 150 սահան (էջ 82)

Սաննախ — թուրք. sancak (sancak) — դրոշակ. սանճազ, վարչական բաժանում օսմանյան կայսրության մեջ:

Աճառյանը ունի սանջախ «ղրոշակ» իմաստով:

Սաստիկ Խոռոզովիին անկառի մէջ ալլազգեաց, որը հա-
նեալ զսանճախն (իմա՝ գրողակո) և միաբանեալը՝
ալրեցին զապարանս քաղաքապետին» (էջ 103):

էտրկ զզգեհակ պալատին ի վերայ բոլոր հաճանդին,
այս է սահման (էջ 125),

Սաննադ — տե՛ս Սաննախ:

* Սաշակիս — βραχμ. صقّاقلق (saçaklık) — բիլ ունեցող, բիւս-
քատակ:

Ի ծալքից անտի որմոցն ի կարծրակոփ սրբատաշ քարանց քուաքատակս, ա՛յն է՝ սաշախլիս կառուցեալ (էջ 145):

*Սառահազամ — արաբ.-պարսկ.-թուրք. صدر اعظم (sadrazam) —
փոխարքա, մեծ վեզիր, նախարարապետ:

Յդէ ի դուռն փոխարքային, այս է սատրիակէմին (էջ 134):

*Սարք միաբնակիչ — պարսկ.-թուրք. *şar-i mutesel-*
lim) — գլխավոր զավառապետ: Տե՛ս միաբնակիչ:

*Սարը միֆտի — պարսկ.-թուրք. *سارمفتی* (sar-i müfti) — իսլամական օրենքի վճռատու, գլխավոր մոսթֆի:

Հնում ունենք իրանական փոխառություն սար (sar) «զբուխ, գլխավոր» իմաստով, որ գործածվել է բարդությունների մեջ՝ սարապետ «գլխավոր իշխան», աղանդասար «աղանդավորների գլուխ» (տե՛ս Արմատ. բառ., հ. 2, էջ 122):

Սլար — սլարսկ. سَلار (salar) — հրամանատար, զորապետ:

Հնում ունենք իրանական փոխառութիւն սաղար (տե՛ս Արմատ. քառ., հ. 2, էջ 53):

*Սուխթա — պարսկ. *سختا* (suxta) — իսլամ կրոնի առանդ:
Սա էր Կապադովկիոյ դպիր, այն է՝ սուխթայ (էջ 67):

*Վախֆ — արաբ.-թուրք. وقف (vakîf) — կտակ՝ արված մզկիթի
թիւն կամ եկեղեցուն:

Աճառյանը ունի վախմ:

*Վէզիրի ազէմ — պարսկ.-թուրք. وزیر اعظم (veziriazam) — մեծ
վեզիր, փոխարքա, վարչապետ:

Այսմ միջոցի զօրացաւ կողմն բղէշիւին ի մեծն Պօլիս, որ
էր փոխարքայն, այն է վէզիրի ազէմն (էջ 128)

Վէֆիլարան — առաջնորդական փոխանորդի գրասենյակ:

Կազմված է արաբ.-թուրք. وكيل (vekil) — «փոխա-
նորդ, ներկայացուցիչ» և հայ. -արան վերջածանցից:

Մալխասյանցը ունի վէֆիլ:

Տաւայ — արաբ.-թուրք. دعوى (dâva) — դատ, դատավարութիւն:

Մալխասյանցը ունի դաւայ:

*Տափու (թափու) — թուրք. طپو (tapu) — հողալիւն տուրք:

Հաւանաբար թուրք. փոխ է առել հայերէն տափ «դաշտ,
վարելահող» բառը:

*Տէզկեհն — թուրք. (tezgâh) — գործասեղան. հաստոց, դազգահ:

Առաջացել է պարսկ. دستگاه (dastgâh) — «գործա-
տեղի, գործասեղան, հաստոց» բառից:

Զտրապղիտն, այսինքն զտէզկեհն (էջ 153)

*Տեօֆմէնի — թուրք. دوکمه‌جی (dökmeci) — ձուլարար:

Եզիտ անդ զոմն ճարտար ձուլարար, այս է տեօֆմէնի
(էջ 122)

*Տէմիրպաշ — թուրք. ديميرباش (demirbaş) — երկաթիւ գլխարկ
կրող զինվոր. բառացի՝ երկաթազուլիս:

*Տրապղիտ — գործասեղան. հաստոց, դազգահ:

Հունարէն τραπεζα «սեղան»:

Զտրապղիտն, այսինքն զտէզկեհն (էջ 153):

*Տօգրամայ — թուրք. طوغراما (dograma) — ատաղձագործական
աշխատանք, ատաղձ:

Ապակեզարդ գրատունս գեղեցիկ իմն յօրինէին, համայնն
գործած հիւան ճարտարի, այսինքն տողրամայ և
մառանկօղի (էջ 154)։

*Քերփիկ — թուրք. کرپیک (kerpic) — հում աղյուս։

*Քէֆշ — պարսկ.-թուրք. کشف (keşf) — քննութիւն, ունեցված-
քի հաշվառում։

Բառի ճիշտ ձևն է քէշֆ. տեղի է ունեցել շֆ հնչյունների
գրափոխութիւն՝ քէֆշ։

Եկին մեծամեծք այլազգիքն ի վանս և գրեցին զքէֆշն և
զնացին (էջ 83)։

*Քիլէ — արաբ.-թուրք. کيلة (kile) — բնդեղենի չափ՝ հավա-
սար 40 լիտրի։

Մալխասյանցը ունի քիլայ «կավե աման մեծ կամ փոքր,
զլանաձև»։

*Քիլիսէ քեֆփիշի — թուրք. کيليسه تفتيشی (kilise teftişi)-
եկեղեցու գուլքի քննութիւն և հաշվառում. խուզարկութիւն։

*Քիսա — գրամական միավոր. տե՛ս ծանոթագր. 51։

*Քիրէն — թուրք. کيرج (kireç) — կիր։

Յորոյ վերայ սպիտակ կիր անցեալ ընդ անօթ պարզուս,
այս է քամեալ լեղի քիրէն (էջ 145)։

*Քոռատուն — մառան կամ դոնապանի սենյակ։

Հավանաբար հուն. ὀρόρυμα «տեղ, տուն» բառից։

*Օրթայ — թուրք. اورتا (orta) — ենիշերիի գունդ։

14 օրթայ ի Պոլսոյ՝ 56 թնդանօթիւք... սկսան գալ (էջ 129)

Ֆերման — պարսկ.-թուրք. فرمان (ferman) — հրաման, հրո-
վարտակ։

2. ԱՐԶԵՍՏՆԵՐԻ ՕՏԱՐ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

- Աշճի (آشچی — աշճի, աճճի) — խոհարար
- Ապաճի (علاجی) — քրճե արեւելյան վերարկու պատրաստող
կամ վաճառող
- Արապաճի (عربدهجی، آریبدهجی) — սալլապան, կառապան,
սալլագործ, կառագործ
- Դիրկէր — տե՛ս Տիրկէր
- Եէմէնիճի (یمینیجی) — մուճակագործ, մուճակավաճառ
- Զուռնաճի (زورناجی) — սրնդահար
- Էթտար (عطار — աղդար) — համեմավաճառ, մանրավաճառ
- Էլէկճի (الكجی) — մաղագործ, մաղավաճառ, մաղարար
- Էշէկճի (اشکجی) — իշապան
- Էնֆիէճի (انفیجی) — թխխոտավաճառ
- Էսկիճի (اسکیجی) — հնակարկատ, հին կոշիկներ կարկատող,
հնավաճառ
- Ըռղատ (ارغات — ըրկաթ) — սեւագործ բանվոր, մշակ, ալ-
գեգործ
- Թանտուրճի (تنورجی — թէննուրճի) — թոնիր, հնոց պատ-
րաստող
- Թէլլալ (دلال — տէլլալ, թէլլալ) — միջնորդ, մունետիկ
- Թէրզի (ترزی — տէրզի) — դերձակ
- Թիֆէնկճի (تفنکجی — թիֆէնքճի) — հրացանագործ, զինա-
գործ, զինավաճառ
- Թիթիւնճի (توتونجی) — ծխախոտավաճառ
- Լալէճի (لالجی) — անուր, խառան պատրաստող

Հանչանի — տե՛ս նալչանի

համուրճի (خمورجی) — խմոր անող, թրող, զանգող
խարմանտար (خرمندار — խըրմէնտար) — կալատեր, կա-
լասկետ, կալի հսկիչ

խզարճի (خزارجی) — խազարճի) — մեծ սղոցով հատող,
խզար քաշող

խէնտէկճի (خندقجی) — խանտէզճի) — փոս, խրամ փորող
խոխանի (خرقهجی) — խըրզանի) — ղերվիշների համար
քուրճի, մազեղենն վերարկու կարող

կեօնճի (کونجی) — կէօնճի) — կաշեգործ, կաշեվաճառ
Հալաճ (حلاج — հալլաճ) — բուրդ, բամբակ գզող, գզրար
Համալ (حمال — համմալ, համալ) — բեռնակիր, մշակ
Հէքիմ (حكيم — հաքիմ, հէքիմ) — բժիշկ, իմաստուն

Ղազանճի (قازانجی, قزانجی) — զազանճի) — կաթսայագործ,
պղնձագործ

Ղաթըրճի (قاطرجی) — զադըրճի) — ջորեպան, իշապան
Ղաթրանճի (قاطرانجی) — զադրանճի) — կարագործ, կարավաճառ
Ղալաճի (قالایجی) — գալաճի) — անագագործ, կլաշեկող
Ղալաճի (قایاجی, قیاجی) — քար կտրող
Ղասապ (قصاب — գասսապ) — մսագործ, մսավաճառ
Ղասապպաշի (قصاب باشی) — գասապպաշի) — մսավաճառների
գլխավոր

Ղասարճի — ?

Ղաուլիճի (قاولیجی) — գաուլիճի) — լալն գլխարկ կարող
Ղէզազ (قزاز — գազգազ) — մետաքսավաճառ
Ղէլեօնճի — հավանաբար զալեանճի (قلمیانجی) — նարգիլե
մատուցող

Ղէյֆէճի (قیوهجی) — գահվէճի) — սրճեփ, սրճարանատեր

Ղէֆէսճի (قفسجی — գաֆէսճի) — վանդակագործ

Ղըլըթճի — թերևս Ղլեցի (տե՛ս)

Ղլճճի (قلیججی — գըլըճճի) — թրագործ, թրավաճառ

Ղուշճի (قوشجی — գուշճի) — թռչնավաճառ

Ճիզմէճի (چيز مهجی — չիզմէճի) — սոնակոշիկ, մույկ պատ-
րաստող, կոշկակար

Մարոթճի (ماركجی — մէթիթճի) — կկոց, մագոգ պատրաստող

Մէհտէր (مهر مڭجی — միհթէր) — ծառա, սպասավոր անոթապան

Մումճի (مومجی — մոմճի) — մոմագործ, մոմավաճառ

Մօմճի — տե՛ս Մումճի

Նաթուր (ناطور، ناطر — նադըր, նադուր) — պարտիզպան,
կին բաղնեպան

Նալղոան (نعل قيران — նալղըրան) — պալտ կոփող

Նալչաճի (نعلچه جی — կոշկի պալտ պատրաստող կամ խփող

Նալպանտ (نعلبند — նալպէնտ, նալպանտ) — պալտար

Նախաշճի (نقاشجی — կտորի կամ թղթի վրա զարդեր նկա-
րող, ծաղկաթափ

Շէքէրճի (شكر جی — շաքարավաճառ, շաքար պատրաստող

Շիլէճի (چلهجی — չիլէճի) — կաժագործ

Չաթըրճի — տե՛ս Չատրճի

Չամաշուրճի (چاماشير جی — չամաշըրճի) — լվացարար

Չատրճի (چادر جی — չատըրճի) — վրանագործ

Չըլըթխճի (چر خجی — չարխճի) — դանակ սրող ճախարակա-
գործ

Չիլինկէր (چلینکر — դարբին

Չօպան (چوپان — հովիվ

Պալճի (بالجی — մեղրավաճառ

Պալթաճի (بالطه جی — պալդաճի) — փայտահատ

Պալխճի (بالقعی — պալրգճի) — ձկնորս, ձկնավաճառ

- Պախալ (پقال — պագղալ) — նստարավաճառ, մրգավաճառ
- Պասմաճի (پاسمه‌جی — պասմաճի) — կտորի վրա նկարներ
ուպագրող, նկարազարդ կտավ վաճառող
- Պէզազ (پزاز — պէզզազ) — կտորեղեն վաճառող
- Պէօյաճի (پو‌یاجی — պօյաճի) — ներկարար
- Պէզիրճի (پزرجی، پزرجی — պէզրճի) — կտավատի ձեթ պատ-
րաստող կամ վաճառող
- Պէննէ (پننه — պէննա) — որմնաղիր, հյուսն, ճարտարա-
պետ, շինարար բանվոր
- Պէռպէր (پرپر — պէրպէր) — սափրիչ, վարսավիր
- Պիրեանճի (پریانجی — խորոված պատրաստող կամ վա-
ճառող
- Պուլախճի (پولانجی — աղբյուր հանող
- Պուշախճի (پوشاجی — պըշագճի) — 1. դանակ պատրաստող
կամ վաճառող. 2. մարդասպան, դանակ բաշող
- Պօյաճի — տե՛ս Պէօյաճի
- Պստանճի (پوستانجی — պօսթանճի) — բանջարանոց մշակող
- Սահէթճի (صاعتجی — սա'աթճի) — ժամագործ
- Սանթուրճի (سانطورجی) — փանդիռահար, փանդիռագործ
- Սէմէրճի (صمرجی) — համետագործ
- Սէռաֆ (صراق) — սեղանավոր, լումալափոխ
- Սէրալտար (سر ایدر — սէրալտար, սարալտար) — պալատի
սեղանահարդար, սեղանապետ
- Սոշաճի (سرچهجی — սըրշաճի) — 1. բյուրեղ ապակի, աղա-
մանդատիպ քարեր պատրաստող կամ վաճառող, 2. ջնա-
րակող
- Տաշճի (طاشجی — դաշճի) — քարակոփ, քարտաշ
- Տարախճի (طراقجی — դարաղճի) — սանրավաճառ, սանրա-
գործ

Տէյիրմէնճի (دکرمنجی — տէյրմէնճի) — շաղացական

Տէօքմէնճի (دوگمجهی) — ձուլող

Տիրիկէր (درکر) — հյուան, ատաղձագործ

Տկղարճի — (իմաստն անորոշ)

Տուղլաճի (توغلاجی) — աղլուսագործ

Տօղոսամանճի (طوغرامانچی) — ատաղձագործ,
հյուան

Քէլէքճի (کلكچی) — 1. լաստավար, 2. կատակասեր

Քէշէնճի (کچهچی) — թաղիքագործ, թաղիքավաճառ

Քէպապճի (کبابچی) — խորոված պատրաստող կամ վաճառող

Քիլիթճի (کليدچی) — փական, բանալի պատրաստող կամ վաճառող

Քիրիշճի (کريشچی) — աղեգործ

Քիւհանճի (کلهانچی) — բաղնիքի հնոցապան

Քիւլէքճի (کورکچی) — քիւլէքճի — թիավար, թիակով ձյուն
մաքրող

Քիւրքճի (کورکچی) — մուշտակավաճառ

Քօրէնճի (کیرجچی) — ծեփագործ, ներկարար

Փանպուխճի (پامپوقچی) — փամպուգճի — բամբակավաճառ

Փապուճճի (پاپوچی) — հողաթափ պատրաստող կամ վաճառող

Օթուրախճի (اطوراقچی، اتوراقچی) — օգուրաղճի —
միզաման, գիշերաճոթ պատրաստող կամ վաճառող,
հյուան:

Օտապաշի (اوطهباشی) — սենեկապետ, միջնադարյան հյուրանոցի տեր

Ա Ն Վ Ա Ն Ա Յ Ա Ն Կ

- Աբաս, թագաւոր Կարուց (984—1029)
— 36
- Աբուսահլ Աւծրունի (1038—1080) — 37,
38, 41—44
- Աբրահամ, նահատակ, 1825 թ. — 139
- Ագարիա Ջուղայեցի, կաթողիկոս (1584—
— 1601) — 63
- Ալայակ, 1722 թ. — 82
- Ալայիքիս, — 101
- Ալեքսիս, բղէշի Սեբաստիոյ, 1802 թ. —
108
- Ալիքսիսեանս
— վարդ. Ջիվունցի, միաբան Տնո-
ցայուս. Գեորգայ, 1599 թ. — 67
— Լիւսիլի ոմն, 1611 թ. — 68
- Ալիբաս, ամիրայ Սեբաստիոյ, 1136 թ.
— 44, 45
- Ալի կոյր, բղէշի, 1818 թ. — 128, 129
- Ալիեալի, եղբայր Հիթմոյ, 1307 թ. — 54
- Ալիս, գետ — 42
- Ալիսան Հոզլարցի, փեսայ Թմայուկ
վարդապետի, 1722 թ. — 82
- Ալի փաշայ, որդի Ապտի փաշայի,
1742 թ. — 86
- Ալիսալան (1063—1072) — 42, 43
- Ախալցխա — 129
- Անմետ աղայ, 1817 թ. — 126
- Անմետ, սուլտան (1703—1730) — 84
- Աղնատաղ, տե՛ս Կերկեր լեռ
- Ամասիա — 67, 124, 139, 140, 197
- Ամուրֆափր, զօրավար, 1060 թ. — 41
- Այվալիստաղիս — 134
- Անաթիա
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1187—1207) — 47, 48, 49, 164
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1680—1692) — 76, 77
- վարդ., առաջնորդ ս. Անապատի,
1680 թ. — 76
- Անատոլիա — 56, 58
- Անդրէաս
— Ա. արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1618—1637) — 68, 69, 70
— Բ. արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1648—1654) — 71, 72
— վարդ., 1742 թ. — 86
— վարդ., Պուղտանցի, միաբան ս.
Նշանի, 1743 թ. — 87
— Եպ., գլխ. Գաղատիոյ, 1802 թ.
— 109
- Անրէլ — 135
- Անի — 33, 36, 37, 39
- Անմեղուկեց Թուրվանտա, մայր նահա-
տակ Աստուածատուր Սեբաստացոյ
— 78
- Անմեղուկեց Պաղտասար, հայր նահա-
տակ Աստուածատուր Սեբաստացոյ
— 78
- Անտոն, ոմն մահապարտ, 1710 թ. —
78, 79
- Աշոտ Բագրատունի — 39
- Աշպահեան, 1849 թ. — 195
- Ապագայ, բղէշի Սեբաստիոյ, 1621 թ. —
68
- Ապտի փաշայ, հայր Ալի փաշայի, 1742 թ.
— 86
- Ապումիս Մոնամէտ, բղէշի Սեբաս-
տիոյ, 1804 թ. — 111
- Առաքել
— (Դարիժեցի), պատմագիր — 57,
68
— արք., Ակնեցի, առաջնորդ Սե-
բաստիոյ (1722—1747) — 80—

82, 84—86, 88, 89, 92, 96, 106, 160, 162
 — Մահանի, 1803 թ. — 111
 Ասիտ, իշխան, 1045 թ. — 39
 Ասլանու, ապստամբ, 1294 թ. — 50
 Աստուածատուր
 — վարդ., միաբան ս. նշանի, 1482 թ. — 58
 — Ես. Մշեցի, 1560 թ. — 62
 — վարդ., պատրիարք Երուսաղէմի. (1632—1542, դարձեալ՝ 1550—1551) — 71
 — վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1680 թ. — 76, 77
 — արք. Թմպուկ, առաջնորդ Սերաստիոյ (1701—1722) — 77, 79, 80, 82, 92
 — Սերաստացի, նահատակ, 1710 թ. — 78, 79
 — վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1747 թ. — 89
 — վարդ., քոռ Եղիազար արք.-ի, առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1759 թ. — 92
 — Մահանի, 1767 թ. — 92
 — պատրիարք Պոլսոյ (1841—1844) — 193
 Ասովմ Արծրունի (1037—1080) — 37, 38, 40—44, 164
 Արապկիր — 140
 Արարատյան աշխարհ — 61, 62
 Արև, նահատակ, 1136 թ. — 44
 Արգիրում — 122, 123
 Արծն — 39
 Արծրունիք — 48
 Արմատան, գյուղ — 97
 Աշխուրդի, զօրապետ լէվնտաց, 1746 թ. — 88
 Անտիք վարդ., ռէիզ (տեսուչ) ս. Անայատի, 1809 թ. — 120
 Աֆիոն-Վարասար — 128, 129
 Բաբերք — 61
 Բաբիլոն — 53
 Բաշխերտ — 51

Բասեն — 61
 Բասիլ, աշակերտ Գրիգորի Մաղիստրոսի, 1029 թ. — 34
 Բարդուղիմէոս
 — առաքել — 159, 163
 — վարդ., 1831 թ. — 192
 Բարձր Հայք — 61, 62
 Բարսեղ
 — (Կեսարացի) — 43
 — Սերաստացի, քարահատ ոմէր, 1827 թ. — 143
 — զպիք Թահմիզեան տէս Պետրոս արք. Թահմիզեան
 — լումալափոխ, 1824 թ. — 139
 Բերիա տէս Հալէպ
 Բուդախ, բղիշխ ոմէր, 1495 թ. — 58
 Բուրման Ղազի տէս Պուրահանտին
 Բէնի — 37
 Բոզնիկ (Բոքնիկ), գիւղ — 88, 89, 94, 114, 115, 127—131
 Դարուսան Մօսրոֆ Մէնէմետ, փաշա Տրապիզոնու, 1818 թ. — 129
 Դարբիէ վարդ., միաբան ս. նշանի, 1797 թ. — 104, 119
 Դազիկ
 — թագաւոր Կարուց (1029—1064) — 36
 — (Բագրատունի) (1042—1045) — 39, 40
 Դադաթիա — 93, 109, 112, 120, 140
 Դասապաշեան մահտեսի Յակոբ, 1830 թ. — 191, 194, 195
 Դասպար Կոստան, նահատակ, 1677 թ. — 74, 75
 Դասպար Մաշկերտցի, ամիրայ, 1802 թ. — 108, 115—117, 121
 Դավաֆեան Կարապետ Ես. տէս Կարապետ Գ. Ես. Դավաֆեան
 Դէռզ
 — քահանայ, 1204 թ. — 49
 — քահանայ, 1849 թ. — 195
 Դինոլիզ, զօրավար, 1060 թ. — 41
 Դոհարիէ, նահատակ, 1136 թ. — 44—46, 162
 Դոմշու կեօլ, ջրակոտ — 132

Գրիգոր

- խոսատերիչ — 159, 161, 162
- Մագիստրոս — 34, 36, 40
- արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1138—1169) — 45, 46
- կաթողիկոս, հղարար Շնորհալույ (1113—1166) — 45
- Տղա, կաթողիկոս (1173—1193) — 46—48
- կաթողիկոս (1293—1307) — 51
- վարդ. Թէքերտաղցի, միաբան ս. Անապատի, 1797 թ. — 104
- վարդ., միաբան ս. Նշանի, 1797 թ. — 104
- արք. Գաղատացի, առաջնորդ Սերաստիոյ (1799—1807) — 105—113, 115, 120, 132, 163
- արք., պատրիարք Պօլսոյ (1801—1802) — 108, 109
- Անսուրցի, մատենի, 1803 թ. — 111, 116
- վարդ., լուսարար, 1809 թ. — 119, 120
- Քէմախցի Պօյեհանի Յղիւ, հատա-վանառ (լուսնափոխ), 1817 թ. — 126, 135

Պանիկ արք., պատրիարք Պօլսոյ (1799—1800) 107, (կաթողիկոս) 103, 109

Պանիկման — 44

Պարբին Փանիկ տե՛ս Փանիկ Դարբին

Պարվերեան մանտեսի Յոհաննէս, 1777 թ. — 95

Պաիթր

- արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1117—1138) — 44, 45
- Արծրունի (1027—1037) — 33, 37
- իշխան, հայր Գոհարինէ՛ հաճատակի, 1136 թ. — 44
- մանուկ, նահատակ, 1677 թ. — 73—75
- քահանայ, 1705 թ. — 77
- վարդ., փոխանորդ Սերաստիոյ առաջնորդի, 1782 թ. — 101, 104, 161

— կաթողիկոս (1801—1807) — 107
— վարդ. Սերաստացի, 1809 թ. — 116

Պաւա, զիւղ — 115, 127, 128

Պերշան — 61

Պէոսկորոս, վանահայր Սանահնի, 1036 թ. — 37

Պիոմեն, կայսր (1068—1071) — 43

Պրապիգօն — 129

Նաղապ Ակնէցի, լուսնափոխ, 1752 թ. — 90

Նամէցոնց մանտեսի Յակոբ, 1722—82 թ.

Նգիպոս — 50, 51, 105, 107

Նդեսիա տե՛ս Ուրհա

Նզնկա տե՛ս Երզնկա

Նէկէն, սպարապետ տաճկաց, 1745 թ. — 87

Նկեղեաց գաւառ — 81

Նդիպար

— վարդ., 1722 թ. — 82

— վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1729 թ. — 85

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1747—1754) — 89, 90, 92, 106

Նդիա Սերաստացի, ճարտարապետ, 1827 թ. — 113

Նդիսէ

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1029—1064) — 34, 36, 40—42

— Մատենի, 1752 թ. — 90

Նալի վարդ., 1722 թ. — 80

Նեւմիա Նպիսկոպոս, 1857 թ. — 197

Նեւմիստան, մենաստան — 107

Նզնկա (նզնկա) — 61, 81

Նոսաղէմ — 71, 72, 93, 98, 107, 116, 117, 120, 142, 193

Նոթիկա — 61, 96, 101, 107, 109, 112, 115, 116, 118, 140, 141, 197, 198 — տե՛ս նաև Բօխաթ

Նփրեմ կաթողիկոս (1809—1830) — 29, 121

Նփրատ — 32

Նօզդատ — 120

Չաղաչար, ապստամբ — 50

Զառա, գյուղ — 101

Զառալոյլի Մունամլտ, նախարար,
1747 թ. — 89

Զառալոյլու նորսրան, փաշայ Աֆիոն-
Ղարասարու, 1818 թ. — 128, 129, 134

Զառալոյլու Ռէնէյ պէկ, բաղաբապետ
Սերաստիոյ, 1781 թ. — 101, 102, 105

Զառալոյլու Սայիտ պէկ, բաղաբապետ
Սերաստիոյ, 1774 թ. — 93—95

Զառալոյլու Օսման, միսէլիմ Սերաստիոյ,
1722 թ. — 83

Զաւարիա

— կաթողիկոս տե՛ս Ազարիա Զու-
ղայեցի

— պատրիարք Պօլսոյ (1773—1781)
— 93, 94, 96—98, 105—107, 118

— վարդ., միաբան ա. Նշանի,
1797 թ. — 104, 119, 125

Զրիկեան մահտեսի Գէորգ, 1767 թ. — 92

Զրիկեց մահտեսի Մելիոն, 1722 թ. —
82

Էլմասնեց մահտեսի Դաւիթ, 1722 թ. —
82

Էմին, փաշայ Կեսարու, 1818 թ. — 129

Էնկիտի տե՛ս Գաղատիա

Էլմիածին — 29, 62, 96, 107, 109, 115,
121, 122, 192

Էվերեկ, գիւղ — 193

Էօզլէք քաքարաց աշխարհ — 57

Էօմէր Քլշիֆ, դոնապանապետ, 1818 թ.
— 128, 129

Քանմազ շահ (1525—1576) — 59, 61,
87

Քանմիզեան Պետրոս արք. տե՛ս Պետրոս
արք. Քանմիզեան

Քաղղէոս

— առաքեալ — 159, 163

— երէց, նահատակ, 1534 թ. — 59

— վարդ. Սերաստացի, տաղիրդու
(XVI դ.) — 57, 59, 61, 62

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1809) — 113

— եպ. Եղորդացի, ժողովարար Մշու

ս. Կարապետի, 1809 թ. — 115—
118

— բարահատ ոմն, 1827 թ. — 143

Քէոդորոս արեղայ, նահատակ, 1139 թ. —
45, 46, 49, 54, 140, 161, 162

Քէոդուլոյիս — 139, տե՛ս նաև Կարին

Քէվէլէեան մահտեսի Զարուբին Ակնցի,
ամիրայ, 1722 թ. — 80, 83

Քէլէլի, գիւղ — 101

Քմպուկ վարդապետ, տե՛ս Աստուածատուր
արք. Քմպուկ

Քոռոս

— եղբայր Սմբատ արքայի, 1298 թ.
— 50, 51

— Արապկերցի, հայր Անդրէաս Բ.
արք. -ի — 71

— կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1654—
1657) — 73

Քոսմանեան մահտեսի Միքայէլ, 1803 թ.
— 111

Քուրունեօղլի, բղշխ Սերաստիոյ, 1790 թ.
— 103

Քօխար — 67, տե՛ս նաև Եղորդիա

Քօմաս վարդ. Սերաստացի, միաբան ա.
Նշանի, 1743 թ. — 87

Քօռոս, դատար, 1149 կամ 1155 թ. —
46

Քօռորակ, գիւղ — 101

Քօփրախլալալ — 138

Իկոնիա (Ղօնեա) — 48, 128

Իպրանիմ, փոխարքայ, 1731 թ. — 84

Իսաեֆ արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1663—1666) — 73, 76, 77

Իսկիլաար — 109

Իսուֆ, փոխարքայ, 1798 թ. — 105, 109,
115, 130

Լակաղեման — 113

Լանկ Քամուր (1360—1405) — 53, 56,
57, 61

Լևոն

— թագաւոր (1196—1219) — 47, 48

— արքայ, որդի Հեթմոյ (1301—
1307) — 51, 52

Ֆադուեաց զաւառ — 33

Ֆադուոյաւիշ, բերդ — 39

Ֆան, գիւղ — 108

Ֆաշաուր

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1064—1095) — 42, 44

— Հայր Միքիսեթ արք.-ի, 1600 թ.
— 67

— Սերաստացի, կաթողիկոս Կիլի-
կիոյ (ըստ Հովհ. Սերաստացու ըն-
տրքովէ Է 1658 թ.) — 73

Ֆաշիկ

— եղբայր Պետրոս Գետադարձի —
40

— Զմառցի, խօճայ, 1722 թ. — 81

Ֆաւառանէի, աւան — 41

Ֆարասան — 41, 56

Ֆարան, սպարապետ պարսից, 1069 թ. —
42

Ֆօթօխօն, գիւղ — 139

Մամիդէ, նահատակ, 1136 թ. — 44

Ֆամաւ, արուարձան Սերաստիոյ — 93

Կապաղովկիա — 67

Ֆարապետ

— սուրբ — 161, 162

— քահանայ, 1722 թ. — 82

— զոյիբ, ազգական Յարութիւն վ.
նշակացոյ, 1722 թ. — 81

— վարդ., Կամրկապցի, միաբան
ս. Նշանի, 1743 թ. — 87

— արք. Ակնցի, առաջնորդ Սերաս-
տիոյ (1754—1774) — 89, 90, 91
92, 94, 106, 160

— եպ., առաջնորդ Նւղոկիոյ, 1777 թ.
— 96

— արք. Ակնցի, 1809 թ. — 118, 120

— վարդ. Էնիճէցի, միաբան ս. Նշա-
նի, 1809 թ. — 118

— պէննէ (որմնադիր), 1828 թ. —
149

— վարդ. Սերաստացի, Հետազայում
արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1830—1842) — 104, 113, 115—

117, 119—121, 124, 131, 140

141, 146, 160, 190—194

— Գ. եպ. ԳափաՖեան Էվերեկցի,
առաջնորդ Սերաստիոյ (1842—
1872) — 193—197

— սարկաւազ, 1809 թ. — 119—120

Կարին — 61, 122, 123, 137, 138, 140

— տե՛ս նաև Թէոդոսյօյիս

Կարեայ զաւառ — 39

Կարս — 36, 126, 137

Կեդի — 61

Կեսարիա — 47—49, 67, 93, 117, 119,
121, 124, 140, 161, 193

Կերկեր, լեռ — 123

Կեօկնէ, նահատակ 1536 թ. — 60

Կէմալմազ, զօրագլուխ լէվէնտաց — 88

Կլենալի Կլեն Օսման, զօրագլուխ լէվն-
տաց — 88

Կլա Մանուէլ, կայսր (1143—1180) —
46, 47

Կիլիկիա տե՛ս Կիլիկիա

Կիրակոս

— քահանայ ոմն, 1595 թ. — 66

— քահանայ Սերաստացի, 1775 թ.
94

— կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1797—
1822) — 120

Կիլիկիա — 62, 69, 71—73

Կիրոս արքայ — 142

Կոմիճաս, վերակացու լէվնի — 39

Կոստանդին

— որդի Սենեքարիմայ Արծրունտյ
— 37

— Կեսարացի Պրոնազործ, կաթողի-
կոս (1307—1322) — 51

— Ճիւան, արքայ (1342—1344) —
52

Կոստանդնուպօլիս — 38—40, 42, 43, 46,
50, 59, 72, 76, 78—81, 84—86, 90,
93, 94, 96—98, 100—102, 104, 105,
107—110, 112, 115, 117, 118, 121,
124, 126, 128, 129, 133—140, 143,
191, 192, 196—198

Կուտիճա (Քեօրանէա) — 93, 118, 133

Կուրին տե՛ս Ներուն

Հակոպ (Յերիա) — 63, 135, 137
 Հանի Շեխ, 1818 թ. — 127, 129
 Հանի փաշայ Շիմանովի, 1778 թ. — 97
 Համիր — 136
 Հայաստան — 42
 Հայրապետ արևելայ, միարան Տեաջայու
 ս. Գեորգայ, 1533 թ. — 58
 Հախիմովի Ալի, սպարապետ, 1746 թ. —
 88
 Հախի փաշայ, բաղարապետ Սերաստիոյ,
 1823 թ. — 138
 Հաֆս Ալի, փաշայ Ախլեխալու, 1818 թ.
 129
 Հերում, եղբայր Սմբատ արքայի, 1298 թ.
 — 50, 51
 Հումկլայ — 46, 48, 123
 Ղազան խան (1292—1304) — 50
 Ղազաննեան Կարապետ, 1809 թ. — 116
 Ղազար
 — վարդ., միարան ս. Նշանի,
 1489 թ. — 58
 — արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
 (1513—1536) — 57, 58, 60
 Ղազարեան Քրիստոսատուր, 1857 թ. —
 127
 Ղալապիա — 78, 109
 Ղալէնտէր, փաշայ Մարաշու, 1818 թ. —
 129
 Ղալիպ, բղեշխ Սերաստիոյ, 1815 թ. —
 123
 Ղալիպ Լիլենդի, ռէիզ (տեսուչ), 1802 թ.
 — 110
 Ղայսերի տե՛ս Կեսարիա
 Ղասապլաշի Հասան, բաղարապետ Սե-
 րաստիոյ, 1821 թ. — 137
 Ղարա եղբրի, գլխաւոր ճէլալեաց,
 1601 թ. — 67, 72
 Ղարէկեօզեան խաչար, 1803 թ. — 111
 Ղարէկեօզեան Մովսէս, 1803 թ. — 111
 Ղատլսնիպաշի Պանախի տղայ, 1782 թ.
 — 102
 Ղզար — 118
 Ղուկաս կարողիկոս (1780—1799) — 95,
 104, 107
 Ղոնեա տե՛ս Իկոնիա

Ճէլալի, 1601 թ. — 67
 Ճիկլեան Միգայէլ, 1705 թ. — 77
 Մանմուտ սուլտան (1808—1839) — 84,
 138
 Մանազկերտ — 43
 Մանուկ Կիւրապաղատ, դօրավար լու-
 նաց, 1069 թ. — 42
 Մաշկերտի մանուէի Դասպար տե՛ս
 Գասպար Մաշկերտցի
 Մատրէոս
 — Ուրշաշեցի — 37, 42
 — վարդ. Սերաստացի, ծաղկող,
 1489 թ. — 57, 58
 — զաւարիարք Պօլսոյ (1692—1694)
 — 76
 — արք., տեսուչ ս. Կարապետի,
 1815 թ. — 124
 Մատեն — 128
 Մարաշ — 129
 Մարգնախ — 45
 Մարգուան (Մարգիւան) — 87, 88
 Մելիքներ
 — արք., որդի խաչատուրի, առաջ-
 նորդ Սերաստիոյ (1600—1618) —
 67
 — վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակա-
 պետի, 1626 թ. — 69
 — Բ. արք. Պօլսեցի, առաջնորդ Սե-
 րաստիոյ (1654—1663) — 72, 75
 — Գ. արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
 (1666—1680) — 73—76
 Մեծատուր մանուկ, նահատակ, 1595 թ.
 — 65, 66
 Մեծ Հայք — 71
 Մեռլերիոս — 43
 Մեհայեան Մկրտիչ, բժիշկ, շուրջ
 1850 թ. — 195
 Մեսրոպ, քահանայ, 1849 թ. — 195
 Մեսրոպեց մանուէի Յարութիւն, 1722 թ.
 — 82
 Մեսրոպեց մանուէի Պաղտասար,
 1722 թ. — 82
 Մեկեմէա Քեռէ, բաղարապետ Սերաս-
 տիոյ, 1824 թ. — 139, 141

Մէնքի հանի Սուլէյման, փաշայ Սերաս-տիոյ, 1821 թ. — 137

Մարեան մահուսի Մուրադ, 1705 թ. — 77

Միհնա

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1536—1560) — 57, 60, 62

— Բ. արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1578—1589) — 63

— կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1621—1632) (Հովհ. Սերաստացին Մի-նասի մահը նշում է 1632 թ., իսկ Բ. Կիլիկիականը 1633-ին) — 69

— քահ. Կոստանդնուպօլս է ց ի , 1654 թ. — 72

— վարդ. Պոստեղի, միաբան ս. Նշա-նի, 1797 թ. — 104

Միսիրա — 113

Միւրկիլիօղլի Փարլախ Մանմուտ, տե-ղապահ նահանգապետին Սերաստիոյ, 1817 թ. — 126, 129

Միւրալի

— կայսր (1034—1041) — 38

— որդի Տուկիծայ, կայսր (1071—1078) — 43

— Սերաստացի, կաթողիկոս (1567—1576) — 61, 62

— Մահտեսի, 1611 թ. — 68

— վարդ. Սերաստացի, միաբան ս. Նշանի, 1797 թ. — 104, 106

Միսիրաւ կաթողիկոս (1341—1355) — 52

Միրմիշ

— Էպ. Տեղացաւ ս. Գէորգայ, 1599 թ. — 67, 69

— Երեւելի ոմն, 1611 թ. — 68

— վարդ. Բաթիկենց (Բաթիկեան), առանձին առաջնորդ ս. Անապա-տի, 1774 թ. — 93, 94, 100—102

— Էպ., տեղապահ Ղուկաս կաթողի-կոսի, 1777 թ. — 95

Մումնի Կարապետ, Երեւելի ոմն, 1782 թ. — 102

Մոնոմախօս կայսր (1042—1054) — 39, 40

Մուշ — 118

Մուստաֆայ սուլտան — (1617—1618) — 68

Մուրադ

— դարբին, 1722 թ. — 82

— Մահտեսի, 1611 թ. — 68

Մուրադ սուլտան (1622—1639) — 69

Մօվսէս Չիլէպի, 1722 թ. — 82

Յակոբ

— Մժրնցի — 159

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1560—1578) — 57, 62, 63

— վարդ. Եղնկացի, 1666 թ. — 73

— վարդ. Ատանացի, առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1680 թ. — 76

— վարդ. Պալսնի, առաջնորդ ս. Անապատի, 1705 թ. — 77, 85

— վարդ. 1722 թ. — 82

— քահանայ, 1722 թ. — 82

— պատրիարք Պօլսոյ (1752—1764) — 92

— Էպ. Արմտանցի, առաջնորդ Սե-րաստիոյ (1774—1799) — 93 — 102, 104—106, 118, 120, 136, 160, 165, 166, 190

— քահանայ Բաթիկենց, 1775 թ. — 94

— Չօլախ, մահտեսի, 1803 թ. — 111

— սարկաւազ, տե՛ս Կարապետ Սե-րաստացի

— վարդ., 1809 թ. — 119

— սարկաւազ, 1809 թ. — 120

— արք., պատրիարք Պօլսոյ (1848—1856) — 196

— Էպ. Եղոկիոյ, 1857 թ. — 197, 198

Յարապ որդի Սամազարի, 1292 թ. — 50

Յարոքին

— վարդ. Եղնկացի, ժամանակագիր, 1722 թ. — 81, 87—92, 160

— Մահտեսի, Մոռ տղայ, 1769 թ. — 92,

— վարդ., միաբան ս. Նշանի, 1797 թ. — 104

— վարդ., ռէիզ (տեսուչ). ս. Հրեշ-տակապետի, 1809 թ. — 120

— Թերզիպաշի, մահտեսի, 1803 թ.
— 111
— վարդ., միաբան ս. Հրեշտակապետի, 1830 թ. — 191
Յևսէնց մահտեսի Սիմոն — 1705 թ. — 77
Յոնան ֆանանյ, 1722 թ. — 81, 82
Յոնան խենք, 1782 թ. — 102
Յոնանցէս
— Մկրտիչ — 159
— աւետարանիչ — 160
— Բազաւոր Անուշ (1020—1042) — 36, 37, 39
— Մեծարարուշ, կաթողիկոս (1203—1221) — 47, 48
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ (1482—1513) — 57
— վարդ., միաբան ս. Նշանի, 1489 թ. — 58
— եպ., տեսուչ ս. Հրեշտակապետի, 1588 թ. — 62
— վարդ., միաբան ս. Հրեշտակապետի, 1594 թ. — 65
— վարդ., միաբան Տեղալու, ս. Գեորգայ, 1599 թ. — 67
— եպ., առաջնորդ ս. Անապատի, 1627 թ. — 69
— եպ. Խնդրակատարու, 1635 թ. — 69
— Կոլոտ, պատրիարք Պօլսոյ (1715—1741) — 80, 85, 93
— Սեբաստացի, միաբան Երուսաղէմի, 1759 թ. — 92
— վարդ., որդի Սեբաստացի տէր Կիրակոսի, 1775 թ. — 94
— Պալիեօզ, 1775 թ. — 94—96
— վարդ., եպ., առանձին առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի, 1777 թ. — 96—100
— Սեբաստացի (Յովնան սարկաւազ), վարդ., արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ (1809—1830) — 29, 31, 104, 110—118, 120, 121, 124, 131, 132, 136, 137, 139—141, 144, 160, 190

— արք., պատրիարք Պօլսոյ (1802—1813) — 109, 113, 115, 121
— Կարբեցի, կաթողիկոս (1831—1842) — 192
Յովակիմ վարդ. Սեբաստացի, 1811 թ. — 120, 161
Յովնան սարկաւազ — տե՛ս Յովհ. Սեբաստացի (1809—1830)
Յովսէփ
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ (1095—1117) — 44
— եպ. Անտիոքայ, 1198 թ. — 47
— աւագերէց, 1705 թ. — 77
— Պօնտի որդի, նահատակ, 1749 թ. — 89
— անուանալ կաթողիկոս, 1801 թ. — 107
— (Յովսէփեան) էթտար, 1851 թ. — 194, 195
Յուլիանոս, կայսր (361—363) — 43
Յունաստան — 137
Նաբուգոդոնոսոր — 62
Նահապետեան մահտեսի Եղիայ, 1777 թ. — 95
Նեսէս
— Շնորհալի — 45, 46
— Լամբրօսացի — 47
— վարդ., արք. Սեբաստացի, առաջնորդ Սեբաստիոյ (1637—1648), կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1648—1654) — 70, 71, 73
— Աշտարակեցի, կաթողիկոս (1843—1857) — 195
Նիկողայոս
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ (1288—1305) — 50, 51
— եպ. ս. Հրեշտակապետի, 1635 թ. — 69
— բահանայ Հոզդարցի, միաբան ս. Նշանի, 1722 թ. — 83, 87
Նիկոմիդիա — 140
Նորատունկեան Նիզամ Յարութին, ամիրայ, 1823 թ. — 138, 143
Նուրի

— փաշայ Մատենու, 1818 թ. — 128

— Մահտեսի, 1705 թ. — 77

Շահաստան — տե՛ս Պարս

Շահգառլ, ձեռագիր գեոգ ոմն կին,
1654 թ. — 72

Շենկիլենց մահտեսի Յոհաննէս, 1722 թ.
— 82

Շմաւոն կամ Սիմէոն, արք., առաջնորդ
Սեբաստիոյ (1338—1369) — 50, 52, 53

Շմաւոն վարդ., միաբան ս. Նշանի,
1489 թ. — 58

Շեքուռակ, գիւղ — 59

Ռաէին Յնտիս, բղեշխ Սեբաստիոյ, 1802 թ.
— 108

Ռւրհա (Նղեսիա) — 67, 75

Ջադխանի Ալի, բղեշխ Սեբաստիոյ,
1817 թ. — 126

Ջատրոննց մահտեսի Գաբրիէլ, 1803 թ.
— 111

Ջարօխենց խօնայ Յարութիւն, 1722 թ.
— 82

Ջափանգառլ Մէնէմէտ, բղեշխ Ղօնեայու,
1818 թ. — 128

Ջափանօղլի Սուլէման պէլ, ղօրապետ,
1791 թ. — 103

Ջափանօղլի Մումամէտ, բաղաբապետ
Սեբաստիոյ, 1808 թ. — 114, 115, 119,
122, 138

Չէքէմ Հասան, ջրպան, 1819 թ. — 132

Չիմրիանենց Մովսէս Չէլէպի, 1722 թ.
— 82

Չիֆտլիկ, գիւղ — 136

Չօլախ մահտեսի Յակոբ, տե՛ս Յակոբ
Չօլախ

Չօռում — 67

Պայագետ, բաղաբ—տե՛ս Պայաղիտ

Պայագիտ Ա. սուլտան (1388—1403) —
55, 56

Պայագիտ Բ. սուլտան (1481—1512) —
58

Պայագիտ, բաղաբ — 107, 137

Պայանչար, 1299 — 51

Պապա, բղեշխ Սեբաստիոյ, 1813 թ. —
123

Պապանան, երեկի ոմն, 1611 թ. — 68

Պարս (Շահաստան) — 43, 69, 32, 37

Պետրոս

— առաքեալ — 159

— Գետաղարձ, կաթողիկոս (1019
— 1058) — 33, 34, 36, 37, 39,
40, 46, 48, 106, 125, 130, 140,
164, 191

— եպ., արք., առաջնորդ Սեբաս-
տիոյ (1589—1600) — 65—67

— եպ., 1611 թ. — 68

— առաքել, 1722 թ. — 80—83

— եպ., 1777 թ. — 95

— եպ., միս, 1777 թ. — 95
— արք. Թահմիղեան, առաջնորդ Սե-
բաստիոյ (1872—1907) — 196—
198

Պետրոս, գիւղ — 97, 120

Պետրոսեան Յակոբ, սեղանաւոր, 1815 թ.
— 123

Պետրոսի մահտեսի Փիլիկ, տե՛ս Փի-
լիկ Պետրոսի

Պէգիւրնու արտ — 89, 92

Պէկեան ճանայ կիրիցի, 1857 թ. — 196

Պլեւթմ փաշայ, բաղաբապետ Սեբաս-
տիոյ, 1819 թ. — 136, 137

Պիշլուր, 1299 թ. — 51

Պիպիպեան կիրակոս, 1611 թ. — 68

Պուլում, բռնակալ ոմն, 1801 թ. — 108

Պուրհանատին (Սուրհան Ղազի), 1387 թ.
— 53, 55

Պուրա (Պուրա) — 93, 123, 126

Պոռտ, կղզի — 43

Պսակ կամ Սանակ արք., տե՛ս Սահակ
կամ Պսակ արք.

Պրոսա, տե՛ս Պուրա

Պօղոս

— վարդ. Տէր Մարկոսեան, 1815 թ.
— 124

— պատրիարք Պօլսոյ (1815—1823)
— 133, 134

— Քիրիշի, տիրացու, 1818 թ. —
129

— Սեբաստացի, ծնփարար, 1820 թ.
— 146

Ռատիկոս, նահատակ, 1136 թ. — 44, 45
Ռէլիտ փաշայ, կուսակալ Սեբաստիոյ,
1842 թ. — 193

Ռուզնատին, ամիրայ Իկոնիոյ (1193—
1202) — 48, 49

Սախտ աղայ, 1818 թ. — 129

Սահակ

— կամ Պսակ արք., առաջնորդ Սե-
բաստիոյ (1169—1186) — 45
— 47

— վարդ. Կեսարացի — տե՛ս Իսա-
հակ արք.

— վարդ. Ակնցի, զէտ Եղոկիոյ և
Երզնկայու, 1722 թ. — 81

— վարդ. Ուրհայեցի, միարան ս.
Նշանի, 1743 թ. — 87

— վարդ. Կառկ, 1778 թ. — 98, 104,
106, 161

— վարդ. Պետրոսցի, նահ՝ Սեբաս-
տացի, 1800 թ. — 119, 163

Սախայեան Տաղէս, 1778 թ. — 97

Սամուկ արհ. Պրուսայու, 1774 թ. — 93

Սամուկ, զօրավար, 1060 թ. — 41

Սանահին — 37

Սարգիս

— սեբաստացի ոմն իշխան, 1149 թ.
— 46

— արք. Նրուսաղէմի, 1338 թ. — 52

— վարդ., առաջնորդ ս. Անապատի,
1627 թ. — 69

— վարդ., Էրզրումցի, 1648 թ. — 71

— վարդ. Կիպրոսցի, նուիրակ Նրու-
սաղէմի, 1809 թ. — 116, 117

Սարա, ոմն բաղնեպան — 65

Սարգիլի, քաղաքապետ Սեբաստիոյ,
1781 թ. — 103

Սեդրեստրոս արեղայ, նահատակ, 1387 թ.
— 54, 160

Սենեֆարիմ-Յոհաննէս Արծրունի — 29,
32, 33—38, 158

Սէ Բողեբ — 56, 140

Սեֆատոս պապ, տե՛ս Քսենտոս պապ
Սէլիտ Անմէտ, քաղաքապետ Սեբաստիոյ,
1797 թ. — 104

Սէլիտ աղայ, 1819 թ. — 136

Սէլիտ Բարանիմ, 1823 թ. — 138, 142,
144

Սիմէօն

— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ —
տե՛ս Շմաւօն արք.

— Սեբաստացի, կաթողիկոս Կիլի-
կիոյ (1633—1648) — 69, 70

— կաթողիկոս (1763—1780) — 95

Սիս — 48, 62, 51, 52, 69, 71—73

Սիօն արհ., առաջնորդ Սեբաստիոյ (մ.
1029) — 33

Սմբատ արհայ Ռուբինեան (1297—1298)
— 50

Սմբատ — 57

Սուլամիշ, զօրապետ, 1299 — 51

Սուլէման սուլտան (1520—1566) — 59

Սուլայ, ապստամբ ոմն, 1294 թ. — 50

Սուֆիաս ֆանաւայ, 1722 թ. — 82

Սպարտ — 113

Սպեր — 61

Ստանպօլցոնց մահմետի Յարութիւն,
1803 թ. — 111

Ստեփաննոս

— Նախավկայ — 160

— արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1305—1338) — 50—52

— Բ. արք., առաջնորդ Սեբաստիոյ
(1369—1387) — 53, 54, 160

— կաթողիկոս (1545—1567) — 61

— առաջնորդ, 1611 թ. — 68

— վարդ. Եղոկիացի, միարան ս.
Նշանի, 1743 թ. — 87

— արեղայ Եղոկիացի, 1782 թ. —
101

— արք., առաջնորդ Կեսարիոյ, 1808
թ. — 115

— Աղաւի, պատրիարք Պօլսոյ
(1831—1839, դարձեալ՝ 1840—
—1841) — 192

Ստեֆան Թլւնիման պէկ, 1742 թ. — 86

Վահրամ Պանկատունի, սպարապետ — 39

Վան — 140

Վասիլ արքայ (976 — 1025) — 32, 33, 38

Վասիլ, եղբայր Ն. Շեորճաւոյ — 46

Վասպուրական — 32, 33, 37, 38

Վարազ — 32, 33, 75

Վարդանեան Անդրանիկ, 1857 թ. — 196

Վրախն — 90

Տաղեան մահտեսի Յարալին, 1803 թ.

— 111

Տարսն — 47

Տարօն — 140

Տեղա, գիւղ — 101

Տէլի Համգալ, բռնակալ ոմն, 1801 թ. — 108

Տէլիպաշի կոյր Իպրանիմ, զօրապետ, 1818 թ. — 127

Տէմիրեան Դրիգոր, 1802 թ. — 110

Տէրապետ մահտեսի Կարապետ (Կարօ), 1777 թ. — 95, 110, 111

Տիգրանակերտ — 140

Տրապիզոն — տե՛ս Դրապիզոն

Տաւրիլ (1038 — 1063) — 41, 42

Տունկի, նահապետ — 44

Տարսնեան — 43

Տօնիկեան Յոհաննէս, նկարիչ, 1823 թ. 141, 148

Բախուլ փաշայ, սպարապետ, 1823 թ. — 138

Փամպուլսի Մարգար, 1705 թ. — 77

Փանիկ Դարբին, 1809 թ. — 116

Փափագեան Յովհաննէս, 1830 թ. — 191

Փիլիկ Պետրոսի, մահտեսի, 1778 թ. — 71

Փիլիպոս

— Արեւիցի, գրիչ, 1489 թ. — 57

— Կաթողիկոս (1632—1655) — 71,

72

— ամիրայ, 1802 թ. — 108—110, 121

Փիլիպոսեան Դրիգոր Սեբաստացի, 1828 թ. — 152

Փիլիպոսեան Մարտիրոս Սեբաստացի, 1828 թ. — 152

Փնճուրակ, գետ — 89

Փոքր Ասիա — 58

Փոքր Հայք — 48, 49

Քարհատ, գիւղ — 101

Քեօրանեա, տե՛ս Կուտինա

Քեօւէ Մէնէմէտ, տե՛ս Մէհմէտ Քեօւէ

Քեօրօղլենց Խօնայ Լուսպարոն, 1722 թ.

— 82

Քեօրօղլի մահտեսի Յակոբ, 1803 թ. — 111

Քէնանգատ (Քէնանօղլի) Անմէտ, տե՛ղապահ նահանգապետին Սեբաստիոյ, 1817 թ. — 126, 129

Քէնանօղլի, 1752 թ. — 90

Քէլիկ, Երեւի ոմն, 1722 թ. — 82

Քիպարեան մահտեսի Յոհաննէս, 1752 թ. — 90

Քիլիքեան մահտեսի Ալիֆան, 1803 թ. — 111

Քիլիքեան մահտեսի Յոհաննէս, 1822 թ. — 49

Քիւրմիկի եղբայր, 1705 թ. — 77

Քսենտոս պապ (Սեբաստոս Ե.), (1585 — 1590) — 63

Օսման, բղէշի Սեբաստիոյ, 1816 թ. — 125

Օշին արքայ (1308 — 1320) — 51, 52

Յէզովան, նախարար Սեբաստիոյ, 1758 թ. — 91

Յէրքէլօղլու Մէմիշ, 1819 թ. — 136

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան	5
Պատմութիւն Սեբաստիոյ (բնագիր)	27
Նախարանութիւն դոյզն ինչ	30
Գլ. Ա. Յաղագս Հիմնարկութեան և շինութեան սրբոյ Նշանի շքնադատիպ վա- նիցս, որ ի մայրաքաղաքս Սեբաստիա	32
Գլ. Բ. Յաղագս արգելանաց և բազմադիմի տառապանաց տեառն Պետրոսի կաթողիկոսի և մահուան նորին ի Սեբաստիա	36
Գլ. Գ. Յաղագս բազմադիմի հարուածոցն, որք եկին հասին ի վերայ Սե- բաստիոյ և վասն մահուան նզիւէ արքեպիսկոպոսին և յաջորդելոց ալլոցն	41
Գլ. Դ. Յաղագս նահատակութեան Թէոդորոսի արեղային և տեսչութեան նա- հանգիս Սեբաստիոյ Գրիգորի և Սահակայ եպիսկոպոսաց և կաթողի- կոսութեան տեառն Անանիայի ի Սեբաստիա ի վանս սրբոյ Նշանի	45
Գլ. Ե. Յաղագս դիտողութեան տեառն Նիկողայոսի և Ստեփաննոսի առաջ- նոյ և Շմաւօնի եպիսկոպոսաց և վասն զիպուածոց ինչ և ժողովոցն որ յաւուրս նոցա...	50
Գլ. Զ. Յաղագս նահատակութեան սրբոյն Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ և որոց ընդ նմա և վասն դառնաղէտ հարուածոցն, որք անցին ընդ վանս սրբոյ Նշանի և ընդ Սեբաստիա	53
Գլ. Է. Յաղագս տեսչութեան տեառն Յովնանու և Ղազարու, Մինասայ եւ Յա- կորայ արհի եպիսկոպոսաց և Մատթէոս և Թադէոս վարդապետաց բանք և ի սակս նահատակութեանց ոմանց	57
Գլ. Ը. Յաղագս վերադիտողութեան տեառն Մինասայ և Պետրոսի, Մելքիսե- թի և Անդրիայ արհի եպիսկոպոսաց և զործոց ինչ որ յաւուրս նո- ցա և վասն նահատակութեանց ոմանց ի Սեբաստիա	63
Գլ. Թ. Յաղագս տեսչութեան տեառն Ներսէսի արքեպիսկոպոսի և կաթողի- կոսութեան նորին և մահուան և յաջորդութեան 2 Անդրիայ, 2 Մել- քիսեթի, Սահակայ և 3 Մելքիսեթի արհի եպիսկոպոսաց և ի սակս նահատակութեանց ոմանց ի Սեբաստիա	70
Գլ. Ճ. Յաղագս դիտողութեան տեառն Անանիայ, Իսահակայ և Աստուածա- տրոյ արհի եպիսկոպոսաց և վասն նահատակութեան ոմանց սեբաս- տացւոյ ի Կոստանդնուպօլիս	76
Գլ. ԺԱ. Յաղագս առաջնորդութեան տեառն Առաքել արքեպիսկոպոսի և նո-	

բազմաթիվ սրբոց վանօրէից, որք ի Սեբաստիա և վասն ինչ ինչ ղի- պումանց	80
Գլ. ԺԲ. Յաղագս ղիտողութեան տեանն Եղիազար և Կարապետ արհի եպիս- կոպոսաց և վասն անցիցն, որք անցին ընդ այն ժամանակս	89
Գլ. ԺԳ. Յաղագս առաջնորդութեան տեանն Յակոբայ արքեպիսկոպոսի և բազմադիմի տառապակրութեան նորին և վասն նորոգութեան սրբոց վանօրէից, որք ի Սեբաստիա	93
Գլ. ԺԴ. Յաղագս տեսութեան Գաղատացի Գրիգորի արքեպիսկոպոսին և վասն անցիցն, որ յաւուրս նորա	106
Գլ. ԺԵ. Յաղագս փոխանորդութեան Կարապետ և Յոհաննէս բարունեացն և տեսութեան Թադէոս արքեպիսկոպոսին և յաւուրս նորա	113
Գլ. ԺԶ. Յաղագս առաջնորդութեան Սեբաստացի Յոհաննէս արքեպիսկոպո- սին և վասն բազմադիմի անցիցն, որ յաւուրս նորա	118
Գլ. ԺԷ. Յաղագս նորոգ շինութեան աղբերց սրբոյ Նշանի վանիցս, ջանիւ տեսուչ Յոհաննէս արքեպիսկոպոսի և փոխանորդ Կարապետ վարդա- պետին	131
Գլ. ԺԸ. Յաղագս բազմադիմի անցիցն, որք անցին ընդ ազգս մեր ի Սե- բաստիա և յայլ տեղիս և ընդ վասն սրբոյ Նշանի	134
Գլ. ԺԹ. Յաղագս վերստին շինութեան մեծի մենաստանիս սրբոյ Նշանի, որ ի Սեբաստիայ, սխրաշան ճգմամբ Յոհաննէս արքեպիսկոպոսի և տե- ղապա՛հ Կարապետ վարդապետի	142
Յաղագս ստորագրութեան սրբոյ Նշանի հրաշափառ վանիցս, որ ի մայ- րաքաղաքս Սեբաստիա	158
Սեբաստիոյ ս. Աստուածածին Աւագ եկեղեցւոյ ժողովուրդք	168
Սեբաստիոյ ս. Սարգիս եկեղեցւոյ ժողովուրդք	181
Հավելվածներ	185
Մ ան ո թ ա դ ր ու թ չ ու ն ն ե ր	199
Բ ա ու ա ր ա ն ն ե ր	207
Ա ն վ ա ն ա ց ա ն կ	226

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ
ՕԲԱՆԵՍ ՇԵՅԱԿՈՒՄ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
գլխավոր խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր

Փ. Փ. ԱՆԹԱՊՅԱՆ

Հրատարակչական խմբագիր

Ս. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Նկարիչ Լ. Ն. ԳՈՐԾԱԿԱՆՅԱՆ

Տեխնիկական խմբագիր

Ս. Կ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Սրբագրիչ Կ. Խ. ԱՄԻՐՈՒՆՅԱՆ

ՎՖ 04643 Հրատ. 4044 Պատվեր 334 Տպաքանակ 2000
Քանգառված է շարվածքի 5.IV.1974 թ., ստորագրված է տպագրության 21.VIII.1974 թ.,
տպագր. 15,0 մամուլ, հրատ. 12,3 մամուլ, թուղթ № 1, 60×90/16:
Գինը 1 ո. 47 Կ.:

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 19, Բարեկամության 24, հասարակական
գիտությունների բաժանմունքի շենք:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության տպարան, Երևան, Բարեկամության 24

0000118

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000118

3833

2013

